

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

TÜRK DESTANLARINDA SU ALTI DÜNYASI

MASTER TEZİ

Hazırlayan
ERKAN KARAGÖZ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Naciye YILDIZ

Ankara-2009

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI BİLİM DALI

TÜRK DESTANLARINDA SU ALTI DÜNYASI

MASTER TEZİ

Hazırlayan
ERKAN KARAGÖZ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Naciye YILDIZ

Ankara-2009

ONAY

Erkan KARAGÖZ tarafından hazırlanan “*Türk Destanlarında Su Altı Dünyası*” başlıklı bu çalışma, tarihinde yapılan savunma sonucunda oy çokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

(Unvan, Adı ve Soyadı)

.....

(Unvan, Adı ve Soyadı)

.....

(Unvan, Adı ve Soyadı)

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

ÖNSÖZ

Yüksek lisans ders dönemimde hocam Naciye Yıldız'dan Türk Destanları dersini alırken Başkurt destanlarındaki su altı dünyası ilgimi çekmişti. Bu konuyu hocamın da teşvikiyle bildiri olarak hazırlayıp İstanbul Kültür Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından düzenlenen TUDOK-2006 (I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi) sempozyumunda sundum. Sempozyumdaki oturum başkanı Prof. Dr. Muhan Bali bildirimi çok beğendiğini söyleyerek beni tebrik ettikten sonra, Türk destanlarında su kültü üzerinde çalışmam için bana nasihatlerde bulundu. Ankara'ya döndükten sonra hocama sempozyumda yaşanan bu hadiseden bahsettim. Bu sıralarda yüksek lisans tez konumu belirlemem gerekiyordu. Hocam Naciye Hanım "Baskurt Destanlarında Su Altı Dünyası" bildirimden hareketle konuyu genişleterek bana "Türk Destanlarında Su Altı Dünyası" konusunu tez olarak verdi. Böylece yüksek lisans tez konum belli oldu.

"Türk Destanlarında Su Altı Dünyası" konulu tezime ilk önce Türkiye Türkçesi'ne aktarılmış olan destan kitaplarını okumakla başladım. Okuduğum yüzden fazla destan ve destan içeren kitaplarda su altı dünyasının geçtiği destan eserlerini tespit ettim. Bu destanlar Akbuzat, Zayatülek ile Hıvhlıv, Akhak Kola (Baskurt destanları), Zayatülek Sıslu (Tatar destanı), Ösküs Uul (Altay destanı), Kangıvay Mergen (Tuva destanı), Karattı Pergen (Şor destanı), Alavgan ve Karşavay (Karaçay-Malkar destanı)'dır.

Türk boylarından Başkurlara ait olan Akbuzat destanı, mitolojik motiflerin yaygın olarak kullanıldığı bir destandır. Başkurt destanları sahasında çalışan Muhtar Sagitov da bu destanı mitolojiye dayalı

kahramanlık destanı olarak değerlendirmektedir.¹ Akbuzat Başkurt kahramanlık destanı Ural Batır destanının devamı niteliğindedir. Ural Batır destanından ödünçleme olarak alınan kahramanlar, bu destanda ikinci dereceden kahramanlar olarak geçmektedir.

Türk boylarından Başkurlara ait olan Zayatülek ile Hıvhılıv destanı, konusu ve teması bakımından mitolojik özellikler taşıyan, sosyal hayat konulu ve aile yaşantısı ile ilgili bir destandır. Konusu, hem yer üstü dünyasında, hem su altı dünyasında geçer. Kompozisyon, bir kahramanlıktan ziyade ailevî ilişkiler etrafında ve iki farklı dünyaya mensup kahramanların aşkı etrafında gelişir. Sagitov, bu destanı “*hayvancılığa bağlı sosyal temalı ve aile kuruluşu hakkındaki destanlar*” grubunda değerlendirir.²

Türk boylarından Başkurlara ait olan Akhak Kola destanı, konusu ve teması bakımından incelendiğinde hayvancılığa bağlı bir destandır ve Sovyetler Birliği döneminde, bilim adamlarınca sosyal hayat ve aile kuruluşu ile ilgili destanlar olarak sınıflandırılan destanlar grubundandır.³ Konusu, sahibi tarafından kötü muameleye maruz kalan bir atın maceralarıdır. Destan, içeriği itibarıyla insanları eğlendirmekten çok ders vermeye yönelik, başkahramanı hayvan olan bir destandır.

Türk boylarından Tatarlara ait olan Zayatülek ile Sısulı destanı, konusu ve teması bakımından incelendiğinde içerisinde masalsı mitolojik unsurlar bulunan bir destandır. Destanın konusunu, mekân olarak iki farklı dünyaya ait erkek ve kadın destan kahramanlarının aşkı oluşturmaktadır.

¹ Sagitov, Muhtar, **Başkurt Halk İcadı** -Epos- III, Ufa, 1998, Ufa, 1998, s. 15.

² Sagitov, a.g.e., s. 15.

³ Sagitov, a.g.e., s. 15.

Türk boylarından Altaylara ait olan Ösküs Uul destanı konusu ve teması bakımından içerisinde masalsı mitolojik unsurlar bulundurmaktadır. Konusu, sıradan bir kimsenin çok zor şartlar altında kendini yetiştirerek kahramanlığa giden yolda, başından geçen macerası, aşkı, mücadelesiyle birlikte iyi ile kötünün çatışmasıdır.

Türk boylarından Tuvalara ait olan Kangıvay Mergen destanı, konusu ve teması bakımından bir kahramanlık destanıdır. Konusu, destanın olumlu başkahramanının, kendi ülkesini istilâya gelen olumsuz kahramanla giriştiği mücadele ekseninde savaş, macera, aşk ve ihanettir.

Türk boylarından Şorlara ait Karattı Pergen destanı, konusu ve teması bakımından bir kahramanlık destanıdır. Konusu, destan başkahramanının Gökdeniz'in dibindeki bir boğayla olan dişe diş mücadelesidir. Karattı Pergen, bir kahramanlık destanı olmasına rağmen Türk destanlarında mekân olarak geçen gökyüzü dünyası, yer üstü dünyası, yeraltı dünyası ve su altı dünyasına ait mitolojik unsurları aynı anda bünyesinde bulundurması bakımından dikkat çekicidir.

Türk boylarından Karaçay-Malkarlara ait olan Alavgan ve Karaşavay destanı, mitolojik özellikler taşıyan bir kahramanlık destanıdır. Konusu, destanın iki eş (baba-oğul) başkahramanının gölün dibinden çıkan mucizevî özelliklere sahip bir atın etrafında girdikleri maceralarda gösterdikleri kahramanlıklardır. Bu at daha çok destanın oğul başkahramanı ile özdeşleşmiştir.

Bu çalışmayı yaparken, çalışmanın konusunun seçilmesinden neticelenmesine kadar her safhada fikirleri ve yorumlarıyla verilerin doğru

değerlendirilmesini sağlayan ve yol gösteren hocam Prof. Dr. Naciye **YILDIZ**'A teşekkür ederim. Tez çalışmalarım sırasında ilgisi ve desteği ile yardımlarını esirgemeyen hocam Doç. Dr. İbrahim **DİLEK**'E de teşekkürlerimi sunarım.

Erkan **KARAGÖZ**

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	i
İçindekiler.....	V

GİRİŞ

Mit ve Mitoloji Nedir?.....	1
Mitolojik Âlemler.....	4
Mitolojide Su.....	6
Yunan Mitolojisinde Su ve Su Altı Dünyası.....	8
Roma Mitolojisinde Su ve Su Altı Dünyası.....	13
Orta Doğu Mitolojisinde Su ve Su Altı Dünyası	14
Çin Mitolojisinde Su ve Su Altı Dünyası	17
Kızılderili Mitolojisinde Su ve Su Altı Dünyası	20
Nart Mitolojisinde Su ve Su Altı Dünyası	20
Türk Mitolojisinde Su ve Su Altı Dünyası	23
Tezin Amacı, Kapsamı ve Yöntemi.....	25

BİRİNCİ BÖLÜM

Destan Özetleri

1. Akbuzat	28
2. Zayatülele ile Hıvhlıv.....	43
3. Akhak Kola.....	50

4. Zayatülek ile Sıslu.....	53
5. Ösküs Uul.....	59
6. Kangıvay Mergen.....	75
7. Karattı Pergen.....	94
8. Alavgan ve Karaşavay.....	100

İKİNCİ BÖLÜM

İnceleme ve Değerlendirme

1. Akbuzat.....	106
1.1. Destan Hakkında Bilgi.....	106
1.2. Destan Kahramanları.....	107
1.2.1. Birinci Dereceden Kahramanlar.....	107
1.2.2. İkinci ve Üçüncü Dereceden Kahramanlarla Varlıklar.....	118
1. 3 Mekân.....	112
1.3.1 Yer Üstü Dünyasında.....	112
1.3.2 Su Altı Dünyasında.....	112
1.4 Zaman.....	113
1.5 Destanda Su Altı Dünyası.....	116
1.5.1 Başkurt Türkçesi.....	116
1.5.2 Türkiye Türkçesi.....	140
2. Zayatülek ile Hıvhlıv.....	164

2.1.	Destan Hakkında Bilgi.....	164
2.2.	Destan Kahramanları.....	165
2.2.1.	Birinci Dereceden Kahramanlar.....	165
2.2.2.	İkinci ve Üçüncü Dereceden Kahramanlarla Varlıklar	166
2.3.	Mekân.....	168
2.3.1.	Yer Üstü Dünyasında.....	168
2.3.2.	Su Altı Dünyasında.....	168
2.4.	Zaman.....	169
2.5.	Destanda Su Altı Dünyası.....	170
2.5.1.	Başkurt Türkçesi.....	170
2.5.2.	Türkiye Türkçesi.....	175
3.	Akhak Kola.....	182
3.1.	Destan Hakkında Bilgi.....	182
3.2.	Destan Kahramanları.....	183
3.2.1.	Birinci Dereceden Kahramanlar.....	183
3.2.2.	İkinci ve Üçüncü Dereceden Kahramanlarla Varlıklar	184
3.3.	Mekân.....	184
3.3.1.	Yer Üstü Dünyasında.....	184
3.3.2.	Su Altı Dünyasında.....	185
3.4.	Zaman.....	185

3.5.	Destanda Su Altı Dünyası.....	186
3.5.1.	Başkurt Türkçesi.....	186
3.5.2.	Türkiye Türkçesi.....	187
4.	Zayatülek ile Sıslu.....	190
4.1.	Destan Hakkında Bilgi.....	190
4.2.	Destan Kahramanları.....	191
4.2.1.	Birinci Dereceden Kahramanlar.....	191
4.2.2.	İkinci ve Üçüncü Dereceden Kahramanlarla Varlıklar	192
4.3.	Mekân.....	194
4.3.1.	Yer Üstü Dünyasında.....	194
4.3.2.	Su Altı Dünyasında.....	195
4.4.	Zaman.....	197
4.5.	Destanda Su Altı Dünyası.....	197
4.5.1.	Tatar Türkçesi.....	197
4.5.2.	Türkiye Türkçesi.....	207
5.	Ösküs Uul.....	218
5.1.	Destan Hakkında Bilgi.....	218
5.2.	Destan Kahramanları.....	220
5.2.1.	Birinci Dereceden Kahramanlar.....	220

5.2.2. İkinci ve Üçüncü Dereceden Kahramanlarla Varlıklar	220
5.3. Mekân.....	224
5.3.1. Yer Üstü Dünyasında.....	224
5.3.2. Su Altı Dünyasında.....	225
5.4. Zaman.....	225
5.5. Destanda Su Altı Dünyası.....	226
5.5.1. Altay Türkçesi.....	226
5.5.2. Türkiye Türkçesi.....	257
6. Kangıvay Mergen.....	288
6.1. Destan Hakkında Bilgi.....	288
6.2. Destan Kahramanları.....	289
6.2.1. Birinci Dereceden Kahramanlar.....	289
6.2.2. İkinci ve Üçüncü Dereceden Kahramanlarla Varlıklar	290
6.3. Mekân.....	293
6.3.1. Yer Üstü Dünyasında.....	293
6.3.2. Su Altı Dünyasında.....	295
6.4. Zaman.....	296
6.5. Destanda Su Altı Dünyası.....	297
6.5.1. Tuva Türkçesi.....	297
6.5.2. Türkiye Türkçesi.....	305

7. Karattı Pergen.....	312
7.1. Destan Hakkında Bilgi.....	312
7.2. Destan Kahramanları.....	313
7.2.1. Birinci Dereceden Kahramanlar.....	313
7.2.2. İkinci ve Üçüncü Dereceden Kahramanlarla Varlıklar	313
7.3. Mekân.....	316
7.3.1. Yer Üstü Dünyasında.....	316
7.3.2. Su Altı Dünyasında.....	316
7.4. Zaman.....	317
7.5. Destanda Su Altı Dünyası.....	319
7.5.1. Şor Türkçesi.....	319
7.5.2. Türkiye Türkçesi.....	329
8. Alavgan ve Karaşavay.....	340
8.1. Destan Hakkında Bilgi.....	340
8.2. Destan Kahramanları.....	341
8.2.1. Birinci Dereceden Kahramanlar.....	341
8.2.2. İkinci ve Üçüncü Dereceden Kahramanlarla Varlıklar	341
8.3. Mekân.....	343
8.3.1. Yer Üstü Dünyasında.....	343
8.3.2. Su Altı Dünyasında.....	343

8.4. Zaman.....	343
8.5. Destanda Su Altı Dünyası.....	345
8.5.1. Karaçay - Malkar Türkçesi.....	345
8.5.2. Türkiye Türkçesi.....	347
Sonuç.....	351
Kaynakça.....	360
Ek-1 Su Altı Dünyası ile İlgili İkonografi	
Çalışmaları.....	365
Ek-2 Türk Destanlarında Su Altı Dünyasının Geçtiği Mekânlardan	
Fotoğraflar.....	368
Ek-3 Türk Destanlarında Su Altı Dünyasının Geçtiği Mekânların	
Harita Üzerindeki Yerleri.....	373
Özet.....	376
Abstract.....	377

GİRİŞ

Mit ve Mitoloji Nedir?

John Dewey'e göre *mit*, “*ilkel insanın bilimde ileri sürdüğü zihinsel denemelerdir*”¹. Bu tanımda, mitler, henüz bilimin aydınlatmadığı çağlarda, ilkel insanların kâinatta var olan ve olup biten şeyleri açıklamak üzere, kendi zihinleriyle buldukları sebep-sonuç ilişkisi olarak kabul edilmektedir. Gerçekten de, henüz şimşegin niye çaktığını, yıldırımın niye düştüğünü, yerin niye sarsıldığını bilimsel olarak izah edemeyen insanoğlu, o dönemde bunların sebeplerini kendi bilgi ve kabulleri ile açıklamaya çalıştı ve bunlar, ilk insanların bilgileri ile inançlarını oluşturdu. Bugün, bu bilgilerin her ne kadar “gerçek olmayan” hikâyeler olduğu düşünülüyorsa da, bunlar mitleri yaratanların kendi zihinlerinde kurguladıkları gerçekleriydi.

19. yüzyıl doğa mitolojistleri, mitlerin doğuş sebepleri ve kaynakları üzerinde durmuşlardır. Bu konuda, Shcwartz gibi bazı araştırmacılar, daha sonra karşıtları tarafından tek yanlı ve dar görüşlü olarak değerlendirilseler de, her grup mitin muhtevasında temel olarak gök gürlemesinin yer aldığı; bunun berbat ve ilkel hayatı tamamen tesir altında bırakan bir şey olduğu, bütün tabiatüstü güçlerin onunla ilgili olduğunu düşündürdüğü teorisini ortaya koyacak kadar bu konuya önem verirler².

Almanların, Brockhaus adlı büyük ansiklopedisi mitolojiyi, “*Tarihte adı geçmeyen, artık unutulmuş büyük kahramanlara ait efsaneler, mitolojinin kadrosuna girer. Tarihte yaşadıklarını bildiğimiz kişilere ait efsaneler ise destan yani Legende'dir.*”³ şeklinde tanımlar. Bu tanımda, mitlerde yer alan kahramanlarla daha sonraki dönemlerde meydana getirildiği farz edilen

¹ Richard Chase, **Myth and Method-Modern Theories of Fiction** (Edited by James E. Miller), “Myth as Literature”, 1960, University of Nebraska Press, s.47.

² Özkul Çobanoğlu, **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Ankara, Akçağ Yayını, 1999, s.84.

³ Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, I. Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, s. V.

destanlardaki kahramanlar arasındaki farka dikkat çekmek yoluyla mitlerle efsanelerin ayrılma noktası gözler önüne serilir.

Gardner'in tanımından hareketle, Bahaeddin Ögel, mitoloji araştırmalarının konusunun yalnızca kahramanlık destanlarından ve kahramanlarından ibaret olmadığı şeklindeki isabetli görüşünü desteklemek üzere *"Mitolojinin şimdiye kadar pek çok tanımı yapılmıştır. Bunlar içinde en açık olanlarından birisi E. A. Gardner'in "Encyclopaedia of Religion and Ethics, IX, S. 117" de yaptığı bir sınırlamadır. Gardner'e göre mitoloji, "Tabiat varlıkları ile olaylarına, kişilik verme sureti ile anlatma şeklidir"*⁴ diyerek mitlerin farklı bir yönüne dikkat çeker. Gardner'in bu bakış açısı ile mitler değerlendirildiğinde, hemen hemen bütün mit unsurlarının bu tür bir özelliğinin olduğu görülür. Kişilik verme/kişileştirme; hayvanlar, bitkiler gibi insan dışı varlıkların hayatını tümünden ya da çeşitli noktalardan insanların hayatına benzetmek yoluyla doğrudan veya doğada yer alan ağaçlar, sular gibi çeşitli unsurların birer ruhunun olduğunu kabul etmek gibi dolaylı yoldan gerçekleşebilir. Ayın, birçok Türk boyunun mitolojisinde üvey annesinden eziyet gören bir genç kız olup dualarının sonucunda gökyüzüne çıktığı veya ayın güneşe âşık bir delikanlı olduğu şeklindeki mitlerde, ay ve güneş doğrudan kişileştirilmiştir. Öte yandan, çocuğu olmayanların, bu dertlerine deva olarak elmalı yerlerde yuvarlanması, subaşlarında gecelemesi gibi uygulamalar, bu varlıkların, kendilerinden yardım beklenen bir ruhunun olduğuna dair inancın göstergeleridir; bunlarda da dolaylı olarak varlıklar kişileştirilmektedir.

Mitin bir başka tanımı da *"mit (myth) "söz" ya da "konuşma", "masal, hikâye" anlamlarına gelen Yunanca "mythos" sözcüğünün karşılığı olup, geçmişte yaşamış insan topluluklarının inandıkları tanrıların, kahramanların, doğaüstü varlıkların, olayların ve bunlar etrafında gerçekleştirilen anlatıların yine olağanüstü unsurlarla şekillendirilip ortaya çıkarıldığı olağandışı hikâyelerdir"* şeklindedir. Mitler anlattığı hikâyeler bakımından kendi

⁴ Ögel, a.g.e., s. V, VI.

içerisinde kozmogonik (evrenin yaratılışıyla ilgili olan), teogonik (tanrılarla ilgili olan), antropogonik (insanın yaratılışını ve insanı konu alan) ve eskatolojik (dünyanın sonu “kıyamet”, tufan, ölüm, ölüm sonrası) vb. türlere ayrılmaktadır.⁵ Bütün bu konuları inceleyen bilim dalına ise mitoloji (mit bilimi) denilmektedir.

Azra Erhat Mitoloji Sözlüğü adlı eserinin önsözünde mitolojiyi “Erken ilkçağda ‘mythologeın’ diye bir fiil vardır, masal anlatmak demektir, sözlü gelenekle dilden dile aktarılan efsanelerin ozanlarca sürdürülmesini belirtir. Mythologia kavramı da aynı anlama gelir. Hem masal ve efsanelerin toplandığı kitap için, hem de ilkçağın sonlarında ‘mythographos’, yani mythos yazarı denilen derleyicilerin yaptığı iş için kullanılır. Ama mythologia da bu efsanelerin bir araya geldiği kitap olduğuna göre, mythologia ilkçağın din kitabı olmak gerek, oysa değildir ve hiçbir zaman olmamıştır. Çünkü bu efsaneler inanç – tek tanrılı dinlerde söz konusu edilen inanç – düzeyine yükselmemiştir. Sözlü ya da yazılı yazın ve sanat kollarının hepsinde durmadan konu edinilip işlenen ve işlendikçe değişen mythos’lar ne kadar ozan, yazar, sanatçı varsa, o kadar biçim almış, bu nedenle hiçbir zaman belli bir dinin tek kitabı hâlinde toplanamamıştır. Böyle bir çeşitlilik, böylesine öğreti ve yöntem yokluğu, bu tür başıboşluk, özgürlük ve özerklik, başka hiçbir din ve efsanelerinde görülmemiştir. İlkçağ mythos’u laiktir, din adamının değil, sanatçının uğraşısıdır, onun anlamı, yön ve biçimi din alanında verilmez, sanat alanında verilir. Asıl yaratıcısı sözdür ve söz ustasıdır.”⁶ şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımlama ve açıklamalar, her ne kadar mitler insanların ilk inanmalarını oluştursa da, sürekli değişebildiğinden, belli bir dinin öğretisi değildir, şeklinde yorumlanabilir.

Mitoloji (Yunanca: μυθολογία, μυθος [mithos] yani “söylenen ya da duyulan söz” ve λογος [logos] yani “konuşma”) kelimelerinin birleşiminden oluşup, Eski Yunan’da “geçmişte söylenenlerin tekrar edilmesi ” gibi bir

⁵ Menderes Çınaroğlu, **TUDOK-2006**, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 455.

⁶ Azra Erhat, **Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993, s. 6.

*anlam barındırmaktayken, zamanla Batı dillerinde efsane anlamı kazanmıştır. Çağdaş kullanımda mitoloji, ya belirli bir din veya kültürdeki mitlerin bütünü (örneğin: Kelt mitolojisi) ya da mitlerin incelenmesi, yorumlanması, toplanması (belki yeniden oluşturulması) ve benzeri çalışmaları içeren bilgi, bilim dalını tanımlar.*⁷

Concise Oxford English Dictionary mitolojiyi şöyle tanımlamıştır:

*“1) Mitlerin, özellikle de belirli bir dinî veya kültürel geleneğe ait olanların, bir bütünü. 2) Yaygın anlamda benimsenmiş fakat abartılmış veya kurgusal bir hikâyeler veya inançlar kümesi. 3) Mitlerin incelenmesi (bilimi).”*⁸

Mit; *“tarih öncesi zamanda cereyan ettiğine inanılan olayları, olağanüstü karakterleri ve tipleri konu edinen kutsal nitelikli anlatıya verilen ad”*⁹ olarak da tanımlanabilir; ancak mitler bir dinî metin, mitoloji de din bilimi değildir. Eski insanların inançlarının temelini oluşturmakla birlikte, zaman içinde değişime uğrayarak destan, masal, halk hikâyesi gibi türlerin içinde kendilerine yer edinmişlerdir.

Türk dünyasındaki mitolojik anlatılar da, Türk boyları arasında, eski dönemlere ait inançları oluşturduğu gibi sonraki dönemlerde genellikle masal, efsane, destan gibi türlerin içerisinde yer alır.

Mitolojik Âlemler

Mitolojik unsurların yaşama alanları değerlendirildiğinde, bu unsurlar için, özelliklerine göre, gökyüzü, yeryüzü ve yerin altının özellikleri birbirinden farklı yaşama alanları oluşturdukları görülür.

Gökyüzü, insanoğlunun, mitler döneminde henüz hakkında fazla bilgiye sahip olmadığı, içerisinde gizemler barındıran özellikleriyle kendi var oluşunu anlamlandırmaya ve bulmaya çalıştığı bir âlemdir. O dönemlerin

⁷ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Mitoloji> 29.01.2009.

⁸ http://www.askoxford.com/concise_oed/myth?view=uk, 29.01.2009.

⁹ Doğan Kaya, **Türk Halk Edebiyatı Sözlüğü**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2007, s.528.

bakış açısıyla düşündüğümüzde bu âlemde ay, güneş ve yıldızlar sistemli bir şekilde bir görünüp bir kaybolur; gece ile gündüz düzenli olarak birbirini takip eder, zaman zaman oradan gelen yağmurlarla tabiat canlanır, ama zaman zaman da korkunç gürültüleri ve şimşekleri ile orada yaşayanlar, insanların yaşadığı âlemde bulunan her şeyi ve herkesi uyarır ve ürkütür; hatta zaman zaman da yıldırımlarla cezalandırır. Bu gibi özelliklerinden dolayı gökyüzü, en eski zamanlardan beri insanoğlunu ilgilendirmiş ve üzerinde düşünmeye sevk etmiştir. İnsanoğlu var oluşunu da, varlığının sürmesini de, sonlanmasını da temel bir nedene dayandırma ihtiyacıyla, hem Şamanizm gibi tabiat ağırlıklı dinlerde, hem de semavî dinlerde gökyüzünü Tanrı ile ilişkilendirmiştir. Orada olup biten ve kendisini etkilemekle birlikte herhangi bir şekilde yaptıklarına müdahil olamadığı bu dünyaya ait varlıkları, her zaman için kendisinden üstün görmüştür.

Yukarıdan aşağıya doğru bakıldığında, ikinci sırada yer alan yeryüzü, insanların ve diğer canlıların yaşama alanıdır. Bu mekân, olup biten pek çok şeye yine müdahil olamasa da, insanoğlu için diğer mekânlara göre beş duyu organı vasıtasıyla tanınmaya daha elverişlidir. İçinde bulunduğu bu âlem, insanoğlunun hâkimiyetini ve gücünü hem olumlu, hem de olumsuz anlamda en fazla hissettiği mekândır. Bu mekân yine insanoğlunun kendisine kutsiyet attığı ve kişileştirdiği –bugün kült olarak adlandırdığımız- yer-suların, dağların, ağaçların bulunduğu mekândır. Birçok dinî inanış ve uygulama bunların etrafında veya yakınında gerçekleştirilir. Bu mekânda, özellikle gücü dolayısıyla totemleştirilen canlılar/hayvanlar da insanlarla birlikte yaşar.

Göktürk Yazıtları'nda Kültigin Âbidesi'nin güney cephesinde yer alan "*Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı...*"¹⁰, Kültigin Âbidesi'nin doğu cephesinde yer alan "*Üstte mavi gök, altta yağız yer kıldıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış*"¹¹ ifadeleri, Türklerin evren görüşünde gökyüzü ile yeryüzü ve insan ilişkisini yansıtan bugüne gelebilmiş en eski yazılı sözlerdir.

¹⁰ Muharrem Ergin, **Orhun Âbideleri**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2000, s. 3.

¹¹ Ergin, a.g.e., s. 9.

Yer altı, yine insanın ulaşamayacağı; ancak içinde birtakım canlıları barındırdığına inanılan ve karanlık güçlerle ilişkilendirilen bir mekândır. Yer altı dünyası her zaman için Türk destanlarında da kötü güçlerin egemen olduğu bir mekân olmuştur. Yer altı dünyası da, mitlerde genel olarak dünya gibi tasvir edilir. Onun da çayır ve bataklıkları, ormanları, kayaları, yer altı suları, okyanusları ve kendisine ait bir canlılar topluluğu vardır¹². Türk destanlarında yer altı dünyasının kahramanları ya olumsuz tiplerdir, ya da olumsuz tipler tarafından zorla veya aldatma ile yer altı dünyasında yaşamaya mecbur edilmiş kişilerdir.

Bu üç âlemin yanında, Türk mitolojisinde pek fazla üzerinde durulmamış; ancak yine dünyanın diğer mitolojileri ile ortak olduğunu gözlemlediğimiz bir de su altı dünyası vardır. Bu çalışmanın temel amacı, Türk destanlarından hareketle bu su altı dünyasının özelliklerini tespit etmektir. Bu sebeple, suyun Türk ve dünya mitolojisindeki yeri üzerinde kısaca durmak gerekir.

Mitolojide Su

Su yaşam kaynağının en önemli elementi, bütün canlıların geleceklerini devam ettirebilmeleri için en temel gereksinimi, bir döngü sistemidir. Bilimsel açıdan incelendiğinde yapısı bakımından basit bir bileşime sahip olan su, bu basitliğin altında barındırdığı sırlarla evrendeki gizemin büyük bir parçasıdır. Evrenbilimcilerin bir numaralı tezi, “suyun bulunduğu bir yerde mutlaka bir organizmanın yaşadığı yaşam alanı vardır,” şeklindedir. En son NASA’da çalışan bilim adamlarının Mars’ta kaya parçaları örtüsünün altında büyük buz kütleleri keşfetmeleri, Mars’ta yaşam olabileceği düşüncesini doğurdu. Dünya da, günümüzden milyonlarca yıl önce bilim adamlarına göre Mars gibi kırmızı bir gezegendi. Zamanla soğudu, sonra tekrar ısındı, bütün yer küre su ile kaplandı. Su ile birlikte ilk mikro organizmalar türedi. Zamanla anakaralar meydana geldi. Denizlerde başlayan yaşam alanı

¹² Yves Bonnefoy, (Yöneten) (Türkçe baskıyı yayına hazırlayan Levent Yılmaz), **Mitolojiler Sözlüğü**, Ankara, Dost Kitabevi, 2000, s.1153.

karalarda da oluşmaya başladı. Dünyadaki yaşam alanları ve canlılar çeşitli kademelerden geçerek günümüze kadar geldi. Günümüz itibariyle dünyanın % 70'ini sular oluşturmaktadır. İnsan vücudunun da üçte ikisi sudan meydana gelmektedir. Bu önemine binaen, çeşitli kültürlerde insanın yapısını oluşturduğuna inanılan dört unsurdan biri de sudur.

İnsan ırkının buzulların erimesinden sonra başlayan ve günümüze kadar devam eden kırk bin yıllık medenî tarihinin gelişimi sürecinde birbirleriyle olan sosyolojik ve siyasal ilişkilerinin yanında, büyük tabiat olayları da insanoğlunun geçirdiği değişimlerde son derece etkili olmuştur. Yeryüzünde insanoğlu tarafından birçok medeniyet kurulmuş, kurulan bu medeniyetler insanlık tarihini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu medeniyetlerin bazıları günümüze kadar varlıklarını sürdürüp gelebilmişken bazıları tarihin kapanan sayfalarında, bazıları da insanoğlunun zihni sayesinde ancak mitlerde belli belirsiz bir şekilde kalmıştır. Mit anlatıları dünyada millet hâlini almış ve büyük uygarlıklar yaratmış Türk, Yunan, Roma, Mısır, Fars, Hint, Çin, Japon gibi milletlerin ya da Nartlar, Kızılderililer, Afrika'da yaşayan kabileler gibi toplulukların arkaik dönemden günümüze kadar bir sözlü gelenek kültürü ekseninde getirmiş oldukları anlatılarında görülmektedir. Dünyanın birbirinden uzak ve değişik coğrafyalarında yaşayan millet ve toplulukların anlatı türleri yani mitleri, mitologları şaşırtacak kadar birbirlerine benzer olağanüstü özellikler taşıması da dikkat çekicidir.

İnsanlığın ve tabiatın belki de evrenin yaşam için en önemli elementi olan su, bir kült olarak insanoğlunun sözlü edebî anlatılarında birbirine benzer şekilde yer almıştır. Bu önemine bağlı olarak birçok kültürün yaratılış miti su ile ilişkilendirilir. Su “arketip” (model) motif” evrensel bir semboldür ve bütün kültürlerde yaratılışla ilgilidir. Su, tabiata can verdiği gibi, toplumun bilincini yansıtan edebî türlerden biri olan destanlarda bir yaşama mekânı olarak su altında tasavvur edilen bir dünya şeklinde de görülebilmektedir. *Türk Destanlarında Su Altı Dünyası* adlı çalışmamızı yaparken diğer dünya mitolojilerinde ve Türk destanlarında su kültü ile ilgili birçok motifin benzer özelliklerde olduğunu gördük. Bu sebeple, tezimizin giriş kısmında dünya

mitolojilerinde geçen su kültü ile ilgili motiflere ve nerelerde nasıl geçtiğini kısaca değinme gereğini duyduk.

Yunan Mitolojisinde Su ve Su Altı Dünyası

Jean Rudhardt'ın Yunan mitolojisinde su ile ilişkilendirilen tanrılar hakkında verdiği bilgiyi şu şekilde özetleyebiliriz¹³:

Yunan mitolojisi, çok sayıda tanrıyı akarsular ve denizle bağdaştırır. Doğaları ve önemleri farklı olan söz konusu tanrıların, hiç kuşkusuz tarih öncesindeki kökenleri de çok farklıdır ve içlerinden birçoğu yerel geleneklere bağlı kalmıştır. Geldikleri yer neresi olursa olsun, mitoloji bu tanrılar arasında akrabalık ilişkileri kurar, diğer tanrılarla bağlantılarını belirler ve tüm tanrısal kozmik varlıkların yer aldığı dizgiler içine sokma eğilimi gösterir.

Tanrıların babası Okeanos, tüm yaratıkların üretici gücüdür ve anneleri Tethys ile evlidir. Çok eskilere uzanan bu çift, hem evrenin oluşumundan önceki durumun, hem de evrenin oluşumunda meydana gelen sürecin deviniminin ya da ilkesinin simgesidir.

Okeanos güçlü, akışı dalgalı bir nehirdir. Öyle ki, biçimi belirlenmiş bir mekânda hiçbir şey onu sınırlamaz. Okeanos, kızlarının çoğunda da ortaya çıkan duygulara ve erdemlere sahip eril bir varlıktır. Tethys, Okeanos'un akışı içinde ayırımına varılamayan bir su kitlesidir. Ancak, o da Okeanos gibi canlı bir kişiliktir ve dişildir. Bu ikili çok sayıda çocuk sahibi olur. Böylece temel özün karmaşık nitelikleri ortaya çıkar.

Oluşumu tamamlanmış dünyada Okeanos'un durumuna ilişkin birçok metin, evrenin oluşumunun başka bir şekilde düşünülebilmesine neden olur. Gök ve yeryüzü her şeyden önce var olan sudan çıkarlar. Bu su, yaşamını yeni oluşmuş evrenin dışında sürdürür. Öylesine ki, evreni çevreler ve onun sınırını oluşturur. Ancak, bu uzaklıkta Okeanos tüm kaynakları ve nehirleri yer altı yollarıyla besler. Oysa nehirler, dalgaları kendisinininkiyle birleşen

¹³ Bonnefoy, a.g.e., s. 1021-1026.

denizlere dökülür. Okeanos, geniş su alanlarıyla sınırladığı bölgeleri yaratır. Çünkü kıtaların babası da odur.

Tüm tanrılar Okeanos'un torunları olsalar da, en gençleri kuşaklar geçtikçe ondan uzaklaşır. Bunun en belirgin örneği Dione, Eurynome, ve özellikle Metis ile birleşen Zeus'tur. Metis tanrılardan ve ölümlü insanlardan çok daha bilgilidir ve böylece eski çiftin bilgeliğinin kimi bileşenlerini açıklar. Kız kardeşleri Eideia ve Peitho da böyle davranır. Metis ayrıca üretici gücünün bir bölümünü korur. Gerçekte Zeus'tan daha güçlü bir evlât getirebilecek güce de sahiptir. Bu nedenle onu yutar ve deniz perisi erdemlerini kendi varlığına katar.

Toprağı simgeleyen ana varlık Gaia, Khaos'un geniş ölçüde ortaya çıkmasından öncede her şeyde vardır. Arzunun ve üretimin içkin ilkesi ve evrenin oluşumunun gelecekteki yöneticisi olan Eros ile soylarının devamını sağlayamazlar. Gaia tek başına Uranos'u, Gök'ü, Pontos'u yaratır ve sınırları onlar tarafından belirlenir.

Yunan mitolojisinde Pontos, denizi belirten bir sözcüktür. Hesiodos yapıtında Pontos bir tanrı adıdır ama bu tanrının, mitlerde önemli bir işlevi yoktur. Pontos eril bir tiptir ve içinde hiçbir şeyin büyüyüp gelişmediği bir engin denizdir. Gaia, Uranos'la olduğu gibi Pontos'la da birleşir ve tüm yaratıklar bu temel iki çift tarafından yaratılırlar: Uranos-Gaia ve Pontos-Gaia.

Önceliği bu biçimde Gaia'ya veren Hesiodos, Okeanos ve Tethys'i tanrılar sıralamasından daha sonraki bir evresinde yaratmak zorundadır. Hesiodos onlara Pontos soyunda yer vermez. Çünkü Okeanos ve Tethys deniz tanrıları değil, nehir tanrılarıdır. Okeanos ve Tethys'in yüksek verimlilikleri Pontos soyunda kaybolabilir.

Pontos'un çocukları arasında birçok deniz yaratığı bulunur. Burada Keto'yu ve güçlü Phorkys'i sayabiliriz. İsimleri, Theogonia'da açık bir biçimde geçmez, ancak başka metinlerde Phorkys'in yaşlı bir denizci olduğu söylenir. Demek ki o, Hesiodos'un soyağacına göre, Pontos'un en saygın

çocuklarından biri olan Nereus'a benzer. Nereus birçok özelliğiyle babasından farklıdır. Pontos'un yaptığı bir denize karışmaz ve denizin derinliklerinde oturup ve yaşamını orada sürdürür. Ayrıca kişiliği daha iyi tanımlanmıştır: Bilgelik dolu bir ihtiyardır. Buna karşılık nehir-tanrı değil de deniz-tanrı olmasına rağmen kızlarından biri olan Doris ile evlenen Okeanos'a benzer. Onun gibi yaşlıdır ve saygı görür. Yine onun gibi birçok kız çocuk dünyaya getirir. Kuşkusuz Okeanos'un çocukları daha çeşitlidir, ancak kızlarından çoğu Nereus'unakilere o denli benzer ki, Yunan geleneği onları kimi zaman deniz perisi, kimi zaman da su perisi gibi algılar. İki ailede de adları babalarının bilgisini ve bilgeliğini çağrıştıran tanrılara ve birbirinden kolayca ayırt edilemeyen çok sayıda tanrıçaya rastlanır. Tanrıçaların hepsi suların yaşamına bağlıdır, genç ve alımlıdır, dalgalarla hoplayıp sıçrarlar.¹⁴

Aşağıdaki mitoloji kurgusu, yani şahsiyetler arasındaki bağlar, Bedrettin Cömert'in Mitoloji ve İkonografi adlı kitabı ile Ywes Bonnefoy'un Mitolojiler Sözlüğü eserinden dipnotlar düşülerek yapılmıştır.

Yunan mitolojisinde en önemli su tanrısı kuşkusuz Poseidon'dur. Poseidon, Yunan mitolojisinin en önemli ve en güçlü tanrısı Zeus'un kardeşidir. Zeus, Kronos'u yenip egemenliğini kesin şekilde gerçekleştirdikten sonra Poseidon'a denizler üzerinde egemenlik yetkisi düşmüştür.¹⁵ Bir diğer kardeşi Hades'e de yer altında egemenlik yetkisi verilmiştir. Yunan mitolojisindeki bu üç tanrı Uranos'un torunlarıdır. Uranos'un çocukları aynı zamanda Gaia'nın da çocuklarıdır. Gaia'nın erdemleri ve güçleri kız çocuklarında, özellikle Rhea ve Demeter'de görülse de erkek çocuklarında da bunlara kısmen rastlanır. Kranos ana toprakla benzerlik taşır. Rhera'nın oğlu Poseidon'da da bu benzerliklere rastlanır.¹⁶ Posedion bu özelliğinden dolayı aynı zamanda toprağın da efendisidir. Yeryüzünün görünümünü değiştiren depremlerin yaratıcısı olan Poseidon, iç bölgelerde, özellikle yanardağ

¹⁴ Bonnefoy, a.g.e., s. 1021, 1022.

¹⁵ Bedrettin Cömert, **Mitoloji ve İkonografi**, Ankara, De Ki Basım Yayım Ltd. Şti., 2006, s. 64.

¹⁶ Bonnefoy, a.g.e., s. 1022, 1023.

bölgelerinde yaşayanlar için özel bir tanrıdır.¹⁷ Poseidon'un yeryüzüyle başka bağlantıları da vardır. Tam anlamıyla bir bitki tanrısı olmasa da toprağın verimliliğine çok yabancı değildir. Kimi zaman Phytalmios biçiminde adlandırılan Poseidon, birçok tarım şenliğinden nasibini alır.¹⁸ Poseidon elinde tuttuğu üççatallı zıpkınıyla hem dalgaları kabartır hem de toprağı sarsar. Yunan mitolojisindeki güç dengeleri açısından Poseidon'un bu özellikleri, yani yetenekleri önemlidir.¹⁹ Zeus, Poseidon'un bu yeteneklerine karşı şimşek ve fırtınayı yaratır.

Poseidon'un şiddeti, dalgalardan çıkardığı yaratıklarda da görülür. Bu şekilde yarattığı bir canavar, Troas'ı harabeye çevirir. Dalgalardan çıkardığı boğalar doğa yıkımlarına, acı olaylara sebep olur.²⁰

Poseidon'un Ege Denizi'nin derinliklerindeki sarayı Tenedos ile kayalık İmroz adası arasında geniş, kocaman bir mağaradadır. Poseidon'un sarayı baştan aşağı altındır ve hiç eskimemektedir. Arabasını tunç ayaklı ve altın yeleli atlar çeker. Giysileri de altından yapılmıştır. Oğulları da at şeklindedir.²¹

Kısaca deniz alanında Poseidon işlev temelini, üç Kronosoğlu'na (Poseidon, Uranos'un torunu bir Kronosoğlu'dur. Uranos'un çocukları aynı zamanda Gaia'nın da çocuklarıdır) düşen kalıtın paylaşımından alır. Başka alanlardaki yetenek ve erdemlerini yitirmeksizin Poseidon denizler hükümdarı olur. Başka tanrılar da denizlerde etkili olur, ancak gücü ellerinde tutamazlar. Güç sadece Uranos'un soyuna kayar. Krallık özellikle Uranos'a, sonra da oğullarına geçer. Deniz dünyası bu durumda şöyle düzenlenir: Bütün denizler, yer altı kaynakları ve nehirleri besleyen Okeanos'un uzaklardaki akıntısıyla iletişim hâlinededir. Tuzlu akıntılara Pontos adı verilir. Phorkys veya Keto gibi güçlü yaratıklar ve yaşlı bilge Nereus, denizlerin dibinde oturur. Deniz perileri ve su perileri derinliklerde gezinip durur, kimi zaman dağların yüzeyine çıkarlar veya kıyılarda dalgaların kırıldıkları yerlerde kendilerini

¹⁷ Cömert, a.g.e., s. 65.

¹⁸ Bonnefoy, a.g.e., s. 1023.

¹⁹ Cömert, a.g.e., s. 65.

²⁰ Bonnefoy, a.g.e., s. 1023.

²¹ Cömert, a.g.e., s. 66.

*gösterirler. Bununla birlikte tüm bu tanrıların varlığı, denizlerin yaşamı ve insanların yazgısı Poseidon'un yetkisi altındadır (Poseidon'un gücünü üçlü çatal simgeler). Deniz perisi ya da su perisi Amphitrite'nin kocası olur ve onunla birlikte suların dibinde bir sarayda yaşar. Deniz yaratıkları, arabasıyla saraya gelen Poseidon'u bir efendi gibi karşılar.*²²

*Proteus da deniz tanrılarına benzer, onlar gibi suyun derinliklerinde görünür veya kıyılara yaklaşır. Yönettiği denize sıkı sıkıya bağlı, birçok kılığa girebilen, böylece ait olduğu suyun akışkanlığını simgeleyen yaşlı bir bilge olarak tanımlanır. Birbirinden kopuk birçok mitte yerel su tanrıları vardır. Bunların içinde suların genç ve alımlı Nympaları, su perilerine benzer. Nehirlerin tanrıları da dalgalarıyla suladıkları ülkelerle çeşitli bağlar kurar ve bunların da kendilerine ait bir yaşantıları vardır.*²³

Klâsik mitolojideki (Greek mitolojisi) öykülerin tamamına yakın bir bölümü ya Anadolu'da geçmektedir, ya da Anadolu ile ilintilidir. Anadolu'nun üç tarafının sularla çevrili olması, klâsik Yunan mitolojisini de etkilemiştir. Yukarıdaki özetten de anlaşılacağı üzere, bu etkilenme iç içe geçmiş ve katmanlaşmış birçok karmaşık mitolojik anlatımın doğmasına sebep olmuştur. Bütün bunlarda su ile ilgili tanrılar, suyun insan hayatındaki fonksiyonları ile paralel olarak hem bolluk ve bereketin, hem de taşkınlıkları ve diğer varlıklarla ilişkileri sonucunda yıkıcılığın sembolü olmuştur. Su, hiçbir şey yaratılmadan evvel de kendi başına var olduğu kadar, başka unsurlarla birleşerek –toprak gibi- varlık sebebi olarak da mitleştirilmektedir.

Poseidon'un çocukları üzerinde de duracak olursak, Poseidon pek çok tanrıça ile birlikte olmuş ve bu evlilik dışı ilişkilerinden birçok varlık doğmuştur. Poseidon'un, Okeanos'un küçük kızı Amphitrite ile olan evliliğinden Triton (yarısı balık, yarısı insan), Gaia ile birleşmesinden Antaios (dev), Thosa ile birleşmesinden Tepegöz (Polyphemos), Troizen kralı Pittheus'un kızı ile birleşmesinden Theseus, dünyaya gelmiş olan en

²² Bonnefoy, a.g.e., s. 1023.

²³ Bonnefoy, a.g.e., s. 1024.

önemli çocuklarındandır.²⁴ Bilindiği gibi, Dede Korkut boylarında da Tepegöz, bir çoban ile onun subaşında yakaladığı peri kızından doğmuş bir yaratıktır.

Poseidon, ayrıca atın yaratıcısı veya evcilleştiricisi olarak da kabul edilir. At ırkından birçok yaratık üretmiştir. Poseidon, denizlerde egemen olmakla birlikte insana atı armağan etmiştir, bu yüzden biniciliğin de atası sayılır. Sadece atlarla değil, boğalarla da ilgilidir.²⁵

Yunan mitolojisinde yukarıda zikredilenlerden başka su tanrıları da vardır. Hemen hemen su ile ilgili bütün deniz, göl, nehir, kaynak suları bir tanrı adıyla birlikte anılır. Bu tanrılardan dikkat çekenleri; Akheloo, Alpheious, Nymphalar, Naiaslar, Styks, Nereus, Nereus Kızları, Thetis, Triton, Siren, Skylla ve Kharybdis'dir.²⁶

Yukarıda sözü edilen deniz ihtiyarı Proteus, Odysseia'da uzun boylu anlatıldığı gibi, Mısır'da Nil ırmağının ağzındaki Pharos adasına yerleşmiş bir tanrıdır. Görevi Poseidon'un fok balıklarına ve öbür deniz yaratıklarına bekçilik etmektir.²⁷

Bütün bu örnekler, Yunan mitolojisinin su ile yakından ilgili olduğunu göstermektedir. Bu mitolojide su altı dünyası, derinliklerinde tanrıların sarayı olan bir mekândır.

Roma Dönemi Mitolojisinde Su ve Su Altı Dünyası

Roma döneminde efsane yaratma süreci canlıdır. Azra Erhat'a göre Roma, Yunan mitolojisinden esinlenerek kendi din ve mitolojisini kurmak hevesine kapılır. Yunan tanrılarını kendi yerli tanrılarıyla bir tutarak adlarını değiştirir, efsanelerin kimliğini benimser, kimini atar, kimini yerli efsaneleriyle karıştırır. İlkçağın sonuna kadar bu devam eder. Roma mitolojisi dediğimiz,

²⁴ Cömert, a.g.e., s. 66, 67.

²⁵ Afşar Timuçin, **Düşünce Tarihi**, İstanbul, Bulut Yayınları, 2008, s. 109, 110.

²⁶ Cömert, a.g.e., s. 83-87.

²⁷ Erhat, a.g.e., s. 7.

bütün bu kaynaklardan ve daha sayamadığımız başkalarından alınmış, toplanmış, özetlenmiş efsane, masal ve öykülerin toplamıdır.²⁸

Cameron, özetle, Roma mitolojisinde su ve su altı dünyasının Yunan mitolojisindeki anlatılara benzediği; bununla birlikte, erken dönemde Yunan mitolojisinin çok fazla bölümünün asimile edilmesiyle oluştuğundan, farklı bir hâl ve yapıya da dönüştüğü görüşündedir. Cameron'a göre, ya tanrıların adı Yunan mitolojisindeki tanrılardan veya aynı ismi taşıyan tanrıların üstlenmiş olduğu roller birbirinden farklıdır. Bu yüzden Yunan mitolojisindeki su ile ilgili tanrı Poseidon'un adı Roma mitolojisinde Neptün olmuştur. Roma mitolojisini Yunan mitolojisinden ayıran dikkat çekici bir özellik ise birçok Roma tanrısının isminin yıldızlara ve gezegenlere verilmiş olmasıdır.²⁹

Roma mitolojisinde yer alan Neptunus eski bir tanrıdır ve Poseidon ile aynı fonksiyonlara sahiptir.

Orta Doğu Mitolojisinde Su ve Su Altı Dünyası

Orta Doğu mitolojisi Sümer, Hitit, Babil, Ugarit (Sami dilli halkların mitolojisi – Kenân mitolojisi-), Mısır ve İbrani mitolojisini içine alır. Bu mitolojiler, aynı bölgede yer almalarından dolayı özellikle işlenen konular ve motif yapılarıyla birbiriyle ilişkilidir. Su ile ilgili gözümüze çarpan en önemli motif tufan (dünyanın sular altında kalıp dünya yaşamının sona ermesi) motifidir. Bu motif, Gılgamış destanında da geçmektedir.

Bonnefoy'un Mitolojiler Sözlüğündeki bilgilere göre, Orta Doğu mitolojisindeki *bazı metinler Toprak ile Gök'ün oluşturduğu, yekpare bütüne olduğu gibi, "Gök ile Toprak'ın dağına" da (hur-sag-anki) imada bulunurlar. Gök Anunna tanrılarını, yani bütün büyük tanrıları burada doğurmuştur. (Hayvanlar ve Tohum miti, 1-2 satırlar). Ancak çeşitli geleneklerin şu ya da bu tanrıya atfettikleri rol ne olursa olsun, bizzat Kozmik Dağ, öncesi olmayan,*

²⁸ Erhat, a.g.e., s. 7.

²⁹ Alan Cameron, **Greek Mythography in the Roman World**, 2005, OUP, Oxford (reviewed by T P Wiseman in Times Literary Supplement, s. 29).

öncesinde hiçbir şeyin mevcut olmadığı bir öge olarak tasavvur edilmemiştir. Bu dağ daha önceki başka bir varlıktan, Sümerlerin tanrısal Nanmu olarak adlandırıldıkları “Gök ile Toprak’ı doğurmuş” Denizden türetilmiştir.³⁰

S. Hooke’ın Ortadoğu Mitolojisi adlı eserinde verdiği bilgiye göre, Sümerlerde *Enki, suyun aktığı Engur’da bulunan ve hiçbir tanrının göremeyeceği tapınağının derinliklerinde yer alan yatağı üzerinde, yarattığı tanrıların ağır işlerinden dolayı şikâyetlerini dikkate almadan sessizce uyur³¹*. Bu özellik, durgun sular ile ortalığı kaplayan coşkun sular arasındaki farkı akla getirmektedir.

Ugarit mitolojisinde yer alan Baal ile Sular anlatısında adı genellikle *“Boğa El”* olarak geçen, ırmakların çıktığı kaynakların başında bulunan El tarlasında oturan, tanrıların babası baş tanrı El; onun oğlu, genellikle *“bulutların binicisi”* diye anılan ve şimşek ile gök gürültüsü tanrısı olarak bazen Hadad adıyla geçen Bereket tanrısı Baal; ve sonra, denizlerin ve ırmakların tanrısı Yam-Nahar’dır. Yam-Nahar ile Baal birbirleriyle kavgalıdır; El, Nahar’dan yana olunca, Baal babası El’e başkaldırmıştır. Öteki rollerde; zanaatçı tanrı olan, Baal anlatılarının birçoğunda görülen Kothar-u Khasis; çoğu zaman tanrıların meşalesi olarak nitelendiği için *“Meşale”* adıyla anılan ama asıl adı (Akadca’daki *“Şamaş”* sözcüğünün Ugarit metinlerindeki biçimiyle) Şapaş olan güneş-tanrıça; El’in eşi, tanrıların anası Aştoret; denizin hanımefendisi olan, Baal’ın tahtına oğlu Aştar için göz koymuş bulunan Aşerah; Baal’ın kızkardeşi olup birçok Baal anlatısında önemli bir rol oynayan tanrıça Anat bulunmaktadır.³² Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere, Ortadoğu mitolojisinde, bir su altı dünyası olmamakla birlikte bu çalışmada tespit edilen dünya mitolojilerinin ortak motifi olan bir su tanrısı bulunmaktadır.

³⁰ Bonnefoy, a.g.e., s. 583.

³¹ Bonnefoy, a.g.e., s.1055.

³² S. H. Hooke, çev. Alâeddin Şenel, **Ortadoğu Mitolojisi**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1991, s. 99.

Ortadoğu mitolojisinde su ve su tanrıları ile geçen hikâyelerin anlatılarını Hooke, Ortadoğu Mitolojisi adlı kitabında sınırlı bir şekilde vermiştir. Biz bu bilgileri burada bilgi amaçlı özetledik.

Ugarit mitolojisindeki Ullikummis anlatısında, Anus (gök-tanrı), babası Alalus'u tahtından uzaklaştırmıştır. Daha sonra kendisi de oğlu Kumarbis tarafından tahttan indirilmiştir. Kumarbis'in Anus ile olan kavgaları sırasında, Fırtına tanrısının doğmasıyla sonuçlanan gelişmeler olmuştur. Kumarbis, fırtına tanrısına bir rakip yaratmak üzere ulaşı İmbaluris'i öğüdünü alabilmek için "Deniz"e gönderir. Deniz-tanrıça Kumarbis'i evine çağırır ve onun için bir şölen hazırlar. Tanrıçanın verdiği öğüdün bir ürünü olarak Kumarbis veziri Nikisanus'u "Sular"a gönderir. Anlatının bundan sonrası pek açık değildir.³³

İbrani yaratılış anlatılarında Yehova'nın yaratılış içindeki etkinliği üzerine düşünceler yürüten Mezmurlar, yaratılış anlatısının birçok özelliğini ortaya koymaktadır. Bu anlatıda Levyatan da anılmaktadır. Yehova, odasının kalaslarını su içine yerleştirmektedir; öyle ki, burada tanrı Ea'nın sular içindeki barınağı ile koşutluk görünmektedir.³⁴

Mısır mitolojinde, özellikle Mısır'ın coğrafi konum olarak denize kıyısı olması ve taşkın Nil nehrinin Afrika'nın ortalarından doğup, zig zaglar çizerek Akdeniz'e dökülmesinden dolayı su, oldukça yaygın bir motif olarak göze çarpmaktadır. Mısır mitolojisinde su tanrısı, aynı zamanda timsahlar tanrısı olan ve Nil'in yıllık taşmasını ve gübrenmesini tasvir eden Sobek'tir.³⁵

Heliopolis ve Memfis teolojilerince değiştirilmiş olan Mısır yaratılış anlatısının en eski biçiminde, güneş-tanrı Atum-Re, ilksel tepeciğin üzerine oturmuş ve "izleyicileri olan tanrıları" var ederken gösterilir. Atum'un kendisi ise, ilksel okyanus Nun'dan çıkıp yükselirken sunulur.³⁶

³³ Hooke, a.g.e., s. 114, 115.

³⁴ Hooke, a.g.e., s. 127.

³⁵ Geraldine Harris and Delia Pemberton, **Illustrated Encyclopedia of Ancient Egypt**, Peter Bedrick Books, 1999. s.1 42, 143.

³⁶ Hooke, a.g.e., s. 73.

Bütün bu bilgiler, Ortadoğu mitolojisinde de suyun ve su altı dünyasının önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Çin Mitolojisinde Su ve Su Altı Dünyası

Çin mitolojisinde su konusu ile ilgili olarak Maxime Kaltenmark, özetle şu bilgileri vermektedir:

“Çin’de en eski çağlardan beri adak adanılan dağ ve ırmaklar, kutsal güç sayılırdı. Yin döneminde (İ.Ö. 2. yüzyıl) her ikisi de yağmur yağıdırabilen ve verimi artırabilen (Yue olarak adlandırılan) bir dağ ve ırmağa (Huang-ho) kurban sunulurdu. Tcheoular döneminde ise Göklerin Oğlu “Ünlü Dağ ve Büyük Irmaklar”, yani beş kutsal sivri tepeye (Wu Yue) ve dört akarsu, Houang-ho, Yang-tseu Kiang Hourai, ve Tsi nehirlerine sunulacak kurbanlardan sorumluydu. Feodal beylere gelince, bunlar, sadece kendi mülkleri içinde bulunana dağ ve ırmaklara kurban sunabilirdi.

Pao-Po tseu adlı eserinde Ko Hong (283-343), büyük dağların birer büyük, küçük dağların ise birer küçük tanrısı olduğunu söyler. Böyle bir inanç, daha eski zamanlarda yaygınlaşmıştır. Yazarı Büyük Yu’nun ta kendisi olan Chan Hai King, ilk olarak Çin’de, sonra “Dört Deniz” bölgelerinde ve dışında bulunan dağ ve akarsuları tanıtan, oralarda rastlanan madenleri, bitki örtüsünü, ilginç hayvanları, ruh ve tanrıları anlatan resimli bir kitaptı.

Lien tseu adlı eserde mutsuz insanların adası anlatılır. Bir zamanlar adaların sayısı beşmiş. Ölümsüzler, birinden diğerine uçarak geçiyorlarmış. Bu adalar, dalgaların ve kabarıp inen suların tayin ettiği yönde hareket ediyorlarmış. Göksel imparator, Yu-Kiang adındaki bir cine, beş dağı, sırayla kafalarının üzerinde 60.000 yıl boyunca taşımaları için on beş kaplumbağa bulmasını buyurur. Ancak başka bir cin gelir ve kaplumbağaların altısını yakalayıp götürür. Böylece adalardan iki tanesi ortadan kaybolur ve geriye sadece üçü kalır. Büyük bir ihtimalle Lieu Tseü’nün yazarı, eski mittin biraz yararlanmıştı.

Batının mitik dağı, Kouen Louen'dir. (Coğrafyacıların bildiği dağ ile hiçbir ilgisi yoktur.) Bu dağ, göksel imparatorun yerdeki malikânesi ve yüz ruhun kaldığı bir yerdir. Dağda beş akarsu kaynağı vardır: Kırmızı ve Sarı Irmak, Siang Irmağı, Kara Irmak ve Jo Irmağı (suları o kadar hafiftir ki bir tüyü bile kaldırmaz). Chan Hai King adlı kitabın başka bir bölümünde (16. kısım) farklı bir metinle karşı karşıya kalırız: Kouen Louen, Batı Denizi'nin güneyinde kayan kumların kenarında (Lieu Tcha), Siyah Irmak'ın arkasında bulunan büyük bir dağdır. Bu dağ insan yüzlü, kaplan vücutlu ve dokuz kuyruklu bir cin tarafından yönetilir. Jo Irmağı'nın uçurumlarıyla çevrilidir ve burada her çeşit yaratık vardır.

Houai Nan Tseu adlı eserde (4. bölüm) Kouen Louen, ayrıntılı bir biçimde ve boyutları genişletilerek tasvir edilmiştir. Özellikle ölümsüzlük ilacı içeren bitkilere buralarda rastlandığı ve suyu ölüme çare olan Cinabre Irmağı'nın da burada aktığı belirtilmiştir. Kouen Louen, aziz olabilmek için aşılması gereken birkaç kattan oluşmaktadır: Sırayla ölümsüzlük ve manevî güç katlarını geçmek gerekir. Sonunda yüce imparatorun (T' ai Ti) sarayına varılınca tanrı katına çıkılmış olunur.

Eski Çin'de bilinen birçok su tanrısı içinde ki bunların arasında tanrıçalar da vardır, Sarı Irmak tanrısı Ho-Po, büyük bir öneme sahiptir. Ho-Po adı, "Irmak Kontu" anlamındadır, ancak tam olarak neyi ifade ettiği belirsizdir. Bu ad sadece saygı belirtisi olabilir, ama gerçek bir unvan olma ihtimali de vardır. Nitekim Li-Ki ("Ritlere dair", Konfüçyüs'ün klâsik eserlerinden biridir) adlı esere göre, kutsal dağ ve akarsulara, vezir ve derebeyi unvanları verilirdi.

Irmak tanrısının adı, Ping-yi'dir (ya da Fong-yi). Taoist yazarlara göre bu tanrı, içtiği iksir sonucunda Tao'ya ulaşan ve suyun ölümsüzü olan bir insandır. Irmağı geçmeye çalışırken gökyüzü tanrısı ona Irmak Kontu unvanı verir (tchou'ts'eu, Kieu-Ko yorumunda Pao-p'u tseu'den yapılan alıntı). Houainan Tseu'de ırmak tanrısı, güneşin parlaklığına erişmek için bir arabayla giderken ve gök kapısından içeri girip gözlerden kaybolduğu Kouen

louen'e kadar bir kasırga içinde ilerlerken gösterilmiştir. Chan Hai King, Ping yi ile ilgili olarak bir uçurumun içinde yaşadığını ve arabasına iki ejderha koştüğünü anlatır.

Günümüze sadece bazı kısımları ulaşan, eski bir efsaneye göre, Ho-Po ile Yi, muhtemelen bir aşk sorunundan dolayı birbirlerine düşman olan iki okçudur. Ho-Po'nun karısı, Lo Irmağı tanrıçasıdır; Yi ise Lo tanrıçasıyla yasak bir ilişkiye girmek ister. Nitekim T'ien-wen, Yi'nin okunu Irmak Kontu'na doğru fırlatıp karısıyla evlendiğini ilân eder. Bu anlatımın başka bir deyişçesine göre, Ho-Po, beyaz bir ejderhaya dönüşür ve bu hâliyle ırmak boyunca dolaşır. Yi, onu görünce okunu fırlatır ve onu sol gözünden vurur. Ho-Po, Yi'yi gök tanrısına şikâyet eder, ancak tanrı bu davayı reddeder. (t'ien-wen ve yorumu).

Houai-nan Tseu'ye göre ise Irmak Kontu insanların boğulmalarına neden olduğu için Yi, fırlattığı okla onu sol gözünden vurur. Bu iddia, boğulanların (Lo tanrıçası gibi su tanrıçaları hariç) tehlikeli birer ruh oldukları inancına tıpatıp uymakta, ayrıca da Ho-Po'nun neden kendisine kurban olarak insan sunulmasını istediğini açıklamaktadır. En azından “öyle zamanlar oldu ki, büyücüler, kızlarını Irmak Kontu'yla evlendirdiler”. Kadın büyücüler, halk arasından tanrıya eş olarak seçtikleri kızları süslerlerdi; sonra da seçilen kız, bir karyola üzerine yatırılıp ırmağın sularına bırakılırdı. Kıyıdan yeterince uzaklaştıktan sonra, kurban edilen kız, suların altında kalırdı. Bu uygulama, bu kültün yapıldığı Ye'ye kanalizasyon çalışmaları için Marki Wen de Wei'nin (424-387) gönderdiği Simen Pao tarafından yasaklandı. Aynı kültün gerçekleştirildiği başka bir yer ise söz konusu ırmakla, Lo nehrinin kesiştiği kavşakta bulunan Lin-tsin kentidir. İ.Ö. 417 yılında Ts'in dükü, bu kenti ele geçirir ve “bu ırmağa eş olarak prensesleri sunmaya başlar”. Bu kentte daha önceden de Ye kültüne benzer bir kült sunulmuş. Bu kültün amacı, Ts'in'in, tanrıların koruması altına girmesini sağlamaktır.³⁷

³⁷ Bonnefoy, a.g.e., s. 350, 351, 352.

Çin mitolojisi ile ilgili bu bilgilerde, yukarıya aldığımız mitlerde rastlamadığımız bir özellikle karşılaşmaktayız; her yıl ırmağa bir kurban sunmak. Tanrıların kötülüklerinden uzak kalabilmek ve suyun vereceği bolluk-nimete ulaşabilmek için kurban sunma, mitlere dayalı bir dinsel uygulama olarak birçok kültürde yer almaktadır.

KIZILDERİLİ MİTOLOJİSİNDE SU VE SU ALTI DÜNYASI

Kızılderili mitolojisi ve anlatılarında da su ve su altı dünyası geçmektedir. Yaşamlarının büyük bir bölümünü geçmişin ve günümüzün Kızılderilileri üzerine yaptıkları çalışmalarla geçirmiş iki ünlü antropolog Alice Marriott ve Carol K. Rachlin, birçok Kızılderili anlatısı derlemişlerdir. Ünsal Özünü'nün bu iki antropologdan çevirdiği Kızılderili Mitoloji adlı kitapta Yer altındaki Sular: Elli Delikanlı ve Bir Kaplumbağa (Çeyeni), Yer altındaki Sular: Yer altı Köyü (Kiowa), Yer altındaki Sular: Büyük Nehir Canavarı adlı hikâyeler bizim çalışmamızdaki hikâyelerle paralel hikâyelerdir. Birinci ve üçüncü hikâye suyun içinde yaşayan gizemli ve devasa büyüklükteki yaratıklarla ilgilidir. İkinci hikâye, bir avcı gencin karşısına çıkan suçüçeği isimli bir ruhun yayacağı tehlike karşısında kendisini uyarması üzerine bu olayı kabilesine haber vermesi, kabilesinin bu habere kulak asmaması sebebiyle ailesini alıp uzun bir yolculuktan sonra derin, berrak ve mavi bir gölün altına götürmesi ve orada yaşayıp neslini devam ettirmesi ile ilgilidir.³⁸

Bu mitolojide de su altı, yeryüzü canlılarının yaşayabileceği ve neslini devam ettirebileceği bir mekân olarak tasavvur edilmektedir. Bu özelliği ile tezimizdeki örneklerle büyük benzerlikler göstermektedir.

Nart Mitolojisinde Su ve Su Altı Dünyası

Nart mitolojisinde su ve su altı dünyası hakkında bilgi vermeden önce bu ismi morfolojik açıdan açıklamak gerekmektedir. Nitekim çağdaş mitologlar dünyadaki ilk sözlü anlatılar olarak Kafkasya'da yaşayan halkların

³⁸ Alice Marriott-Carol K. Rachlin, (çev: Ünsal Özünü), **Kızılderili Mitolojisi**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1995, s. 60-79.

anlatılarını işaret etmektedirler. Bundan dolayı mitoloji incelemelerinde bulunan araştırmacılar arasında Yunan mitolojisi, Nart mitolojinden mi doğdu, Nart mitolojisi, Yunan mitolojisinden mi doğdu tartışması yaşanmaktadır. Nart mitolojisi ile ilgili materyaller henüz sistemli bir şekilde toplanamamıştır. Bugüne kadar Nart destanları ile ilgili çıkan yayımlar bu bölgenin mit anlatıları açısından ne kadar zengin olduğunu ortaya koymaktadır.

Kafkasya'da kırktan fazla halk yaşamakta ve hepsi ortak dil olarak Rusçanın dışında kendi dillerini konuşmaktadırlar. Bu halklar, coğrafi olarak Kuzey Kafkasya halkları ve Güney Kafkasya halkları biçiminde adlandırılırlar. Etnik açıdan, özellikle dil açısından da Kafkasya yerlileri, Hint-Avrupa kökenliler ve Türk asıllı halklar biçiminde üç gruba ayrılırlar.³⁹ İşte bu halkların sözlü anlatılarına ortak bir ad olarak mitoloji literatüründe Nart destanları (mitleri) ismi verilmektedir.

Ufuk Tavkul, 2002 yılında Ankara Üniversitesi tarafından düzenlenen Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumunda “Kafkas Nart Destanları Üzerine Bir Motif İncelemesi: “Nart Örözmek’in Doğuşu” isimli bildirisinde dilbilimcilerin Nart adının kökeni hakkında yapmış olduğu bazı etimoloji çalışmalarını bildirisinde belirtmiştir. Bu bildirideki bilgilerden hareketle Abayev’e göre Nart adı Moğolca’da güneş anlamına gelen Nar kelimesine getirilen çokluk eki –t sesi ile oluşmuştur ve “Güneşin Çocukları” anlamına gelmektedir.

Karaçaylı bilim adamı M. Habiçev de Nart adının etimolojisini açıklarken, bu sözün Türk Moğol kökenli olduğunu ileri sürmekte, ancak Oset bilim adamı Abayev’den farklı bir anlam yüklemektedir. Habiçev’e göre Sagay, Karakalpak, Kumuk, ve Karaçay-Malkar Türkçelerinde rastladığımız nart sözü “kahraman”, “güçlü adam”, “şerefli”, “haysiyetli” gibi anlamlara gelmektedir. Dolayısıyla Habiçev’e göre nart sözü Kafkas dillerine Karaçay-Malkar ve Kumuk Türkçelerinin temelini oluşturan Alan, Hun-Bulgar ve Hazar Türkçelerinden geçmiştir.

³⁹ http://tr.wikipedia.org/wiki/Kafkas_halklar%C4%B1 , 11.01.2009

Nart adının anlamı ve kökeni konusunda Abaçev ve Habiçev dışında başka bilim adamları da çeşitli görüş ve fikirler ileri sürmüşlerdir.

Abhaz kökenli araştırmacı B. Ömer Büyüka Nart adının Abhazca'da “o askerler”, “o yiğitler” anlamına geldiği ifade etmektedir.

Oset bilim adamı M. Tuganov Nart kelimesinin etimolojisini Osetçe kelimelerle açıklamaya çalışmış ve Nart adının Osetçe'de “Bizim Ateşimiz” anlamına gelen na + art kelimelerinden ortaya çıktığını iddia atmıştır.

Adige bilim adamı Şora Nogmev Nart adının Adige (Çerkes) dilinde “Ant'ın Gözü” anlamına gelen nar + ant kelimelerinden meydana geldiğini ileri sürmüştür.

Abhaz bilim adamı Ş. D. İnal-İpa Nart sözünü Abhazca “Annenin Ailesi” biçiminde açıklamıştır.

Nart destanlarını inceleyen Avrupalı ve Rus bilim adamları da Nart adının anlamı ve kökeni konusunda değişik fikirlere sahiptirler. Söz gelimi, Fransız dil bilimcisi G. Dumézil Nart adının eski Arî dilinde “dans etmek” anlamına gelen “nrit” kelimesinden, ya da Sanskrit ve eski İran dilinde “erkek”, “asker” anlamına gelen “nar” kelimesinden ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Rus bilim adamı L. P. Lopatinskiy Nart sözünü Ermenicede “adam, insan” anlamına gelen “mard” sözüne bağlamaya çalışmıştır.

Altaylarda yaşamakta olan Türk boylarından Hakasların, Şorların ve Sagayların da kendi kahramanlık destanlarına “Nart Pak” adını vermeleri Nart sözünün Türk-Moğol kökenli olabileceği ve Türk boylarının Orta Asya'dan batıya göçleri sırasında Kafkasya'ya taşındığını düşündürmektedir. (Karaketov 1995: 55)⁴⁰

Bu son bilgiler, Nart destanlarındaki su ile ilgili motiflerin Türk destanlarındaki motiflerle benzerliklerini izah etmeye yardımcı olacaktır.

⁴⁰ Ufuk Tavkul, **ÇTAS 2002**, “Kafkas Nart Destanları Üzerine Bir Motif İncelemesi: Nart Örüzmek'in Doğuşu“ s. 142, 143.

Çalışmamız sırasında Nart destanlarını da inceledik. Bu incelemelerimizde tezimizin konusu ile alâkalı bizi gerçekten memnun eden veriler de bulduk. Fakat daha sonra dünya mitolojisi içerisinde de özel bir yeri olan bu destanları, Türk olmayan Kafkas halkları tarafından kendi destanları olarak kabul edildiği için, çalışmamızdan çıkardık. Yapı Kredi Yayınları'ndan çıkan *Nartlar Asetin Halk Destanı* adlı kitapta, Nart destanları parçalar hâlinde yer almaktadır. Kayhan Yükseler tarafından çevrilen bu kitapta Altın Elma; Wrijmeg ve Hemits Donbetrla'da; Hemits'ın Beyaz Denize Yolculuğu; Soslan'ın Nartlar'a Dönüşü; Wrijmeg'in Adsız Oğlunun Ölümü adlı manzum anlatılar, su altı dünyası ile ilgilidir. Bu anlatılar tezimizde incelediğimiz Türk destanlarına birçok açıdan benzemektedir. Daha sonra yapılacak çalışmalarda, bu destanların da değerlendirilip mukayeselerinin yapılması, ele aldığımız konu açısından bütünüleyici mahiyette olacaktır.

Türk Mitolojisinde Su ve Su Altı Dünyası

Tarihteki Türk boylarının kültürünün şekillenmesinde yaşamış oldukları atlı-göçebe hayat tarzı birinci dereceden rol oynamıştır. Bu hayat tarzının ekonomisi de hayvancılığa dayanmaktadır. Hayvancılık yapmak o yüzyıllar için çok zor ve meşakkatli bir iştir. İşte bu yüzden Türkler hayvancılığın yapılabildiği yaşam alanlarını kendilerine yurt olarak seçmişlerdir. Yaşam alanlarının belirlenmesinde su önemli bir faktör olmuştur. Türk boyları obalarını hep su kaynaklarının bulunduğu yerlere kurmuşlar ve bazen de su kaynakları yüzünden gerek kendi aralarında, gerekse başka milletlerle savaşmışlardır. Bu sebeple su, Türkler için kutsal kabul edilmiştir.

Türk destanlarında, efsanelerinde su yaygın bir motif olarak işlenmiştir. Bu gelenekte su, insanın, yani ölümlünün ölümsüzlüğe ulaşmasının bir yolu olarak kahramanların uğrunda mücadele ettikleri kutsal bir varlık olmuştur. Türk edebiyatında *âb-ı hayat*, *âb-ı bekâ*, *âb-ı câvid*, *âb-ı câvidân*, *âb-ı câvidânî*, *âb-ı hayvân*, *âb-ı Hızr*, *âb-ı İskender*, *âb-ı rûh-efzâ*, *âb-ı sermedî*, *âb-ı zindegî*, *âb-ı zindegânî*, *ayn-ı hayat*, *ayn-ül-hayat*, *bekâ şarabı*, *çeşme-i cân*, *çeşme-i hayat*, *çeşme-i hayvân*, *çeşme-i Hızr*, *çeşmesâr-ı Hızr*, *hayat*

âbı, hayat çeşmesi, hayat kaynağı, hayat pınarı, hayat suyu, Hızır âbı, Hızır suyu, katre-i hayat, mâü'l-hayat, mâü'l Hızır, nehrü'l-hayat, şarâb-ı bekâ, şarâb-ı Hızır, şerbet-i Muhyi'l-izâm, zülâl-i bekâ, âb-ı Kevser, gibi Arapça ve Farsça tamlamaların yanında *bengisu, tirilik (dirilik) suyu* gibi Türkçe isimler kullanılmıştır.⁴¹ Kutsal suyun, ölümsüzlük verdiği gibi ölenleri dirilttiğine de inanılır ve birçok efsanenin konusu olur. Âb-ı hayat, Kur'an-ı Kerim'de de geçer. Almanların Mirmir'i ve Hintlilerin Amrita'sı da hakkında efsaneler oluşmuş kutsal içeceklerdir. Yunan mitolojisinde de Nektar, içenlere sonsuz hayat verir. Zeus, sevdiği Juventus adındaki peri kızını da nihayet kızarak bir çeşme hâline getirmişti. O çeşmede kim yıkanır, gençleşir.⁴²

Boonefoy'un Mitolojiler Sözlüğü'nün Türk destanları ile ilgili geçen su maddesinde; su birikintisi, (Türkçede Köl İrkin) Kaşgarlı'da, hükümdarların sahip oldukları varsayılan büyük zekânın simgesidir. Suyun “efendi sahipleri”, Moğolların Gizli Tarihi'ndekilerle aynı biçimde tanrılar olarak görülür. Eskiden Tu-kiularda, “kutsal toprak ve sular”, hem kutsal toprakların efendi-sahiplerini, hem de bizzat bu bölgelerin tamamını veya içlerinden bazılarını kapsayabilir. Onlar olağanüstü bir güçten yararlanırlar.

Göller, çaylar, kaynaklar gibi kült oluşturan belli sayıda su alanı bilinmektedir. Tu-kiularda Tamir kaynağı ve belki diğerleri de yüceltilmektedir). Çin kaynaklarına göre beşinci ayın ikinci on gününde, Gök'ün tanrısına kurban sunmak için bu nehrin kıyılarında bir araya geliniyordu. Moğollarda, dualarla Selenga, Orhon, Kerülen, İli vb. nehirlerine tapılıyordu. Sahalara göre, her nehrin kendi efendisi vardır; Karagaslar balık vermesi için ona sunular getirirler. Bu efendi, bazen orada yaşayan doğa olarak düşünülür. Altay Tatarları, Abakan nehri prensinin (han) yağmur dağıtıcısı olduğunu söylerler.⁴³

⁴¹ **Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü**, Cilt 1, Ankara AKM Yayını, 2001, s.3.

⁴² Murat Uraz, **Türk Mitolojisi**, İstanbul, Düşünen Adam Yayınları, 1994, s. 184.

⁴³ Boonefoy, a.g.e., s. 1020, 1021.

Türkler suyu kuvvet ve bereket kaynağı olarak kabul ettikleri gibi, kahredici ve koruyucu tanrı da sayarlardı. Su eski ve kutsal bir varlıktı. Altay Mitolojisine göre, her şey yaratılmazdan önce yalnız Talay denilen büyük su vardı. Bir de Kara Han bulunuyordu.⁴⁴ Benzetme yapacak olursak, bazı Türk boyları suyu (Talay) Yunan mitolojisindeki Poseidon gibi tanrı olarak tanırlardı. Tanrıdan ziyade Türkler, suya çeşitli imgeler yükleyerek onu kutsallaştırırlardı. Yani su ve benzeri kültler, Türklerde hiçbir zaman tanrı kelimesinin ifade ettiği şekilde yüceltilmemiştir. Yunan mitolojisindeki tanrı kelimesinin yerine, Türkler “su iyesi” kelimesini kullanmayı tercih etmişlerdir. Çünkü bir varlığın iyesi olmak, onun sahibi ve koruyucu ruhu olmak demektir ve bu her zaman “tanrı” anlamına gelmez. Bunları belki semavî dinlerdeki meleklerle mukayese ettiğimizde, daha gerçekçi bir mukayese yapmış oluruz.

Türklerde su altı dünyası, bu çalışmanın esasını oluşturduğu için ileriki bölümlerde geniş şekilde ele alınacaktır.

Tezin Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Destanlar bir milletin, tarih içinde yaşamış olduğu olaylarla birlikte, bu olayları gelecek nesillere aktarırken hayal gücünü de ilâve etmesiyle ortaya çıkmış sözlü kültür unsurlarıdır. Bu ürünler ilk başlarda sözlü olarak icra edilmişlerdir. Zamanla bir kısmı yazıya geçirilmiş, bir kısmı da yazıya geçirilemeden kaybolup gitmiştir. Bir milletin tarihini, kültürünü, kökenini, dilini araştırılırken dolaylı da olsa, yazıya geçirilen veya hâlâ sözlü olarak anlatılmaya devam eden bu edebî ürünlerden yararlanılır. Destanlarda bir milletin geçmişine ait izler saklıdır. Bu izlerin belirlenmesi için titiz çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu tür çalışmalar, bir milletin kültürünün nasıl şekillendiği konusunda bir fikir verebilir. Destanlarla ilgili olarak, bugüne kadar yapılan çalışmalarda “su kültürü”, “yeryüzü”, “gökyüzü” ve “yer altı dünyaları” değerlendirilmiş; ancak “su altı dünyası” üzerinde durulmamıştır.

⁴⁴ Uraz, a.g.e., s. 180.

Tezin konusunu, “*Önceleri halk arasında tam estetik hüviyetine kavuşmamış olarak ortaya çıkan ve yaygınlık kazandıktan sonra daha çok manzum, bazen da mensur olarak yazıya geçirilen, bir milletin veya kavmin görkemli dönemlerini anlatan kahramanlık hikâyeleri*” şeklinde de tanımlanabilecek olan destanlar teşkil etmektedir. Bu tür, Türk dünyasında “destan, dastan, dessan, kıssa, comok, jomok, nımah, alıptığ nımah, cır, jır, batırlık cırı, maadırlı tool, epope, epos, kay çörçök, olongho, ölong, boy, irtegi, ertegi, batırlık ertegi” kavramları ile karşılanmaktadır.

Bu kavramlarla karşılanan destanlar, ağırlıklı olarak işledikleri konuya göre mitolojik destanlar, kahramanlık destanları, tarihî destanlar ve aşk destanları/lirik destanlar şeklinde de tasnif edilebilmektedir. Mitolojik destan olarak tanımlanan destanlarda, mitoloji ile ilgili efsaneler ve motifler ağırlıklı olarak yer almaktadır. Kahramanlık destanlarında, sosyal ve günlük hayatla ilgili motif ve epizotlar da yer alır. Destanlarda asıl konu, olumlu destan kahramanının macerası çerçevesinde gelişir. Tarihî destanlar olarak adlandırılan destanlar, kahramanlık destanlarından, tarihle bağlantılarının daha net bir şekilde ortaya konulabilmesi ile ayrılırlar. Türk dünyasında aşk veya lirik destan olarak adlandırılanlar ise, Anadolu’da halk hikâyesi olarak adlandırılan türdür. Bütün bu adlandırmaların altında yer alan örnekler, tezin kavramsal çerçevesini oluşturmaktadır.

Bu kavramsal çerçevede yer alan destan örnekleri, yapısal analiz ve karşılaştırmalı analiz metotları ile değerlendirilecektir. Bu bağlamda, öncelikle yapısal analiz için; her bir destan tek başına bir örnek olarak kabul edilecek ve her destanın kendi mekân, zaman, kahraman, dil ve üslûp, motif, epizot özellikleri tespit edilecektir.

Karşılaştırmalı analizde ise, ele alınan destanların her birinde çözümlenen unsurlar birbiriyle mukayese edilerek benzeyen ve ayrılan yönleri üzerinde durularak tespitler yapılacaktır. Bu iki metot, birbiriyle akrabalık ilişkileri olan Türk boyları arasındaki kültür ortaklıklarını ve özgünlükleri ortaya koyabilmek açısından somut delillerin belirlenmesini sağlayacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DESTAN ÖZETLERİ

1. AKBUZAT*

Akbuzat destanının kahramanı Hevben, Sura Batır adlı bir kahraman bahadırın oğludur. Sura Batır, Mesem Han tarafından uyurken öldürülmüştür. Mesem Han ve adamları, Sura Batır'ın eşini ve çocuğunu ise öldürmemişler; çocuğu göle atmışlardır. Eşinden de, çocuğunun ve kendisinin hayatı karşılığında Sura Batır gibi bir kahramanı kendilerinin öldürdüğünü söylememesi için söz almışlardır. Çünkü Sura Batır gibi bir kahramanı kendilerinin öldürdüğünü halk öğrenirse onlar için iyi bir durum olmaz.

Beş-altı yaşında yetim kalan destanın kahramanı Hevben, ağır işlerde çalışamayacak kadar küçük olduğu için evden eve gezerek, gözyaşı dökerek dilenip karnını doyurarak geçiniyormuş. Bir gün gene böyle gezerken sazlıklardan gelen kuray sesini duymuş ve şaşırıp o tarafa yönelmiş. Irğız Ağa'ya sığır güden Taravıl Dede ile karşılaşan Hevben, onunla muhabbet etmiş. Babasının ölümünden annesinin kayboluşuna kadar bütün hayatını sonuna kadar anlatmış. Taravıl Dede onun bu durumuna çok üzölmüş.

Taravıl Dede, Hevben'e “Şuradaki göle gidip birer turna balığı yakalayalım” diyerek bir eline oltasını bir eline tüfeğini almış, yolda giderken de kendi hayatını anlatmış. Ağasının pintiliğinden bahsederek karnını doyuramadığını, bu yüzden de balık tutup yiyerek yaşamaya çalıştığını söylemiş.

Hevben ihtiyarın arkasından giderken onun elindeki aletlere bakarak meraklanıp “Böyle tüfeğim olsaydı ben de kuş avlamayı öğrenirdim. Fakat yok. Kuş avlasam aç gezmezdim” demiş.

* Doç. Dr. Metin Ergun – Gaynislam İbrahimov, **Başkurt Halk Destanları**, Birinci Baskı, Ankara, 2000, s. 443-450 *adlı eserden özetlenmiştir.*

Taravıl “Öyle olurdu” demiş ve uzun süre konuşmadan yürüyerek “Acaba çocuk tüfeğin babasına ait olduğunu anladı da mı böyle konuşuyor diye şüphelenmiş”. Çocuğa; “Evladım senin baban çok usta bir avcıydı. Onun çok güzel bir tüfeği vardı; şimdi yoktur herhalde” demiş. Hevben de “Onun tüfeği bunun gibiydi. Babam ölünce kefen almak için bir şeyi olmayan annem tüfeği verip kefenlik almış” demiş. Taravıl Dede bu sözler üzerine gözyaşlarını silerek “Kefenlik bulamayınca, kendisinin eski giysileriyle sarıp toprağa verseydi iyi olurdu. Güzel gömeyim demiş herhalde. Ne yapsın uzun yıllar birlikte ömür sürmüş” demiş. Hevben “Ey ata şimdi sen bunu söylüyorsun ama olan olmuş işte. Zavallı babam ölünce, anam, üçünü, yedisini kırkını okutmaya, hayratlığa bir şey bulamamış; üzülerək il içinde dilenmeye çıkmış. O gidişten sonra kaybolup dönmemiş diyorlar. Ben o zaman küçük olduğum için bir şey hatırlamıyorum. Anam kaybolmuş; babamın tüfeği olsaydı böyle açlıktan sürünüp gezmezdim, kuş avlamayı öğrenirdim” demiş.

Bu sözleri duyduktan sonra Taravıl Dede uzun bir süre konuşmadan yürüyüp bir çare bulmuş gibi “Evlâdım yaşım altmışa yetti. Daha yaşadığım kadar yaşayamam. Sen daha küçüksün, üzüme. Al bu tüfeği sana vereyim; hatıra diye saklarsın. Kimden aldığını kimseye söyleme. Böyle tüfek Ural’da yok” demiş ve tüfeği Hevben’e vermiş. Hevben sevincinden ne yapacağını bilemeyip Taravıl Dede’ye teşekkür etmiş. Daha sonra tuttıkları balığı pişirip yemişler, birlikte yatıp dinlenmişler ve akşam olunca vedalaşıp ikisi ayrı ayrı taraflara gitmişler.

Hevben gün, ay, yıl sayıp büyümüş. Tüfeğiyle ava çıkmaya başlamış, iyi bir avcı olarak yetişip on yedi-on sekiz yaşına gelmiş.

Hevben bir gün göl kenarında gezerken, gölün içinde yalnız başına yüzen altın tüylü bir ördek görmüş. Bu ördek, Şülgen gölünün dibinde yaşayan Şülgen adlı su padişahının don değiştirmiş olan Nerkes adlı kızıdır. Şülgen padişah, daha yeryüzüne insanoğlunun ayağı değmemişken, her yer su ile kaplı iken dünyanın tek padişahıymış. O devirde Ural adlı bir bahadır

çıkıp su dünyasının padişahı Şülgen'e savaş açmış ve tulpar atı Akbuzat ile girişmiş olduğu bu savaşı kazanmış. Atının açtığı yoldan yüce Ural dağı meydana gelmiş. Bu savaşta Ural Batır o kadar çok dev öldürmüştü ki, bu ölen devlerin üst üste birikmesiyle yeryüzü ve sıra dağlar oluşmuş. Şülgen padişah da kırıla kırıla azalan dev askerlerini görüp, yenilgiyi kabullenip Ural Batır'a yakalanmamak için göldeki derin su girdabını bulup kaçmış. Şülgen padişah bu olaydan sonra su altı dünyasının padişahı olarak anılmış. Ural Batır çocuklarına "Bu gölün suyunu içerek bitirelim" demiş; fakat uyanık olan Şülgen Han, Ural Batır su içerken Ural Batır'ın içine askerlerini göndermiş. Onun yüreğine giren bu askerler Ural Batır'ı öldürmüşler. Daha sonra da Şülgen Han Ural Batır'ın tulpar atı Akbuzat'ı çaldırtmış ve su altı dünyasında bir kaleye kapattırmış. İşte bu mücadeleden sonra su altı dünyası oluşmuş. Şülgen gölü de adını bu olay vesilesiyle almış.

Su altı dünyası padişahının ördek donuna girmiş olan kızı Nerkes'i yakalayan Hevben, tam gölden çıkacakken altın ördek dile gelip konuşmaya başlamış. Önce kendisini tanıtmış. Kendisinin su altı dünyasının padişahı Şülgen'in kızı olduğunu, eğer sudan çıkarsa öleceğini söylemiş. Kendisini sudan çıkarmaması ve bırakması karşılığında efsanevî tulparı, sürü sürü otlayan miskin koyunları, tavla tavla olmuş yıldı sürülerini vereceğini söylemiş. Hevben altın ördek donuna giren kızın bu anlattıklarından tam emin olamamış. Onun için de ona "Bu söylediklerin gölden çıkıncaya kadar benimle kal" diye teklifte bulunarak "Susuz ölürüm diyorsan seni güneşe çarptırmadan şu sarığa koyayım" demiş.

Altın ördek donuna girmiş kız da Hevben'e "Ben göle dalmadan hayvanlar çıkmaz, çağırırsan da gelmezler. Beni kendine alsan hiç rahat olmazsın. Güvercin donumu giymeyince gece beni göremezsın. Yâr diye beni sevmeye koynunda bulamazsın. Yere çıkıp kurursam Nerkes güzel diyemezsin. Yer yığıldı, teni yerden yaratılmış yer kızını sever. Su kızının her yeri, nurdan, ateşten yaratılmış. Güneş seni ısıtır, beni yağ gibi eritir. Benden akan bir damla, yurdunu ağı gibi kurutur." demiş.

Bu su kızının dediklerine inanan Hevben sonunda kızı bırakmaya ikna olmuş. Kız da ona teşekkür ederek gölden koyun sürüleri, yıldı sürüleri ve tulpar Akbuzat çıkıncaya kadar arkasına bakmamasını; eğer bakarsa gölden çıkan bütün bu hayvanların korkarak geri döneceğini söylemiş. Ama büyük bir gürültüyle çıkmakta olan bu hayvanları merak eden Hevben, birden geri dönmüş ve bütün bu hayvanları korkutarak geri kaçırmış. Hevben tabii yaptığı bu hareketten çok pişman olmuş. O, su altı dünyası padişahının nurdan ve ateşten meydana gelmiş kızını tekrar yakalamak için fırsat kollamış. Bu fırsatı nasıl yakalayacağını ona Taravıl adlı ihtiyar dede söylemiş. Her ayın on dördüncü gecesinde güvercin donuna girmiş perileriyle gölün üzerine çıkan Nerkes'i tekrar yakalamak için Hevben uygun zamanı beklemeye başlamış. Sonunda gölün üstüne çıkan kızı, Hevben görmüş. Sürünerek yaklaşan Hevben, altın tahtın üzerinde, altın saçlarını dalgalandırıp saçlarını taramakta olan kızın yanına sessizce yaklaşıp onun saçlarını dolayıp tutmuş. Ona "Sen ördek değil güzel bir kızmışsın" demiş. Nerkes "Gece ortası bu vakitte beni nasıl buldun, saçımı bırak, beni koruyan güvercinler ile yurduna haber etmeye gittiler, babam duyarsa hiç düşünmeden başını alır" demiş. Tabii Hevben bunu kabul etmeyip ondan adını söylemesini, hatta biraz daha ileri gidip birlikte gün geçirmeyi teklif etmiş. Nerkes bunun mümkün olmadığını, kendisinin nurdan yaratıldığını, yeryüzünde yaşamasının kendisinin sonu olacağını, sarayda doğan kızların bozkırda yaşamaktan hoşlanmayacağını söyleyerek teklifi reddetmiş. "Babam Ural'a gelirse bütün ilini, neslini yok eder" diye de tehdit etmiş. Hevben "Seni arayıp çok gezdim, ayın doğuşunu takip edip seni bekledim. Senin gibi bir güzeli bırakmam. Söylediğin kuru sözlerden de ürkmeyiz bahadır yüreğim" demiş. Nerkes "Babamın namını söyleyince bile korkmayan nasıl bir yiğitmiş bu" diye düşünmüş. "Daha önce vaat ettiğim bütün yıldıyı; koyun, sığır sürülerini, Akbuz atı ikna ederek sana gönderdim. Ama sen tembihimi tutmadın. Gölden çıkmakta olan sürülere baktın, Akbuz atı kızdırıp hepsini göle geri döndürdün. Böyle tulpar ata binen, dev-periyi toplayan, Şülgen gölü padişahına, bütün gücü sadece kendi elindekinden ibaret birisi olarak nasıl oluyor da saldırıyorsun" demiş. Hevben "Baban Şülgen han da olsa, devlerin,

perilerin hepsini etrafında da toplasa, Akbuz tulpara binip yel-fırtına da kopartsa yüreğim korkup titremez, babandan korkmuyorum. Sura Batır'dan kut alıp bahadır doğmuş kişiyim ben. Baban gölün dibinde büyük han; fakat Ural'da ağlayan yetimin gözyaşı aksa göl olur, kabrini akıtıp bahadırın toprağını dökse çöl olur. İnleyip yatan Ural'ım, çoşup akan İdil'im, durgun akan Yayık'ım babanın rahat yaşamasına izin vermez" diyerek bu tehditlere aldırmamış. Nerkes bu sözlerden sonra korkmuş, bir savaş çıkmasın diye onu su altı dünyasına davet etmiş. Su altı dünyasından tulpar at dahil istediği her şeyi alabileceğini söyleyip sözünde durması için ona yemin ettirmiş. Nerkes'in isteği üzerine gözlerini kapatan Hevben, gözlerini açınca kendini, kızın Şülgen gölünün altındaki altın sarayında bulmuş. Hevben bir süre burada misafir olduktan sonra saray kızlarıyla türkü söylemekten, çeşit çeşit yemekleri yemekten sıkılmış. Nerkes, burada Hevben'in çok üzüldüğünü ve sıkıldığını görünce babasına gitmiş. Baştan sona bütün her şeyi babasına anlatmış. Babasından o yiğide mal-mülk vermesini istemiş. Eğer mal-mülk vermezse ona varmak gibi bir niyetinin olduğunu söylemiş. Su altının padişahı bunları duyunca çok şaşırılmış. Ondan kurtulmak için de kızına "Seni tutup rahatsız eden birisini ben canlı bırakmam" demiş. Nerkes babasından bunu duyunca hemen yiğidin iyi birisi olduğundan; onun malda, tahtta gözünün olmadığından bahsetmiş. Babasından onun gücünü denemesi için yıllık sürüsünün içinden Buzat'ı tutturmasını istemiş. "Eğer yiğit Buzat'ı tutabilirse onu alıp kanatlarını Ural'da yaysın" demiş.

Padişah bu sözleri işitince uzun süre düşünmüş, vezirlerini çağırıp toplantı yapmış. On iki başlı Kehkehe denilen veziriyle fikir alışverişinde bulunmuş. Kehkehe, padişaha kesinlikle Buzat'ı vermemesini söylemiş. Eğer Buzat'ı verirse bütün gücünün elinden gideceğini ve Hevben'in büyük bir güce sahip olacağını, bu sahip olacağı gücün karşısında da kimsenin duramayacağını söylemiş. Padişaha bir akıl vererek sarayında yeryüzünden kaçırılıp esaret altında tutulan yer kızlarının olduğunu, bu kızların içinde onun kızından daha güzel bir kız olan Mesem Han'ın kızının da olduğunu söylemiş. "Eğer Hevben bu kızı görürse ona âşık olur ve onu almak için uğraşır" demiş.

Şölgen padişah, Kehkehe'nin sözünü beğenip kızı Nerkes'i çağırılmış. Kızına bu yiğidi su altı dünyasında gezdirmesini, sahip olduğu serveti ona göstermesini, saraylarındaki kızlarla tanıştırmasını ve onlarla çekinmeden konuşmasını sağlamasını istemiş. Bunun üzerine Nerkes, Hevben'i alıp saraylarda gezdirmeye başlamış. Büyük bir bahçeden geçip altın bir saraya geldiklerinde Nerkes "Bu sarayda meşhur tulpar at Buzat bulunmakta; o atın yanına giderek ben yer bahadırıyım de, sırtından okşayıp yelesinden ve kuyruğundan ikişer tane kıl al, onları bileğine bağla" demiş. Hevben atın bulunduğu saraya girdiği zaman at huysuzlanmaya, Hevben'in önüne gelip sallanıp tepinmeye başlamış, onun üzerine atlamayı düşünmüş. Hevben de ata bakıp "Ok değmeyen Nerkes'i vurup alan, Ural denen ilimi düşmandan koruyan Ural bahadırı Hevben'im ben" demiş. At bunları duyunca sakinleşmiş ve dile gelip yelesinden ve kuyruğundan kıl vermiş. Zor durumda kaldığı zaman bunları yakmasıyla birlikte yanında olacağını söylemiş.

Dışarıda Hevben'in çıkışını beklemekte olan Nerkes, onu sağ-salim görünce sevinmiş. Onu kızlar sarayının olduğu yere götürerek saray kapısının önünde içeride yapması gerekenlerle ilgili öğütler vermiş. Sarayın içinde çok güzel kızların olduğunu, bu kızlardan bir tanesinin de Mesem Han'ın kızı Ayhılıv olduğunu söylemiş. Eğer o kızı seversen babamdan iste, babam sana verir, sen de bu şekilde Mesem Han'a güvey olursun demiş. Ama bir uyarıda da bulunarak saraydan çıkarken bir cadı nine ile karşılaşacağını söylemiş. Bu cadı ninenin tatlı ve büyümlü sözlerinin etkisinde kalmamasını, kesinlikle ona kolunu ve ayağını vermemesini söylemiş.

Hevben bütün bu sözleri duyunca aptallaşır gibi olmuş ve biraz da şaşırp Nerkes'e "Babana, iline söylemediğin sırlarını bana söyledin, bu sırları söylemen dost görmenden midir ya da yâr görmenden midir, genç ve güzel kız; Ayhılıv'ın yüzü güzel olsa da, seni sevsem ne olur ?" demiş. Nerkes uzunca bir süre düşündükten sonra "Yiğit senin olmam. Sen yerde olan bahadırsın. Babam vermez, affet. Seni yüreğimde saklarım" demiş. Nerkes'in bu sözleri üzerine Hevben, kızlar sarayına girmiş. Ayhılıv, bahadırın gözüne bir ayrı gözükmüş. Ayhılıv, Hevben'i görünce onun yanına

gelerek “Boyun posun yer yiğidine benzemekte, Ural’da oynayıp gülen nazlı kızları bırakıp solgun yüzlü kız için buraya neden geldin? Yoksa Şülgen gölü kuruyup padişahları öldü mü? Ya da Ural, insanların gözyaşından derya mı oldu? Şülgen’i yenen aslan gibi yürekli Ural’ın genç bahadırları büyüdü mü?” demiş. Hevben de “Ural’ın güzel kızları su dibindeki altın sarayda esaret altında, yer bahadırı bu esareti ortadan kaldırmazsa Ural iline bahadır olabilir mi?” demiş. Bu sözler üzerine bütün kızlar gözyaşlarını döküp Hevben’i kucaklamışlar. Hevben bu duruma çok üzülmüş, gözyaşlarının akmasını kızlara sezdirmemeye çalışmış ve kızlarla vedalaşarak saraydan çıkıp gitmiş.

Hevben çıkarken bir kocakarı onun önüne gelerek övgü dolu sözlerle öpmek için ondan elini ve ayağını istemiş. Bu sayede Hevben’in gücüne güç katılacaktı. Hevben kocakarının bu söylediklerini uzunca düşünmüş, kapının önünde bekleyen Nerkes’in yanına gidip ona tekrar sormaya karar vermiş. Ama Nerkes kapının önünde yokmuş. Bunun üzerine Hevben, Nerkes’in sözünü tutarak elini ayağını kocakarıya vermemiş. Kocakarı sitemlerde bulunurken de Nerkes çıkıp gelmiş. Babasının kendilerini konuk etmek için beklediğini söyleyerek onun yanında hangi davranışlarda bulunması gerektiğini anlatmış. Eğer bu davranışları yerine getirirse Ayhılıv ile birlikte kendi yurtlarında bir sarayın içinde olacağını söylemiş. Hevben sarayın içindeki adetler hakkında Nerkes’e soru sorunca Nerkes’in rengi atmış, Hevben’e uzun süre bakmış ve onu kucaklayıp öpmüş.

Hevben’le Nerkes yürürlerken Hevben’i bir uyku basmış. Hevben uyandığı zaman bir bakmış ki yanında ne Nerkes var ne de saray. Hiç kimseler yokmuş. Bütün bu yaşanan maceraları uzun bir düşe yoran Hevben göl kıyısında kulaklarını kısmış vaziyette duran Akboz atı, onun yanında da Ayhılıv’ı görmüş. Birden en son olarak Nerkes’in öfkeli olduğunu hatırlamış. Sonra “Saraya babasının yanına da varamadım. Tüy yakıp Akbuzat’ı da çağırmadım, bu kızla, at nasıl geldi buraya” diye şaşkın şaşkın düşünürken Akbuzat yanına gelip “Nerkes’e soru sormasaydın şah sarayını açıp padişahı tahttan indirerek suya padişah olmuştun ve güzel Nerkes’le toyunu yapmıştın. Kocakarıya elini öptürseydin öz ananı bulmuştun, ayağını

öptürseydin babanın düşmanını öğrenmiştin. Ayhılıv denilen güzelden de ayrılıp kalmıştın” demiş. Tabii Hevben bu sırrı anlayamamış. Akbuzat ona, “Gittiğin yerde yalnız ol, ağzını fazla açma, bugün sevdiğin yârin, yarın uzak düşünce sağına soluna ateş olur” gibi birtakım öğütlerde bulunmuş. Bu son öğüde Ayhılıv üzülse de bunu ne Hevben’e, ne de Akbuzat’a sezdirmiş. Mesem Han’ın sarayına yaklaştıkları zaman Hevben atını durdurup Ayhılıv’a “Birlikte mi girelim, yoksa ayrı ayrı mı girelim?” diye sormuş. Ayhılıv da “Şimdi senden bir adım ileriye yalnız gitsem beni tekrar kaçırlar diye korkmaktayım. Seninle beraber saraya girsem seni harami sanıp suçlamalarından korkmaktayım” demiş. Hevben bu sözler üzerine “Benim başım sağ olduğu sürece seni kimse kaçıramaz, babana birlikte varsak baban bizi suçlayamaz, babana her şeyi anlat, Şülgen’e savaş açsın, ondan öç almaya ben varım” demiş. Ayhılıv saraya yalnız gitmeye karar vermiş. Hevben, Ayhılıv’ı Akbuzat’la birlikte, suların göllerin, ormanların ve kayaların üstünden geçirerek saraya bırakmış. Akbuzat, Hevben’in tekrar Ayhılıv ile buluşma düşüncesini sezip ortadan kaybolmuş. Hevben kıl yakıp Akbuzat’ı çağırmaı düşünürken Akbuzat eski elbiselerle geri dönüp elbiseleri ona vermiş. Hevben bu giyimleri giyerek Akbuzat’ı göndermiş. Kendisi de Ayhılıv’ın ardından Mesem Han’ın yurduna gitmiş.

Hevben, Mesem Hanın yurduna geldiği zaman, halka kendini yolcu olarak tanıtmış. Halk bu sırada Mesem Han’ın kızının geri dönüşünü konuşmaktaymış. O sırada orta yaşlı bir kadının saraydan çıktığını gören halk, ondan kızın dönüşüyle ilgili haber almak için ona doğru koşmuş. Fakat kadın hiçbir şey söylemeyip, elini sallayıp “Duyarsınız, söylemiyorum!” deyip halkı yararak evine gitmiş. Hevben bu kadını takip ederek onun kapısını çalmış. Kadın ona kim olduğunu sorunca “Uzaktan gelen bir yolcuyum, kalacak yer istiyorum” demiş. Kadın ona evinde kalacak yer vermiş. Bu sırada Hevben soyunup yerleşinceye kadar, kadının evine kadınlar, kızlar, kocakarılar gelmiş. Ondan Ayhılıv hakkında bir şeyler öğrenmek için sorular sormuşlar. O da “Ben Ayhılıv’ı görmedim, sadece saraydan, kızın Şülgen padişah tarafından su altı dünyasına kaçırıldığını duydum” demiş. Bu söze,

başını eğip dinleyen bir dede karışarak “Ben de Sura Bahadır’ın neslinden biri kalkıp babasının kanı için öç aldı diye düşünmüştüm. Böyle kansız kavgasız kurtulduğu için şükretmemiz gerekir. Mesem Han Sura Bahadır’ın yedi sülalesine kadar öldürmeye yemin etmişti” demiş. Ev sahibi kadın söze karışarak “Daha Sura Bahadır’ın kimini arayacak” demiş. Bu sözleri duyan Hevben, “Babam ile anamı Mesem Han öldürmüş olmasın?” diye düşünmüş ve oradaki dedeye “Buralarda Sura Batır bir tane miydi, iki tane miydi?” diye sormuş. Dede de “Bu ilde meşhur olan Sura Batır tekti, ben Ural dışında da adı ağza alınabilecek Sura isimli bir kahraman ismi duymadım. Mesem Han, Sura Batır’ın karısını suya attığı zaman bahadırın zavallı hanımının ‘Yavrum, evlâdım kaldı! Onun için bağrım sızlıyor. Erimi öldürdüğünü anladım, halka hastalandı, öldü dedim, Mesem Han’ın bütün isteklerini kabul ettim, ne olur beni öldürmeyin’ diye yalvardığını duydum. Daha sonra han, kadının bir çocuğunun olduğunu anlamış. Onu bulup öldürmek istemiş ama onların yaylası bu taraftan göçüp gitmişmiş. Han, çocuğu bulamamış. Kimse çocuğun kız mı yoksa erkek mi olduğunu bilmiyor” demiş.

Hevben “Benim duyduklarıma göre Sura Batır’ın iki tane olması gerekli, Sura Batır ölünce karısı kefen parası bulamadığı için bahadırın tüfeğini satmış. Yedisinde de okutmaya bir şeyi kalmayınca el içine çıkıp gitmiş. Gidişi o gidiş olmuş ve kaybolmuş diyorlar.” demiş.

Dede bu sözlerin boş olduğunu, bunların Mesem Han tarafından uydurulduğunu, tüfeğin hiç kimseye satılmadığını söylemiş. Mesem Han ile Sura Batır’ın Ural için yıllarca savaştığını anlatarak en sonunda bir gün yoldaşı Taravıl ile ava çıkan Sura Batır’ın uyurken Mesem Han tarafından kalleşçe öldürüldüğünü; Mesem Han’ın, bu kalleşçe ölümü halkın isyan edeceğinden korkarak örtbas etmek için bahadırın karısına hastalıktan öldü diye söylemesi için yemin ettirdiğini, tüfeğin de yoldaşı Taravıl’da kaldığını söylemiş.

Hevben “Gölde rastladığım kocakarı, gerçekten anam mı ki?” diye düşünüp kalmış. Bu olayı sadece bu köyde dinlemekle kalmayan Hevben,

babasıyla annesinin hâlini civar köylerde de soruşturmuş. Hepsi de aynı şeyleri söylemiş.

Hevben başka memleketlerde de bu olayı araştırmayı düşünürken Mesem Han'ın büyük bir toy kuracağını, bu toyda Şülgen'den öç alacak damadını seçeceğini öğrenmiş. Toy için hazırlıklar bittiğinde ve Ayhılıv ile saray kızları meydana geldiğinde hiçbir yiğit, hanın sözüne cesaret edemeyip düşünüp kalmışlar. Sonra Akbulat aksakal, Ayhılıv'a bakıp başından geçenleri toy için gelen bahadırlara anlatmasını istemiş.

Ayhılıv, Şülgen gölünün yanında saraydaki kızlarla birlikte oynarken başlayan kaçırılış hikâyesini, su altı dünyasında esaret altında geçirdiği günleri ve daha sonra Hevben adlı bahadır tarafından kurtarılmasını anlatmış. Hevben'i ve onun tulpar atını halka öyle bir anlatmış ki, halk Hevben'in insan olamayacağını, olsa olsa bunun Hızır Peygamber olabileceğini aralarında homurdanarak konuşmuşlar. Ayhılıv bu arada Hevben'in kendisini seni alacağım diye bir şey söylemediğini ve namusuna değmediğini, onu saraya davet ettiğini, fakat kendisiyle gelmediğini de söylemiş.

Mesem Han kızına dönerek bir elma vermiş. "Bu elmayı Şülgen'deki kocakarıyı alıp getirmeye cesaret eden bahadıra ver" demiş. Ayhılıv bahadırların önünden geçerken, hiçbir bahadır elmayı almaya cesaret edememiş. Mesem Han yiğitlere düşünmeleri için bir gün süre vermiş. Hevben kalabalığın arasından ayrılarak Akbuzat'ın kuyruğunun kıllarından birini yakmış. Akbuzat göz açıp kapayıncaya kadar gelmiş. Hevben, Akbuzat'tan göldeki kocakarıyı sabaha kadar alıp gelmesini buyurmuş. Fakat Akbuzat, Şülgen padişahıdan savaşmadan bir şey alınamayacağını söylemiş ve dinlenmek için Şülgen gölüne gitmiş. Gölün üzerinde Han'ın kızı muhafızlarıyla birlikte çıkmışmış. Akbuzat ile Hevben'in geldiğini işitince kaçmış. Akbuzat gölün üzerinden geçerken Hevben de elmas kılıçla gölü parçalara ayırmış. Göl parçalanıp bölününce Nerkes dayanamayıp gölden çıkmış ve Hevben'e "Buraya niçin savaşmaya geldin, sana Akbuzat'ı

sakınmadan hediye ettim, kılıcınla gölümü parça parça ettin, dibi bulanık gölümü harap etme bu kadar” demiş. Hevben de Nerkes’e “Özün su güzeli, seni sudan almam, Kehkehe’ye söyle kız kızanı kaçırıp bütün ili kötü şanıyla ürkütüp gölün dibinde yatmasın. Kırışık yüzlü kocakarı da orada kalmasın, son soluğunu kendi ilinde alsın” demiş. Bu sözlerden sonra Nerkes babasının yanına gitmiş. Biraz sonra kocakarı çıkıp gelmiş. Hevben kocakarıyı atıyla göz açıp kapayıncaya kadar toyun olduğu meydana bırakmış. Kendisi de Akbuzat’ı göndererek dinlenmekte olduğu çadıra giderek uyumuş.

Ertesi gün Mesem Han yiğitlere gene gölün altındaki kocakarıyı alıp getirmeyi şart koşmuş. Bahadırlardan hiçbir ses çıkmazken kocakarı “Beni boşuna aratma, bahadırları yorma; beni Allah kurtardı” demiş. Herkes şaşırarak kocakarıya bakmış. Kocakarının bu kocakarı olduğunu Ayhılıv da doğrulamış. Mesem Han hemen cellâtlarına halk görmeden bu kocakarının kafasının kesilmesini emretmiş. Cellâtlar kocakarıyı kem-küm ettirmeden çekip götürmeye başlayınca sağdan soldan gelen halk ile kahramanlar kocakarının durumunun ne olduğunu anlatmasını istemişler. Han izin vermeyince eski giysileriyle Hevben, hanın ve cellâtların önüne gelip çıkmış ve kocakarının dinlenmesini istemiş. “Gerekirse kocakarıyı kurtaran yiğidi ben söylerim” demiş. Mesem Han oldukça sinirlenerek “Benim sözüm birdir, tanrı benim dileğimi kabul etti ve nineyi gönderdi. Tanrının bu sırrını nine halk önünde söylemesin. Dinlenmesi için onu konuk edeceğim, dinlendikten sonra askerler onu Şülgen’ine götürürler” demiş.

Kocakarı, han emrine boyun eğip cellâtların arkasından yürümeye başlayınca, Hevben göndermeyip onu tutmuş ve hanın önüne varmış. Hevben, babasının hanlara boyun eğmeyen maceralarından başlayarak, bir han tarafından haince öldürülüşünü, çok geçmeden bahadırın hanımının kayboluşunu, bunlardan olma Hevben adlı oğlunun fakirlik içinde büyüüp Taravıl dedeyle tanıştıktan sonra ona Taravıl dedenin verdiği tüfek sayesinde avcılıkta ün salışını, daha sonra su altı dünyasındaki Şülgen ile aralarında geçen mücadeleyi, ondan tulpar atı alışını, esaret altındaki kızları kurtarışını, devleri ve il basan beyleri helak edişini, kısaca her şeyi anlattıktan sonra

bugün de anasının babasının öcünü almak üzere katil hanla harbe girmek için geldiğini söylemiş ve halka dönüp kocakarıyı göstererek onun anası olduğunu söylemiş.

Bütün halk bu hikâyeyi öğrenince şaşırıp kalmış. Mesem Han etrafındaki beylerle konuşup bu sözlerin doğruluğunu araştırmak için Şülgen gölü yakınındaki kayaya gidip bakmayı önermiş. Herkes bunu kabul etmiş. Mesem Han da Hevben'e dönerek "Eğer sözün doğru değilse kafanı keserim" demiş.

Mesem Han'ın adamı ata binene kadar Hevben oradan kıyılayıp çıkmış ve kıl yakıp Akbuzat'ı çağırmış. Akbuzat'tan her şeyi öğrenip savaş kıyafetlerini giyerek silahlarıyla birlikte meydana geri gelmiş. Bütün halk onu tulpar atı Akbuzat'ın üzerinde savaşçı bahadır kimliğinde gördüğünde "Bu kim? Nasıl bir adam?" diye şaşırıp kalmışlar. Ayhılıv ile kocakarı onu görünce "Bizi kurtaran bu yiğit" diye ağlamışlar.

Hevben atından inip, kocakarıyı kucaklayıp öptükten sonra tekrar atına binerek Mesem Han'ın karşısına varmış. Ona "Sura denen bahadırda alacak öcün var mıydı? Kızını kaçıran Şülgen'den alacak öcün var mı? Söyle bana, ben de kendi fikrimi söyleyivereyim" demiş. Mesem Han da "Sura'dan alacak öcüm yoktu benim, o malımı yağmalayıp aldı. Şülgen'in kini de şundan bana; zehir saldım gölüne, kamışını ateşe verip fenalık ettim iline" demiş. Hevben bu sözler üzerine "Babadan, anadan öksüz kalıp gözyaşı dökerek yeryüzünün her yerini gören bir bahadırım; senin ne kadar gözü kanlı, günahkâr birisi olduğunu biliyorum. İl erini kul yapan, hanımlarını dul eden, ilin namusunu kirleten Mesem Han'dan hakkı yenmişlerin öcünü almaya geldim ben" demiş ve Mesem Han'ın kafasını keserek tutsak halkı azat etmiş.

Hevben'in bahadırılığı karşısında bütün halk gelip ah u zarını anlatmaya başlamış. Ona "sana yoldaş olacak, arkadaşlık yapacak erler vardı, hepsini Mesem Han ilden ayırıp kadınlarını dul etti, onları sen geri getirirsin, kan ağlayan yetimin babası olursun" demişler.

Hevben, kahramanları bulup geri getirmeye söz verdikten sonra Mesem Han'ın malını halka üleştirmiş. Sonra da bahadırları aramak için yola koyulmuş. Yolda giderken büyük bir kuşa rastlamış. Hevben kuşun yanına varmış. Kuş uçmamış ve dile gelip anlatmaya başlamış. “Ben dağ başında oturuyordum. Mesem Han'ın atları beni görüp ürktüler, Han da bana kızıp kanatlarımı yoldurdu. Yaralarım iyileşse de kanatlarım beni uçuramıyor. Yavrularım şu anda açlıktan ölmek üzeredir. Yiğit, bana yardım et, atının ağzındaki köpüğü kanatlarıma sür, hemen iyileşir” demiş. Hevben atından inip atının ağzındaki köpükten alıp kuşun kanatlarına sürünce kuşun iki kanadı da iyileşmiş. Kuş iyileşince Hevben'e “Yiğit, bu yardımın için ne vereyim; nasıl yardım edeyim? Ben ömür boyunca Mesem Han ve Şülgen Padişah'ın devlerinden cefa gören, yavru büyütemeyip çile çeken bir kuş idim. Ben öyle bir kuşum ki atsız at olur, yoldaşsız yoldaş olurum” demiş. Hevben “Sen bana nasıl yardım edebilirsin?” diye sormuş. Kuş en başından başlayarak Hevben'in yaptığı iyilikleri saymış. Şülgen Padişah'ın esir ettiği kızların anası olduğunu, bu yüzden yardım etmeye mecbur olduğunu söylemiş. Hevben bu duruma şaşırarak “Benim kurtardığım kızlar insan evladiydi, ama sen bir kuşsun.” demiş. Kuş önceleri buraların sularla kaplı olduğunu, sadece su padişahının olduğunu söylemiş. Ural Batır'ın İdil, Hakmar, Yayık, ve Nöğöş adlı oğullarıyla gelerek su padişahına savaş açtığını, savaşta Ural Batır'ın at yüzdürdüğü yolda dağ meydana geldiğini (Ural Dağı), ölen devlerin vücutlarının kurumasıyla da kuru toprağının çoğaldığını, suyun azaldığını, hatta küçülüp su birikintisi kadar kaldığını; gücü azalan Şülgen Padişah'ın da Şülgen gölüne gelip yerleşerek bu gölün altındaki suyla gücünü birleştirdiğini, bu yüzden Ural Batır ve oğullarının onu öldüremediğini anlatmış. Bu arada, kendisinin Ural Batır'ın karısı Humay olduğunu, kocasının ve oğullarının savaşa gittiğinde kendisinin gelinleriyle birlikte kaldığını, daha sonra oğullarının gelip Şülgen Padişah'ı izlemek için buraya yerleştiğini, ama Şülgen Padişah'ın kocasına karşı düşmanlığı bırakmadığını, bunun üzerine kocası ve oğullarının bu gölün suyunu içerek gölü kurutmaya karar verdiklerini, suyu ilk önce babalarının içtiğini, bu durumdan haberdar olan Şülgen'in askerlerini kocasının içine gönderip

yüreğini deldirerek öldürttüğünü, kocasının da çocuklarına “Şülgen padişahın askerleri olan yerden su içmeyiniz, kendinize başka su bulunuz” dediğini, oğullarının bunun üzerine yeri deşip dört nehir akıttığını, bu nehirlerin de günümüzde İdil, Yayık, Hakmar, ve Nögöş adlarını aldığını söylemiş. Hevben “Nine, neden kuş olup kaldın?” diye sorunca, Humay “Biz uzak yoldan geldiğimizden kuş olup uçmaktayız. Gelinlerim de öyle. Yere indiğimiz vakit kocalarımız bizi öpünce yeniden öz hâlimize döneriz. Ben gelip yetene kadar kocam ölmüştü, gelinlerimi oğullarım öptü; onlar tekrar eskisi gibi olup çoluk çocuğa karışıp, yaşlanıp ölüp gittiler. İşte senin bindiğin bu at kocamın atıydı. Bu atı Ural Batır öldükten sonra Şülgen çalmıştı. Bu atı geri almak için İdil’in oğullarından birisi Şülgen ile savaşılmaya gitti. Yiğit, Şülgen’in kızına âşık olmuş. Bu durumu öğrenen padişah onu saraya vezir olmaya ikna etmiş. Yiğit de ileride kızı alırım umuduyla vezir olup kalmış. Padişah, aradan çok zaman geçmesine rağmen kızını ona vermeyip adını da Kehkehe (maskara) koymuş ve onu Ural Batır’ın neslini yok etmekle görevlendirmiş. Kehkehe ne kadar Ural’ın neslini tüketmeye çalışsa da bunda başarılı olamadı. Ural’ın oğullarının neslinden yedi bahadır oldu. Kehkehe neslinden Mesem kaldı. Mesem il basıp han oldu. Yedi bahadır Mesem’in han olmasına razı olmayıp savaşımlar. Mesem bir gün bu yiğitleri yemeğe davet edip, onları yemekte sarhoş etmiş, ellerini kollarını bağlayıp denizin diğer tarafındaki padişaha satmış. Şimdi sen onları almaya gidiyorsun. Biraz önce gelen kızım müjdeledi. Ben seni oraya atından hızlı götürürüm. Benimle birlikte onları vuruşmadan kaçırabilirsin. Ama benim büyük bir eksikliğim var. Karnımı doyurmaya kendi etim yetmez; senin de onların da butlarını yemem gerekir. Buraya döndüğümüzde atının köpüğüyle yaralarınızı iyileştirirsiniz; fakat o zaman bahadırlığınız kalmaz, unutulup gidersiniz. İstersen sen onları savaşla da alabilirsin. Savaş çok büyük olur. Bir düşmana karşı üç günahsız kişi kırılır. Savaşı kazanıp bahadırları kurtarırın.” demiş. Hevben nineye “Benim savaşımından sonra daha da düşmanlar saklanıp kalır mı?” diye sormuş. Nine de “Orada kalmayacak” demiş. Hevben bunun üzerine “Bir düşmana üç kişi kırılrsa da düşman bitince geride kalanlar rahat yaşar. Nine, sen git,

yavrularının yanına dön. Kuş olduğun için seni kimse vurmaz; çocuklarınızla birlikte rahat yaşarsınız.” diyerek kuşu göndermiş.

Hevben deniz ötesindeki padişah ülkesinde bir obaya gelmiş. Bir eve girince yüzü, gözü, eli, ayakları şişmiş ihtiyar bir dedeyle nine görmüş. Hevben bu durumun sebebini sorunca onlar da “Buradaki hanlar, beyler bizi at yerine çalıştırıyorlar. Hizmet hakkı için de çeşme suyuyla tuz veriyorlar. Şimdi biz ihtiyarladık. Bu yüzden bir şey alamıyoruz, bu hâle düştük.” demişler.

Hevben bu sözleri duyduktan sonra saraya gidip muhafızlarla savaşmaya başlamış. Hevben ve atı Akbuzat, bütün askerleri kırmışlar. Hevben, padişah ve beyleri öldürmüştü. Bütün halk Hevben’in kahramanlığını ve Akbuzat’ın çıkardığı fırtınayı görünce silahlarını bırakmış.

Hevben, halkı toplayarak bundan sonra çeşme suyunu ve tuzu bedava alacaklarını söylemiş. Bunu duyan halk hemen suya, tuza koşarak Hevben’in ayağına sarılmış. Hevben buradaki yedi bahadırı alarak Ural’a gelmiş. Burada bir toy kurarak yurt bahadırlarıyla yedi yiğidi güreştirmiş. Yedi yiğit güreşleri kazanınca, Hevben de onları yedi uruğa baş kılmış. Huma kuşunun yavruları olan akkuşları vurmaya yasaklamış. Toyda, Mesem Han’ın kızı Ayhılv’a eş seçmesi için izin vermiş. Ayhılv, Kıpçak Batır’ı seçmiş. Kendisi Şülgen gölüne gitmiş. Burada atı Akbuzat’ı Nerkes’i çıkarması için su altına göndermiş. Nerkes karşı koymadan yeryüzüne çıkmış. Nerkes su yüzüne çıkınca Hevben ona “Yetim olarak büyüdüğüm hayatımda ilk olarak sana rast geldim. Senin dürüst sözlerin vasıtasıyla Akbuz atı alıp, ilimi azat ettim. Şimdi senin gerçek dileğini öğrenip gönlümü açacak gerçek sözleri duymak üzere geldim.” demiş. Nerkes bir süre söz söylemeye çekinmiş, ama sonra konuşmaya başlayarak “Ben anadan kız olsam da er gibi bir bahadır olarak doğdum. Nice yiğitler gördüm, senin baban Yayık’ı güç sınamada yendim. Yeryüzünde yiyip içmediğim ve ayak basmadığım için hep bir genç kız olarak kaldım. Yüzümü açıp güzelliğimi güneşe göstersen güneş utanıp bulutun arkasına gizlenir. Kimler güreş dilese, ona yüzümü açsam, gözü nurla

kamaşıp bana yenilip horlanır. Seni görür görmez gönülden sevdim, sana söylemeye çekinip sonunu bekledim. Eğer beni kendine denk görürsen senin olup Ural'ında, senin için ömür süreyim.” demiş ve yüzünü Hevben'e açıp gülümsemiş. Bu güzellik karşısında Hevben'in nutku tutulmuş. Hevben evlenmeye razı olunca Nerkes babasının bütün mallarını gölden çıkarıp hepsini de atsız, yoksul halka dağıtıp vermiş. Nerkes'le Hevben Akbuzat'ı alıp Hevben'in obasına dönüp gitmişler.

2. ZAYATÜLEK İLE HIVHILIV*

Bundan nice yıllar önce Aslıkül ile Dim Irmağı arasında gücünün ve servetinin ünü çok uzaklara yayılan Semen Han adında bir han varmış. Semer Han her türlü oyunu, eğlenceyi ve avlanmayı seviyormuş. Semer Han'ın iki karısı varmış. İlk karısından altı tane oğlu olmuş. İkinci karısından çok güzel, nur yüzlü bir oğlu daha olmuş. Ona Zayatülek ismini vermişler. Zayatülek yakışıklılığının yanı sıra, daha çocuk yaşından itibaren kahramanlığıyla da dikkat çekmiş. Oyunlarda kavga çıkarsa, akranlarını dövermiş.

Çocuklar biraz büyüyünce Semer Han onları on iki kanatlı ak çadırına çağırtmış ve onlara “Yavrularım, siz artık büyüdünüz. Şimdi ok atma, at çaptırma, kuş uçurup avlanma hünelerinizi göstermenizin zamanı geldi. Hemen şimdi yılki sürüsüne gidip gemliğinizi şingırdatınız; hangi at size doğru bakarsa, onu alınız. Yedeğinize de bir avcı kuş alınız. Avda kimin kuşu, neyi avlarsa onu bana getiriniz!” demiş.

Semer Han'ın oğulları yılki sürüsüne gidip gemlerini birer birer şingırdatmışlar. Büyük hanımından olan altı oğluna çok büyük altı aygır bakmış. Zayatülek şingırdatınca da ona yapağısını bile dökmeyen boz aygır bakmış. Uçurmak için kuş seçtiklerinde Zayatülek'in altı abisinden kimisi kartal, kimisi laçın, kimisi de doğan almışlar. Zayatülek'e de ağabeyleri “sana ak baykuş yarar” deyip vermişler.

Semer Han'ın oğulları atlarına binip avcı kuşlarını alarak ava çıkmışlar. Zayatülek tüylü aygırına binmesiyle beraber onun atı gök tulpara dönüşmüş. Bu durumu gören ağabeylerin kıskançlıkları tutmuş. Zayatülek'in altı ağabeyi Avkan ormanına varınca gölün üzerinde küme küme uçan turnaları, kır kazlarını ve ördekleri avlamak için avcı kuşlarını havalandırmışlar. Ama hiçbirinin kuşu bu avları yakalayamamış. Onun yerine sıçan, köstebek yakalayıp sahiplerinin eyer başına konmuşlar. Onların seçtikleri kuşlar

* Doç. Dr. Metin Ergun – Gaynislam İbrahimov, **Başkurt Halk Destanları**, Birinci BaskıAnkara, 2000, s. 443-450 *adlı eserden özetlenmiştir.*

aslında ya baykuş, ya da sarı tepeli doğanmış. Yanıldıklarını anlayan altı kardeş çok utanmış. Zayatülek ise ağabeylerinin baykuş diye verdikleri kuşu uçurmuş. Onun kuşu havaya atılan bir ok gibi fırlayarak, şimşek gibi kıvrılıp turnaları, kazları, ördekleri düşürmeye başlamış. Baykuş diye Zayatülek'e verdikleri bu kuşun şahin çıkıp pek çok kuşu avlamasına ağabeyleri hem çok kızmış hem de onu çok kıskanmış. Zayatülek avdan ganimetle dönerken ağabeyleri de kızara bozara yakaladıkları sıçanları ve köstebekleri babalarının önüne koymuş. Semer Han bu hâli görünce kızgınlığından kaşlarını çatmış ama Zayatülek'in avladığı turna, kaz ve ördekleri görünce yüzü gülmüş. Sevincinden Zayatülek'e kıymetli taşlarla bezenmiş bir kemer hediye etmiş. Altı oğlan bu durumdan dolayı çok horlanmışlar.

Ertesi gün yedi oğlan tekrar ava çıkıp ırmak ve göl boylarında avcı kuşlarını geyik, tilki ve kurt yakalamak için uçurmuş. Semer Han'ın ilk hanımından olan altı oğlu altı sıçan yakalamış. İkinci hanımından olan Zayatülek ise ağzı kanlı bir kurt, yalpalaya yalpalaya yürüyen bir boz ayı ve güzel bir kız gibi bezenmiş, kulağı benli bir tilki tutmuş.

Döndüklerinde Semer Han, Zayatülek'e getirdiği hayvanlar için ok ile yay hediye etmiş. Diğer altı oğlan rezil olup Zayatülek şan almış.

Semer Han bu sefer oğlanlarını at çaptırarak sınamak istemiş. Zayatülek'in ağabeyleri toplanıp "At koşturmada biz dinlenmek için duralım, onun boz tulpar atının tabanına çivi çakalım. Atı arkada kalınca şanının, şöhretinin bir önemi kalmaz." diye konuşup anlaşmışlar.

Üçüncü gün bunlar yarışa çıkmış. Yolun ortasına geldiklerinde en büyükleri, kardeşlerine "Haydi biraz durup dinlenelim, sonra yarışa devam ederiz!" demiş. Hepsi de buna razı olup atlarından inerek dinlenmeye başlamışlar.

Zayatülek uyuyup kaldığı zaman en büyük iki ağabey onun gök tulpar atının tabanına çivi çakmış. Kardeşler dinlendikten sonra atlarına binip yarışa devam etmişler. Fakat Zayatülek'in tulparı aksayıp kalmış. O zaman tulpar

dile gelip “Sen üzengiye sertçe basıp var gücünle iki kaburgama kan çıkaracak gibi birer defa vur.” demiş.

Zayatülek’in atın kaburgasına sağlı sollu vurmasıyla birlikte vurulan yerden kan sıçramış; hemen o an atın tabanına çakılan çiviler düşmüş; Kök tulpar at kanadını açıp ok gibi fırlamış. Zayatülek bir hayli önde olan ağabeylerini geçip, epeyce de arkada bırakıp birinci olmuş.

En iyi aygırlarla da Zayatülek’in kötü aygırını geçemeyen altı kardeş gene rezil olmuş. Zayatülek bahadır olmuş. İyice kinlenen ağabeyleri toplanıp “Zayatülek’ten nasıl kurtulmalıyız? O ölmeyince bize şan da huzur da gelmez! Bu gece öldürelim!” deyip anlaşmışlar. Fakat onların bu art niyetlerini Kök Tulpar at sezip Zayatülek’e “Ağabeylerin bu gece seni öldürmeyi düşünüyor. Gece olunca ben çadırın arkasına gelirim. İki kaburgama kamçıyla birer defa vur. Sonra gözden kayboluruz” diye tembihlemiş. Akşam olduğunda Kök Tulpar atın söyledikleri aynen olmuş. Zayatülek ağabeylerinden Kök Tulpar ata binerek kurtulmuş.

Zayatülek, Aslıkül boyuna çıkıp Karağay dağına gelmiş. Atını otlatmaya gönderen Zayatülek gecenin karanlığında parlayan gölün güzelliğine hayran hayran bakarken bir ışığın gezindiğini görüp şaşırılmış. Zayatülek ışığın olduğu yere gizlice yaklaşıncı büyükçe bir taş üzerinde altın tarakla altmış karış uzunluğundaki kara saçlarını tarayan su kızı oturmaktaymış. Yiğit, kızın güzelliğine hayran kalıp uzun süre kendine gelemenden bakıp durmuş. Kıza yavaş yavaş yaklaşıp ona hissettirmeden ipek gibi altmış kulaç kara saçlarından yakalamış. Su kızı kurtulmaya çalışsa da yiğit onu bırakmamış. Bu şekilde bileği güçlü yiğitten kurtulamayacağını anlayan kız yalvarmaya başlayarak “Ey yer oğlu, ne olur beni bırak! Ben su kızıyım. Eğer sudan ayırırsan, beni helak edersin. O zaman kendin de ölürsün.” demiş. Ne kadar yalvarsa da yiğit, kızı bırakmamış. Ona âşık olup “Yıldız saçıp gece boyu durmadan geldim. Adını, ilini bilmiyorum, söyleyiver güzel kız. İkimiz birlikte olup yuva kuralım.” demiş. Kız da ona “Güzel yiğit gürüldeme, benim adım Hıvhlıv. Beni isteyip vuruşma, sana denk olmam.

Nurdan doğan nesilim. Sözü uzatma, beni bırak yer oğlu, babam duyarsa harp edip başına kıyamet salar.” demiş. Fakat yiğit onu gene bırakmamış. Hıvhlıv tekrar yiğide “Zayatülek, genç yiğit, gençliğine doyasın. Gölün kızı güzel diye, suda cansız kalıp tulpar atınla ak şahin avcı kuşundan ayrı kalırsın.” diyerek daha da korkutmaya çalışmış. Zayatülek o taraflı bile olmayarak her şeyden vazgeçebileceğini söyleyip “Seninle su altına girip seninle olayım” demiş. Hıvhlıv buna razı olmayıp bu yiğitten ne yapıp edip kurtulmayı düşünmüş. Ona altın tarak ile altın saç bağını hediye etmeyi teklif ederek “Eğer su altına benimle birlikte gelersen ölürsün, biz birbirimizin olamayız.” demiş. Zayatülek hediye kabul etmeyerek Hıvhlıv’a “Dokuz ay boyunca beni karnında taşıyıp beli bükülen anamdan, aksakallı babamdan vazgeçip, su dibine inip, senin için öleyim.” demiş. Bu sözden sonra Hıvhlıv yumuşar gibi olup “Yiğit ağzını yum, gözünü kapat, benim saç örgüme sıkıca tutun, göl dibine dalıyoruz.” demiş.

Zayatülek göl dibine inip gözünü açınca ikinci bir sihirli dünyayı görmüş. Erkin çiftlikte hesabının sayısı belli olmayan yılkılar otlayıp gezmekte, şarlayıp akan ırmaklarında altın balıklar oynamakta, derin derin göllerinde çeşit çeşit ördek, akkuş, kır kazları yüzmekteymiş. Hıvhlıv Zayatülek’i ormanın ortasına dikilmiş bembeyaz keçe çadıra götürerek “Yiğidim, dileğine eriştin. Ben senin, sen benim oldun.” demiş. Zayatülek “Bu işe baban razı olur mu?” diye sormuş. Böyle konuştukları sırada, eşik önünde kara bir ata binmiş, kapkara giyimli, eğer kaşına kara laçın oturtmuş olarak Hıvhlıv’ın babası gelip durmuş. Hıvhlıv, Zayatülek’i hemen saklamış. Babası çadıra girince “İnsan kokusu geliyor; buraya kim geldi?” demiş. Hıvhlıv babasına “Yeryüzüne çıkıp insan kokusu getirirsin de benden insan sorarsın!” diye cevap vermiş.

Hıvhlıv, Zayatülek’i epeyce bir süre anasına babasına göstermeden saklamayı başarmış, ama bir gün babası bunu sezmiş. Hıvhlıv doğruyu açıklamak zorunda kalınca, yer oğlunu sevdiğini ve onunla birlikte yaşamak istediğini babasına söylemiş. Bunu duyunca Aslıkül padişahının siniri kabarıp göl burulmaya, bulanmaya, kaynamaya başlamış, etrafı su basmış.

Hıvhlıv, Zayatülek'i babasına göstermiş. Bahadır gövdeli, nur yüzlü güzel yiğidi görmesiyle Aslıkül padişahının gönlü rahatlayıp siniri yatışmış. Kızına "Sana yer oğluyla evlenme yazılmış. Ben razıyım. Zayatülek artık seninle birlikte burada rahatlıkla yaşasın. Yeri özleyip gitmeyi düşünürseniz belâ gelir. Su altı dünyasını bırakıp giderseniz ikiniz de helak olursunuz." demiş.

Zayatülek, Aslıkül dibinde güzellikte bir dengi olmayan sevdiği kız Hıvhlıv ile birlikte hiçbir şeye muhtaç olmadan, servet içinde yaşayıp giderken, memleketini, yer hayatını özlemeye başlamış. Onun hasreti, derdi, yüzünü sarartmış. Onun bu durumu Hıvhlıv'ı çok üzüyormuş. Hıvhlıv bir nebze olsun eşinin yer hasretini dindirmek için ona sihirli bir ayna vermiş. Memleketini özlediği zaman bu aynaya bakan Zayatülek, yeryüzünü, Aslıkül boyunun kuzey tarafındaki Karağas dağı başında sahibini bekleyip duran Kök Tulpar'ı, onun eyerinin başındaki avcı ak şahinini görünce memleket hasreti daha da kabarmış ve gözlerinden boncuk boncuk gözyaşları akmış. Güveylerinin günden güne sarardığını gören kayın annesi ve kayın babası derin bir düşünceye dalmış. Bir gün su padişahı ona "Damat senin suyun, yerin var mı?" diye sormuş. O da "Yerim Balkantav, içtiğim su da Dim suyu. İşte bu yerleri çok özledim" demiş. Su padişahı da "Yarın sabah uyandığında Balkantav çadırının önünde olur." diyerek cinlere bir gece içinde Balkantav'ı yerinden taşıyıp damadının çadırının karşısına oturtmalarını emretmiş. Fakat cinler Balkantav'ı bulamayıp onun yerine başka bir dağı alıp getirmişler.

Zayatülek sabah kalktığında bu dağı görmüş. Bu dağın Balkantav olmadığını anlayıp "Dağı dağa benzetip, demir ile sarıp getirdiğiniz bu dağ Balkantav değil. Balkantav gür ormanlı böğründe her türden hayvanı barındırır. Benim Balkantav'ım bu değil." demiş. Zayatülek'in böyle konuşup hasret çektiğini gören su padişahı ona "Sen yer oğlusun, yersiz yaşayamazsın. Seni bugünden itibaren burada zorla tutmayacağım. Erkek kadın ardından gitmez, kadın erkek ardından gider. Sürümden Akboz tulpar atı al. Yuva kurmanız için size mal vereceğim. Eşini alıp Balkantav'a dön ve

orada yaşayın. Gölden çıkıp Balkantav'a varıncaya kadar dönüp arkana bakma!" demiş.

Zayatülek Akboz atın önüne Hıvhlıv'ı bindirip, su padişahıyla vedalaşarak gölden çıkıp gitmiş.

Zayatülek Balkantav'a doğru yol alırken kaynamakta olan gölden sürü sürü yıldı çıkmış; kulunlar, yabani aygırlar kişnemiş; bunların yer titreten ayak seslerini işitmiş. Bu sese dayanamayıp arkasına bakmasıyla beraber sıçan sırtlı yıldı sürüsünün çıkmakta olduğunu görmüş. Bunlardan henüz çıkmayanı tekrar göle girmiş. Çıkanları ise Akboz ata katılmış. Zayatülek ile Hıvhlıv sahibini bekleyip zayıflayan, sararıp giden Kök Tulpar ile ak şahini alıp Balkantav'a gidip gün geçirmeye başlamışlar.

Yeryüzünde mutlu bir hayat yaşarlarken, Hıvhlıv bir gün Dim tarafından koşup gelmekte olan at toynaklarının sesini ve gökyüzüne çıkan toz bulutunu görmüş. Zayatülek'e "Senin uruktaşların tozu dumana katıp buraya doğru at koşturup gelmekte. Yüreğimi endişe kapladı; boşuna gelmiyorlar galiba" diyerek devam etmiş. "Sen uruktaşlarının kanını dökme. Belki onlar mühim bir haber getiriyordur; önce sözlerini dinle. Eğer seni zorla götürürlerse kırk gün içinde buraya gelirsin; ben seni beklerim. Aslıkülsüz ve sensiz ben kırk günden fazla yaşayamam. Şimdi ben, o at çaptıranlara görünmemek için saklanacağım" demiş ve Zayatülek onun bu söylediğine razı olmuş.

Çok geçmeden, Semer Han'ın atlı askerleri Balkantav'a gelmiş ve askerlerin başı Zayatülek'e "Dün gece baban Semer Han vefat etti. Altı kardeşin taht için savaşıyorlar. İlde huzur kalmadı; halk senin han olmanı istiyor. Sakın bu isteği geri çevirme. Biz seni almaya geldik." demiş.

Zayatülek bu sözler üzerine "Hıvhlıv'ı kırk gün sonra döner alırım." diye düşünmüş ve askerle birlikte han yaylasına doğru yol tutmuş. Onu uruktaşları hürmetle, sevgiyle karşılayarak han yapmışlar. Altı ağabeyi de birbirini öldürmüş.

Zayatülek ilde huzuru sağlayıp uruktaşlarını, beyleri, aksakallıları toplayıp konuşmuş, elçileri kabul etmiş. Zayatülek'in han seçilmesi ilde bir bayrama dönüşmüş. Güreş, ok atma, at çaptırma yarışları düzenlenmiş; ozanlar, kuraycılar yarışması yapılmış.

Zayatülek memleket işleriyle uğraşırken Hıvhılvıv yapayalnız, dertlenip sevdiğinin dönmesini beklemekteymiş. Aslıkül'den de Zayatülek'ten de ayrı yaşamanın kaygısıyla sararıp solmaya başlamış. O, Zayatülek'e olan özlemini yırlarda dile getirmiş.

Zayatülek dünya işleriyle uğraşırken belirlenen vaktin gelip çattığını anlamamış. "Hıvhılvıv'ı alıp geleyim artık." diye düşündüğü zaman geçen günleri hesaplamış; kırkinci gün geçmiş, kırkinci gece de geçmek üzereymiş.

Zayatülek en iyi ata binerek Balkantav'a doğru at koşturmuş. Fakat o yetişemeyip kırk birinci günde oraya ulaşmış. Hıvhılvıv ölmüşmüş. Zayatülek, bu acıya fazla dayanamayıp mızrağıyla Balkantav'ın başına kabir kazmış, Hıvhılvıv'ı gömdükten sonra mızrağıyla kendi kendini öldürmüş ve sevgilisinin yanına düşmüş.

Zayatülek'i aramaya çıkan insanlar nice günlerden sonra Hıvhılvıv ile Zayatülek'in kabirde beraber yatan cesetlerini bulmuşlar. Onlar bu kabri iri iri taşlarla çevirip örmüşler.

O zamandan beri, Tülek bahadır ile Hıvhılvıv'ı tepesinde yatıran Balkantav ile Dim boyu, Başkurtların kutsal yeri olmuş.

3. AKHAK KOLA*

Şülgen gölünün içindeki çok kıymetli yıllık neslinden çıkan bir kısrağ varmış. Bu kısrağ kulunlama zamanı gelince yok olurmuş. Bir defasında bu kısrağın sahibi onu tutmak istemiş. Kısrağın arkasından giderken kısrağın Şülgen gölünün içerisine girdiğini görmüş. Kısrağ kulunlama zamanı gelince atalarının yurduna gidiyormuş. Kısrağın sahibi onu beklemeye karar vermiş. Kısrağ gölden çıkarken sahibi onun tayıyla beraber gelmekte olduğunu görmüş. Bu kısrağ sıçan sırtlı, Şülgen kıymetlisi, yumru toynaklı, dik kulaklı, güzel vücutluymuş.

Bu kısrağın sahibi aniden bunların karşısına çıkınca onlar korkup iki yöne kaçmış. Kısrağ göle girmeyi başarmış ama tayı ayağını burkarak zedelediği için girememiş. Daha sonra kısrağın sahibi bu tayı alıp bir yere kapatmış. Yüz gün kapalı bir yerde kalan tay, aksak olarak kalmış.

Akhak Kola adlı bu tay büyüyünce onu sürüye katmayıp insan içine de sokmamışlar, ağır işlerde kullanmışlar. Bu duruma Akhak Kola çok sızlanıp “Yaz kış bana binip beni kuru kazığa bağlarlar, kaburgamın eti yok” dermiş.

Böyle sızlanıp gezerken, Akhak Kola, bir toy sırasında akranlarının arasına karışmış ve dağ taş arasına kaçıp gitmiş.

Yılkı sürüsünün sahibi bir bakmış ki atları ortalıkta yok. Altmışlık, yetmişlik sürüleri içindeki kayış yetmez ala atı, eyer bağı yetmeyen kula atı, bülbül ayaklı kara atı, güvercin renkli gök atı, ince uzun kaşka* kır atı, uzun yeleli al atı, bağı küçük doru atı, gem salmaz yorga atı, dört toynaklı tayı, sivri kulak aygırı, beli kalın olan kısrağı olmadığı gibi yelesi yerde sürünen, iki ayağı zedelenen Akhak Kola miskin bile yokmuş. Yılkı sürülerinin sahibi kendisiyle birlikte bir atlı götürerek sarı atına binip kayıp olan atlarını aramak için yel gibi koşturup gitmiş.

* Doç. Dr. Metin Ergun – Gaynislam İbrahimov, **Başkurt Halk Destanları**, Birinci Baskı, Ankara, 2000, s. 181-186 *adlı eserden özetlenmiştir.*

* Hayvanların alnında bulunan beyazlık, beyaz leke.

Bunlar uzun bir yol gittikten sonra bir yurttan su istemek için durmuşlar. Yurttan güzel bir kız çıkarak “Ey ağa oğlu, ağa oğlu! Nasıl bir kaygın var söyleyiver. Hangi malların kayıp?” demiş.

Yiğit tereddüt edip atından inmemiş. Kız tekrar “Atından in ağa oğlu, hizmetçilerin yaptığı kımızdan iç, serdiği yatakta konuğum ol, ak çadırdaki ak perdenin içinde ak sazan gibi oynayalım.” demiş. Yiğit ona cevap vererek “Hizmetçi söyleyince ben inmem, hizmetçinin koyduğu içkiyi ben içmem, hizmetçinin serdiği yatağa ben girmem.” demiş. Kız da ona gideceği yolu söylemiş, yolun açık olsun deyip uğurlamış. Bu yiğit oradan hemen gitmiş.

Akhak Kola rüyasında bu yiğidin geldiğini görüp rüyasını yaranlarına anlatmış. Akhak Kola rüyasında, ateş başında kayış gibi bir şiş görmüşmüş. Yaranları bu rüyayı kötüye yorumlayıp tartışırken ağa oğlu ile arkadaşı bunların yanına gelmekteymiş. Diğer atlar Akhak Kola’ya rüyasının çıktığını söyleyip hangi yöne gidelim diye sormuşlar. Akhak Kola da “Ağa oğlunun geldiği taraftan kaçmayalım. Onun bindiği atı kılçık gibi, sert çekip, sert tepip kaburgamızı kırar. Arkadaşının geldiği taraftan kaçalım. Onun atı sert çekmez, sert tepip kaburgamızı kıramaz” deyip o taraftan kaçmaya çalışmışlar, fakat başaramayıp tekrar geri dönüp Akhak Kola’ya “Önümüzden bizi dağ kıstı, arkamızdan düşman, bir yanımızdan su, bir yanımızdan da yar kıstı. Şimdi nasıl, nereden, hangi tarafa geçelim?” diye tekrar sormuşlar. Akhak Kola yine ağa oğlunun olduğu taraftan değil de onun arkadaşı Karağöl’un tarafından geçmelerini buyurmuş. Atlar kışneyerek, koşarak geçip gitmişler. Ağa oğlu, Akhak Kola’nın arkasına düşüp ona “Azdırdığın, toz durduğun yılkiyi toplayıp dön” demiş. Akhak Kola bu isteğe karşı gelerek “Yaz-kış bana binip kuru kazığa bağlarsın. Belim inceldi, kaburgalarım sayılıyor” demiş. Ağa oğlu atları tekrar dönmeye çağırmış. Akhak Kola “Bizi göndermeyecek olursan döneriz” demiş. Ağa oğlu razı olup kabul etmiş. Fakat Akhak Kola buna inanmayıp “Yer kazıp ant iç” demiş. Sahibi yeri kazıp ant içmiş. Atlar geri dönmeye başlarken sahibi andını bozup Akhak Kola’nın sırtına ok atmış. Ok, Akhak Kola’nın kuyruk dibinden girip kulağından çıkıp

gitmiş. O zaman Akhak Kola zedelenen ayağı ile sahibini tepip öldürmüş. Niçin öldürdü dersen, andı başına düşmüş.

4. ZAYATÜLEK İLE SISULU*

Bundan çok uzun yıllar önce Kırgız ülkesinde halkı çok; şöhreti iyi; oyuna, mizaha hevesli Sarı Morkas isimli bir han varmış. Bu hanın genç karısından bir oğlu olmuş ve adını Zayatülek koymuşlar.

Zayatülek kendi zamanındaki çocukları, yaptığı her işte geçip birinci olarak ün kazanmış. Zayatülek kendi ağabeyleri ve diğer han çocukları ile yaptığı at yarıştırmak, ok atma, kuş avlama gibi yarışmalarda hep birinci olunca, diğer çocuklar ve ağabeyleri onu kıskanıp gözden düşürmek için buldukları en küçük delili bile kullanıyorlarmış. Çünkü Zayatülek yakışıklılığı, güçlülüğü ve zekiliği ile halkın sevgisini onlardan daha çok kazanmış.

Han bir gün çocuklarını on iki kanatlı çadırına çağırarak onları hâl ve hatırlarını sorduktan sonra böyle çocukları olduğu için sevindiğini ve onlara kuş avlamak için birer şahin ve at vermek istediğini söylemiş. “Yiğitlerim, hepiniz sürünün yanına gidin, sırayla dizginlerinizi şaklatın, bu şaklatma sırasında hangi at bakarsa onu kendinize alın; cılız at bakarsa bu çok cılız deyip almamazlık yapmayın.” demiş.

Çocuklar sevinip sürünün yanına gelerek altın dizginlerini şaklatmışlar. En iyi atları ağabeyleri almış. Zayatülek de babasının sözlerine kulak verip kendisine bakan cılız Akbüz atı yakalayıp dizginlemiş. Bu atı dizginlerken onun ne kadar çevik, iyi bir at olduğunu anlamış.

At seçiminden sonra babaları birer kuş seçmeleri için onları göndermiş. Ağabeyleri kartal, şahin, atmaca gibi kuşları alıp Zayatülek'i dışlayarak ona beyaz bir kuş yavrusu vermişler.

Bunlar bir gün kuş avlamaya gidip avcı kuşlarını ördek, kaz gibi kuşların üzerine salmışlar. Zayatülek'in kuşu sekiz suna denilen kuşu yakalarken ağabeylerinin kuşları ördek, kaz gibi kuşları yakalamış. Babaları

* Prof. Dr. Fatih Uрманçı, Tatar Destanları I, Türkiye Türkçesine Aktaranlar: Vedat Kartalcık, Caner Kerimoğlu, Birinci Baskı, Ankara, Öncü Basımevi, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 112-133 *adlı eserden özetlenmiştir.*

yakaladıkları kuşları kendine sunan oğullarını birer altınla ödüllendirmiş. Yalnız Zayatülek'e on altın vermiş.

Zayatülek ve ağabeyleri ava çıktıkları zaman Zayatülek daha çok kuş avlıyormuş. Zamanla büyüyen boz tayı rüzgâr yetişmez bir küheylan olunca da babasının gözünde Zayatülek daha değerli olup daha çok sevilmiş. Bu durumu kıskanan ağabeyleri bir gün beraber çıktıkları bir av sırasında Zayatülek'i öldürmek için bir plan yapıp gece uyuduğu vakit onun atının ayaklarına çivi çakmışlar.

Zayatülek her şeyden habersiz bir şekilde uyurken, rüyasına birisi gelip ona ağabeylerinin hain planını anlatmış. Bir de bir dua öğreterek “Başın ne zaman darda kalıp sıkışırsa bu duayı oku” demiş.

Zayatülek kalkınca gidip atının ayaklarına bakmış. Atının ayaklarında çivileri görünce kendisine öğretilen duayı okuyup atın ayaklarına üflemiş. At hemen düzelmiş. Ağabeyleri onun uyandığını görünce onu denemek için falan gölde falan kuş var mı diye bakıp gelmesi için göndermişler. Zayatülek atına binip giderken bunlar hayret edip “Zayatülek'e hücum edip öldürmekten başka şansımız yok, yoksa babam hanlığı ona bırakır.” demişler.

İçlerinden biri “Üç kişi gidin, atı üç taraftan kamçılayıp kovun, at ürküp Zayatülek'i ağaca ya da taşla vurup öldürür. Böylelikle ondan kurtulmuş oluruz.” demiş. Üç kişi gidip atı kamçılayınca Büzçe Tay, Zayatülek'i almış, altı yedi gün hiç durmadan gidip sekizinci günde büyük bir gölün kenarına gelip durmuş. Bu göl günümüzde Aslı Göl olarak bilinir. İşte bu Aslı Göl'de perilerden mi, yoksa başka varlıklardan mı, bilinmeyen birisi hanmış. Bu hanın adı Çaçvar imiş. Çaçvar Han'ın kim görse hemen âşık olacağı eşsiz güzellikte bir kızı varmış. Bu kız her sabah gölün dışına çıkar, buradaki seki taşın üzerine oturup beyaz ayaklarını gümüş gibi saf suya sallandırarak sureti göle yansıyacak şekilde günlük alışkanlığını yerine getirir, saçını tarayıp kendini türlü süslerle bezeyip dururmuş.

Kız saçları ile uğraşırken Zayatülek kıza selam vermiş. Kız daha önce hiç insan sesi işitmediğinden hemen eliyle yüzünü kapatıp arkası dönük hâlde “Eğer ben seni görseydim, yüzümü sana göstermezdim.” demiş.

Zayatülek, bir görüşte kıza âşık olduğundan kıza bir şey söyleyecek hâli bile kalmamışken, kızın aklında Tülek’i bir yana baktırarak aldatıp suya girmek fikri varmış.

Tülek, âşık olduğu kıza beyit düzerek ona olan aşkını, aşkından nasıl kendinden geçtiğini anlatmış ve ona adını, yurdunu sormuş. Kız ona kimin nesi olduğunu ve nereden geldiğini söylemiş. Zayatülek hakkındaki her şeyi biliyormuş. Zayatülek kızla beraber olabilmek için avcı ak şahin kuşunun özelliklerini anlatarak ondan bile vazgeçebileceğini söylemiş, ısrarla kıza adını sormuş. Kız adının ve yurdunun önemli olmadığını, birlikte olmalarının imkânsız olduğunu, onun yurdunda yaşarsa ölebileceğini söylemiş. Zayatülek gene razı olmamış; ak şahin kuşundan, bir aylık yolu bir adımda alan küheylanından vazgeçebileceğini söyleyip onunla birlikte olmak isteğini tekrarlamış. Kız ona gümüş yüzüğü ile gerdanlığını hediye olarak vereceğini söylemiş ve ülkesine dönmesini istemiş. Zayatülek, hediyeleri kabul etmeyerek kızın kendi sözünü kabul etmesi için ısrar etmiş; “Eğer kabul etmezsen suya düşüp öleyim” demiş. Kız bunun üzerine altın tarak ile al aynasını da ona vermeyi teklif etmiş ve ondan kendisini ümit etmekten vazgeçmesini istemiş. Zayatülek daha da ileri gidip dokuz aylık oluncaya kadar iki memesinden kendisine süt veren annesinden de vazgeçebileceğini söyleyerek kıızı ikna etmeye çalışmış. “Aksi takdirde suya düşüp öleyim” demiş. Kız vereceği hediyeleri kabul etmeyen Zayatülek’e “Nedir benden istediğin?” deyince Zayatülek, “Babamdan; Sarı Morkas yurdundan her şeyden vazgeçeyim, yeter ki seninle birlikte olayım, yoksa suya düşüp öleyim” demiş. Kız Zayatülek’e bakıp “Babandan, Sarı Morkas han yurdundan, hiçbir şeyden vazgeçme bey oğlu” demiş. Daha sonra “Arkandan beş kişi geliyor” deyip o tarafa bakan Zayatülek’in dalgınlığından yararlanıp suya atlamış. Altmış karış saçı olan kızın yılan gibi kara saçı daha tam batmadan Zayatülek yakalayıp “Burada yalnız yaşayacağıma su altında

Susulu ile yaşarım.” deyip kızla beraber Aslı Göl’ün dibindeki öteki dünyaya gelmiş. Burada cinlerin yaşadığı sarayda Susulu’nun beyaz camdan yapılmış sarayı varmış. Sarayın önüne beraber gelen Zayatülek ve Sısulı, kızın tüm yalvarmalarına rağmen saçını bırakmamış. Kız en sonunda “Ben gidip saraya yatak sereyim, sonra çıkıp seni alırım, beraber sakince yaşarız bey oğlu.” demiş.

Bundan sonra Zayatülek kızın saçını bırakmış. Kız saraya girdikten sonra kapıyı kilitlemiş. Sarayın dışında kalan Zayatülek kızıdan haber alamamış. Bu sarayın duvarları camdan, çatısı cevherden, tabanı da mermerdenmiş. Sarayın yakınında saf gümüş gibi parlayıp duran göllerin üstünde çeşit çeşit ördekler, akkuşlar yüzüyormuş. Sarayın diğer yanında türlü şekildeki ırmaklar, çeşmeler güzel taşlar arasından şırıldayıp akıyormuş. Suda sapsarı altın, bembeyaz gümüş renginde balıklar oynuyormuş.

Kız, Zayatülek’i saraya almayınca, Zayatülek rüyasına giren yaşlı kişiden öğrendiği duayı okumuş. O anda göller kurumaya, çeşmelerden akan sular kesilmeye, kuşlar ölmeye başlamış. Bu işi periler görünce gidip padişaha haber vermişler. Kızının sarayının önünde bir insan oturduğunu, bu kişinin kötülüğünden dolayı bunların olabileceğini söylemişler. Padişah, kızına mektup yazarak bu işin sorumlusu olduğu için bu işi halletmesini, yer insanını saraya almasını söylemiş, kızından onun buraya niçin geldiğini öğrenmesini ve daha sonra da geldiği yere göndermesini istemiş.

Kız, sarayın kapılarını açınca Zayatülek kızın saçlarını tekrar yakalamış. Kız ona “Ey yiğit, şimdi ben senin oldum, sen benim oldun, saçımı bırak.” diyerek babasına haber göndermiş. Babası bu haberi aldıktan sonra “Bu iş yakışık alır mı? O topraktan, biz ateşten yaratıldık. O yer üstünde yaşar, biz göl altında suda yaşarız.” demiş. Vezirleri padişaha “Ey padişah! Bu kızın nasibi insanoğlundandır.” deyince padişah kızını Zayatülek’e vermeyi kabul etmiş ve bütün şehri toplayıp düğün yapmış.

Bir gün Susulu, Zayatülek’e “Ben bozkıra çıkıp dolaşmak istiyorum, siz burada kalın, çabuk dönerim.” deyip çıkıp gitmiş. Zayatülek sarayın

odalarında yalnız gezinirken odanın birinde gördüğü aynaya bakıp ne kadar sararmış olduğunu fark etmiş. Bunun üzerine “Ah! Babamdan, annemden, Türkistan’dan ayrılıp, bu kıza âşık oldum, bir kız için yüzümü sararttım.” demiş. Sonra çalmak için kendine bir dombra yapmış. Susılu geldiğin zaman dombrayı görmüş ve ondan çalmasını istemiş. Susılu bazı zamanlar kayboluyormuş. Zayatülek eşine nereye gittiğini sorunca, o da “Senin beni yakaladığın yerdeki taşın üstüne oturup, saçımı tarayıp süslenip bezeniyorum.” demiş. Zayatülek eşine atını ve kuşunu görüp görmediğini sormuş. O da “Onlar hep oradalar, senin düştüğün yere gözlerini ayırmadan bakıyorlar, zayıflayıp erimişler” diye cevap vermiş. Zayatülek biraz da kederlenerek eşinden onları buraya getirip getiremeyeceğini sormuş. Eşi “Sen buraya gelirken ikisinden de vazgeçmemiş miydin? Şimdi onlar senin için üzüлp hâlsiz hâlsiz duruyorlar.” demiş. Bundan sonra Zayatülek ihtiyarın kendine öğrettiği duayı okumuş. Atı ile kuşu hemen su altına gelmişler. Zayatülek Allah’a şükredip kaygısız bir şekilde yaşamaya devam etmiş.

Bir süre sonra su altı dünyasının hanı Çaçvar han, kızı ile damadını çağırıp “Siz burada yaşayamazsınız, burası cinlerin yurdu. Şimdi yeryüzüne çıkın, ben size yüklü bir miras bırakıp çok mal veririm” demiş ve onları cam bir arabanın içerisinde muhafaza ederek Aslı Göl’den çıkartıp yeryüzüne bırakmış.

Zayatülek gölün dışında üzüлp nereye geldiğinden habersizken, Aslı Göl’e aksakallı birisi gelip, ona “Ey oğlum! Hiç üzüлme, Balkan Dağı’na git! Hüda, Balkan Dağı’nı senin için yaratmış.” demiş.

Susılu, Zayatülek’e bakıp “Canım biz dağın tepesine çıkana kadar hiç arkana bakma, yoksa bize verilen malı-mülkü yok edersin.” demiş. Tülek, atına binip kuşunu eline kondurup Susılu’nun dediği gibi arkasına bakmadan dağa doğru yönelmiş.

Han, Susılu’ya atsız arabalar hazırlatmış, kıymetli şeylerle dolu sandıklar yükletip hizmetçi kızlarla birlikte Tülek’in arkasından göndermiş. Gölde çıkarken köleler, cariyeler, atlar kişneyip sesler çıkartırken Zayatülek,

Öydürek tepesine kadar hiç arkasına bakmamış. Balkan Dağın tepesine varınca da içine bir korku düşüp arkasına bakmış, sıçan sırtlı kula atlar çıktıkları göle geri dönmüşler. Zayatülek eğer arkasına bakmasaymış dünya böyle atlarla dolacaktı. Zayatülek ve Susılu geriye kalan mallarla Balkan Dağı'na yerleşip yaşamaya başlamış. Balkan Dağı'nda çeşit çeşit canlılar, yabanî hayvanlar varmış. Zayatülek buradaki hayvanları gördüğü zaman çeşitli türküler çalıp söylermiş. Bir süre sonra karısı, suyun kızı Susılu kendi ülkesini, babasını, annesini özlemeye başlamış. Zayatülek onun gönlünü almak için ona türküler söylemiş. Zayatülek söylediği türkülerden sonra bu çevrede meşhur olmuş. Cinler, su altı padişahına gidip "Güveyin meşhur olduğu Balkan Dağı'nda şahlık ediyor." demişler. Padişah, güveyini konağa çağırtmış. Cinler, Tülek'i alıp geldiği zaman padişah ondan türkü söylemesini istemiş. O da kayınbabasına doğru bakıp "Sağ yanımdan dayanmaya Balkan dağım yok benim. Sol yanımdan dayanmaya Susılu'm yok benim." demiş. Padişah cinlerine Balkan dağı ile kızı Susılu'yı alıp gelmeleri için emir vermiş. Cinler, Susılu'yu alıp gelmişler. İkinci sefer gittiklerinde Balkan Dağı bulamayıp ona benzeyen bir dağı alıp gelmişler. Zayatülek bu dağın Balkan Dağı olmadığını, Balkan Dağı'nın güzelliklerini güzel bir türküyle onlara anlatmış. Padişah, bunun üzerine Zayatülek ile Susılu'yu tekrar yeryüzüne çıkartmış. Onlar da Balkan Dağı'nda uzunca bir süre yaşayıp ölmüşler.

5. ÖSKÜS UUL*

Destanın kahramanı Ösküs Uul, tüm Altay'a yayılmış olan bir nehrin çağıldayarak akan derin kıyısında yanan ateşiyle ottan yapılmış evinde yalnız yaşıyormuş. Kahramanın babasını Aranay Kağan savaşta mağlup etmiş, annesini de esir almış. Ösküs Uul o günden sonra ağlayıp sızlayarak hayatına devam etmiş. Yalnız başına yaşarken, kendi kendine hayatın güçlüklerini yenmeyi öğrenmiş. Nehirde balık tutmak için olta, dağda avlanmak için tuzak, nehirde karşıdan karşıya geçmek için de kayın ağacından gemi yapmasını öğrenmiş.

Ösküs Uul günlerini suda balık tutarak, dağda hayvan avlayarak, nehirde de gemisiyle bir aşağı bir yukarı gidip gelerek geçirirken, kara kunduzun derisinden yapılan borkünü giyen Karatı Kağan, kara rahvan atının üzerinde halkıyla beraber türkü söyleyerek geliyormuş. Karatı Kağan sayısı meçhul hayvanlara, askere ve boyunduruğu altına alıp yönettiği halka sahipmiş.

Ak nehrin yanına gelince Karatı Kağan ve beraberindekiler durmuş. Ösküs Uul'u görünce Karatı Kağan ak nehirden halkımı geçir diye yalvarmış. Eğer bu isteğimi yerine getirirsen en güzel elbiselerden, en güzel yemeklerden, sürümden istediğin kadar hayvandan ve halkımdan seçip vereceğim diyerek Ösküs Uul'a vaatlerde bulunmuş.

Bunun üzerine Ösküs Uul kayığıyla birlikte altı gün boyunca kağanın hiçbir hayvanını, yedi gün boyunca halkından hiçbir insanını düşürmeden karşıdan karşıya geçirmiş.

Yaptığı bütün bu işlerin sonunda Karatı Kağan, Ösküs Uul'a daha önce vaat ettiği hiçbir şeyi vermeyerek "Semiz Sarı Atlı Bay Bülütig Sadu Kağan'ın yurduna savaşmaya, yağmalamaya, cenge giden savaşçılarız biz, yedi gün içinde geliriz. Ganimet aldığım hayvandan hayvan veririm Ösküs

* Dr. İbrahim Dilek, **Altay Destanları II**, Birinci Baskı, Ankara, Öncü Basımevi, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 136-216 adlı *eserden özetlenmiştir*.

Uul oğluma, oradan aldığım servetten servet veririm Ösküs Uul yavruma, savaşarak aldığım servetimden sıcak tutacak giyim, yağmalayarak aldığım yiyecekten karnını doyuracak yemek veririm sana, yedi gün içinde dönüşümü bekle.” demiş. Kağanın bu sözleri üzerine Ösküs Uul ırmağın kenarında kalarak hayatına devam etmiş. Günler geçmiş, ama kağan dönmemiş.

Günler sonra Karatı Kağan yaptığı savaşlarda esir ettiği kağanlarla ve yağmaladığı dağ gibi servet ile öç almış gibi bir kahkaha atarak atıyla birlikte gelmiş, Ösküs Uul’un önünde durmuş. Ösküs Uul’a “Seni oğlum yerine koyduğumu unutmadın herhalde.” deyip daha önce vaat ettiği hediyeleri vereceğini söyleyerek ondan gemisiyle, geçit vermeyen ak nehirden karşıya geçirmesini istemiş. Ösküs Uul başta buna pek yanaşmasa da “Kağanın gönlünü etmezsen halkın gönlünü et” diyen halkın ricası üzerine, Karatı Kağan’ın halkını, bütün malının mülkünün yarısını, dokuz günün sonunda karşıdan karşıya geçirmiş. Yaptığı bu işlerden sonra halk onun boş birisi olmadığını, korkusuz bir alp bahadır olduğunu anlamış.

Kolay kolay yorulmayan, acıkmayan ve öfkelenmeyen Ösküs Uul sonunda iyice öfkelenerek Karatı Kağan’ın karşısında açık sözle “Dokuz gün gemi sürüp hâlsiz düştüm kağanım, ak sis gibi hayvanınızın daha yarısı geçmedi, ak yüzlü halkınızın tam yarısı geçmedi, karnımı doyurmazsanız yardım etmem artık” demiş. Heybetli yaratılışlı Karatı Kağan, bu sözler karşısında şaşırıp kalmış.

Malı bol ama kıymetli olan Karatı Kağan vaat ettiği ödülleri vermemek için bir çare düşünmeye başlamış. Ama öbür yandan da nehrin öbür tarafında kalan malı-mülkü geçirecek bir adam bulamıyormuş. Tam Karatı Kağan konuşmak üzereyken halkı endişelenerek “Siz ne biçim insansınız, bahadır nasıl dayansın.” demişler. Bu sırada Karatı Kağan bir uykudan uyanmış gibi Ösküs Uul’a karnını doyurması için yemek vermiş. Bahadır bunları bir çırpıda yiyerek eski gücünü, kuvvetini yeniden kazanmış. Geride kalan halkı, malı-mülkü geçirmek için kağana “Daha önceden vermeyi vaat ettiğiniz ödülleri şimdi verin de kaldığım yerden işime devam edeyim” demiş. Karatı Kağan

ise kısılandığı servetinden hiçbir şey vermemek için bir kurnazlık düşünerek gelip bahadırın sağ yanına oturmuş. Bu büyük nehirde altmış bin tümen balık bulunduğunu, bu balıklardan yalnız bir tanesinin altın balık olduğunu, eğer o balığı tutabilirse nehrin yedi kat altında yaşayan ve kendisinden kat kat daha zengin olan Talay Kağan'ın gelerek altın balığı bırakması için yalvaracağını, balığı bıraktığı takdirde vaat ettiği hediyelerden daha iyi ve daha çok hediye vereceğini Ösküs Uul'a söylemiş. Ösküs Uul'dan Talay Kağan'ın memleketine gidince kağanın vereceği hiçbir hediye kabul etmemesini, onun yerine tam orta yerdeki kuyuda duran yedi kat ketene sarılmış ölmüş itin cesedini, yani kağanın kızı Altın Küskü'yü hediye olarak alıp gelmesini öğütlemiş.

Ösküs Uul, Karatı kağanın yaşına hürmet edip nehrin öbür tarafında kalan halkı, malı, mülkü karşıdan karşıya geçirmiş. Karşıya geçen halk Ösküs Uul'dan etkilenip ona "İleride kuvvetli bir bahadır olursan gelip bizi esaretten kurtar, unutma delikanlı." demişler ve oradan kağanla birlikte ayrılmışlar.

Ösküs Uul hemen oltasını hazırlayıp ak nehre atmış. Bir süre sonra altmış arşın uzunluğundaki altın balık oltasındaki yemi tutmuş. Ama ne var ki balık çok güçlüymüş. Ösküs Uul tam yedi gün sonra balıkla girdiği mücadeleyi kazanarak onu yeryüzüne çıkarabilmiş.

Daha sonra gök dalganın içinden aylı-güneşli bört giymiş, sarı rahvan atlı, sarı ipek paltolu, tatlı dilli Talay Kağan çıkıp gelmiş. Ösküs Uul'a balığı bırakması için yalvaran kağan, onun bahadırlığını övmüş ve kendisinin ne kadar çok mala-mülke sahip olduğundan bahsetmiş. Ösküs Uul, Talay Kağan'ın öfkesinden ve gücünden çekinerek balığı bırakmış, bıraktığı sırada da Karatı Kağan'ın söyledikleri aklına gelmiş. Ama çoktan Talay Kağan atıyla birlikte nehrin içine dalmış, Ösküs Uul da bakakalmış.

Ösküs Uul altın balığı tutmak için tekrar nehre olta atmış. Yedi gün sonra yetmiş arşınlık altın balığı tutabilmiş. Daha önce olduğu gibi gene gök dalgaların içinden Talay Kağan çıkıp gelmiş.

Talay Kağan balığı bırakması karşılığında ona malından, mülkünden ve halkından dilediği kadarını miktarı vereceğini söylemiş. Ösküs Uul, balığı suya bıraktığında Talay Kağan da koşup nehre atılmış ama bu sefer Ösküs Uul kağanın sarı atının kuyruğundan tutarak nehrin yedi kat dibindeki Talay Kağanın altından yapılmış doksan dokuz cepheli ve buzdan yapılmış at direği olan evine varmış. Bu su altı dünyasında kağanın çakıl taşı kadar çok hayvanları, ovalarda rahvan rahvan geziyormuş. Ay yüzlü halkı şarkılar söylüyor, dünyayı taşıyan balinalar geçiriyor, dünyayı taşıyan boğalar böğürüyormuş. Ösküs Uul nehrin yedi kat dibindeki bu dünyaya geldiği zaman bu mekânın tosun gibi köpekleri gürültülü patırtılı bir şekilde uluyarak onun yanına gelmiş. Su altı dünyasının parlayan kızları da onun yanına gelerek şaşkın şaşkın bakmışlar ve ona “Kokun başka, dilin başka, dizini örtecek giyimin yok. Buraya niçin geldin? Senin adın ne, soyun sopun kim?” demişler. Ösküs Uul da Talay Kağanla olan macerasını anlatıp altın balığı serbest bırakmasının karşılığında kağanın vereceği hediyeleri almak için buraya geldiğini söylemiş. Sonra buradan kağanın evine gitmek için ayrılmış.

Talay Kağan karşısında Ösküs Uul’u görünce doksan ayaklı masayı yetmiş çeşit yiyeceklerle donatıp bahadırın karnını doyurduktan sonra “Ovalar dolusu çeşit çeşit mallarımdan istediğin kadarını al götür.” demiş.

Ösküs Uul dağ kadar eti yiyince, deniz kadar içkiyi içince gücü kuvveti yerine gelmiş. Onun bu tok hâlini gören halk, onun boş birisi olmadığını anlamış. Ösküs Uul, kağana karnını doyurduğu için teşekkür edip etrafına bakınmış. Kağanın kudretini, zenginliğini daha iyi fark etmiş. Bu arada Karatı Kağan’ın bahsettiği başköşedeki dört kuyuyu da görmüş. O kuyuların birinde ölen itin cesedi kokuşmuş hâlde duruyormuş. Kendi kendine içinden Karatı Kağan’ın anlattıkları gerçekten doğruymuş diye söylenmiş. Bu sırada Talay Kağan’ın hatunu söze karışıp “Bizim sahip olduğumuz malımızdan-mülkümüzden ne istiyorsan al git oğlum.” demiş. Talay kağan da hatunun sözlerini tasdikleyerek “Bu yiğit bahadır altın balığı iki kere yakaladı, ikisinde de sözümü dinleyip tekrar nehre bıraktı. Altay’ında neye ihtiyacın varsa al götür oğlum.” demiş. Ösküs Uul bir aşağı bir yukarı bakıp “Ben zaten fakir

birisiyim, bunca mal-mülk neyime gerek, bana yedi kat kayışla dokuz kat ketene sarılmış vaziyette şu kuyuda yatmakta olan itin cesedini verseniz kâfidir efendim, bu ketenden balık koyacak torba yaparım, aylı-güneşli yerime de bir işle dönerim. İleride rahat olursam size misafirliğe gelirim.” demiş

Talay Kağan buna pek razı olmasa da Ösküs Uul’u bir kağan olarak boş gönderemezmiş ve ona ölmüş itin cesedini vermiş. Ösküs Uul yedi kat yer altından dokuz gün boyunca yüzüp gök denizin dibinden Altay’ına çıkmış. Sonra birdenbire yoğun ve boz renkli bir sis, ayın ve güneşin yüzünü kapatmış. Yerdeki kuru dalları alıp götürecek kuvvetli rüzgâr çıkmış. Yerinde duran ağacı kurutacak kadar soğuk düşmüş. Bunun üzerine Ösküs Uul, Talay Kağan’ın yerinden niçin değerli hediyeler alıp gelmedim diye hayıflanmış. Ölmüş itin cesedini alıp geldiğine bin pişman olmuş. Daha sonra ottan yapılmış çadırının içindeki otların üzerine serdiği bezin üzerine uzanarak uyumuş.

Yedi gün boyunca uyuyan Ösküs Uul uyanıp kalktığı anda bir bakmış ki doksan dokuz cepheli altın sarayın içinde, yetmiş ayaklı tahtın üstünde, yedi kat pamuktan yapılmış döşekte, yedi kat ipekten yapılmış yastığa başını koyarak güneş desenli yorganı örtünmüş uyuyormuş. Bu durumu görmekte olduğu bir düşe yoran Ösküs Uul uyanık hâldeyken de aynı şeyleri görmeye devam edince hemen elini ayağını yoklayıp insan var mı yok mu diye etrafı incelemiş. Altın sarayın köşesinde, altın tahtın üzerinde dikiş diken, altın gibi parlayan, bütün dünyanın şaşıracağı bir güzelliğe sahip, yeryüzündeki çiçekleri görklü bir resim gibi altıgen şeklindeki altın iğneyle işleyen kızı görmüş. Ösküs Uul kalkayım dese, güzel kız ürkecekmiş gibi duruyormuş; yatayım dese, uykusunu yeterince almışmış. Sonra kendi kendine “Öldüm mü yoksa ben” diyerek fırlayıp sarayın taş kapısını omzuyla açıp dışarı çıkmış. Etrafına iyice bakındığında burasının kendi yaşadığı yer, Altay’ı olduğunu görmüş. Karatı Kağan’ın söyledikleri aklına gelince, kağanın söylediklerinin gerçekleştiğini anlamış. Sonra tekrar muhteşem saraya girerek güzeller güzeli Altın Küskü adlı kızla selamlaşmış. Altın Küskü’nün

çeşit çeşit yemeklerle donattığı masada karnını doyuran Ösküs Uul, av takımlarını alıp dingin akan ak nehirde avlanmaya çıkmış.

Karatı Kağan da bu sırada yanındaki kişilerle birlikte büyük ormanda avlanıyormuş. Ak tavşanı avlayan Karatı Kağan bu tavşanın etini iki bahadırına, Ösküs Uul'un nehir kenarındaki ottan yapılmış evinde tam kıvamında pişirip gelmelerini, eğer Ösküs Uul tavşanın etinden ve çorbasından isterse vermemelerini emretmiş.

Bu iki bahadır Karatı Kağan'ın emrini yerine getirmek için dağ, tepe, ova demeden gece gündüz dolaşmışlar ama Ösküs Uul'un ottan yapılmış evini bulamamışlar. Sonunda gök nehrin kıyısındaki altın sarayı görüp “Acaba hangi kağanın yerine geldik” demişler. Sarayın önünde girelim mi girmeyelim mi derken acıkan karınlarını doyurmak umuduyla içeri girmişler. İçerideki Ösküs Uul'un hatunu Altın Köske'nin güzelliği karşısında şaşırان bahadırlar selam verip ona buranın kimin sarayı olduğunu sormuşlar. Altın Köske de kendisinin Talay Kağan'ın kızı, Ösküs Uul'un eşi olduğunu söylemiş. Bunun üzerine iki bahadır Karatı Kağan'ın Ösküs Uul'a kinlendiğini ve sarayına göz dikmiş olduğunu, kağanın tavşan etini burada kaynattırmak istemesinden anlamışlar.

Tavşanı burada pişirmek isteyen iki bahadır, Altın Köske'nin izin vermesiyle gene onun verdiği altın kazanda tavşanı pişirmeye başlamış. Ama iki bahadır Altın Köske'nin güzelliğine bakmaktan tavşanı kazanda unutmuşlar. Tavşan ocakta kömür olmuş. Bunun üzerine iki bahadır tavşanı ocakta yaktıkları için kaygılanmışlar. Karatı Kağan'ın başlarını kesip baldırlarını koparmasından korkarak “Şimdi ne yapacağız, kağanımıza ne diyeceğiz” demişler. Ösküs Uul'un hatunu dört kulplu bakır bakraçta daha önceden pişirip koyduğu tavşan etini onlara vermiş. Bu iyiliğe çok sevenen iki bahadır Altın Köske'ye teşekkür edip Karatı Kağan'ın yerine bir ok gibi yetip gelmişler.

Bakracın içindeki tavşan etini gören Karatı Kağan “Tavşan etini kötüdür diye halktan duymuştum, fakat hiçbir zaman elime alıp yediğim

yemek olmamıştı bu, koyu çorbası tatlı derler, yudumlayıp içmediğim aştı bu. Bunu yiyip içip tadına baksam ne olur delikanlılar” demiş ve bakracın içindeki her şeyi yemiş. Hatta bakracı yedi gün boyunca yalamış. Hizmetindekiler bu duruma çok gülmüşler. Karatı Kağan etin tadını o kadar çok beğenmiş ki tavşanların bol olduğu ormanda ava çıkmış. Bir tane boz tavşan vurup bunu gene aynı iki bahadırına çabuk bir şekilde Ösküs Uul’un evinde pişirip gelmelerini emretmiş.

İki bahadır tavşan etini pişirmeye giderken yolda konuşup anlaştıkları. Altın Köske’ye birimiz bakarken birimiz tavşan etine bakalım, aman ha tavşan etini yakmayalım, geçen sefer olduğu gibi Ösküs Uul’un hatunu bize pişmiş bir tavşanın etini vermeyebilir, demişler.

İki bahadır sonunda Ösküs Uul’un altından yapılmış sarayına gelmiş. Altın Köske de onlara tavşan etini pişirirken yardım etmiş. Et pişince de bahadırlar teşekkür edip oradan ayrılmışlar.

Bu sırada Karatı Kağan büyük bir aç gözlülükle ve biraz da çocukça davranışlarla etin gelmesinin geciktiğine dair serzenişlerde bulunuyormuş. İki bahadır tavşan etini getirdiği zaman bir çocuk gibi sevinerek hemen bakracı eline alıp içindeki yemeğin tadına bakmış. Yemeğin tadını beğenmeyen Karatı Kağan hiddetlenip bir öküz gibi böğürüp, bir aslan gibi kükreyip “Siz kinlenmeyi kinlendirirsiniz, bana ölmüş itin cesedini mi getirdiniz, yoksa tavşan etini siz mi yediniz, sizin elinizi ayağınızı kırdırırım” demiş. Kağanın bu sözleri karşısında iki bahadır yalvarıp biz böyle bir şey yapmadık demişler. Sonunda bakraçtaki etin tavşan eti olduğu anlaşılınca kağan onlardan olup biteni anlatmasını istemiş. Bahadırlar ilk tavşanın ve ikinci tavşanın nasıl piştiğini, Ösküs Uul’un sarayının muhteşemliğini, eşinin eşsiz güzelliğini anlatmışlar. Karatı Kağan bu muhteşem sarayı ve Ösküs Uul’un güzel eşini merak edip “O altın sarayı yerinden söküp buraya kurayım, güzel eşini de altı güzel eşimden birisiyle değiştirip alıp geleyim” demiş. Sonra Karatı Kağan Ösküs Uul’un evine doğru yola çıkmış. Yolda giderken kötü kalpli Karatı

Kağan'ın Ösküs Uul'a olan kıskançlığı, kini daha da artmış. Bu durumu ise Altın Küskü Kağan daha saraya gelmeden sezmişmiş.

Karatı Kağan geldiği zaman bir bakmış ki ottan çadırın yerinde altın saray duruyor. “Kaç yıl kağanlık yaptım, Altay'ın üstünü dolaşıp yağmaladım, fakat böyle bir saray görmedim. Ösküs Uul melun, bu kadar altını nereden alıp bu sarayı yapmış, bu sarayı buradan söküp kendi Altayıma götürüp halkıma gösteriş yapayım” diye düşünmüş.

Altın sarayın kapısını açıp içeri girdiğinde Ösküs Uul'un göz kamaştırıcı güzelliğe sahip olan eşini görmüş. Bu güzel geline Karatı Kağan kimin nesi olduğunu ve Ösküs Uul'un nerede olduğunu sormuş. Altın Köske de kendisinin Talay Kağanın kızı, Ösküs Uul'un eşi olduğunu, eşinin de şu anda avda olduğunu söylemiş. Altın Köske kağanın karnını yetmiş çeşit yiyeceklerle doyurmuş. Karatı Kağan bu altın sarayı ve güzel kızı daha yakından gördükten sonra Ösküs Uul'a olan kıskançlığı git gide daha da artmış. Bütün bu güzelliklere sahip olmak için bir plan hazırlamış. Altın Küskü'ye Ösküs Uul'u kendi oğlu gibi benimsediğini, ona bir sürü mal-mülk hediye vereceğini, avdan dönünce kendisine misafirlğe gelmesini söylemesini istemiş.

Ösküs Uul eve dönünce eşi ona olup biteni anlatmış. Karatı Kağan'ın davetinden hoşlanmadığını söylemiş. Ösküs Uul eşine “Ben ona nasıl konuk olmayayım, ona ne kötülüğüm oldu, ondan niçin korkayım? Karatı Kağan yetmiş kağanın ülkesini fethetmeye giderken, ben ona yardımcı olmuştum. Nehirden karşıdan karşıya ordusunu, halkını ve mallarını vereceği hediyeler karşılığında geçirmiştım. Şimdi bana vereceği hediyeleri almak için onun büyük ormandaki yerine gidiyorum” demiş.

Karatı Kağan, Ösküs Uul'u mekânında çok iyi karşılayıp ona hoş sözler söyleyerek bir ziyafet vermiş. En sonunda konuya giren kağan, Ösküs Uul'dan güzel karısı Altın Köske'yi ve altından yapılmış sarayını istemiş. Bu isteklerinin karşılığında da kendi altı güzel eşinden birini ve dilediği kadar malı mülkü alabileceğini söylemiş.

Bu istekleri bu şekilde alamayacağını bilen kağan Ösküs Uul'a bir oyun oynama teklifinde bulunarak "Sen kazanırsan benim bütün malımı, mülkümü, halkımı, kağanlığımı alırsın; ben kazanırsam güzel eşini ve altın sarayını alırım" demiş. Ösküs Uul kağanlık sözünü işitince "Bir öksüz oğlandım, şimdi kağan olacağım" diye sevinerek "Yarışmayı kabul ediyorum, güreşirseniz güreşelim, bizim gücümüz az mı?" demiş. Kendisinin altmış yaşında, Ösküs Uul'un gücü kuvveti yerinde bir genç olmasından dolayı kağan bu sözlerden çekinmiş ve yarışma için başka bir kurnazlık düşünüp saklambaç oyununu önermiş. Bu yarışmada üç defa Ösküs Uul, üç defa da kendisi saklanacakmış. Yarışın sonunda en çok kim saklanana bulursa yarışı o kazanacakmış.

Ösküs Uul'a kağan "önce sen başla" demiş. Ösküs Uul saklanmak için oradan atıyla rüzgâr gibi gidip sarayına gelmiş. Sarayındaki çuvalların arasına saklanmaya çalışan Ösküs Uul'u karısı görmüş ve ona ne yaptığını sormuş. O da olup biten her şeyi anlatmış. Bunun üzerine Altın Küskü eşini kağanın bulamaması için altın bir iğneye dönüştürmüştü.

Bu sırada Karatı Kağan, Ösküs Uul'u saklandığı yerde bulmak için yola çıkmıştı. Yolda her şeyi yazan yüce hikmetli bilgelik kitabını açan kağan, Ösküs Uul'un nerede saklandığını bulmak için hayvanın yavrusunu yalvartarak dilini dinlemiş, kuşun yavrusunu yalvartarak sesini dinlemiş ve onlardan onun nerede saklandığını öğrenmiş.

Altın saraya gelen Karatı Kağan atını yaşlı kadın Celebek'e dönüştürmüştü. O, sarayın kadınlar tarafını kendisi de erkekler tarafını aramış. Ama Ösküs Uul'a ait bir iz bile bulamamış. Bunun üzerine çaresiz kalan kağan, Ösküs Uul'dan saklandığı yerden çıkmasını istemiş. O sırada dikiş dikmekte olan Altın Küskü, dikiş diktiği iğneyi baş köşeye fırlatmış. İğne birden Ösküs Uul'a dönüşmüştü. Ösküs Uul biraz da alaycı bir ifadeyle "Evde olan insanı bulamadınız, siz ne biçim kağansınız efendim" demiş. Kağan da isteksiz bir şekilde gülümseyerek "İlk yarışı sen kazandın. Şimdi ben gidip saklanayım, sen beni bul" demiş ve oradan atıyla uçarcasına ayrılmış.

Hemen arkasından gitmeyi düşünen Ösküs Uul'u eşi "Dur bekle! Hemen böyle nereye gidiyorsun? Yarışmayı nasıl kazanacağını, Karatı Kağan'ı nerede bulacağını ben sana anlatayım" diyerek acele etmemesini, önce karnını doyurmasını söylemiş. Ösküs Uul doyduktan sonra eşi ona, kağanın büyük ormanın içinde birbirine eşit iki boz dal kılığına girerek boz dalların arasında saklandığını ve oradaki en güzel olta sapı olabilecek dalın kağanın kendisi olduğunu söylemiş.

Ösküs Uul kağanı eliyle koymuş gibi eşinin anlattığı biçimde ve yerde bulmuş. Bulduğu yerde "Karnım çok acıktı. Oltama bir dal bulup da balık tutayım" demiş ve Karatı Kağan'ın boz dal kılığına girmiş olduğu dalı eline alıp bıçağıyla tam kesecekken kağanın sesi duyulmuş. Kağan "Napiyorsun Ösküs Uul, az daha bir insanın ayağını kesecektin" demiş. Böylece ilk yarışı kağan kaybetmiş.

Kağan, ikinci yarış için Ösküs Uul'un gidip saklanmasını istemiş. Ösküs Uul hemen oradan bir ok gibi fırlayıp saklanmak için sarayına gelmiş. Yatağın altına saklanmaya çalışırken eşi Ösküs Uul'u görmüş. Ösküs Uul gene kağandan saklanmaya çalıştığını söylemiş. Bu sefer Altın Küskü eşini altın bir havana dönüştürmüştü.

Bu sırada da Karatı Kağan kendinden emin bir şekilde güle oynaya, türkü söyleye söyleye gelirken yeryüzünün rüzgârından, gökyüzünün yıldızından, akarsuyun inceldiği yerden, al dağın otundan-çöpünden Ösküs Uul'un evinde saklandığını öğrenmiş.

Saraya gelen kağan daha önceki gibi atını kadın kılığına çevirmiş. O kadınlar tarafını, kendi de erkekler tarafını aramış ama Ösküs Uul'u bulamamış. Sonunda ondan saklandığı yerden çıkmasını istemiş. Bu sözlerden sonra Altın Küskü altın havanı alıp başköşeye fırlatmış ve havan Ösküs Uul olmuş. Ösküs Uul, kağanla "Evinin başköşesinde oturan insanı nasıl göremezsiniz, gözünüz nerede efendim" diyerek dalga geçmiş. Kağan da gönülsüzce gülerek "Yarışı ben kaybettim, bahtlıymışsın oğlum. Şimdi de ben gidip saklanayım" diyerek atıyla oradan bir rüzgâr gibi ayrılmış.

Ösküs Uul tam koşmaya hazırlanırken karısı onu durdurarak “Sen önce karnını doyur, ben sana onun gizlendiği yeri görüp söylerim” demiş. Karnını doyuran Ösküs Uul’a eşi, kağanın Altay’ın büyük ormanının içinde kılık değiştirip bir kayın ağacına dönüştüğünü ve bu kayın ağacının üç baltaya sap olacak güzel bir kayın ağacı olduğunu söylemiş.

Kağanı eliyle koymuş gibi bulacağını bilen Ösküs Uul, neşeyle yol alarak Altay’ın büyük ormanına gelmiş. Karatı Kağan’ın kayın ağacı olarak durduğu yerde “Gemi yapılacak ne güzel bir ağaç bu! Dokuz gün boyunca hâlsiz düştüm. Karatı Kağan’ı nereden bulacağım? Gemi yapıp balık avlayayım. Balık etini yedikten sonra tekrar arayayım” demiş. Elmas çelik bıçağını ak kayına doğru tutan Ösküs Uul, kağanı korkutmuş. Kağan hemen insan kılığına dönmüş ve Ösküs Uul’a “Yarışı ben kaybettim, şimdi son kez saklan” demiş.

Bu arada Altay’da halk yarışı takip ediyormuş. Herkes Ösküs Uul’un ne kadar yiğit bir delikanlı olduğunu anlamış. Herkes Altay’ın ak sis gibi halkını onun yönetmesini istiyormuş.

Saklanmak için tekrar sarayına gelen Ösküs Uul büyük bir derinin altına girmiş. Eşi de “Ne yapıyorsun Ösküs Uul! Başından bu sefer neler geçti, anlatsana” demiş. Olup biten her şeyi öğrendikten sonra Altın Küskü eşini atın kılına dönüştürerek ateşin kenarına fırlatmış.

Kara rahvan atının üzerinde türkü söyleyerek gelen kağan kutsal kitabını parmağıyla çevirmiş ve Ösküs Uul’un sarayında saklandığını öğrenmiş. Bu sefer atını otuz benekli genç bir kıza dönüştürmüş. O, altın sarayın kadınlar tarafını, kendisi de erkekler tarafını aramış. Atın kılına dönüşmüş Ösküs Uul’un üzerine bile basmış. Hatta Altın Küske’nin dikiş dikiği altın iğnesini eline alıp bakmış. Nafile, ne yaptıysa gene bulamamış ve Ösküs Uul’dan saklandığı yerden çıkmasını istemiş. Ösküs Uul başköşede belirip alaycı bir ifadeyle ellerini çırparak “Yarışı ben kazandım, ak sis gibi hayvanını, altı güzel eşini alayım mı ihtiyar?” demiş. Çaresiz kalan kağan ne

yapsın “Ben gidip son defa saklanayım” demiş ve atına atlayıp bir kuş gibi süzülerek gözden kaybolmuş.

Ösküs Uul aceleyle çıkmaya hazırlanırken eşi onu durdurarak “Ben sana saklandığı yeri söyleyeyim. Koron Sarı ırmağının kenarında, ak sis gibi çok hayvanın arasında, sık tüylü koyunla atın arasında birbirine benzer iki kara koç süsüşüp durur. Bu koçlardan sağdaki kağan soldaki onun atıdır” demiş.

Ösküs Uul yola çıkarak Karatı Kağanın saklandığı yere gelmiş. Burada yaşayan kağanın halkı Ösküs Uul’a iyi davranmamış, ona çay bile vermemişler. Bundan dolayı Ösküs Uul sinirlenip bir ileri bir geri koşmuş. Altmış aygır malı aralayıp yürümüş ve süsüşüp duran iki kara koçu bulmuş. Kendi kendine “Kara koçun kanından içsem ne olur, acıkmış özümeye yiyecek olmaz mı” diyerek altın saplı bıçağını kara koçun boynuna tutmuş. Karatı Kağan acı acı bağırarak Ösküs Uul’a insan boynunu kestiğini söyleyerek yarışı kaybettiğini, 2290 beyliğe kağan olarak oturabileceğini söylemiş. Kağan diriyken halka eğlence oldum, utanmadan oğlumu kendimle oynattım diyerek ağlamaya başlamış. Ösküs Uul kağanın bu durumuna üzülerek “Efendim başka oyun mu yok, başka oyun oynayalım” demiş. Aç gözlü Karatı Kağan’ın hemen gözleri parlamış. Hedefi olan kara gözlü güzel gelini ve altın sarayı almak için kurnazlık düşünmeye başlamış.

Karatı Kağan, Ösküs Uul’u öldüreyim dese öldüremezmiş. Onu ortadan kaldırma planı yapmak için meclisini toplamış. Ösküs Uul’a iyice kinlenen kağan kesin olarak kazanacağını düşündüğü bir yarış tertiplemiş. Yarışta ikisi yüce dağın ötesine kadar altın dökecek ve büyük vadiyi geçene dek ipek yayacakmış. Kimin altını, ipeği çoksa yarışı o kazanacakmış. Ya kağan Ösküs Uul’un güzeller güzeli eşini, altın sarayını alacak ya da Ösküs Uul kağanın bütün malını mülkünü, altı güzel eşini ve kağanlığını alacakmış.

Ösküs Uul yarışmanın kurallarını duyunca kara kara düşünmeye başlamış. Kağana “Ben öksüz garibin biriyim. Ne altınım var, ne de ipeğim.

Bana iki gün süre verin, gidip halktan isteyip geleyim” demiş. Kağan da ona iki gün süre vererek “Nereden bulup gelersen bul gel” demiş.

Ösküs Uul kederlenip evine döndüğü zaman eşine olup biteni anlatarak “Ben bu kadar altını, ipeği nereden bulurum” demiş. Altın Küske eşine “Sen önce karnını doyur. Sonra iyice uyuyup dinlen. Yarın ne olacak ben göreyim” demiş.

Ösküs Uul iyice uyuyup dinlendikten sonra Altın Küske otuz gözlü sandığı açarak içinden çıkardığı ipeği Ösküs Uul’un eteğine iki kez dolamış. Arpa tanesi kadar altını verip cebine koymuş. Sonra da “Yarış zamanı bu altını atıp bakarsan, bu ipeği yayıp bakarsan ne olduğunu anlar, herkesi şaşırtırsın.” demiş.

Ösküs Uul kağanın evine geldiğinde yarışı kazanacağından çok emin olan kağan sevincinden kendinden geçmiş bir şekilde oturuyormuş. Kağan Ösküs Uul’u görünce kinlenerek “Senin altının nerede, altın servetin yükte mi? Dağ gibi ipeğini çekip getirenin yok mu? Benimkine baksana delikanlı!” deyip ipeğini yetmiş yüce dağı aşacak şekilde yaymış, altını ise altmış vadiyi dolduracak şekilde saçmış.

Ösküs Uul parmağına iki kez doladığı ak ipeğini çıkarıp demir kazığa bağlamış. Diğer ucunu çekince ipeği doksan dağı aşmış. Arpa tanesi kadar altınını fırlattığında ise altını doksan vadiyi doldurmuş. Ösküs Uul’un serveti kağaninkinden altı kat daha fazlaymış. Bütün halk, Ösküs Uul için, “Kağandan daha çok serveti olan nasıl biri bu?” demiş.

Gözü kanlı Karatı Kağan bu yenilgi sonrasında defalarca sızlanıp ağzına geleni söylemiş. Son bir yarış, son bir hesaplaşma olsun diye direktmiş. Ösküs Uul’a “Kara dağın başında kara boğaları süsüştürüp oynayalım.” demiş. Ösküs Uul, kağanın bu son yarış isteği üzerine “Yeryüzündeki yetmiş kağanın boğalarını sürüp geldiniz. Altay üstündeki altmış kağanın yurdunu savaşıp aldınız. Benim kapımda bırakın erkek tosunu, bir köpeğim bile yok. Bana iki gün süre verin. Gidip halktan isteyip

geleyim” demiş. Karatı Kağan, Ösküs Uul’un bu sözleriyle alay edip gülmüş. Sahip olduğu sayısız hayvanına bel bağlayarak “Nereden bulacaksan oradan bul, nereden alacaksan oradan al” demiş.

Oradan ayrılan Ösküs Uul eli-yüzü solmuş bir biçimde evine gelerek eşine yarışı gene kendisinin kazandığını, fakat kağanın bir dalavereyle yeniden bir yarış tertip ettiğini, yarışın da boğa güreştirmek olduğunu, ama kendisinin boğasının olmadığını söylemiş. Altın Küskü Sultan da “Yarışı bizim kazanacağımızı bilmez mi bu kağan!” diyerek eşine, denizin altındaki kaynatası Talay Kağanın yanına gitmesini ve ondan dünyayı taşıyan boğadan olma buzağıyı istemesini söylemiş.

Ösküs Uul iyice dinlenip kalktıktan sonra eşi ona Altay’ın çiçeğini ezerek hazırlamış olduğu içkiyi ve annesine yazdığı mektubu vermiş. Eşine “Çok sert bir adam olan babam kızarsa ona sun. Babam içkiyi içince yumuşar, sevgili damadına acır ve yardım eder.” demiş.

Nehrin yedi kat altına yetip vardığı zaman Ösküs Uul dünyayı taşıyan balinalarla boğaları görmüş. Bunlar burada böğürüp duruyormuş. Güzel ipek giyimli insanlar dans ediyormuş. Güzel rahvan atlar koşturuyormuş. Buradaki insanların yüzleri sabahyıldızı gibi ışıldayıp duruyormuş.

Altmış iki atlı hemen koşup Talay Kağan’a “Damadın geldi.” diye haber vermiş. Ösküs Uul kaynatasını görünce hemen baş eğip selam vermiş. Eşinin yazdığı kırk kulaç uzunluğundaki mektubu annesine vermiş. Annesi mektubu okuyup ortasına gelince ağlamaya başlamış. Karatı Kağan’ın yaptığı kötülükleri, damadının kazandığı yarışları öğrenmiş. Talay Kağan ilk başta damadına karşı sinirli olsa da daha sonra bunları öğrenince yumuşamış. Damadının sunduğu içkiden içmiş. Bu içkiden bütün su altı dünyasının halkı da içmiş. Bu sırada Altın Küskü’nün dostu, yüzünün güzelliği dünyayı şaşırtan, saçları ayak bileğine kadar inen Diri Burkan gelmiş. Orada bulunan herkes ondan dostu Altın Küskü’nün göndermiş olduğu içkiden içmesini istemiş. İçkiden bir yudum içen herkes sarhoş olmuş, ama dokuz kadeh içen Diri Burkan sarhoş olmamış.

Talay Kağan damadına “Bizim yurdumuzda erkek buzağı hâli hazırda yok, bende sadece dünyayı taşıyan iki boğa var. Onlar da böğürüp ineklerimizle buzağı yapamaz. Yapsalar bütün dünya sallanır. Yeryüzünde sel çıkar.” deyip biraz düşündükten sonra “Benim yedi yıldır kısır duran gök ineğim var, o şimdi yelip gelir. Yedi gün bekle sevgili damadım. Erkek buzağı doğurursa alıp götürürsün, dişi buzağı olursa gerisini artık sen düşünürsün.” demiş.

Bu geçen yedi gün içerisinde Ösküs Uul, kayın annesinin kayın babasının bütün işlerini yapmış. Onların eline hiçbir şey değdirmemiş. Bu işleri yaparken Altın Küskü’nün dostu, türkü söyleyip Ösküs Uul’a içki sunmuş. Ösküs Uul yedi günün sonunda bir bakmış ki gök inek kara renkli erkek buzağı doğurmuş. İhtiyar Talay Kağan bu duruma çok sevinerek “Kinlenen insanın ölümünü bilenim ben, merhametli insanın kaderini bilenim ben.” deyip buzağıyı Ösküs Uul’a yüklemiş. Ösküs Uul da kaynatasına selam vererek oradan rüzgâr gibi Karatı Kağan’ın yerine gelmiş.

Karatı Kağan, Altay üstünün kağanlarının yurtlarından boğalar getirtmiş, Celbeyan’ın yerinden yedi başlı boğayı getirtmiş, Erlik Biy’in yerinden iki boğa getirtmiş; tüm halkı toplayıp öfkeyle Ösküs Uul’u bekliyormuş.

Karatı Kağan’ın Erlik Biy’in yerinden getirttiği boğa o kadar güçlüymüş ki sol boynuzunda doksan kağanın cesedi, sağ boynuzunda yetmiş kağanın cesedi saplanmış şekilde, bir demir kazığa bağlı olarak bekletiliyormuş.

Doğum sıvısı daha üzerinde olan küçük buzağıyı Ösküs Uul yüklenip geldiği zaman Karatı Kağan kahkahalarla gülmüş. Ösküs Uul, kağana “Tanıdık bildik insanlardan genç buzağıyı isteyip aldım. Yarışı kazanır mıyım, güvenip geldim.” demiş. Karatı Kağan da Ösküs Uul’a “Bu yarış da kazanırım sanma, nerede genç buzağın, hemen buraya getir.” demiş.

Genç buzağıyı yere bırakan Ösküs Uul “Balık peşinde koşarken nehre düşüp yedi gün su içinde kaldım, ciğerim hastalandı. Bir yere kadar gidip geleyim, biraz bekleyin, olur mu?” demiş.

Ösküs Uul doğum sıvısı hâlâ üzerinde olan buzağıyı zar zor kaldırıp ateşin yanına getirmiş. Ateşin yanında ısınan buzağı öyle bir böğürmüştü ki karşıki dağlar silkinmiş, ufak tefek boğalar bu sestten yıkılmış. Karatı Kağan bunu görünce şaşırıp “Bu da ne böyle; insanlar, bu nasıl buzağı böyle, bunu bu Altay’a Ösküs Uul nereden alıp getirmiş? Bu buzağıyı Ösküs Uul görmeden öldürelim, yarışı biz kazanalım.” demiş.

Buzağıyı öldürmek üzere, kağan, altı bahadırına onu ateşe atmaları için emir vermiş. Ama altı bahadır buzağıyı kaldıramamış. Yedinci bahadır yardıma gelip gök buzağıyı kaldırıp ateşe atabilmişler.

Ateşe düşen buzağı aşırı şekilde böğürmüştü. Birden yer ve gök sallanmış. Yüce yüce dağlar ateşe bürünmüştü. Doksan tümen asker ateşe yuvarlanıp ölmüştü. Karatı Kağan’ın kendisinden geriye kömür olan vücudu kalmış. Erlik Biy’in boğasının eti pişmiş. Her tarafı dokuz gün boyunca dağılmayan kara bir sis kaplamış.

Ösküs Uul’un zaferine halk çok sevinmiş. Ösküs Uul dağ gibi servetini yoksullara dağıtmış. Altın Küskü Hatun daha güzel görünmüştü. Ovalarda kızlarla delikanlılar oyunlar oynayıp eğlenmiş.

Destancı da destanı bu mutlu sonla bitirerek “Destanın anlamını bilen insanlar bilir, ulu yüce destandan duyduğum bu kadardı.” demiş.

6. KANGIVAY-MERGEN*

Çok eski zamanlarda Kangıvay-Mergen adlı bir kahraman yaşıyormuş. Bu kahramanın Karan-Çüzün adlı güzel bir karısı varmış. Kangıvay-Mergen cesur bir yiğit olsa da işe güce gitmeyip evde dokuz kat minderinde boş boş yatıyormuş. Kangıvay-Mergen'in sayılamayacak kadar çok malı varmış. Bu kahramanın Kangay-Kara ve Dönen Kaldar adlı iki atı varmış. Bu atlar diğer sıradan atlardan daha farklı bir görünüşe ve güçlere sahipmiş. Kangıvay-Mergen, Artışlıg, Arzaytın, Despeytin, Bert-Kara, İdik-Bora adlı taygalara da sahipmiş. Bu kahramanın sahip olduğu sayısız mallardan halkına el sürdürmeyen Aksagalday Sayın-Havıççı adında bir ağabeyi varmış. Aksagalday Sayın-Havıççı, kardeşi Kangıvay-Mergen'i kıskanıp "O insandan doğarken ben itten doğmuş değilim. Ondan daha önce de çizme eskitmedim mi? Bir anadan ayrı doğan, atın ikiz kulağı, kısrağın ikiz memesi gibi kardeşiz biz. Kangay-Kara ak kısraktan doğarken, Dönen-Kaldar kara kısraktan doğmadı." diyerek kestirme yoldan at koşturup İdik-Bora tayganın yüksek tepesine çıkmış. Buradan tüm dünyayı etraflıca inceleyip Dönen-Kaldar ve Kangay Kara'ya "İdik-Bora taygasına kaç saatte çıkarsınız?" diye sormuş. Kangay-Kara yirmi dört saatte, Dönen Kaldar da on iki saatte çıkarım demiş. Bunlar böyle konuşurlarken diğer taygalara da bakıyorlarmış. Diğer taygalardaki Kangıvay-Mergen'in otlakları dolduran hayvan sürülerinin insanları yiyecek kadar çoğaldığını gören Aksagalday Sayın-Havıççı "Zaman bozulup, düşünce-fikir kötüleşmiş" diye homurdanmış. Her yandan bir ateş, bir ışık gibi parıldayan saraya baktığında gümüş eşyası, altın akçesi, beş tayganın her birisinden daha büyük görünüyormuş. "Malı çok olup, eti omzuna aşan bu adıye nasıl bir şey dokunabilir." diye etraflıca dünyayı izleyip dururken, Kangıvay-Mergen'in kızıl yeleli, öfkeli kara buğrası on beş günlük mesafe uzaklığında hiç kimse tarafından tutulmadan koşup gidiyormuş.

İhtiyar Aksagalday Sayın-Havıççı, buradan hızlıca toz kaldırarak obaya inmiş. Obada boz otağın içinde boş boş yatan Kangıvay-Mergen, dört gözlü,

* Doç. Dr. Metin Ergun – Doç. Dr. Mehmet Aça, **Tıva Kahramanlık Destanları**, Birinci Baskı, Ankara, Akçağ, 2004, s. 473-521 *adlı eserden özetlenmiştir.*

sekiz ayaklı, Dönen-Kaldar'ın toynağının patırtısı, at toynağının patırtısından farklı bir ses çıkardığı için meraklanıp o tarafa bakmış. O taraftan, tozun-toprağın içinden Dönen-Kaldar ile ağabeyi Aksagalday Sayın-Havıtcı, yüzü kâğıt gibi bembeyaz olmuş bir halde geliyormuş.

Aksagalday Sayın-Havıtcı geldiği zaman, Kangıvay-Mergen sol eliyle Dönen-Kaldar'ı dizgininden, sağ eliyle ihtiyarı baldırından tutup yakalayarak “Ne diye acele edip telaşa düştün ihtiyar?” diye sormuş. “Kendisi savaş düşünmezken, beslediği malı savaş, kavga düşünen adı.” diye öfkelenip kızıl yeleli kara buğranın on beş günlük bir mesafede, kimseye tutulmadan kaçmakta olduğunu söylemiş. Kangıvay-Mergen de “Benim adımlı duymayan, atımı bilmeyen kimse var mı ki? Sakatlanıp halden düşse hizmetkâr olur, zorbalık etse seksen bir kızgın yaşından sonra gelir herhalde” demiş. “Adam adamdan sinsidir, samur samurdan karadır. Ulu yurdun devletine düşman getirdin.” deyip Aksagalday Sayın-Havıtcı, Kangıvay Mergen'in eşi Karan-Çüzün kadının çadırına giderek aynı şeyleri ona da söylemiş. Aynı cevabı alınca da “Kangıvay-Mergen sözlerime aldırış etmez; kadın, size söylediğimde kulak asmazsınız. Ulu yurdun devletine düşman girmesin.” demiş. Karan-Çüzün Kadın Kangıvay-Mergen'in ulu kitabını tutarak “Kangıvay-Mergen fırsatını bulduğu takdirde Altay'ın altmış birini ayaklandırıp kaldırmak için yaratılmış.” demiş.

Karan-Çüzün Kadın, koyu sarı çayı kaynatıp altın çaydanlığa koyduktan, yağlı eti pişirip altın tabağa koyduktan sonra Kangıvay-Mergen'i çağırmış. Kangıvay-Mergen çalım satarak gelmiş. Kangıvay-Mergen karnını doyururken karısı ona ağabeyinin endişelerini anlatmış. Kangıvay-Mergen dizginini eline alarak doksan günlük mesafeden Kangay-Karasını çağırmış. Atı geldikten sonra onu iyice dinlendiren Kangıvay-Mergen, savaş giyimlerini kuşanıp silahlarını alarak gene aynı şekilde eyerlediği atına binip yola çıkmaya hazırlanmış. Karısı ona “Kurttan boz, tilkiden kızıl çağımızda birbirimize âşık olup nişanlanmıştık. Senin aşkını ben bilirim, benim aşkımla sen bilirsin.” demiş.

Kangıvay-Mergen kuzey tarafa yönelip bozkırların içinden dağlık-taşlık yerleri koşturup geçerken, onun kızıl yeleli kara buğrası bir aylık mesafeli bir yerde ak buğra ile birbirine girmişmiş. Ak buğra deveyi tam mahvetmek üzereyken kısa boylu, kara atlı, kara samur derisi börklü, kocaman sadaklı, kaya gibi büyük yaylı, iki gözünün ateşi kandil fitili gibi yanıp duran bir er gelmiş ve kara buğra yere yıkılmış. Bu olayı gören Kangıvay-Mergen, Kangay-Kara'nın binilecek taraftaki dudağını azı dişleri gözükecek şekilde çekmiş; sağ yandaki baldırına aşık kemiği gözükecek şekilde vurup bir geçit, bir ırmak bile aşmadan oraya ulaşarak Çoldak-Kara'nın geminin uzun dizginini sertçe çekmiş. Gemi üç kez eline dolayıp "Ağızlı dilli sahibi ben olduğum müddetçe, hayvan ile ne diye iddialaştın? Adın sanın nedir? Nereden gelip nereye gidersin?" diye sormuş. O da "Kuzey tarafa hükmeden, kanlı savaşlar yapan Han-Küçü bahadırım. Batı tarafa hükmetmek için doğan Kangıvay-Mergen'in Karan-Çüzün kadınının yağlı kara bezinden, kurumlu kara tutkaçına kadar ele geçirmek için gidiyorum." demiş. Bu sözler üzerine Kangıvay-Mergen "Kazan yıkadığı yağlı kara bezinden, kurumlu kara tutkaçına kadar olan her şey kolay ele geçirilecek şey mi?" demiş. Han-Küçü bahadır ona "Efendinizin adı nedir?" diye sormuş. "Kangıvay-Mergen'in adını bilmeden, Kangay-Kara'nın haberini duymadan gittiği yeri bilmeyen zavallı bir itsin. Bugün geç oldu. Sabah görüşelim." diyen Kangıvay-Mergen, demli sarı çayını kaynatıp, yağlı etini pişirip yedikten sonra bir ateş yakıp sırtını ateşe vererek uyumuş. Kangıvay-Mergen uyurken Kangay Kara onun elbisesinin üst kısmından çekiştirerek onu uyandırmaya çalışıyormuş. Atı ona "Ben Han-Küçü bahadırı uyuduğu yerde görüp geldim. Ne dersin Kangıvay-Mergen; dört ayaküstünde kışını yukarı kaldırıp yatan erin geniş kürek kemiğini ezercesine, leğen kemiğinin eklemlerini koparırcasına üstünden geçelim mi?" diye sormuş. Kangıvay-Mergen atına "Bu zamanda ve gelecekte kötü şöhrettir, kötü nam almayalım" demiş.

Tan vaktinin alaca karanlığında kanlı savaşlar gören Han-Küçü bahadır, tiz sesiyle "Bu diken kaplı kara bozkırın ortasında karşılaşıp güreşelim." diye bağıarak yerinde duramıyormuş. İki bahadır savaş

giyimlerini kuşanıp silahlarını alarak bozkırın ortasında vuruşmaya hazırlandıkları sırada, Kangay-Kara “Hey Kangıvay-Mergen, Han-Küçü bahadırın art niyetli olmadığını nereden bilirsin! Beni neden demir köstek ile ters, bakır köstek ile düzgün köstekledin?” diye sormuş. Kangıvay-Kara “Atılan oku ulaşip tutabilir insan, ancak söylediği sözü geri alamaz. İkimizin gücünü bilsin.” deyip diken kaplı kara bozkırın yukarısından aşağıya doğru peşrev çekip inip gelmiş.

İki er dövüş meydanında birbirlerine gözdağı vermek için ilk olarak aygırın yan gözle bakması gibi bakışıp geçmişler. İkinci seferinde buğranın kinleşmesi gibi kinleşip durmuşlar. Nihayetinde doğanın çevikliğiyle, kartalın saldırışı ile hızla birbirlerine girmişler. Bunlar bir ayın otuz günü boyunca durmaksızın, iki ayın altmış günü boyunca dinlenmeksizin, üç ayın doksan günü boyunca güreşmişler. Han-Küçü bahadırın bedeninden damar damar kara su fışkırıp Kangıvay-Mergen’in bedeninden kanlı kanlı kara köpük kaynayıp çıkarken, Kangıvay-Mergen Han-Küçü bahadıra “Ne durumdasın?” diye sormuş. Han-Küçü Bahadır “Bana uygun rakip altında kalmaktan sevinip baş kemiğimi yere vuracak günüm gelmiş.” cevabını vermiş. Bu sefer Han-Küçü Bey “Sen ne durumdasın dostum?” diye sormuş. O da “Babamla anamın birleşmesinden aldığım, kas etimin gerçek eti yeni kaynadı. Senin gibi bir dostumu altıma alıp sevineceğim günüm gelmiştir. Ölmeden önceki son sözün nedir? Kuzeydeki köyünde kişinin toparlayıp alacağı eşyan var mı?” demiş. Han-Küçü “Dostun dostunu öldürüp değerli eşyasını yağmalayıp almaması olamaz. Benim Avıkay-Sarala kadınıma görünce azıp yoldan çıkarsın. Malını-mülkünü varıp çukura atarsın. İyiliğini-kötülüğünü göçtüğün yurtta unutursun” demiş. Kangıvay-Mergen kazdığı yetmiş adam boyu mezara Han-Küçü’yü tepesi üstü fırlatmış, başındaki saç örgüsünü kökünden koparıp dağarcığına koymuş. Kara buğrayı güzün doğan bir oğlak gibi kucaklayıp tutan Kangıvay-Mergen, daha sonra çukurun ağzını kapatmış. Atına “Bu haysiyetsizin hiçbir şeyi umurumda değil. Karan-Çüzün kadınıma beni çadırımda bekler. Bunun mallarını alıp ne yapayım? Eve dönüp gidelim.” demiş. Kangay-Kara “Hadi oradan, olur mu böyle bir şey, iyi dostunu öldürüp

malını-mülkünü bırakıp gitmek olur mu? Hem Avıkay-Sarala kadını görüp azıp yoldan çıkarsın, malını-mülkünü çukura atıp iyini-kötünü göçtüğün yurttan unutursun diyerek müşfik dostun Han-Küçü bahadır vasiyet etmedi mi? Bir an evvel gidelim.” deyip Kangıvay-Mergen’in fikrini değiştirmiş. Üç ayın doksan günü boyunca Kangıvay-Mergen, Kangay Kara ve Çoldak-Kara ile beraber kuzeye doğru giderek Han-Küçü bahadırın memleketinin sınırına gelmiş. Kangıvay-Mergen, Kangay Kara’nın sırtını on kertik kara taya, Çoldak Kara’nın sırtını yedi kertik kara taya kendini de kara keçe kepenekli oğlana dönüştürüp yurda girmiş. Kangıvay-Mergen Kara, vahşi atları eğiten dört ayakçının yanına vardığında onların “Hangi ilin evsiz barksız serserisi, iğrenç, tiksindirici çirkinisin? At tırnağı değmesin, kamçı değmesin. Öte dur hele serseri!” gibi hakaretlerine maruz kalmış. Kangıvay-Mergen bu hakaretlere daha fazla dayanamayarak dört ayakçıyla kavgaya tutuşmuş. Bunları burunlarının kanı dökülene kadar dövmüş. Bunlara, yedi kertik taya çiğli otun en iyisinden vermelerini, kocaman sadak ile ulu oka gözetip durmalarını emrederek oradan hızlıca yürüyüp ayrılmış. Yolda milyon kadar deve güden bir ihtiyara rastlamış. Ona selam vererek “Hangi hanın böyle artan, çoğalan kalabalık sürüsü bu?” diye sormuş. İhtiyar da “Bizim Han-Küçü bahadır hanın kalabalık sürüsü” diyerek “Senin adın-sanın nedir, köyün-yurdun neresidir, zavallı oğlancık” diye sormuş. Kangıvay-Mergen, kuzey taraftaki haşin-gaddar hanın ulusundan olduğunu, yirik dudaklı bir deve yitirip yedi yıldır gezdiğini söylemiş. İhtiyar, adını bir daha sorduğu zaman adının Aza-Buzak atının adının ise Askak Kara olduğunu söylemiş. İhtiyar, Kangıvay-Mergen’e “Senin gibi bir adam halk içinde gezse insanlar tanır mı? Mal arasında mal gezse tanınır mı?” demiş. Kangıvay-Mergen de nasıl tanınmaz diye çıkışarak “Hadi oradan, nasıl öyle olur ihtiyar! Hayvanın sağrısında damga, kulağında imi olmalı; adamın adamı kulağı küpeli, kürek kemiği süslü olmaz mı ihtiyar” diyerek “Sizin hanınız sıradan bir otağda oturup durur mu yoksa yurttan emir verip gezer mi?” diye sormuş. İhtiyar “Bizim kağanın, batıya hükmetmek için doğan Kangıvay-Mergen’in Kara-Çüzün kadını, Torgun-Çüzün kardeşini, tenceresinin yağlı kara bezinden kurumlu kara tutkaçına kadar her şeyi ganimet almak için atlanıp gitmesinin üzerinden bayağı bir zaman geçti.”

demiş. Kangıvay-Mergen ihtiyara hangi beyin daha iyi olduğunu sormuş. İhtiyarın “Han-Küçü bahadır belini beş kestirsin.” cevabını dahi almadan Kangay-Kara’nın sağırsına kamçısını vurup, ağız gemini sıkıp hızla gitmiş. İlk tepeyi aştığı zaman sayısız inek güden bir ihtiyar ile selamlaşıp ondan bu kalabalık sürünün kime ait olduğunu sormuş. İhtiyar, bu sürünün deli Han-Küçü bahadıra ait olduğunu söylemiş. Kangıvay-Mergen, ihtiyara hanın niçin delirdiğini sormuş. İhtiyar “Bizim han birçok savaş yapıp birçok ganimet elde etmiştir. Şimdi de gözünü batıya hükmetmek için doğan Kangıvay-Mergen’in kadınına, kız kardeşine ve malına mülküne dikmiştir. Kangıvay-Mergen, yağlı kara bezinden kurumlu kara tutkaçı dahil malını yağmalatacak adam mı ki! Belki Kangıvay-Mergen’in ülkesine biz de sefere çıkacağız. Zamanda güzellik olmaz, halkta güzellik olmaz.” diye cevap vermiş. Kangıvay-Mergen, ihtiyara “Atım yorgun, ben de çok açım. Bana dana-düve gibi nesneden versen olur mu?” diye sormuş. İhtiyar “Sözde hanın malı olsa da, beslenip güdülmesi ile ben ilgilenirim.” deyip vahşi kara boğasını vermiş. Kangıvay-Mergen, bütün boğayı pişirip ihtiyara sadece tek parça bacağı ile böbreğini vermiş. Geri kalanının sert kemiğini ağzından püskürtüp, yumuşak kemiğini burnundan sümkürüp yemiş. İhtiyar bu sırada ona “Ey oğlum, bizim hanın şehrine varırsan Avıkay-Sarala kadının çadırına varmadan, Tungulak-Sagaan ile Oktan-Kara kadının çadırına var. İyi de demez kötü de demez susuzluğunu giderirler. Sohbetli, muhabbetli, eğlenceli kadınlardır. Oraya gittiğinde Han-Küçü bahadırın kanı ve kuvveti ile birlikte büyüyen hırçın denizi vardır. Denizin üzerinde bir kıl köprü, bir ağaç köprü, bir gümüş köprü, bir de altın köprü vardır. Kıl köprüden cesur yiğit kişi geçer. Ağaç köprüden halktan kimse geçer. Gümüş köprüden bey, han olan asil kişi geçer. Altın köprüden geçen kişi Avıkay-Sarala kadının otağına varıp altın direğine at bağlar oğlum” diye tavsiyede bulunmuş. Kangıvay Mergen hemen atlanıp koşturup gitmiş. Hırçın denize geldiğinde atına “Kıl köprüden geçmezsem cesur-yiğit atımı ne yapayım; altın köprüden geçmezsem Avıkay-Sarala kadının otağına girmeyişimi, altın direğine atımı bağlamayışımı ne yapayım? diye sormuş. Atı ona “Benim sol yanıma azı dişi parçalanacak kadar çekip, sağ taraftaki sağırımı aşık kemiği gözükecek kadar vurup zıplayıp atla.” demiş. Kangıvay-

Mergen atının söylediklerini yapıp rahvan koşuyla altın, gümüş köprüyü kırıp yıkarak kıl köprünün üstünden geçmiş. O geçip gelirken de şehir, tapınak, halk, teba, ordu bütün olan biteni görmüş. Kangıvay-Mergen bir tepe büyüklüğündeki altın otağın önüne gelince, atını altın gümüş oymalı direğe gelişigüzel bağlarken dört alaca köpek havlayarak ona doğru gelmekteymiş. Kırk kız tarafından köpeklerin ona doğru gelmesi engellenince, köpekler, kuyruklarını indirerek ikisi taygaya doğru, ikisi de denize doğru gitmiş. Kangıvay-Mergen zavallı oğlancık kılığında altın eşiği güç bela geçip emekleye emekleye Avıkay-Sarala kadının tahtının önüne gelmiş. Tahtın üzerinde oturmakta olan Avıkay-Sarala kadının her iki yanında yirmişer yirmişer kırk kız, başını tarar vaziyetteymiş. Kangıvay-Mergen omuz eti ezilene, kürek kemiğinin eti yarılana dek eğilip selam vermiş. Avıkay-Sarala kadın da isteksizce selam verip “Bu sefil oğlancığın biti kurdu dökülecek, ona çabuk yemek verip buradan çıkarınız.” diye hizmetçilerine buyurmuş. Hizmetçiler it yalağında acı sarı su vermişler. Buna sinirlenen Kangıvay-Mergen itin yalağını çat diye kırıp fırlatmış. Avıkay-Sarala kadın bu duruma sinirlenerek “Adam yerine koyup sana yemek verildiğinde kişinin kapkacağını kıran nasıl birisin sen böyle!” diyerek sövüp saymış. Kangıvay-Mergen “Sahi, siz ne biçim kadınsınız, alaca tüylü it besleyen tokmakbaşı, şaşş gözli kişi misiniz?” diye cevap vermiş. Bu cevap üzerine iyice sinirlenen Avıkay-Sarala kadın kırk kıza dönerek “Bunun elini ayağını bağlayıp koyun korkuluğu yapınız!” deyip sövüp sayarak çıkmış. Yiğit buradan kalkıp “Girmeye tör uzak mı, çıkmaya kapı uzak mı?” deyip ak ipek otağda her iki yanında onbeşer kız oturan Tungulak-Sagaan kadının karşısında durup selam vermiş. Tungulak-Sagaan kadın “Selam oğlan” diyerek yanındaki kızlara “Yüzü-gözü solan, yolculuktan yorulan ağabeyinizdir. Öküz derisi tulumdan sarı porselen kâseye doldurunuz” diye emir vermiş. Oğlan ekşi sütü içip sarı porselen kâseyi paramparça edip kapının art pervazına doğru fırlatıp atmış. Tungulak-Sagaan kadın sinirlenip “Adam yerine koyup sana yemek verildiğinde insanın kapkacağını kırıp dağıtan ne biçim oğlansın sen!” diye bağırıp çağırmış. Kangıvay-Mergen de “Görevini yapmayan porseleni kim ne yapsın, gelişip serpilmeyen kıızı kim ne yapsın” deyip çıkıp yürüyüvermiş. Oradan çıkıp en

sondaki ak otağa geldiğinde, Oktan-Kara kadın dokuz kat minderinde her iki yanında duran onar kızla oturuyormuş. Oğlan içeri girip ocağın altına geçip oturunca Oktan-Kara kadın “Ocağın altına geçip oturulmaz, oradan yukarı otur yavrum” demiş. Oradan biraz daha yukarı gelip oturan oğlana “İyi kişi, sefil kişi demek nedir, daha da yukarı otur, haydi oğlan” deyip koyu sarı çayını kaynatıp, yağlı etini pişirip misafirini tıka basa doyurmuş.

Kangıvay-Mergen çakıda bağlı duran on kertik keçeli tayına binerek Agarlıg'ın Kara ırmağına doğru yavaşça yola çıkıp Avıkay-Sarala kadının otağına gelip girmiş. “Ey kadın, sizlerin, otağınızın sahibinin adı sanı nedir?” diye sormuş. Avıkay-Sarala kadın, “Benin otağımın sahibinin adını sanını soracağına törde duran dokuz bacaklı Buda heykellerinin konulduğu alçak masaya varıp dua etmez misin oğlan” demiş. Zavallı sefil oğlan kılığındaki Kangıvay-Mergen de “Yokluk, sefalet içinde yaşasam da dokuz ayaklı ağaca dua etmem. Acıktığımda vurup yer, susadığımda uzanıp içerim!” demiş. Avıkay-Sarala kadın sinirlenerek hizmetindeki kırk kıza “Bunun ellerini ayaklarını kesip atınız. Gövdesini koyunun korkuluğu yapınız.” diyerek sövüp saymış. Bu sefer yiğit ses tonunu yükselterek aynı soruları tekrar sormuş. Avıkay-Sarala kadının tutumu gene değişmeyince ateşin üzerinden atlayan yiğit, Avıkay-Sarala kadının üç saç örgüsünün dibinden tutup, sarı ipek elbisesini yırtarak üzerinden çıkarıp kuru ırgay kırılincaya, yaş ırgay eğilinceye kadar vurup “Kocan nereye gitti, avını mı avlıyor, savaşa mı gitti?” diye ısrarla sormuş. Avıkay-Sarala kadın, yediği onca dayağa rağmen ağzından hiç laf kaçırmamış. Kangıvay-Mergen “Bir şey bilmeyen bu kadına boşuna böyle edip duruyorum” diye düşünüp dışarı çıkmış ve tekrar Kangıvay-Mergen olup atını da Kangay-Kara yapmış. Altın çantasının içinden Han-Küçü bahadırın tepesindeki kara saç örgüsünü dibinden tutup getirerek Avıkay-Sarala kadına sunmuş. Avıkay-Sarala kadın onu görüp “Müşfik dostunu öldürüp karısını, döverek eziyet mi edeceksin?” diye ağlamaya başlamış. Kangıvay-Mergen hemen koşarak gelip şifalı, büyülü otlar ile Avıkay-Sarala kadının yaralarını, berelerini üç saat içinde tedavi etmiş.

Avıkay-Sarala kadın iyileştikten sonra koyu sarı çayını kaynatıp altın çaydanlığa koymuş. Yağlı etini pişirip altın tabağa koyup; böreğini, çöreğini yedirip Kangıvay-Mergen ile gök çadırın içinde hayat sürerek ay, yıl boyunca keyifle yaşamaya başlamış.

Kangıvay-Mergen bir sabah Avıkay-Sarala kadına “Uzağı görebilmek için dürbün var mı?” diye sormuş. Avıkay-Sarala kadın ona bir dürbün vermiş. Dürbünden Kangay-Karasını bağladığı altın direkte görmüş. At, bağlandığı kazığı kemirip kökünü çıkarmaya çalışırken zayıfladığından fenalaşıp kalmışmış. Atını da şifalı otlarla iyileştiren yiğit, onu baldırı yarılincaya kadar semirmesi için bırakmış ve sonra gelip uyumuş. Uyandığında atını başında gören Kangıvay-Mergen, atının “Dönüp gidelim, insanın köyü gibisi nerede. Aziz dostunun ölürken söylediği gibi, Avıkay-Sarala kadını görüp, azıp yoldan çıkarsın. Onu ne diye unuttun.” sözlerine kulak verip onu otuz gün boyunca ot yiyip gelmesi için göndermiş.

Bu sırada Kangıvay-Mergen’in ağabeyi Aksagalday Sayın-Havıççı, dönmeyen kardeşini düşünüp merak ediyormuş. Biricik kızkardeşleri Torgun-Çüzün’ün yüzü gözü sararıp, özlem duyan yüreği daralmış. Aksagalday Sayın-Havıççı küçük kardeşinin soğuyan iki ayağının dibine çöküp “Ne oldu sana, ne oldu kardeşim” diye okşaya okşaya sormuş. O da “Biricik ağabeyim kayboldu, onu düşünüp özleme kapıldım. Aydınlık günü karıştıran Karan-Çüzün yengem yolunu gözleyip perişan oluyor, ağabeyim.” demiş. Bunun üzerine Aksagalday Sayın-Havıççı ilden, obadan yedi hanı çağırarak tanrıya adak olarak yedi boz koç kesmiş. Bolca et yedirip, bolca koyu sarı çay içirdikten sonra “Eğer, adi Kangıvay-Mergen’e karanlık geceyi sabah ettirip öğle vaktini sabah ettirirsem atamın etini at eti ile karıştırıp yerim.” deyip ay ve güneş üzerine yemin etmiş. Kardeşi Torgun-Çüzün’e “Eğer bu günahkâr dünyada ise, en kısa zamanda bulup geleceğim” diye söz verip tan ağarırken dört gözlü, sekiz başlı Dönen-Kaldar’ına binip kuzey tarafa doğru at koşturmuş, fırtına gibi yol almaya başlamış.

Kangıvay-Mergen alp uykusunu uyuyup sakın, huzurlu, mutlu birisi olarak hayatına devam ederken Döner-Kaldar ile ağabeyi Aksagalday Sayın-Havıç bir günlük yoldan gelip Avıkay-Sarala kadının altın ipek otağını kamçı ile üç defa dolanmış. Kangıvay-Mergen çabucak dışarı çıkıp sol eli ile atın elmacık kemiğinden, sağ eli ile ihtiyarın baldırından tutmuş. Attan indirip otağa sokmuş ve onu kendi şiltesine oturtturarak “Ne diye telaş edip gezersin ihtiyar?” diye sormuş. Aksagalday Sayın-Havıç “Sen adinin gecesini gündüz edersem, atamın etini at eti ile karıştırıp yerim. Biricik kardeşin Torgun-Çüzün seni düşünüp özleme kapılmış. Uykusunu yitirip aşırı derecede hasta yatıp kaldı” demiş. Kangıvay-Mergen bunun üzerine ele geçirdiği bu devletin yönetimini, daha önce kendisine yardımcı olan inek güden ihtiyarın zavallı hâlini iyileştirerek ona vermesini, kendisine yardımcı olmayan deve güden ihtiyarın da omurgasını on yerden ufalamasını ağabeyine talimat vermiş. Kendi atı Kangay-Kara’nın otuz gün sonra geleceğini söyleyerek kalan rakısını ağabeyine sunmuş; dört gözlü, sekiz ayaklı Döner Kaldar’a binip uçarcasına aynı günün akşam kızılığında kendi otağına gelmiş. Hastalığı fena halde ilerlemiş olan kardeşi Torgun-Çüzün’ün iki ayağını bağrına sarıp ısıtarak sabaha kadar iyileştirmiş.

Sabah olduğunda gürültü patırtıyla dört oğlan koşturup otağa gelmiş. Kangıvay-Mergen bir eli sert yayında, diğer eli keskin yüzlü palasına varıp “Niyetiniz savaşmak mıdır, yoksa dost musunuz” diye sormuş. Onlar da “Dostuz biz. Yer ile göğün kıyısında yaşayan Şüük Möge, Süder Möge, Demir Möge, Deek Möge adlı dört kardeşiz biz. Sizin gözünüzün bebeği kardeşiniz Torgun-Çüzün’e başlık hazırlayıp geldik biz.” demişler. Kangıvay-Mergen onlara “Peki, sözün cevabını yarın ıııtırsınız, çıkıp gidiniz babayığitler.” demiş. Dört kardeş birbirini ezercesine çıkıp giderken Demir-Möge çuvaldız olup demir kapıya yapışarak saklanmış. Oğlanlar gittikten sonra Kangıvay-Mergen kardeşine fikrini sormuş. Kardeşi de sözü ağabeyine bırakmış. Demir-Möge tekrar yiğit olup diğer üç ağabeyine yetişip “Acele etmemiz lâzım, konuşma doğru yöndedir.” demiş. Dört kardeş bin akçe değerindeki ak kollu kara samuru Kangıvay-Mergen’in kapısına bırakıp “Yeri

yurdu uzak halkız biz, gelinimizin dünürlüğünü bitirip alıp dönelim.” diye talip olmuşlar. Kangıvay-Mergen “Tutup götüreceğiniz itiniz mi o, toplayıp alacağınız urganınız mı o? Ben kendim getirip size vereceğim. Adam gibi adamı bekletmem.” diyerek dört kardeşi göndermiş. Kardeşler kabul edip atlanıp gitmişler.

Kangıvay-Mergen rakının hazzına, keyfine dalmışken kardeşini Demir Möge’ye vereceği tarihin geldiğini fark etmiş. En uygun günü tayin etmeleri için devletin büyüklerini toplamış. Aksagalday Sayın-Havıtcı ağabeyi, Han-Küçü bahadırın köyünü bir ay dolmadan göçürüp gelmiş. En az altı bin kişi atlanmış hâlde gelini götürmek için hazırlandığında Kangıvay-Mergen, “Ey kardeşlerim, iyi at çukurda ölür, iyi er yolda ölür. Adam gibi adamı gecikip beklettim. Bir başıma götürüp ben vereyim.” diyerek altı kanatlı yurdunu Kangay-Kara’ya yükleyip, kardeşi Torgun-Çüzün’ü Dönen-Kaldar’a bindirip dört kardeşin yurduna doğru dörtnala koşturarak yola koyulmuş. Söylediği gün ve saatte, aynı günün akşamında toplayıp aldığı çadırı itivermiş. Şüük Möge, Süder Möge, Demir Möge, Deek Möge adlı dört kardeş el çabukluğu ile çadırı hemen dikip ak yurdu kuruvermişler. Yeni kurulan yurdu dolaşan Kangıvay-Mergen, dünürlerine “İçecek bir şeyleriniz yok mu?” diye sormuş. Dünürleriyle birlikte çay içen Kangıvay-Mergen bir ay süren toyda kendisine sunulan sınırsız ikramlardan sonra şişmanlamış. Dünürlerine “Biricik kardeşini yayan getirip verdi demeyin. Arzaytı’nın Övür’ünde kır yılıkısı var, o han kızı Torgun-Çüzün’ün sürüsüdür. Ondan öksüz kulun dahi almam ben.” diyerek söz vermiş. Gitme vakti gelince üzerinde ağırlık hissedip kederlenmiş. Sallana sallana giderken kardeşi Torgun-Çüzün el kol sallayıp ağabeyinin ardı sıra koşturmuş. Kangıvay-Mergen kardeşine “Verilen kız vardığı yerde yaşar, fırlatılan taş düştüğü yerde yatar. Ben sürü kıyısından çıkar çıkmaz bağıra çağıra gelmenin anlamı ne?” demiş. Torgun-Çüzün “Ey ağabeyim, sen burada rakı içtiğin gibi deri tulumla bir daha rakı içme. Köyüne varıp böyle içersen şartlar çetinleşir. Zamanda güzellik olmaz, saksağanda ilik olmaz. Er kişinin yolu tehlikelerle doludur.” demiş. Kangıvay Mergen kardeşine “Ağzı kokmadıkça kadın kişinin gereksiz lüzumsuz şeye ağzını

açmaması daha iyidir, kardeşim” deyip yola koyulmuş ve o günün akşamında evine gelmiş.

Evinde hiçbir şey yapmadan yatıp dururken uçayakçı gelerek Karan-Çüzün kadının çay içme davetini iletmişler. Kangıvay-Mergen Karan-Çüzün kadının koyduğu sarı çaydan içmiş; pişirdiği yağlı etini, tatlısını çöreğini yemiş. Daha sonra kadını ona kutsal karaağaçtan yapılmış kâse içinde rakı sunmuş. Kangıvay-Mergen artık rakı içmekten usandığını söyleyerek dokuz kat minderine uzanarak yatmış. Kangıvay-Mergen bir duymuş ki halk arasında ağabeyi Aksagalday Sayın-Havıtcı kadar şen şakrak, şarkılı-kavallı birisi yokmuş. “Ağabeyim bu kadar neşeli olup rakı içip eğlenirken ben neden çekinip rakı içmiyorum?” demiş. Karan-Çüzün kadından rakı istemiş. Kangıvay-Mergen kimbilir ne zamana kadar içmiş ki kendisini kaybetmiş. Bir daha ses işittiğinde “Önce Aksagalday Sayın-Havıtcı’yı, daha sonra Dönen-Kaldar ile Kangay-Kara’yı öldürünüz.” sözlerini duymuş. İki at Karan-Çüzün kadının otağının eşiğinde başları kilim ile sarılıp bağlanmış şekilde dururken Aksagalday Sayın-Havıtcı şahinin çevikliği, kartalın saldırışı ile Kangay-Kara’nın üstüne atlamış, dizginlerini kesmiş, Kangıvay-Mergen’in boz otağının organlarını da sert çelik bıçak ile kesmiş, duvarda asılı olan sert katı yayı ile sedir ağacından yapılmış sadağını alarak Bert-Kara’nın taygasına doğru çıkıp gitmiş. Aksagalday Sayın-Havıtcı’yı altı bin çeri takip etmiş.

Karan-Çüzün kadın denilen Kangıvay-Mergen’in kadını, erinin izini takip edip kanlı savaşlar gören Han-Küçü Bahadır’ın, gömüldüğü çukurun ağzını kapatan kara buğranın cesedinin altında sağ, esen yattığını görüp onu oradan almış, otağının altında yetmiş bacak boyu çukur kazıp gizlemiş. Gündüz olduğunda onu gizleyip gece olduğunda onunla yatağını paylaşmış. Kangıvay-Mergen’in üç vakitte sayılamayacak kadar çok malını bunlar yağma edip Han-Küçü bahadırın yurduna doğru göçüp gitmişler.

Bir gecenin ortasında kötü bir düş gören Torgun-Çüzün ağabeyinin yurdunda kötü bir şeyler olduğunu düşünüp eşi Demir Möge’ye “Ey Demir Möge, kayınpederinin sağlığı-sıhhati, hâli-ahvali yerinde mi diye neden

sormazsın?” deyip dırdır etmeye başlamış. Bu durumu üç kardeşine söyleyen Demir Möge, kardeşlerinin “Gelinimizin sözü doğrudur. Düşüncenin değiştiği zamanda başkasının yurduna nasıl gidersin, gidilecek ise dördümüz gidelim” diye karar kılmışlar.

Dört kardeş erzaklarını hazırlayıp silahlarını kuşanarak iyi atlarına binmiş, Kangıvay-Mergen’in yurduna gelmiş. Geldiklerinde hiç kimsenin burada yaşamadığını, her yeri ot kapladığını görmüşler. Bütün ormanı aramışlar. Sadece kızıl yarın yakasında çıplak bir oğlan bulup, ona, “Malın nerede?” diye sormuşlar. Oğlan “Ben bir şey bilmiyorum. Beyin bütün halkı rakı içip eğlenmiş. Sonra herkes canını kurtarmak için kaçmış.” demiş. Bu dört kardeş bu oğlana kendi elbiselerinden elbise verip “Kangıvay-Mergen’in Bert-Kara dağının her tarafını dolaşıp bakalım.” demişler. Bert-Kara dağının tepesinde uçan kuşun gölgesinden bile irke irke gitmekte olan Aksagalday Sayın-Havıççı’yı, Kangay-Kara ve Dönen-Kaldar atları ile görmüşler. Bunları yakalamak için plan yapmışlar. Fakat Kangıvay-Mergen’in atları tutulur, yetişilir türden atlar olmadığından yakalayamamışlar. Ve kurnazlıkla tutmak için plan yapmışlar. Dört kardeş acıklı bir türkü söyleyerek Aksagalday Sayın-Havıççı’yı kederlendirip yanlarına getirtmiş, onunla dost gibi konuşup güvenini kazanmaya çalışmışlar. Koyu sarı çay kaynatıp yağlı et pişirip yedirmişler. Onun aklını başına getirip “Ulu çoban, bitmez tükenmez malın nerededir dünür?” diye sormuşlar. O da “Bütün halk rakı içip eğlenmiştik. Önce beni ve iki atı öldüreceklerini fark ettim. Oradan doğanın çevikliği, kartalın saldırışı gibi iki atı çözüp koşturarak sıvıştım.” diye cevap vermiş. Daha sonra bunlar Kangıvay-Mergen’in cesedini aramaya başlamışlar. Her yere bakmışlar ama bulamamışlar. En sonunda, kuzeye doğru yerin kara toprağını yarıp giden bir iz bulmuşlar. Bu izi takip ederek yalçın kara kayanın tepesine çıkmışlar ve dalgalanıp duran hırçın denize gelmişler.

Demir Möge alaca kaz deri elbisesini giyip ağabeylerine “Aradan ne kadar zaman geçse de beni burada bekleyin.” deyip Kangıvay-Mergen’in cesedini aramak için hırçın denize atlayıvermiş. Demir Möge hırçın Sarı Deniz’in içini üç vakit geçinceye kadar araştırıp bulamayınca Sug-Haani’nın

huzuruna çıkmış ve ona “Sizlerin ulu devletinize mert Kangıvay-Mergen’in cesedi geldi. Cesedi bulmak için bana yardımcı olunuz hanım!” diye ricada bulunmuş. Suyun hanı bin askerini sevk etmiş. Sevk ettiği askerler de bulamayıp hanın huzuruna gelmişler. Ondan sonra han, denizin ortasında büyük bir toplantı yapmak için Sarı Deniz’in dört bir tarafında hizmetinde bulunan bütün kişilerin gece gündüz demeden orada hazır olması yönünde ferman buyurmuş.

Sug-Han’ın kendisi denizin ortasındaki otuz iki ayaklı, on altı renkli, sekiz köşeli altın sarı masasına teşrif ettikten sonra Sarı Deniz’in bütün balıkları kara çöp, süprüntü gibi toplanmışlar. Han toplantıda bulunanlara “Kangıvay-Mergen’in cesedi hakkında ne öğrendiniz, ne duydunuz?” diye sormuş. Bunca canlının içinden gören de yokmuş, bilen de yokmuş. Meclis dağılmak üzere iken Kırgan Bel ile Mezil “Gören gözde körlük mü var, dinleyen kulakta sağırılık mı var? Biz bu yaşa kadar meclis olduğunu görmemiştik, işitmemiştik. Bakıp dinleyelim, dağılmayın.” diyerek salına salına gelmişler. “Bu sarı denizin içine cesur mert Kangıvay-Mergen’in cesedi gelmiştir. Onu işiteniniz var mı?” diye sormuşlar. Bel ile Mezil “Kaynayıp yatan hırçın Sarı Deniz’in dipsiz göbeğinde takılıp kalan kaya parçası o olmasın?” diye soruya soruyla cevap vermişler. Bunun üzerine Sug-Hanı, Bel ile Mezil’i Demir Möge’nin yanına katıp denizin dipsiz göbeğinde bir kaya parçası gibi yatmakta olan Kangıvay-Mergen’in cesedini alıp gelmesi için göndermiş.

Demir Möge kayınpederinin cesedini çıkarıp gelirken üç ağabeyi beklemeyip dönüp gidelim diye üzengi üzerinde gözyaşı döküyorlarmış. Kangıvay-Mergen’in cesedini kutsal kuyu suyu ile yıkayıp, iki atını soluk soluğa koşturup, ağzından-burnundan nefes vererek ruhunu geri döndürüp diriltmişler. Dirilip gelse de bir şey demeye sesi yok, yürümeye ayağı basmaz imiş. “Niye böyle oldu?” diye yüz sekiz kemiğini kontrol ettiklerinde, anlamışlar ki, konuşamamasının sebebi ağzında bir dişinin olmayışı, yürüyememesinin sebebi ise ayağındaki büyük parmağının tırnak altında olan yuvarlak parmağının olmaması imiş. Demir Möge altın çantasının içinden

demir süzgeç çıkarıp Sarı Deniz'i bir süzmüş, iki süzmüş bomboş; üçüncü süzüşünde bir tek yuvarlak parmağı çıkagelmiş. Sarp kayalığın önünü araştırıp dururken su geçmeyen bir engel gözüne takılmış. Orada dört yaşında bir inek gibi bir ak taşın başı görünüp duruyormuş. O ak taşı süzünce Kangıvay-Mergen'in dişini görmüş. Kangıvay-Mergen'in dişini getirip yerleştirtince sesi sedası çıkmış, parmağını getirip taktığında kalkıp yürümüş. Böylece hep birlikte Demir Möge kardeşlerin köyüne doğru yürüyüp gitmişler. "Beş erin atası Aksagılday Sayın-Havıtcı'dır, beş atın atası Dönen-Kaldar'dır" deyip yürümüşler. Dönen-Kaldar durup "Beş er sıraya geçip beş oku sırayla atınız" demiş.

Kangıvay-Mergen ve Aksagılday Sayın-Havıtcı atları Kangay-Kara ve Dönen Kaldar ile dört kardeşin obasına gelip burada yaşamaya başlamışlar. Günlerden bir gün Torgun-Çüzün kadın, eşi Demir Möge'ye "Benim biricik ağabeyim sizin malınızın çobanı, tencerenizin tutkaçı mı? Ne diye evlendirmezsiniz?" diye sormuş. Demir Möge de "Bu konuyu devamlı düşünsem de kayınpederim benden büyük olduğu için bir şey demeye cesaretim yoktur." demiş ve ağabeylerinin yanına gidip konuyu onlara açmış. Ağabeyleri de "Gelinimiz haklı. Acaba ne yapsak bu konu hakkında?" demişler ve büyük kayın Şüük Möge, dokuz eklentili saf altın dürbünü çıkarıp gelininin yanına gelerek "Bu günahkâr dünyada senin ağabeyine lâıyk hoş, kalbi sıcak kız var mıdır, yok mudur? Sen ayarlayıp Arıştığ'ın alaca taygasından etrafa baksana gelinim." demiş. Torgun-Çüzün dürbünle etrafa bakarken "Batı tarafta Tavın ve Taji kardeşlerin burkan masası yanında oyun oynayan Mungulak-Sagaan kızı bulunuz" demiş. Dört kardeşten en büyüğü Kangıvay-Mergen'in yanına gelerek Aksagılday Sayın-Havıtcı ağabeyimiz bu köye, mallarına sahip çıksa biz beşimiz gitsek nasıl olur dünürüm?" demiş.

Beş er azıklarını hazırlayıp, silahlarını kuşanıp Tavın, Taji kardeşlerin ülkesine doğru yola koyulmuşlar. Yaz olduğunu çiğinden, kış olduğunu kırağıdan bilip Tavın, Taji kardeşlerin köyüne yaklaştıklarında, iki tayganın arasında saklanıp gece olduğu zaman köye girmişler. En öndeki büyük ak otağın içinde sabaha kadar satranç oynayan Tavın ve Taji kardeşlerden, beş

er koşturup gelince, birisinin eli katı kara yayına varıp “Dost musunuz?” diye sormuş. Beş er “Dostuz biz değerli kardeşler, kardeşimiz Kangıvay-Mergen’e kardeşiniz Mungulak-Sagaan’ı istemek için başlık sunmaya geldik.” demişler. İki kardeş de “Peki, cevabını yarın alacaksınız, şimdilik gidin.” demiş. Beş kardeş birbirini ezercesine çıkarken Demir Möge gümüş bir çuvaldıza dönüşüp kapıya takılıp kalmış. İki kardeş fikrini almak için Mungulak-Sagaan’a sormuş. Mungulak-Sagaan da “Ben bilmem siz bilirsiniz.” diyerek eteğini sallamış. Demir Möge hemen yiğit olup dört erin arasına karışarak cevabın olumlu olduğunu söylemiş. Beyaz kollarının uçları kırmızı olan bin akçe değerindeki kara samuru Tavın, Taji kardeşlere sunmalarını salık vermiş. Beş er “Biz Irak yurdun halkıyız, gelinimizi alıp eve gideceğiz.” diye talepte bulunmuşlar. İki kardeş “Dünürlerin söylediği doğrudur.” deyip altı kanatlı çadırlarını kurup, çok sayıda malı dörde bölüp, dörtte ikisini kardeşlerine vermişler. İyi günün ertesinde çok sayıda malı sürüp, atlara yükleyen beş er, Mungulak-Sagaan’ı gelin alarak atlanıp yola koyulmuşlar.

Bunlar yolda giderken, Kangay-Kara birden durup “Mert, yiğit kişi arkaya bakmaz mı hiç” demiş. Kangıvay-Mergen atının dediği gibi arkasına bakmış. Tavın ve Daji, iki kardeş ellerinde şapkaları koşturarak gelip “Verilen kızın mülküne, eşyasına gelen haysiyetsizler demezsiniz değil mi? Biz mert yiğit erlerin hepsi, aynı nehrin suyunu içip, aynı tayganın otunu paylaşıp, aynı annenin doğurduğu yedi kardeş olsak ne dersiniz?” demiş. Beş kardeş “Neden olmasın?” deyip iki kardeşin mallarını da sürüye dahil ederek yola devam etmişler. Yolda Mungulak-Sagaan kadın hamile kalmış. Bunlar yurtlarına geldiklerinde evlerini kurup mallarını güderek yaşamaya başlamışlar.

Kangıvay-Mergen bir sabah kalkıp yüzünü yıkadığında, Kara dağın ötesindeki Kara-Küçü bahadırı yenip yağmalayabileceğini düşünüp silahlarını kuşanmış, atı Kangay-Kara’ya binerek gitmeye hazırlanmış. Eşi bu durumu görünce razı olmayıp doğumdan sonra gitmesini istemiş. O da “Burada doğum anında sana yardımcı olacak dünürlerim dört kardeş var, ağabeylerin var, onların hanımları var, doğum olağan şeydir.” deyip arkasından

gelmemesi için eşinin eteğinin üzerine büyük bir taş koyup atlanıp gitmiş. Biraz sonra Mungulak-Sagaan'ın yanına Demir Möge gelip taşı kaldırmış. Mungulak-Sagaan bu olaya “O unuttur, ama ben asla unutmam” demiş.

Kangıvay-Mergen iki tepeyi aşip iki nehri geçtiğinde Kara-Kır adlı dağ sırtı gözükmüş. Atına vura vura vardığında karşısına genişliği altı kişinin beli kadar, aşağıya doğru inen dümdüz bir mağara çıkmış. O mağarada Kara-Türü bahadırın izi dururmuş. Kangıvay-Mergen “Bu haysiyetsizi burada öldüreyim” deyip pusuya yatmış. O beklerken Kara-Türü bahadır, tınaklı geyiğin ince boynunu sincap gibi kemerinin arka tarafına bağlamış, bir yaşındaki dişi geyiği sincap gibi kemerinin ön tarafına asmış; göğü gürüldetip, kara yeri titretip kendini beğenmiş bir şekilde geliyormuş. Kangıvay-Mergen nişan alıp ateş ettiğinde, mermi gök kılıcın demirine değip etrafa sıçrayarak ağaç parçaları Kara-Türü bahadırın gözünü kulağını delercesine yağmış. Kara-Türü bahadır “Bu benim her zamanki geldiğim yol değil mi, nereden yağıp durur bu dal parçaları?” deyip ağaç tepelerine bakınıp gidiyormuş.

“Hadi oradan haysiyetsiz, karşında ben Kangıvay-Mergen ateş ediyorum.” diye bağırmış. İkisi karşılaşip konuşmuş. Kara-Türü “İnsanlara hayret verecek malım yoktur benim, ağabeyim.” demiş. Kara bozkıra gidip orada görüşelim deyip oraya gitmişler. Orada Kangıvay-Mergen “Söyle bakalım ölmek mi iyi, yoksa yaşamak mı?” diye sormuş. Kara-Türü bahadır “Ölümün nesi iyi, yaşamak kadar iyi şey nerede var?” deyip iki er güreşmeye başlamış. İki er pençeleşip üç ay boyunca durmaksızın güreşmişler. Sonunda Kangıvay-Mergen, Kara-Türü bahadırın kürek kemikleri arasına vurup yenmiş. Kara-Türü bahadır “Seksen bir sıcak yaşım varken çobanın, hizmetkârın olayım” diye yalvarmış. Kangıvay-Mergen de cevap olarak “Cesur, mert yiğidi nasıl olur da hizmetkâr yaparım, anadan doğan iki kardeş olalım, kabul eder misin?” diye sormuş. Kara-Türü bahadır “Olurum.” diye söz vermiş. Kangıvay-Mergen Kara-Türü bahadırdan on beş gün içinde Şüük Möge, Süder Müge, Demir Möge, Deek Möge'nin köyüne taşınma sözünü aldıktan sonra yola devam etmiş.

Kangıvay-Mergen iki nehri aşıp giderken Çinge-Kara-Hem içinde dağ gibi kızıl bir at görmüş. Atın yanında sırt üstü yatan bir er görüp “Uyuyan uyusun, yatan yatsın” deyip okunu nişanlayıp atmış. Ok demire çarpmış gibi kırılıp düşmüş. Bu duruma sinirlenen Kangıvay-Mergen “Hadi oradan haysiyetsiz, önünde ben ok atıp duruyorum” diye bağırılmış. Yatan oğlan paldır küldür kalkıp Kangıvay-Mergen’i hareket edemeyecek şekilde sıkıştırmış, “Uyuyan kişiyi uyutmayan, yatan kişiyi yatırmayan evsiz-barksız serseri gibi kıllı, kirli adam, kimsin sen?” diye sormuş. Kangıvay-Mergen “Hayatımı bağışla, nasıl birisinin oğlusun sen?” diye bağıra bağıra yalvarmış. “Tavın ile Dajı kardeşlerin yeğeni, Mungulak-Sagaan kadın ile Kangıvay-Mergen’in oğlu, Kızıl Şilgi atlı Kızıl-Türü bahadırım ben” diyen oğlana “Hadi oradan haysiyetsiz seni!” demiş ve ona kamçısıyla vurmaya başlamış. Oğlan kaçarken sırtında kocaman bir yara açılmış.

Kangıvay-Mergen “Sonraki neslin sırtı yara olup iyileşsin.” diye dilekte bulunmuş. “İşte dokuz kardeş on kardeş olmuştur” diyerek evine dönmüş. Evinde Kangıvay-Mergen’in bu durumuna karısı çok gülmüş ve onunla dalga geçerek “Benim sana sen unutursun, ama ben asla unutmam dediğim buydu. Cezanı buldun, içim soğudu.” demiş. Kızıl-Türü bahadır, çok geçmeden eve gelip babasının tepesindeki saç örgüsünü hiçbir şey demeden kesip ayağının altına koymuş ve ona “Savaş hasreti çeken adam mısın ihtiyar? Dostunun iki gözünü parlatıp öldürmek denen şey zor olsa gerek. Rakibini öldüren kişiyi halk arayıp bulur elbette. Sen ihtiyarlamışsın, şimdi inzivaya çekilip dua ederek son demlerini düşünsen olmaz mı?” demiş. Kangıvay-Mergen oğlunun bu teklifini kabul etmeyip “Güneyde öcü olan adamım ben.” demiş. Kızıl-Türü bahadır “On yiğitle birlikte mi beş yiğitle birlikte mi gidersin” diye babasına sormuş. Babası “Yanıma kimseyi almadan tek başıma giderim.” diyerek silahlarını kuşanıp Kangay-Karasına atlanarak kanlı savaşlar görmüş olan Han-Küçü Bahadır’dan öcünü almak için yola çıkmış.

Han-Küçü bahadırın Karan-Çüzün kadından dünyaya gelen üç yaşında bir kızı varmış. Bu kız çocuğu, “Benim atım Kangay-Kara, benim babam Kangıvay-Mergen” diye konuşup oynarmış. Karan-Çüzün kadın “Ne

diye geçmişte ölüp kalan Kangıvay-Mergen'in lafını ettin!" diye kızına üç kez vurup bayıltnış. "Bizden doğan evladımızı ne diye bayıltana kadar döversin sen Karan-zn kadın? Küçük ocuk sırrı bilen burkandır demişler." diyen Kangıvay-Mergen'in sert görünüşü dünyayı bryp, atının çıkardığı heybetli sesi şehri kaplayıp gelmiş.

7. KARATTI PERGEN*

Yüz beş yaşında kızı, oğlu olmayan Altın Kağan varmış. Bu kağanın karısı ağlayıp duruyormuş. Karısına niçin ağladığını soran kağan, ondan “Yaşlandın, ihtiyarladın. Otuz göğün o yüzünden Kuskun Alp dostun gelip seni öldürecek, dirliğini alıp götürecektir” cevabını almış. Karısının bu sözüne Altın Kağan kızmış ve dostunu karşılamak için atını eyerleyip Altın Dağ’a doğru yola çıkmış. Biraz gittikten sonra Kuskun Alp dostu ile karşılaşmış. Dostu ona “Seni öldürüp helal malını almaya geldim, Altın Kağan.” demiş. İki yiğit yedi gün boyunca kılıçla çarpışmış. Sonunda Altın Kağan ölmüş. Kuskun Alp, kağanın yaşlı karısının gözünü çıkarmış, onu da ata bindirip sıkıca bağlayarak malı mülkü ile sürmüş.

Altın Kağan’ın Ulug Piligci, Kicig Piligci adında iki çayzanı varmış. Ulug Piligci “Kadını bırakalım, gelecek nesile gerek olur.” demiş. Kicig Piligci “Kuskun Alp’a söyleyeceğim.” demiş. Kuskun Alp’ın yurduna vardıklarında Kuskun Alp kocakarıya hayvanları yanında bir otağ kurup vermiş. Ulug Piligci’yi malların bakımı için bırakan Kuskun Alp, Kicig Piligci’yi yanına almış.

Ulug Piligci kocakarının çadırında bir çocuğun ağladığını duyunca çadıra girmiş. Kocakarı bir oğlan çocuk doğurmuşmuş. Ulug Kicig ve kocakarı “Kuskun Alp bu olayı öğrenir.” diye yerin altında çukur kazıp çocuğu oraya koymuşlar ve onu orada kamışla beslemişler. Kicig Piligci bu olayı öğrenip Kuskun Alp’a söylemiş. Ulug Piligci ve kocakarı “Bizi dövseler de çocuğun yerini söylemeyelim.” diye kendi aralarında anlaşmışlar.

Kuskun Alp’tan ulak geldiği zaman “Kadın çocuk doğurmuş. Çocuğu bize verin. Altın Kağan’ın çocuğuna biz bakacağız.” demişler. Ama çocuğu bulamamışlar. Altın Kağan’ın karısını getirtip ondan çocuğu sormuşlar. Kocakarı “Ben çocuk doğurmadım.” demiş. Kuskun Alp’ın adamları “Sözle anlatamayacağız, dövmek gerek kocakarıyı.” demişler ve onu dövmüşler. Kocakarı ağlamış ve onu evden çıkarıp atmışlar. Kocakarı geri döndüğünde

* Doç. Dr. Metin Ergun, **Şor Kahramanlık Destanları**, Birinci Baskı, Ankara, Akçağ, 2006, s. 439-451 *adlı eserden özetlenmiştir.*

Kiçig Piligci “Altın Kağan’ın çocuğu yedi yaşına gelince bizi öldürür. Kocakarıyı ne yapıp edip döverek konuşturmak gerek.” demiş. Kocakarıyı gene dövmeye başlamışlar. Bir dövmüşler, iki dövmüşler, üçüncüsünde kocakarı dayanamayıp “Çocuğu doğurdum ve onu yedi kat derinlikteki çukurun içinde saklıyorum.” demiş. Çocuğu almak için yedi kişi gitmiş ama kimse çocuğu kaldıramamış. Daha sonra dokuz kişi gitmiş; onlar da kaldıramamış. Çocuğu alıp gelmek için kocakarıyı göndermişler. Kocakarı çocuğu alıp geldiğinde Kuskun Alp ve Kiçig Piligci çocuğa kılıçla vurmuşlar, kılıç kesmemiş; mızrak saplamışlar, mızrak saplanmamış. Altın Kağan’ın halkını toplayıp Altın Dağın doruğuna kırk kızak odun çektirip oğlanı yakmak için ateşi iyice tutuşturduklarında, bir at tepiği sesi gelivermiş. Bu atın sahibi Er Kutalay alp çocuğu kapıp “Börüden böldüm, yeğenim; yardan yardım yeğenim.” demiş. Er Kutalay, Kuskun Alp’ı ve Kicig Piligci’yi yanmakta olan ateşe atmış ve Altın Kağan’ın halkına “Ben bu çocuğun dayısıyım, bundan sonra ben bakacağım. Bütün malı benim yurduma sürün.” deyip Ala Kula atına atlanmış.

Yurduna döndüğü zaman dayısı çocuğu yedi gün boyunca beslemiş. Çocuk yürümeye başlamış. Daha sonra avlanmaya giden dayısı yedi gün boyunca av avlayamadan evine geri dönmüş. Yeğenine, helal malın içinden Ak Bora tayı yakalamasını, onu eyerleyip binmesini söylemiş. Dayı-yeğen birlikte yedi göğे varmışlar. Orası Uzun Kara Alp’in yurduymuş; halk toplanmış, toyda eğlenmekteymiş. Dayı-yeğen Uzun Kara Alp’in çadırına girip içki içmişler.

Toy devam ederken bir oğlan Uzun Kara’nın obasına girmiş. Uzun Kara, yiğit oğlanı dövmüş. Oğlan orada ölmüş gibi yatarken, tan atınca Er Kutalay gelip Uzun Kara Alp’i bir güzel dövüp öldürmüştü. Oğlancığı oradan almış, atına binmiş, evine dönüp yatmış.

Er Kutalay bir kula kısarak tutup karısını ona bindirmiş, dokuz tulum şarap yüklemiş, üç oğlan otuz göğü aşip otuz ev görmüşler. Orası Altın Dağın doruğundaki otuz alpin yurdu olan dokuz yaratıcının oturduğu yermiş.

Er Kutalay otuz evin en büyüğüne “İçki getirin, dokuz yaratıcı ile konuşacağım.” demiş. Er Kutalay dokuz yaratana gidip “Benim ziyafetime gelin. Altın Kağan’ın oğlunun adını koyun.” demiş. Dokuz yaratıcı otuz alpin yerine inip, Altın Kağan’ın çocuğunun adını Kara Bora atlı Karattı Pergen koymuş.

Er Kutalay yeğenine “Ben sabah karımı alıp döneyim.” demiş. Karattı Pergen orada yalnız kalınca otuz yiğit ona gelip “Hey, büyük gücünü ne zaman göreceğiz? Yedi göğün o yanında Gök Deniz var. Göz yetmez Gök Deniz’in dibinde Puspas Pulan vardır. Otuzumuzdan otuz oğlan doğacak, altmış kişi oluruz. Puspas Pulan tanla gelip altmış kişiyi yer, oraya git!” demişler. Karattı Pergen uçsuz bucaksız Gök Deniz’in olduğu yere gitmiş. Orada “Puspas Pulan burada mısın?” diye bağırmış. Bir boynuzu bir uçtan bir boynuzu diğer uçtan çıkan, iki kulağı iki kara teke gibi olan Puspas Pulan çıkınca Kara Bora at ondan korkup geriye sıçramış. Karattı Pergen, Puspas Pulan’ın iki kulağının tam ortasına atlayıp kavgaya tutuşmuş. Sonra denizin dibine batıp orada yedi yıl vuruşmuşlar. Kara Bora at, Karattı Pergen’i, ölmemiştir diye yedi yıl boyunca beklemiş. Yedinci yılın sonunda Gök Deniz kabarıp Puspas Pulan çıkınca, at gök dağın eşiğinden kaçmış.

Kara Bora at kaçarken “Kara kır atım, benden kaçarak nereye koşmaktasın?” diyen Karattı Pergen’in sesini duyup geri bakmış. Karattı Pergen, Puspas Pulan’ı öldürmüş, onun derisini giyip su yüzüne çıkarak Kara Bora atı yakalamış.

Puspas Pulan’ın derisi üzerinde otuz yiğidin yurduna geri dönen Karattı Pergen, otuz kayın biraderinin Puspas Pulan’ın geldiğini sanmalarına ve onların korkup kaçışmasına neden olmuş. Puspas Pulan’ın derisini çıkarıp sıyırdığında otuz kayın birader, Karattı Pergen’i görüp geri gelerek ona “Bir yıl için ne kadar vergi alırsın? Ölür canımızı kurtardın.” demişler.

Karattı Pergen’in karısı “Dönelim! Dayın bugün ölmezse sabah ölür.” demiş. Dayısının yurduna geri döndüklerinde görmüşler ki, helal malı düşman sürüp götürmüş, Er Kutalay’ın karısının başını kesip koparmışlar, Er Kutalay’ı

da düşman malıyla birlikte götürmüş. Er Kutalay düşmanla vuruşup, birçok can alıp dağ gibi kemik yığdıysa da daha fazla dayanamayarak düşmana esir olmuş.

Kara Bora atlı Karattı Pergen iz sürmüş. Yetmiş göğün ardında zırh sesleri duyan Karattı Pergen, Altın Dağı aşmış, ak bozkırı çiğnemiş. Vardığında dayısı, yedi yiğitle yaptığı kavgada onları öldürmüşmüş. Yeğenin geldiğini gören Er Kutalay, “Börüden böldüğüm yeğenim, ölüm vaktimi görüyorum! Düşmandan kurtardığım yalnız yeğenim, ölümü artık görebiliyorum!” demiş. Karattı Pergen dayısına “Elindeki yiğidi bana ver, ben tutuşayım” deyip yiğidi kaldırıp Altın Dağın ak yarına fırlatıvermiş. Dayısının yanına gelip nasıl olduğunu soran Karattı Pergen, dayısından “İyiyim.” cevabını alınca birlikte dönmüşler. Dayısına “Karının başını niçin kestir?” diye soran Karattı Pergen, ondan “Şeytanla bir olup bize saldırdı.” cevabını almış. Eve geldiklerinde karısı onlara ziyafet vermiş. Daha sonra uyuyan Karattı Pergen sabah kalktığında dayısını görememiş. Dayısının nereye gittiğini karısına soran Karattı Pergen, ondan “Dayının gidişine sen dayanamazsın. Atını eyerle, atın nereye giderse oraya git!” cevabını almış.

Kara Bora atını eyerleyip dörtnala üç göğün sırtına çıkmış. Burada Altın Ergek adında bir yiğit varmış. Karattı Pergen’in dayısı Altın Ergek’in kızını almak için buraya çıkıp gelmiş. Karattı Pergen içeri girdiğinde “Selam, Altın Ergek dünür.” demiş. Altın Ergek “Kızımı size vereyim, vermezsem beni öldürürsünüz. Kızım üç göğün üstünde, altın çanın içinde.” demiş. Karattı Pergen sadağından ok çıkarıp okuyla altın çanı düşürmüş. Kurulan toydan sonra Er Kutalay karısını alıp geri dönmüş. Karattı Pergen orada içip yalnız kalmış. Karattı Pergen ağlamaya başlayınca ona neden ağladığını sormuşlar. O da “Gök Deniz’in dibinden Puspas Pulan’ın erkeği çıkacak. İhtiyarlayana dek onunla dövüşeceğim.” demiş. Ona “Sen Puspas Pulan’a gitme, senin yurdunda savaş çıkıp yedi koldan düşman geldi.” demişler. Karattı Pergen hemen oradan ayrılıp yurduna gelmiş. Yurdunda düşmanla yedi gün savaşmış orduyu kırmış.

Eve gelip uyuduğunda gece yarısı, karısı ona “Puspas Pulan, bu gece denizden çıkıp otuz ağabeyimi yiyecek.” demiş. Karattı Pergen otuz göğün dibinin ardındaki otuz halka dörtlale at koşturup vardığında, otuz kayın biraderini Puspas Pulan’ın erkeği yemişmiş. Oradan yedi göğün dibinin ardındaki Gök Deniz’e gelen Karattı Pergen bağırarak “Çık, Puspas Pulan boğası. Otuz kayınbiraderimin öcünü alacağım.” demiş. Puspas Pulan boğası çıkınca Karattı Pergen onun üzerine atlamış ve onlar denizin dibine batarak orada vuruşmaya devam etmişler. Kara Bora at, denizin kıyısında dolaşarak yedi yıl beklemiş, dokuz yıl beklemiş, Karattı Pergen çıkmamış. Otuz yılın sonunda Kara Bora at sahibim ölmüş olmalı deyip geri dönmüş. Geri dönerken bir gök börü onu yemek için takip edip karnından ısırarak saldırmış. Kara Bora at börüyü tepip ortadan ayırmış ve “Ben ölmedim, Karattı Pergen sahibim daha ölmemiş olmalı.” deyip kendi yurdundan bir oğlanın çıkıp geldiğini görmüş. Bu oğlan ona “Akılsız at, burada bekleme, buradan çıkmaz. Bu denizin ucundan çıkar.” demiş ve atıyla oğlan suyun içine dörtlale koşup kaybolmuş.

Kara Bora at Gök Deniz’in öbür ucuna gidip beklemeye başlamış. Denizden Puspas Pulan boğasının çıktığını görüp korkarak kaçmaya başlamış. Arkadan bir ses “Kara Bora at, kaçma benden!” demiş. At geri bakınca Puspas Pulan boğasını öldürüp onun derisini giyen sahibini görmüş. Karattı Pergen gençliğinde gittiği denizin dibinden ihtiyarlayıp dönmüş. Daha önce denizin içine giden oğlan, geyiğin içinden çıkmış. Puspas Pulan’ın içinden otuz kayın biraderiyle birlikte seksen kişi çıkmış. Onlar Karattı Pergen’e “Bir yılda ne kadar vergi alırsın hanım?” diye sorduklarında ondan “Vergi almayacağım, nereden geldiyseniz oraya geri dönün!” cevabını almışlar. Denizin içinden çıkan oğlana “Sen hangi hanın soyundansın?” diye sorduğunda, Karattı Pergen “Üç göğün üstündeki Altın Ergek’in oğluyum.” cevabını almış.

Karattı Pergen, Kara Bora atıyla yurduna geldiğinde düşmanın bütün malı, halkı sürüp götürdüğünü görmüş. Er Kutalay dayısı da düşmanın ardından gitmiş. Er Kutalay düşmanın ordusunu tamamen kırmışsa da

Altın Tas yiğitle yerin dibine gidip yer altında vuruşuyormuş. Karattı Pergen yer altına inip dayısının vuruştığı yiğidi eline almış, üç gün vuruşmuş. Sonra onu göğre kaldırıp yere sererek öldürmüş. Dayısıyla selamlaşıp birlikte yurda geri dönmüşler.

Yaşlanan Er Kotalay “Karattı Pergen sen yaşa! Ben yaşlandım, artık öleceğim.” demiş. Karattı Pergen dayısının bu sözüne karşılık “Bu yeryüzünde korktuğum kimse yoktur!” demiş.

8. ALAVGAN VE KARAŞAVAY*

Karaçay-Malkar Nart destanlarında anlatıldığına göre Nart Debet'in on dokuz oğlu varmış. On dokuz oğlanın en büyüğü Alavgan'mış. Debet oğullarını evlendirebilmek için on dokuz tane kızı olan birisini ararken Nart ülkesinin bir köyünde Bayrım Kızı adında yaşlı bir büyücü kadına rastlamış. Büyücü kadın ona emegenler (devler) ülkesinde emegen (dev) soyundan bir kadının on sekiz kızıyla birlikte yaşadığını söylemiş. Bunun üzerine Debet emegen kadının yaşadığı mağaraya gitmiş. Onu, alnının ortasındaki tek gözüyle gören emegen kadın karşılamış. Emegen kadına, oğullarına kızlarını almak istediğini söyleyen Debet'e, emegen kadın "Eğer beğenirseniz on sekiz kızım var, her biri birer hüner sahibi. Oğullarınla yarışsınlar, oğulların yenerlerse evlenirler, yenilirlerse kızlarıma birer tatlı lokma olurlar." demiş. Anaları gibi tek gözlü on sekiz kız, mağaradan yeri göğü sarsarak çıkmış. En büyük kız Debet'in en küçük oğlunu, diğerleri de o sırayı takip ederek Debet'in oğullarını attan indirerek mağaraya sokmuşlar. En büyük oğlan Alavgan evlenmeden tek başına ortada kalmış.

Nart destanlarında Alavgan'ın mucizevî özelliklere sahip Gemuda isimli bir atı vardır. Alavgan'ın Gemuda'yı yakalayıp ehlileştirilmesi destanlarda şöyle anlatılır.

Nart ülkesinin yakınlarındaki büyük gölün içinden her gün öğleye doğru doru ve boz renkli iki tay çıkarmış. Bu iki at gölden çıkınca etrafı seyrederek, gölde yüzermiş. Yorulunca da tekrar gölün sularına girip kaybolurmuş. Bu iki atı yakalamak için Nartlar çok uğraşmış, fakat bir türlü yakalamayı başaramamışlar. Alavgan bir gün gölün kenarında saklanıp kementle boz renkli tayı yakalamış. Hemen gemini ve dizginlerini takıp evine getirmiş. Evde atın üzerine kardeşlerinden kalan bir eyeri geçirmiş ve ata binmiş. At o kadar hızlı yürüyormuş ki Nart ülkesinin atlarının bir ayda

* Doç. Dr. Ufuk Tavkul, **Karaçay-Malkar Destanları**, Birinci Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004, s. 44-64 *adlı eserden özetlenmiştir.*

aldıkları yolu bir sıçrayışta alıyormuş. Alavgan bu tayı ehlileştirip kendine alıştırarak adını Gemuda koymuş.

Alavgan'ın on sekiz kardeşi emegen kızlarla evlenmiş. Alavgan da Nart ülkesinden birkaç kızla evlenmiş, ama kızlar ona dayamayıp evden kaçmışlar. Bunun üzerine, Alavgan evlenmemeye karar vermiş. Bir gün bir Nart köyünden geçerken Alavgan, çocukların bir arkadaşlarına oyun sırasında kızmaları üzerine onlardan “Alavgan gibi evlenmeden yaşlan” beddualarını duymuş. Bu söz onun ağına gitmiş. Çocukların diline düşmeyi kendine yediremeyen Alavgan, emegenlerin ülkesinden bir kız bulup evlenmek için atı Gemuda'ya atlayıp yola çıkmış.

Yolda yerin yarılmış yerlerini ağaç iriliğinde bir iğneye halat kalınlığında bir ip geçirerek yamamakta olan, iki memesini omuzlarının üzerinden sırtına doğru atmış bir emegen kadına rastlamış. Alavgan emegen kadına hissettirmeden arkadan sessizce yaklaşp bir bebek gibi onun memelerini emmeye başlayarak “ey anay, anay” demiş. Emegen kadın da dönüp onu yakalamış. Yakalayınca da “Ne çabuk bala oldun, yoksa ben seni bir lokmada yutardım” demiş ve ona evlat sevgisiyle sarılıp burada niçin dolaştığını sormuş. Alavgan derdini anlatınca ona kendisi gibi çirkin kızını vermiş. Alavgan bu kızla evlenerek Nart ülkesine geri dönmüş.

Bu kız her iki ayda bir doğum yapıyor sonra da hemen doğurduğu çocukları yiyormuş. Satanay Biyçe bu durumu anlamış ve çocuklardan birini kurtarabilmek için emegen kadının yanına gidip “Eski hanımlarla yeni hanımlar birbirlerine denk değiller. Eski hanımlar evin çatısına çıkıp oradan bacanın içine doğururlardı, şimdikiler ise evde yatakta doğuruyorlar.” demiş. Akılsız emegen kadın doğuracağı vakit geldiği zaman Nartlar tarafından ayıplanmamak için evin çatısına çıkmış. Bunu gören Satanay Biyçe hemen bacanın altına bir sepet yerleştirmiş ve içine bir köpek yavrusu koymuş. Emegen kadın doğurur doğurmaz hemen aşağıya inmiş. Sepetteki köpek yavrusunu görünce emegen kadın bir köpek yavrusu doğurduğunu zannederek onu yemiş. Satanay Biyçe ise Emegen kadının doğurduğu erkek

çocuğu alıp Elbruz dağının başına çıkarmış. Bu dağ şimdiki gibi iki başlı değil tek başlıymış. Satanay Biyçe bu dağın başındaki dik buz sarkıtlarından birini emzik yapıp çocuğun ağzına vermiş. Daha sonra da çocuğu beşiğe yatırıp dönmüş. Bir hafta sonra çocuğu görmeye gittiğinde çocuk beşiğin içinden çıkıp dışarıda oynuyormuş. Satanay Biyçe çocuğu yedirip içirip beşiğe sıkıca bağladıktan sonra geri dönmüş. On beş gün sonra geri döndüğünde çocuk beşikteki zincirleri kırmış gene dışarıda oynuyormuş. Satanay Biyçe çocuğa gel güreşelim demiş. Güreşte Satanay Biyçe çocuğu yere sermiş ve ona “Henüz çok güçlü değilsin” deyip yedirip içirip beşiğe zincirlerle bağlamış ve geri dönmüş. Bir ay sonra geldiğinde çocuk yine zincirleri kırıp dışarıda oynuyormuş. Bu sefer yaptıkları güreşte Satanay Biyçe’yi yere yıkmış. Satanay Biyçe “Artık arzu ettiğim seviyeye geldin, aşağı inelim.” diyerek Elbruz dağından indirmiş ve bu çocuğun ismini Karaşavay koymuş.

Satanay Biyçe ve Karaşavay birlikte Alavgan’ın evine giderken emegen kadın doğurduğu çocuğu tanımış ve onu yemek için üzerine saldırmış. Karaşavay, emegen annesini bir vuruşta öldürmüştü. Alavgan, Elbruz Dağı’nın buzulları arasında büyüüp yetişen oğluna çok sevinmiş. Ona “Ben artık yaşlandım, Gemuda’nın da kayışları eskidiler. Ona yeni kayışlar yaptır, artık onu sana veriyorum.” demiş.

Karaçay-Malkar Nart destanlarında Karaşavay, Gemuda ile birlikte pek çok maceraya atılmış. Bu destanlarda Gemuda’nın olağanüstü özellikleri ve mucizevî güçleri de dile getirilmiş.

Nart Destanlarında anlatıldığına göre Gemuda insan gibi Nartların dilinden anlayıp onlar gibi konuşuyormuş. Toynakları demir gibi sert, gözleri balıkgözü gibi parlakmış. Kirpikleri yokmuş, tüyleri suda ıslanmıyormuş. Denizlerde, göllerde yüzerken kulaklarıyla nefes alabiliyormuş. Elbruz Dağı’nın Bashan vadisinden uzanıp, dağın kuzey eteklerindeki Biyçe Sın yaylasının otlarını otlayan Gemuda, bir söylentiye göre boynuyla kaşıya kaşıya Elbruz Dağı’nın tek başlı zirvesinin ortasında bir çentik açarak dağı iki başlı yapmış. Diğer bir söylentiye göre ise Elbruz Dağı’nın üzerinden

sıçrarken toynağı dağın zirvesine çarparak onu iki zirveli hâle getirmiş. Gemuda kışnediğinde hamile kısraklar korkularından taylarını düşürürmüş. Kısır kısraklar ise o kışnediğinde hamile kalıyormuş. Aygırlar korkularından kuruyorlarmış. Gemuda koştduğunda ayaklarının altındaki taşlardan çıkan kıvılcımlar gökyüzünde yıldızları oluşturmuşlar. Bir burun deliğinden çıkan rüzgâr yazı, diğerinden çıkan rüzgâr kışı getiriyormuş. Nartların düzenlediği at yarışlarında hep Gemuda birinci oluyormuş. Gemuda, sahibi Karaşavay gibi şekil değiştirebiliyor, istediği şekle girebiliyormuş.

Nart destanlarının bir bölümünde Karaşavay ile Gemuda'ya şöyle yer verilir: (Ortabayeva 1994: 179-180)

Bahar başının Mart ayında doğan Gemuda en çok Karaşavay'ı seviyormuş. Gemuda doğar doğmaz insan dilini anlamış. Gök tanrısı onu çok seviyormuş. Çelikten toynağı, tunçtan iki yanağı olan Gemuda'yı bırakın başka hayvanlar, kuşlar bile geçemezmiş. O yola çıktığı zaman Kazman dağı titrer, Köse dağının bizonları böğürürmüş. Dağdan dağa sıçramayı çok seven Gemuda, Nart ülkesinin her yerini bilirmiş. Elbruz dağı ile Kazman dağlarının başına ilk o çıkmış. Gemuda'nın derisine ok işlemez, belini kılıç kesmezmiş.

Karaşavay, Gemuda'nın eyerine düşmeyecek gibi yapışmış ve onlar gözün ulaşamayacağı yerlere gitmişler. Dik kayalara varınca Gemuda göğsüyle dik kayaları ikiye ayırmış, onlar Malkar (Çerek) kanyonu bu olsun demişler. Çirik Gölü'nü onun toynağı açmış. Nefesi ile tunçtan kayaları parçalamış, Dıh Tav dağında iç çekip geçirmiş. Oradan Tıhtengen'e sıçramış. Denizlerde balık gibi oynamış, yıldızların en yükseğine uçmuş. Çegem kanyonu geçidini onun göğsü yarmış. Oradan Bashan dağlarına gitmişler. Bir sıçrayıp Elbruz dağına geçmişler. Elbruz Dağı'nın üzerinden öteye beriye geçerken toynakları ile Elbruz dağını çatal zirveli yapmış. Karaşavay böyle bir atı olduğu için çok sevinip onu sevip okşayıp terini silermiş, dağ çimenlerinin en iyisiyle doyurur, en sevdiği yiyecekleri paylaşmış. Bunlar koşturarak batıdaki büyük İdil ırmağının olduğu yere gitmişler. Buradaki dalgaları gördükten sonra Nart ülkesine dönüp haberleri

yaşlı Debet'e anlatmışlar. Nartların hepsi mutluluk getirdiği için Karaşavay ve atı Gemuda'yı çok sevmişler.

Nartların en güçlülerinden biri olan Karaşavay, uzun bir süre gücünü Nartlardan gizleyip halk arasında eski püskü, yırtık pırtık bir yamçı giyerek dolaşmış. Atı Gemuda da olağanüstü gücünü saklar, Nartlar arasında topallayıp kimsenin olmadığı yerlerde dağdan dağa sıçrayarak aşarmış. Bütün Nartlar onların olağanüstü güçlerinden habersizmiş.

Nartlar bir gün Özümek liderliğinde emegenler ülkesine yağmacılık yapmak üzere hazırlandıklarında, Karaşavay, Özümek'e gelerek bu akına katılmak istediğini söylemiş. Özümek, Karaşavay çocuk olduğu için kabul etmemiş, ama Karaşavay'ın ısrarları üzerine onu yanlarına almış. Karaşavay gücünü bu akınlarda göstermiş. Nart destanlarında bu olaylar şöyle anlatılır:

İki devden doğup gücü ile Nartlara lider olan tatlı sözlü Karaşavay, güçsüzü hoş tutar, kibirlilere karşı gururla mücadele eder, acı sözlülere tahammül edemezmiş. Küçükken Gemuda'nın üzerine eski eyer örtüsünü sermiş. Yüreğine hiçbir şekilde korku girmeyen Karaşavay, hiçbir şeyden çekinmezmiş. Bir gün Özümek'e yağma seferlerine gitmek istediğini söyleyince Özümek'in "Sen zavallı bir çocuksun, yapamazsın. Nart akıncıları rüzgâr gibi gidip üç dört gün aşız, uykusuz kalıyor." cevabını almış. Karaşavay bunun üzerine "Hayır, ben genç olsam da yürürüm, sizin söylediğiniz vazifeyi yaparım." demiş. Bu sırada arkadaşları araya girerek onun kendileriyle gelmesini arzu etmişler. "Bizim olduğumuz gibi olamazsan kulübede dinlenirsin." demişler. Sonunda hep birlikte havada rüzgâr estirip, toynak sesleriyle yeri sarsarak yola çıkmışlar. Karaşavay'ın Gemuda'sı göz önündeyken topallıyor, kuytadayken şahin gibi süzülüyormuş. Nart ordusu dörtnala koşturarak bir ormana gelmiş ve burada biraz dinlendikten sonra yağma için gitmeye karar vermişler. Karaşavay'a da "Biz gelene kadar burada bekleyip odun topla." demişler. Karaşavay onlar gittikten sonra büyük büyük ağaçları yıkıp kulübe yapmış, onlardan odun yarmış ve ateş yakarak ava çıkmış. Avda vurduğu geyikleri sürükleyip getirerek derilerini yüzdükten

sonra kulübenin her yerini onlarla örtmüş. Arkadaşları geldiği zaman ona kulübenin kime ait olduğunu sormuşlar. O da “Bu kulübede birkaç adam vardı. Ben sizden bahsedince kaybolup gittiler” demiş. Nart kahramanları Karaşavay’ın bu anlattığına inanıp övünme payını üzerlerine almışlar. İkinci gün başka bir yere konan Nart ordusu Karaşavay’ı bırakıp yağmaya gitmiş. Karaşavay önceki gibi geyik derisinden bir kulübe daha yapmış. Elleri boş dönen arkadaşları “Ya bunu nereden buldun?” diye sorunca da Karaşavay yine aldatmış. Onlar da gerçek sanıp kendi güçleriyle olduğuna inanmışlar. Üçüncü gün Karaşavay arkadaşlarını denemek için kulübeyi önceki gün gibi hazırlamış. Elbruz Dağı’ndan insan dayanamaz soğuk dileyince dileği gerçekleşmiş. Soğuk rüzgâr esip sisin dumanı göz açtırmayacak şekilde bastırınca, dondurucu fırtınada Nartlar önlerinde birkaç at sürerek zar zor ateşin ışığını görüp birbirlerine sürtüne sürtüne, çarpa çarpa gelmişler. Atlarının eyerleri üzerine donup yapışan, sesleri kesilen Nartları, Karaşavay yetişip atlarından kayışlarını çözerek at eyerleriyle birlikte kulübeye taşımış. Atları da sürüp köstek takan Karaşavay, Nartları sıcak yemeklerle doyurmuş ve onlara “İşte, sizden az gücüm mü var? Bu küçük dolu tanesinden sıkıntıya düşer mi yiğit Nart?” demiş. Nartlar utanıp bir oraya bir buraya bakarak başlarını eğmişler.

Karaşavay’ın atı Gemuda ile birlikte hâlâ Mingi Tav’da (Elbruz Dağı) yaşadığına inanılır. Elbruz’un zirvesindeki buzları kazıp bir kaynak suyu ortaya çıkaran Karaşavay, Elbruz Dağı’nın buzlarını yiyip suyunu içerek binlerce yıldan beri atı Gemuda ile birlikte orada yaşamaktadır. Karaçay-Malkarlılar bugün bile çok uzun yaşayanlar için “Karaşavayça Mingi Tavnu suvun içgen bolur” (Karaşavay gibi Elbruz Dağı’nın suyunu içmiştir) derler.

İKİNCİ BÖLÜM

İNCELEME VE DEĞERLENDİRME

1. AKBUZAT

1.1. Destan Hakkında Bilgi

Türk boylarından Başkurlara ait olan Akbuzat destanı, mitolojik motiflerin yaygın olarak kullanıldığı bir destandır. Başkurt destanları sahasında çalışan Muhtar Sagitov da bu destanı mitolojiye dayalı kahramanlık destanı olarak değerlendirmektedir.⁴⁵ Akbuzat Başkurt kahramanlık destanı Ural Batır destanının devamı niteliğindedir. Ural Batır destanından ödünçleme olarak alınan kahramanlar, bu destanda ikinci dereceden kahramanlar olarak geçmektedir.

Tezimizde bu destan için kaynak olarak kullandığımız kitapta⁴⁶, destan Başkurt Türkçesi ile verilmekte olup, tamamı 42 sayfadır.

Akbuzat destanı, Buranğolov tarafından 1917 yılında Köyörgeze ilçesine bağlı Babalar köyünün seseni (ozanı) Gabiatulla Bikkucin'den derlenmiştir.⁴⁷ Bu destan, nazım nesir karışık olarak meydana gelmiş bir destandır. Genellikle karşılıklı konuşmalar nazım şeklindedir ve bu karşılıklı konuşmalar destan metninin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Dolayısıyla destanda manzum kısımlar ağırlıktadır. Destanın manzum kısımları 7'li ve 8'li hece ölçüsüyle söylenmiştir.

...Närkäskä horaw birmähäñ, (8'li)

Şah harayın asqaynıñ, (7'li)

Üzeñ täxettäñ töşöröp,

⁴⁵ Sagitov, Muhtar, **Başkurt Halk İcadı** -Epos- III, Ufa, 1998, Ufa, 1998, s. 15.

⁴⁶ Ergun, Doç. Dr. Metin-İbrahimov, Gaynislam, **Başkurt Halk Destanları**, Ankara, Türksoy Yayınları, 2000.

⁴⁷ Ergun-İbrahimov, a.g.e., s. 3.

Hıwğa başta buğayniñ...⁴⁸

Destanda, su altı dünyasının canlıları ve mekânları destancı tarafından ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmektedir.

1.2. Destan Kahramanları

1.2.1. Birinci Dereceden Kahramanlar

Hevben: Destanın olumlu erkek başkahramanıdır. Destan, Hevben'in yer üstünde ve su altında geçirdiği maceralar etrafında odaklanır. Destan kahramanı, babasının düşmanı tarafından kalleşçe öldürülmesi ve annesinin göle atılmasıyla beş-altı yaşlarında yetim kalır ve zor şartlar altında büyüüp kendisini geliştirerek iyi bir avcı olur.

Mesem Han: Destanın kötü karakterdeki kahramanıdır. Hevben'in babasını kalleşçe öldürmüş, annesini de göle atmıştır. Mesem Han, Şülgen Padişah'a da düşmandır. Şülgen'den öcünü alacak kişiyi damadı olarak seçeceğini söyler. Mesem Han, Kehkehe neslinden olup, Ural Batır'ın oğularının kalan yedi kişiyi yemeğe davet edip denizin diğer tarafındaki padişaha satmıştır.

Nerkes: Destanın olumlu kadın kahramanıdır. Su altı padişahının kızı olan Nerkes, çok güzel bir kızdır. Nurdan ve ateşten yaratılmıştır. Bu yüzden yeryüzünde yaşaması imkânsızdır. Güneş, onun tenini eritip yok etmektedir. Nerkes, yeryüzüne her ayın on dördüncü gecesi kendisini koruyan, güvercin donuna girmiş perileriyle birlikte çıkmaktadır. Nerkes, kendisi de zaman zaman altın ördek donuna girerek yalnız başına gölün üstüne çıkıp yüzmektedir. Destanda Nerkes, dalgalı altın saçlara sahip bir kız olarak tasvir edilir.

⁴⁸ Ergun-İbrahimov, a.g.e., s. 106.

Akbuzat: Kanatlı, uçabilen ve konuşabilen efsanevî tulpardır. Bu at, Ural Batır adlı Başkurt kahramanlık destanındaki başkahraman Ural Batır'ın atıdır. Bu atı, Şülgen Padişah Ural Batır'ın ölümünden sonra adamlarına çaldırtmış ve su altı dünyasında bir kaleye kapattırmıştır. Su altı dünyasında Hevben bu atı bulup ele geçirir. Akbuzat, sahibinin başı dertte olduğu zaman, sahibinin onun yelesinden ve kuyruğundan aldığı kılıardan birisini yakınca göz açıp kapayıncaya kadar imdadına koşmaktadır. Akbuzat, destanda kahramanın en önemli yardımcısı olup, gerektiğinde akıl vererek yol göstermekte, gerektiğinde ise onunla birlikte düşmana karşı savaşılmaktadır. Akbuzat'ın ağzındaki köpük, yaralara sürülünce hemen yarayı iyileştirmektedir.

Şülgen Padişah: Şülgen Padişah, bu destanda ikinci dereceden bir kahramandır ve bu destanda asıl kahraman olan Hevben'in âşık olduğu Nerkes adlı kızın babasıdır. Su altı dünyasının kahramanlarındandır. Ural Batır adlı Başkurt kahramanlık destanında Ural Batır'ın savaştığı kötü karakterli kahraman olan Şülgen, kahramanın ödünçlenmesi neticesinde bu destanda su altı dünyasının padişahıdır. Şülgen Ural Batır destanında olduğu gibi bu destanda da etrafına korku saçmaktadır; fakat ikinci dereceden bir kahraman rolünde olduğu için çok fazla etkin değildir. Ayrıca, Ural Batır destanından farklı olarak mekânı su altı dünyasıdır. Şülgen Padişah, kızı Nerkes'i çok sevmekte, onun mutluluğu için su altı dünyasının kurallarını da çiğneyebilmektedir.

1.2.2. İkinci ve Üçüncü Dereceden Kahramanlarla Varlıklar

Taravıl Dede: Destanın olumlu kahramanı Hevben'in babasının yoldaşıdır. Hevben'in babası Sura Batır, Mesem Han tarafından kalleşçe öldürüldüğü zaman tüfeği Taravıl Dede'de kalmıştır. Bundan sonra hayatını çoban olarak sürdürmüştür. Kendisi çok iyi kuray çalmaktadır. Taravıl Dede, Hevben ile karşılaşınca Sura Batır'ın tüfeğini oğlu Hevben'e verir ve gerektiğinde ona akıl vererek yol gösterir. Taravıl Dede, çoban olmadan önce Mesem Han'ın kızı Ayhıliv'in bakıcılığını yapmıştır. Kız göle, suya girmeye

geldiğinde su altı dünyasına kaçırılmıştır. Bu olaydan sonra Taravıl Dede, Mesem Han tarafından kovulmuştur.

On İki Başlı Kehkehe: Şülgen Padişah'ın veziri ve baş danışmanıdır. Yeryüzü bahadırı olan Kehkehe, Ural Batır'ın oğullarından İdil'in oğludur. Ural Batır destanı daireleşip, İdil'in maceraları dile getirilmediği için Ural Batır destanında bu kahramanın ismi geçmez. Ancak, Akbuzat destanında İdil'in adı ödünçlemeyle destana girmiştir. Su altı dünyasına dedesinin atı Akbuzat'ı tekrar geri almak için gitmiş, fakat orada Şülgen Padişah'ın kızlarından birine âşık olmuştur. Şülgen Padişah, kızıyla evlendirme vaadiyle onu veziri olmaya ikna etmiştir. Kısa bir süre sonra kızını ona vermeyen Şülgen Padişah, ona Kehkehe “maskara” adını vermiş ve onu Ural Batır'ın neslini yok etmekle görevlendirmiştir. Kötü karakterli birisi olan Kehkehe, yeryüzünden kızları ve çocukları su altı dünyasına kaçırmaktadır. Bu sayede elde ettiği kötü namla yer üstünde yaşayanları ürkütmektedir.

Ayhılıv: Mesem Han'ın güzeller güzeli kızıdır. Yeryüzünden kaçırılıp su altı dünyasında bir sarayda esaret altında tutulmaktadır. Babasının kötü karakterine karşılık, o iyi bir karaktere sahiptir.

Cadı Nine: Destandaki bu tip, başkahraman Hevben'in annesidir. Mesem Han tarafından göle atılır, bundan sonra su altı dünyasında yaşamıştır. Destanın kahramanı Hevben, su altı dünyasında bu kadınla annesi olduğunu bilmeden karşılaşır. İyi karaktere sahip bir destan kahramanıdır.

Huma Kuşu: Kendisi Ural Batır'ın hanımıdır ve Ural Batır öldükten sonra kuş donunda kalmıştır. Bu da hem mitolojik, hem de Ural Batır destanından ödünçleme olarak alınmış bir kahramandır. Uzun göçler sırasında kuş donuna giren ve Ural neslinden gelen erkeklerin hanımları, göç bittiği zaman kocaları tarafından öpülerek tekrar insan kılığına dönmektedirler. Fakat Ural Batır Şülgen ile giriştiği mücadelede öldüğü için hanımı Humay, kuş donunda kalmıştır. Daha sonra su altı dünyasının padişahı Humay'ın kızlarını esir etmiştir. Bu kuş, hem Mesem Han'ın

askerleri, hem de Şölgen Padişah'ın devleri tarafından cefa görmüş ve yavru büyütememiştir. Destanın sonunda Hevben tarafından bu kuşların avlanması yasaklanır.

Denizin ötesindeki padişah ve onun askerleri: Destanın üçüncü ve aynı zamanda gelişme bölümünde yer almaktadırlar. Ural Batır'ın neslinden gelen bahadırları ve onlar gibi birçok kişiyi köle olarak çalıştıran olumsuz kahramanlardır. Destanın asıl kahramanı Hevben ve onun atı tarafından savaşta öldürülürler. Savaşı kazanan Hevben, onların elinde köle olarak çalıştırılan kişileri özgürlüğüne kavuşturur.

Sura Batır: Destanda sadece ismi geçmekte olan Sura Batır, destan kahramanının babasıdır ve halk tarafından sevilip sayılan bir şahsiyettir. Düşmanı Mesem Han tarafından uyurken kalleşçe öldürmüştür.

İrgiz Ağa: Taravıl Dede'nin sığırlarını güttüğü kişidir. Destanda sadece cimri birisi olarak ismi geçmektedir.

Periler: Su altı dünyasında yaşamakta ve Şölgen Padişah'a itaat etmektedirler. Nerkes, gölün üzerine çıktığı zaman, bu periler güvercin donuna girerek onun koruyuculuğunu yapmaktadırlar. Nerkes, olumlu bir kahramandır; periler de ona koruyuculuk etmeleri bakımından olumludurlar.

Devler: Su altı dünyasında Şölgen Padişah'a itaat eden ve onun emirlerini yerine getiren askerlerdir. Olumsuz kahramanlardır.

Sürü sürü alpanlayan miskin koyunlar: Su altı dünyasındaki Şölgen Padişah'ın sahip olduğu mallardandır. Nerkes gölde yüzerken Hevben'e yakalandığı zaman, bu koyunları su altı dünyasından çıkararak kendisini bırakması karşılığında ona vereceğini vaat etmiştir. Bu durumda bu hayvanların su altı dünyasında da, yeryüzünde de yaşadığı tahayyül edildiği söylenebilir.

Tavla tavla olmuş yıldı sürüleri: Su altı dünyasındaki Şölgen Padişah'ın sahip olduğu mallardandır. Tıpkı sürü sürü alpanlayan miskin

koyunlar gibi Nerkes tarafından Hevben'e kendisini bırakması karşılığında vaat edilmiştir. Bunlar da hem su altı dünyasında, hem de yeryüzünde yaşayabilir olarak tahayyül edilmiştir.

Su altı dünyasının saray kızları: Nerkes'in su altı dünyasında sahibi olduğu altın sarayda Hevben'i ağırlarken ona hizmet eden ve şarkı söyleyen kızlardır.

Vezirler: İsimleri destanda tek tek geçmemektedir. Şülgen Padişah toplantı yaptığı zamanlarda toplu olarak anılmaktadırlar.

Esir Kızlar: Şülgen Padişah tarafından su altı dünyasında esir edilen kızlardır. Bu kızlar Ural Batır ile onun karısı Humay'ın kızlarıdır.

Mesem Han'ın halkı: Bu halk Mesem Han idaresinden hoşnut değildir ve ondan çok cefa çekmişlerdir.

Orta yaşlı kadın: Ayhılıv'ın su altı dünyasından kurtulduğu haberini saraydan alan ve halka bu konu hakkında bilgi veren destan kahramanıdır. Dedikoduyu seven bir tiptir.

Mesem Han'ın yardımcı saray kızları: Bu kızlar, Mesem Han'ın sarayında yaşamakta ve Ayhılıv'la birlikte gezmektedir.

Akbulat Aksakal: Ayhılıv su altı dünyasından Hevben tarafından kurtarıldıktan sonra Mesem Han'ın büyük toyunda Ayhılıv'a başından neler geçtiğini soran destan kahramanıdır ve sorduğu bu soru dışında destanda başka bir rolü yoktur.

Toy meydanındaki yiğitler: Mesem Han'ın Şülgen Padişah'tan öcünü almaları karşılığında içlerinden birini damat olarak seçeceği bahadırlardır. Fakat bu yiğitlerden hiçbiri Şülgen Padişah'a karşı koymayı göze alamayıp Ayhılıv'ı eş olarak seçmeyi başaramamıştır.

Yedi bahadır: Ural Batır neslinden olan ve Mesem Han tarafından davet edildikleri yemekte sarhoş edilerek eli kolu bağlanan ve daha sonra

deniz ötesindeki padişaha satılıp orada köle olarak çalıştırılan destan kahramanlardır. Daha sonra bu bahadırlar Hevben tarafından yedi uruğa baş yapılmıştır. Destanda mağdur edilenlerin Hevben tarafından ödüllendirilmesi fonksiyonunu yerine getirmektedirler.

Kıpçak Batır: Destanın sonunda kurulan toyda Hevben, Ayhılıv'a kendisine eş seçmesi için izin vermiştir. Ayhılıv da eş olarak Kıpçak Batır'ı seçmiştir. Destanda hiçbir etkinliği yoktur ve sadece ismi geçmektedir.

Ural Batır destanından ödünçleme yapılan kahramanlar: Bu destanda, Başkurt kahramanlık destanı Ural Batır destanın kahramanlarının isimleri, destanın çeşitli bölümlerinde geçmektedir. Bunlar, yukarıda ilgili kahramanlar değerlendirilirken belirtilmiştir; ancak hepsi destanda aktif kahraman değildir, bir kısmının sadece isimleri zikredilmiştir. İsimleri geçen kahramanlar Ural Batır; Ural Batır'ın oğulları İdil, Hakmar, Yayık, Nöğöş; karısı Humay; atı Akbuzat; kardeşi ve baş düşmanı Şülgen'dir. Bu destan, kahramanlarından Şülgen Padişah, destana ismini veren Akbuzat ve Humay (Huma Kuşu) destanda aktif bir rol oynamakla beraber ikinci dereceden destan kahramanları rolündedirler. Ural Batır ve oğulları İdil, Hakmar, Yayık ve Nöğöş'ün isimleri, bu destanda Ural Batır destanında geçen maceralar ve olaylara değinildiğinde sadece zikredilmektedir.

1.3. Mekân

1.3.1. Yer Üstü Dünyasında

Bu destanda geçen dış mekân, bugün özerk Başkurdistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan Ural Dağı ve onun çevresi ile yine o bölgede bulunan Şülgen gölünün etrafıdır. Destanda bu bölgenin hâkimiyeti Mesem Han'ın elindedir. Destanda geçen başka bir dış mekân ise Mesem Han'ın Ural Batır'ın neslinden gelen yedi bahadırı sattığı denizin öte tarafındaki padişahın hüküm sürdüğü yerdir. Hevben, destanın üçüncü gelişme bölümünde atı Akbuzat ile maceralarına burada devam etmiştir.

1.3.2. Su Altı Dünyasında

Su altı dünyasının geçtiği bu destanda mekân, Şülgen gölünün dibi olarak tasvir edilir. Su altı dünyasının geçtiği Şülgen gölünün dibindeki hayat, yeryüzünde geçen gündelik hayat gibi anlatılmakta, hayatın sürdüğü mekânlar da yer üstü dünyasındaki mekânlar gibi tasvir edilmektedir. Eliade'nin "Yaşadığımız dünya, bir gök dünyaya tekabül eder. Aşağıda uygulanan bir de yukarıda asıl gerçekliği temsil eden göksel bir karşılığı bulunmaktadır"⁴⁹ görüşünden hareketle, destanda su altı dünyasının yeryüzünün aynısı olduğunu, dolayısıyla gök karşılığının bulunduğunu söylemek mümkündür. Dünyanın güneşin etrafında dönmesi gibi, kahraman da destanda, su altı dünyasından, maceraya başladığı yere, yeryüzüne geri döner; dolayısıyla kozmik unsurlardaki dairevî hareket gibi bir dönüşü tekrarlar. Bu dünyanın hâkimiyeti Şülgen Padişah'ın elindedir. Bu dünyada da padişaha devlet işlerinin yönetiminde yardım eden vezirler, padişahın ordusunda bulunan dev askerler, padişaha halk olarak itaat eden nurdan ve ateşten yapılmış insana benzeyen canlılar ve padişahın yer üstü dünyasından esir edip zindanlarına attığı insanlar yaşamaktadır. Destanda padişahın altın saraylarından ve zindanlarından söz edilmektedir. Padişahın koyun sürüleri, yıkları su altı dünyasının çayırlarında otlamaktadır. Destan kahramanının aşması gereken engeller, Campbell'in ifadesiyle "erginlenme"⁵⁰, yani kahramanın bir takım sınavlardan geçtikten sonra ödüle kavuşması safhasının bir bölümü, destanda su altı dünyasında geçmektedir.

1.4. Zaman

Bu destanda anlatıcı, zamanı destanın başkahramanı Hevben üzerinde kurgulamıştır. Destancı, Hevben'in iyi bir avcı olarak yetiştiği on sekiz yaşına kadarki süreyi, Hevben'in büyüme şartlarını (babasının öldürülüşü, annesinin göle atılarak beş-altı yaşlarında yetim kalışı, çok zor şartlar altında geçirdiği çocukluk çağı vb.), destanın giriş bölümü içerisinde

⁴⁹ Mircea Eliade, **Ebedi Dönüş Mitosu**, Ankara, İmge Yayınları, 1994, s. 23.

⁵⁰ Campbell, Joseph, **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 41.

ön bilgi olarak vermekte, böylece bir bakıma destanın gelişme zeminini hazırlamakta ve destanın başkahramanını dinleyicilere tanıtmaktadır.

Destancı, Hevben on sekiz yaşına geldiği zaman artık onun asıl maceralarına geçmektedir. Destan anlatıcısı, destanın Hevben'in su altı dünyasında geçen birinci gelişme bölümünde, aşk unsurunu işleyerek onun su altı dünyasına gitmesini sağlar. Hevben su altı dünyasına Nerkes ile beraber göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir sürede iner. Destancı, yer üstü dünyasından su altı dünyasına geçişi ayrıntılarıyla vermez; bu süreci göz açıp kapama motifini kullanarak geçirir. Bu süreç, yeryüzündeki "yum gözünü, aç gözünü" süreci ile paraleldir. Bu bakımdan destanda zaman açısından mantıksal bir sürecin işlenmediğini, masal zamanından faydalandığını ve bu sürecin yeryüzünde geçen masal süreçlerinden farklı olmadığını söylemek mümkündür.

Destancı, başkahraman Hevben'in asıl maceralarına başlamadan önce onu on sekiz yaşında bırakmakta ve destanın sonuna kadar bir daha onun yaşından bahsetmemektedir; yani destanın sonunda Hevben'in kaç yaşında olduğu destancı tarafından açıkça söylenmediği gibi olayların akış zamanına bakarak da hüküm vermek mümkün değildir.

Su altı dünyasında Şülgen Padişah'ın, kızını Hevben'e vermemek üzere yaptığı plân neticesinde Hevben, Akbuzat ve burada esir tutulan Mesem Han'ın kızı Ayhılıv, bir anda kendilerini yer üstünde ve gölün kenarında bulurlar. Destancı, su altı dünyasından yer üstü dünyasına geçişi, bu defa "uyuyup uyandığında kendini başka bir yerde bulma" motifini kullanarak sağlar. Hevben uyanınca, önce bütün yaşadıklarını, gördüğü bir düşe yorar, fakat karşısında Ayhılıv ile Akbuzat'ı görünce yaşadığı her şeyin gerçek olduğunu anlar.

Hevben, su altı dünyasından çıktıktan sonra, destanın ikinci gelişme bölümünde, yer üstü dünyasının kötü başkahramanı Mesem Han ile mücadelesine başlar.

Yer üstü dünyasına çıkan Hevben, Ayhılıv'ı atı Akbuzat'ın sırtında babasının sarayına, suların, göllerin, ormanların ve kayaların üzerinden uçarak bırakır. Hevben, bu ana kadar geçen zaman içerisinde henüz babasının katilinin Mesem Han olduğunu öğrenmemiştir.

Kahramanın atı Akbuzat, Hevben'in tekrar Ayhılıv ile buluşmak niyetini sezerek ortadan kaybolur. Hevben, kaybolan atını, daha önce kuyruğundan aldığı kılı yakıp geri çağırmayı düşünürken, atı geri dönüp ona eski elbiseleri verir. Kılık değiştirerek halkın arasına karışan Hevben, geçmiş hakkındaki her şeyi öğrenir ve babasının öcünü almak için Mesem Han'ın düzenlediği toyda onun karşısına çıkar. Toy sırasında, Mesem Han, kızı Ayhılıv'a bir elma vererek onu Şülgen gölündeki kocakarıyı alıp getirmeye cesaret eden yiğide vermesini ister. Buna hiçbir yiğidin cesaret edememesi üzerine Mesem Han, yiğitlere düşünmeleri için bir gün süre verir. Hevben su altı dünyasına gitmek için atı Akbuzat'ı daha önce yelesinden ve kuyruğundan aldığı tüylerden birini yakarak çağırır. At, göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir zaman içerisinde Hevben'in yanına gelir. Destancı, kullandığı bu motifle zaman sürecinin ilerleyişini hızlandırır. Bu epizotla bir yandan "bir gün" olarak gerçek bir zaman dilimi kullanılırken, diğer yandan atın gelişyle ilgili olarak bir masal zamanına yani göz açıp kapatmaya münacaat edilir.⁵¹

Destanın üçüncü gelişme bölümüne geçmeden, başkahraman Hevben, Mesem Han'ın başını keserek babasının intikamını alır, annesine yeniden kavuşur ve esaret altındaki halkı kurtarır. Bütün bu olayların nasıl bir zaman dilimi içerisinde gerçekleştiği ise belli değildir.

Son gelişme bölümüne geçmeden önce destancı, dinleyicilerin olaylar arasındaki bağlantıları daha iyi kurgulayıp anlamaları için Hevben'i, Mesem Han'ın denizin öte tarafındaki padişaha köle olarak sattığı Ural Batır'ın neslinden gelen yedi bahadırı kurtarmaya gönderir. Bu görevi yerine getirmek üzere çıktığı yolda, girdiği kuş donunda kalan Ural Batır'ın hanımı Humay'la karşılaşan Hevben, onun ağzından hem Ural Batır destanının, hem de

⁵¹ Sagitov, a.g.e., s. 23.

Akbuzat destanının o ana kadar yaşanan olaylarını özet olarak dinler. Böylece destan anlatıcısı, Humay'ın ağzından destanı, aynı metin içerisinde geçmiş zamandan şimdiki zamana getirmekte; daha sonra Hevben'i yerine getirmek üzere gönderdiği son görevinde başarılı kılmakta ve başkahramanın sevgilisi Nerkes'i su altı dünyasından çıkarmak suretiyle destanı mutlu bir son ile bitirmektedir.

Bu olayların akışı, bugün modern anlatım tarzlarından biri olarak kullanılan "geçmişe dönüş" ile uzun bir zaman dilimine yayılmaktadır. Ancak, kahramanın üstlendiği görevde başarılı olması ve destanın mutlu sona ulaşmasının hangi zaman diliminde gerçekleştiği anlaşılmamaktadır.

1.5. Destanda Su Altı Dünyası

1.5.1. Başkurt Türkçesi

Aqbuzat

...Berzä-ber kön, kül yağalap yörögän[en]dä, bı ber altın yönlö öyräk yözöp yörögänen kürgän, ti. Unı-bını abayzap tornağan, tosqan halıp atıp yıqqan da, sisenä halıp, yözöp barıp totqan. Kül sitenä yaqındata baştağas, tege altın öyräk, telgä kilep, höyzäy baştamahınmı!

Häwbängä altın öyräk:

"Yeget, atqan hunarıñ-

Öyräk tügel, belhäñ hin,

Küldä yözöp uynağan,

Danlı Şülgän batşanıñ

Yändäy kürgän qızı min.

Ay yegetem-küz qaram,

Mine küldän sığarma,

Kübäläktäy yänemdän

Yäştegemde ayırma.

Ni horahañ biräyem;

Yulıñda qorban bulayım;

Öyör-öyör mal, tihäñ,

Barın hiñä biräyem",-

Häwbän:

-Atam-äsäm ğümere,

Yarızı ütkän tarzıqta,

Kön itkändär qoldoqta,

Min üskänmen aslıqta.

İkehe lä yuq xäzer,

Yetem qaldım yäşlektä,

Moron terär yer bumay,

Buy üsterzem xurızıqta.

Bögön täwge hunarza

Yulıqtım min monarğa,
 Şulay za min yebärmäm,
 Telähäñ dä sumarğa.

Öyräk:

-İrämäldäy harayğa
 Altın taştar tutırğan;
 Törlö töstä yılqılar
 Öyör-öyör köttörgän;
 Ber intılıp örgändä,
 Taw-taş, yeze ontağan,
 Qılıs kismäs muyındı
 Batırzarzı tuptağan;
 Bötä bayzıqqa tororzoq,
 Tarzıqta serzäş bulırzıq,
 Aq batsa tigän atamdıñ
 Höyöp mengän atı bar.
 Bötä yılqı qoto-u:
 Ut yuqta, u ut birer,
 Hıw yuqta, u hıw birer;

Oshoz-qırhız diñgezzän
 Osop sıǵır qoş bular;
 Yalı appaq yebäktäy,
 Tösö alǵır-buz gına,
 Higez küzzän töz genä
 Qaynap sıqqan toyaqtı
 Bahıp tora, bez genä!
 Qamış qolaq, baqır küz,
 Bäbäge lä aq qına;
 Mundahı beyek, tar böyör,
 Surtan tände, nıq qına;
 Qarsıǵa moron, kiñ tanaw,
 Quş azawzı, hoha teş,
 Oslo éyäk, as yañaq,
 Quş urayzı, şu ğına.
 Şu buz attı biräyem,
 Uralıñda-hin üzeñ,
 Hıw ilemdä-min üzem
 Bäxette ğümer itäyek.

Häwbän:

-Tämde hüzgä aldanıp,
 Qıw baş qaldım don'yala.
 Birer malıñ yanda yuq,
 Hüzeñ mән aldama.

Öyräk

-Batşa qızı Närkäs min,
 Hine aldap torammı?
 Don'ya malın qızğanıp,
 Yergä sıǵıp ülämme?
 Bı kül-mineñ harayım,
 Kön dä qoştay qoyonam;
 Yer qoyaşı sıqqanda,
 Kölöp yözöp qıwanam.
 Yeget, mine alhañ da,
 Yergä sıqham, min üläm;
 Öyöñä apqaythañ da,
 Ber qabımdıq it bulam.
 Yeget, hiñä ike hüz,

Hayzap, berehen tıñadarhıñ,

Berehen hayzap belmähäñ,

Alyottoqta ülärheñ.

Yeget, mine yebär zä

Ber qaramay alğa kit,

Bötä töhtän öyörzäp,

Yılqı sığar, şunı köt.

Hawımı yetkän hıyırzar

Mözöldäp sığar bızawhız,

Alpandap bahır quyzarı,

Megeräp sığar quzıhız,

Kül şawzatıp, kül yarıp,

Yerzä dawıl quptarıp,

Aqbuz sığar-mal qoto,

Bötä maldan hundatıp.

Mañdayınan hıypahañ,

Telgä kilep, höyzär u,

Ni telähäñ, bar éşeñ

His qarıwhız éştär u,

Altındağan éyärzeñ

Qaşına qamsı élengän,

Bolğar kündän maturzap,

Başına yüygän keyelgän.

Qumı, ayılı-barıhı

Bergä quşıp tegelgän,

Mäñge unan almasqa

Berketelep quyılğan.

Uttar buha, u üze

Başı huqqan yağına,

Horap tormah, kitär u.

Ber börtöktäy qıl ürtäp

Saqırğanda, kilär u.

Bötä malıñ böthä lä,

Buz at qalır yanıñda,

Yuldaş bulır yulıñda

Batır bulır yawında,

Yebär, yeget, kitäyem,

Barına ämer itäyem,

Hıw ilendä min-hılıw,

Räxät gömör itäyem.

Häwbän:

-Hılıw, hüzeñ tıñdanım,
 Min dä ber uy uyzanım:
 İkäw kittek alğa, attap,
 Mal kileren küräyem.
 Hıwhız ülämen, tihäñ,
 Sarıqqa hıw qoyamın,
 Üzeñde köngä teyzermäy,
 Şu sarıqqa halayım;
 Äytkän hüzeñ tap buha,
 Hine azat qılayım
 Hin dä farwan kön it, tip,
 Teläk teläp qalayım.

Öyräk:

-Min külgä summayı,
 Maldar sıqmas dalağa,
 Saqırıwğa kimähtär,
 Höyzäp birmäy atama.
 Mine alıp hin, yeget,
 His tä mandıy almaxıñ:

Kügärsen tunım keymägäs,

Mine töndä kürmäxheñ;

Yär tip mine höyärgä,

Quyınıñda tapmaxhıñ.

Yergä sıǵıp qıwarham,

Närkäs hılıw timäxheñ...

Yer yegeten yer höyär-

Täne yerzän yaralğan;

Hıw qızınıñ bar yere

Nurzan, uttan yaralğan.

Qoyaş hine yılıtır,

Mine mayzay ireter,

Minän aqqan ber tamsı

İleñ qıwzay qorotor.

Bıl hüzzärze işetkäs, Häwbän ısanğan da öyräkte yebärgän. Üze artına qara-may, öyräk öyrätkänsä, alğa attay birgän, ti. Ber az ğına kitkäs tä, yılqı sırqırağan, hıyır möñrägän, quy-harıq baqırğan tawıstar işetelä baştağan. Bına ber saq yel-dawıl qubıp kitmähenme! Häwbän alğa attay za almay baştağan, aptırağan, niştärgä lä belmägän. Yeget tüzmagän, artına äyzänep qarağan. Qaraha, ni küze män kürhen, yer qaptağan mal sıqqan. Ä tege Aqbuzattıñ küldän saq [başı män] muyını ğına sıǵıp kilgän mäle ikän. Häwbändeñ artına qarağanın kürgäs tä, Aqbuzat külgä kire sumğan, ti. Aqbuzattıñ külgä kire sumğanın kürgäs, bına tege maldar, beren-bere

taparzay bulıp, örköşöp, Aqbuzat artınan bere qalmaq sumışıp bötkan də quyğandar, ti.

Yel-dawıl tuqtağan, Häwbän, üz küzenä üze ısanmay, aptırap, niştärgä bel-mäy, uyzanıp torğan da kül sitenä lä barıp qarağan-unda la nam-näşän yuq, tıptın. Utırıp uyzağan, uyzağan da mäxrüm bulıp qayıp kitkän, ti.⁵²...

...Häwbän Tarawıl qarttıñ höyzäğän hüzzäreneñ barın da ésenä alıp qına torğan da, unan ayırılğas, ayzıñ un dürtense könön kötöp yörögän, ti. Ayzıñ un düрте yetkäs, kül sitenä barğan, ti. Tön ayay, tımq, hic şılt itkän nämä yuq. Ber az hağalap yatha, bına küldän ber yaq sitendäräk supırzap hıw ingän tawış qolağına sağılğan. Häwbän yer qırzap qına şıwışıp barıp qaraha, öyräk tügel, altın täxet östöndä altın sästären halındırıp, bir qız säs tarap ultıra, unıñ tirähendä kük kügärsendär uynap yöröy, ti. Häwbän yandap qına barğan da, hizzermäy genä [tegeneñ] säsen urap totqan. [Säsen totqan] ıñğayğa qız hiskänep kitkän. Tege kügärsendär osop kitkändär. Häwbän qızıñ säsen yebärmägän, ti:

-Hılıw töşön alışqan:

Öyräk tügel, qız ikän,- tigän, ti.

Närkäs:

-Mine qayzan tap itteñ

Tön urtahı sağında?

Nisä qarawsım bar bit,

Qarap tora yanımda!

⁵² Ergun –İbrahimov, a.g.e., s. 86, 87, 88, 89.

Yeget, yebär säsemde,
 Büldermä hin eşemde!
 Kügärsendär kittelär,
 İlgä xəbär ittelär,
 Atam belhä bı eşte,
 His ayamax başıñdı!

Häwbän:

-Hılıw, äytse atıñdı,
 Ber höylärmen dan itep;
 Yä bulmaha qaytayıq,
 Bergä torayıq kön itep!

Närkäs:

-Yegetkäyem, şawzama,
 Atım horap zurzama,
 Xata mine kürgände
 İlgä qayıp höyzämä!
 Yeget, hiñä tiñ bumam,

Mine alırğa uyzama;
 Nurzan tiwğan toqommon,-
 Yertzä yörötöp xurzama.
 Yer ulına tiñ bulmas
 Nurzan tiwğan qız bala;
 Harayza ühkän qızzar za
 Mölxäthenmäs dalada,
 Yeget, hüzeñ ozaytma,
 Atam kihä, yaw halar;
 İleñ tuzanday qılar,
 Toqomoñdo yuq qılar?⁵³...

...Batşa bı hüzzärze işetkäs, bik ozaq uylap torğan, ti. Üzeneñ
 wäzirzären yığan. Un ike baştı Qähqähä tigän deyewenä kähäş itkän, ti.
 Qähqähä batşağa:

-Buzat birhäñ yegetkä,
 Kösoñ kitär qulıñdan,
 Buzat kithäqulıñdan,
 Ayırılırhıñ yulıñdan.
 Başı beräw acdahañ

⁵³ Ergun –İbrahimov, a.g.e., s. 92, 93.

Uğa kürener munsıqtay;

İke baştı acdahañ

Uğa kürener yansıqtay;

Başı ösäw acdahañ

Uğa kürener turhıqtay;

İleñ totqan Qähqähäñ-

Ul da qalır burhıqtay.

Batşam, hiñä ber aqıl:

Harayıñ tulı yer qızı,

Hineñ qızzan da hılıw

Mäsem xandıñ bar qızı.

Unı kürhä, yegeteñ

Aqbuzatın onotor,

Ber awızhız alam, tip,

Yeget şuğa ıntılır.-

[tigän, ti]. Batşa Qähqähäneñ hüzen oqşatıp, Häwbände Närkäs menän bergä urzap kilterelgän qızzar harayına yebärmäk buğan, ti. Batşa Närkäste saqırtıp alıp:

-Balam, küñeleñ huş buhın,

Yegetkä biräm telägen,

Hineñ qázereñ tağı arthın,
 Kürep sıqhın bayzığım.
 Harayzarıma apar,
 Haray qızzarın kürhen,
 His qıhımğa qalmaysa,
 Qızzar mән [ul] höyzäşhen.-

tigäs, Närkäs Häwbängä bötä harayzı kürhätep yörötöp sıqmaq buğan,
 ti. Bik küp harayzarzı ütkändär, bik zur baqsa aş a ber altın harayğa barğandar,
 ti. Närkäs:

-Bıl harayza min äytkän
 Danlı tolpar Buzat bar;
 Yanaw tartıp acğırır,
 Küzenä tekep qarap tor;
 Yaqın kilep sapsınha,
 Aldına barıp bahıp tor;
 Tibäm tip, art[ın] birhä;
 Yañbaşınan höyöp tor;
 Qolaq şımaytıp ıntılha,
 "Yer batırı-min!"-tip köl.
 Şunan kiler yanıña,

Hirtinan hıypap höyrärheñ;

Yalınan alıp ike qıl,

Belägeñä bäylärheñ;

Qoyroğonan ike qıl

Ayağıña bäylärheñ,-

tigän dä, (Närkäs) harayzı asıp, Häwbände Aqbuzat yanına indergän, ti.

Häwbände kürgäs, Aqbuzat ürä hikerep, tanaw tartıp acğırıp yebärgän, ti. Häwbän unan qurqmağan. Aqbuzattiñ yanıp torğan baqır küzenä tekäp qarağas, Aqbuzat başın sayqap, qırğaraq barıp torğan da alğı ayaqtarı män sapsına baştağan. Aqbuzattiñ sapsınğan ayaq tawışına haqtap torğan deyewzär haray tübähendän kilep töşä baştağandar, ti. Yarzamğa deyewzärzeñ kilgänen kürgäs, Aqbuzat bötä asıwı män Häwbändeñ aldına kilep, baştarın sayqap, sapsırğa ıntıla baştağas, Häwbän his tayşanmay qarşı barğan, ti. Aqbuz, Häwbände bılay za qurqıta almağas, äyzänep tibärgä ıntılğan ikän-Häwbän yanbaşınan höygän, ti. Aqbuzat bılay za buldıra almağas, qolaq şımaytıp, Häwbändeñ östönä ırğımaq buğan ikän, Häwbän, uğa qarap, bılay tigän, ti:

-Ahaw totop öyrätkän

Ural batırı Häwbän min,

Batır höymäh at huyıp,

İten yeygän batır min.

Hazaq teymäh Närkäste

Atıp alğan Häwbän min.

Ural tigän ilemde

Yawzan haqtar batırmin.

[Häwbän şulay] tigäs, Aqbuzat aybanğan, ti. Aqbuzattıñ aybanğanın kürgäs, deyewzär zä beräm-beräm harayzan şıla baştağandar, ti. Aqbuzat ta, yañğız qalğas, Häwbändeñ batırılığın kürgäs, buldıra almağan, Häwbängä kilep başın éygän, ti. Bını kürgäs, Häwbän Närkästeñ bar äytkändärenä ışağan da Aqbuzattıñ yal-qoyroğonan qıl alğan. Qılın alğas, Aqbuzat:

-Yeget, yerzeñ batırı

Häwbän batır hin buhañ,

Yomro toyaq yılqıla

At tolparı min bulam.

Yalım hiñä kös birer,

Qılıs tothañ qulıñda;

Qoyroq qılım köyzörhäh,

Yanıña sabıp kilermeñ,

At bulırmin yawıñda,-⁵⁴...

...Mehken ikän hin"-tine.

Min dä şu köndän baştap,

Şülgängä batır buham da,

⁵⁴ Ergun –İbrahimov, a.g.e., s. 98, 99, 100.

Qähqähä atın alham da,
 Batşa quşıwın totham da,
 Uralğa sıǵıp yöröhäm dä,
 Kemde genä yotham da,
 -Zarızı miñä aş bumax,
 Yörägem astıq kihhä lä,
 Kildeñ xäzer bı ilgä,
 Qalırhıñ inde küp yılğa",
 Şülgän küle şunday u:
 Qandı yäştär aqqastın,
 Ber urınğa börkölöp,
 Bara torğas şulay itep,
 Küz yäşenän bar buğan,
 Täxet totqan batşahı,
 Äsänän ük bey buğan.
 Bı harayzar halınğan
 Tere huyılğan yöräktän,
 Haray tirä baqsahı,
 Bizäp torğan säskähe
 Huğarılğan qan män",-

Tip höyzäne bezgä [äbey].⁵⁵...

...Häwbän Aqbuzat äytkense eştägän. Kül waqtanıp bülengäs, Närkäs
tüzmä-gän, küldän [kilep] sıqqan.

Närkäs:

-Ay, yegetem, ni teläp,
Bında yawğa kildeñ hin?
Aqbuzattı ayamay
Büläk itep birzem min.
Qılısıñ män turaqtap,
Halmaalay itteñ külemde,
Utraw män bülgeläp,
Kärtäläneñ yulımdı;
Yañğız qıldıñ atamdı.
Kül hayığır, yer bülgäs,
Min ništärmen şu saqta?
Qomoğor küldəñ töptäre,
Ilımiq bahır saqta;
Ükän-tökän kübäyer,

⁵⁵ Ergun –İbrahimov, a.g.e., s. 113.

Ärmändeläy bulam bit

[Yä bulamın göbörLö

Tun itep qapırsaqtı].

Yeget, hora telägeñ,

Harap itmä bı saqtı.-

Hawbän:

-Küleñ taşqan yäş män-

Qomaqtırmay quymamın,

Yerzäñ sıqqan şışmännän

Bütän yulın quymamın

[Şülgän külen toymahın,

Uğa qabat qoymahın];

GöbörLönän olpattı

Atañä hın birmämen;

Qähqähä-yerzeñ balahı,

Unı unda quymamın;

Üzen-hıwziñ hılıwı,

Hine hıwzan almamın.

Atañä qaytıp äyt xäzer:

Hirtına tacın yökmähen,
 Tac bizägen yuğaltmay
 Arqahına qaptahın!
 Qähqähägä äyt xäzer:
 Küldä yatıp ut yotop,
 Qandı küz yäşe kötöp,
 Küldä yoqo himertep,
 Qız-qırqındı urzaşıp,
 Bötä ilde örkötöp,
 Danı män il qurqıtıp,
 Aybarzanıp yatmahın.
 Éyärtep sıqhın deyewzeñ
 Yertzän qasqan barıhın,
 Qaya taştan zur torlaq
 Aqbuzatqa qazıhın!
 Üze torğan haz, külen
 Yer axtınan yulahın;
 Éşen böt käs, Qähqähä-
 Üze qoştay qanattı,
 Sısqan töhtö ayaqtı,
 Qoyaştan qurqar yöräkte

Keşe höymäy qoş buhın.

Qan ésewse deyewzär

Ayaq-küzhez qalırzar;

Qamış bulır torzağı,

Barmaq buyı zurzuğı,

Yılanday bulıp, yözgändä

Borğalanhın buyzarı.

Küleñ qalır tın bulıp,

Kübeñä torzaq bulıp;

Barı şunda kön itär,

Üz-arahı yop bulıp.

Harayzağı qızzarıñ

Barı sıqhın buşanıp.

Qayğı baxqan üzzären,

Hayrahındar qoş bulıp.

Yıyırısq bitte ber qarsıq-

U la unda qalmahın,

Azaq sikke hulişın

Üz ilendä hulahın!-⁵⁶...

⁵⁶ Ergun –İbrahimov, a.g.e., s. 116-118.

...Häwbän horaşqan [da] u batırzarzı ézzäp qaytırğa hüz birgän. Athız-tunhız qalğan xalıqqa xandıñ malın öläşep birgän. Üze tege batırzarzı ézzäp kitkän, ti. Bara torğas, ber zur qoşqa osrağan. Bı qoštoñ yanına barğan. Qoş osalmağan. [Häwbän bınıñ säbäben beleşkän]. Qoş telgä kilep, höyzäy baştağan, ti:

-Min taw başında ultıra inem, Mäsem xandıñ attarı mine kürep örkölär. Şuğa mine attırıp, qanatımdı qırqtırıp, üzemde qayanan taştanı. Küp saq quzğala la, yöröy zä almay yattım. Atılğan yertzärem arıwlanha la, qanattarım hamam osorğa yaramay, qañğırıp oşonda ultırzım. Baldarım asqa tilmerep yatalarzır inde. Yeget, miñä yarzam it, atıñdıñ awızındağı kübegen hört, qanattarım tözäler,-tigän. Häwbän töşöp, awızziq säynäp kübekkän Aqbuzattıñ awızındağı kübektären qoštoñ zäğiflängän qanattarına hörtkäs, qoštoñ ike qanatı [la] tözälgäñ, ti. Qoş:

-Yeget, bı yarzamıñ ösön ni biräyem, nisek yarzam itäyem? Min gümer buyına Mäsem xan[dan], Şülgän deyewzärenän yafa kürep, bala ürsetä almay zarıqqan qoş inem. Min şunday qoş: athızğa at bulam, yuldaşızğa yuldaş bulam, -tigäs, Häwbän:

-Hin miñä ni yarzam itä alahıñ?-tip horağan. Qoş:

-[Nindäy yarzam käräk, barıñın da buldırı alam]. Min hiñä üzem ösön genä tügel, Mäsem harayındağı totqon handuğastarzı, Şülgän harayındağı totqon qızzarzı azat itep, Uralımdağı hayrar qoştarzı arttırğanıñ ösön dä hiñä yarzam itergä burıstımın,-tigän. Häwbän:

-Hin unı qayzan beläheñ?-tip horağan. Qoş:

-Şülgändäge haray qızzarı mañ balalarım ine. Sular kilep höyönsö aldılar,-ti-gän, ti. Häwbän:

-Hin-qoş, ä ular niştäp keşe balahı töhtö qızzar?-tip horağan. Qoş:

-Ular keşe şu. Min da keşe inem, qoş bulıp qaldım,-tigäs, Häwbän qoştan bötä serze horaşa baştağan, ti. Qoş hüzgä baştap bılay tigän, ti:

-İñ täw bı tirälä hıw batşahı ğına buğan. Ural batır üzeneñ İzel, Haqmar, Nögöş, Yayıq tigän uldarı män kilep hıw batşahına yaw asqan. Ular kigändä, bı tirä küp-küngäk hıw buğan. Ular yawza at yözzöröp huğışqandar. Ural batır[zıñ] at yözzöröp kigäñ yolında taw barzıqqa kilgän.

Hıw[ı] taw buğas, hıw batşahınıñ ile ikegä yarılğan. Qayhı yerzä (ber) de-yewze üterhä, şunda sağıl barlıqqa kilep, hıwı kämep, hıw batşahınıñ ğäskäre bötä barğan. Deyewzäre küp ülgän hayın, qoro yer kübäygän. Şunan anıñ torzağı küläwek-küläwektärzä genä qalğan. Köso bötäs, hıw batşahı oşo Şülgän külgä kilep urındaşqan. Şülgän kül yer axtındağı hıwğa totaşqas, unı bötörä almağandar. Batsa şunda yaşap qalğan. (Xäzer)⁵⁷...

...Närkäs:

-Min qız buham da äsänän

İrzäy batır tiwzım min;

Ural buyı yerendä

Küp batırzar kürzem min;

Hineñ babañ Yayıqtı

Kös hınawza yeñdem min;

Tösöm yäştäy buha la,

Küp yıl ğömör ittem min.

Batsa qızı buğanğa,

Yergä sıǵıp baxmağas,

⁵⁷ Ergun –İbrahimov, a.g.e., s.124, 125.

Unan aşap-yeymägäs,
 His ğömöröm uzmanı,
 Qarttıq mine yeñmäne,
 Yäş qız bulıp haqtanıp,
 Hılıwzıgım bötmäne.
 Yözöm asham, qoyaşıñ,
 Oyalıp, bolotqa inär;
 Kemdär köräş telähä,
 Uğa yözömdö asham,
 Küze qamaşır nur män,
 Minän yığılıp xur bular.
 Hiñä yöräk asmanım,
 Hiñä täwlä kürgäs tä,
 Küñlemdän höyzöm min,
 Higä äytergä qıymanım,
 Azaq siktä köttöm min.
 Ägär mine tiñ ithäñ,
 Üzegä buy biräyem,
 Uralıñda tiñ ğömör
 Hine män höräyem.-

tigän dä, yözzären asıp, Häwbängä qarap yılmayğan. Yözönöñ hılıwzıǵın kürep, Häwbän aptırap kitkän. Häwbän alırğa riza buǵas, Närkäs atahınıñ bötä mal-tıwarına küldän sıǵarǵa quşqan. Şu saqta küldän yer qaptaǵan qola yılqı sıqqan. [Häwbän män Närkäs] bötähen dä at-tunhız xalıqqa taratıp birgän. Üzzäre (Närkäs män Häwbän) Aqbuzattı alıp Häwbändeñ awılına qaytıp kitkändär, ti.⁵⁸

1.5.2. Türkiye Türkçesi

Akbuzat

...Günlerden bir gün göl kıyısında gezerken, altın tüylü bir ördeğin yüzdüğünü görmüş (de). Bir şey düşünmeden hemen nişan alıp vurmuş ve soyunup yüzüp (onu) yakalamış. Gölün kıyısına yaklaşıncı o altın ördek dile gelip konuşmaya başlamamış mı!

Altın ördek Hevben'e:

"Yiğit vurduğun avın,
Ördek değil, bilsen sen,
Gölde yüzüp dolaşan,
Şanlı Şülgen Padişahın
Canı gibi gördüğü kızımı.
Ey yiğidim, göz karam,
Beni gölden çıkarma,

⁵⁸ Ergun –İbrahimov, a.g.e., s. 127.

Kelebek gibi canımdan,
 Gençliğimi ayırma,
 Ne istersen vereyim;
 Yoluna kurban olayım;
 Sürü sürü mal desen,
 Hepsini sana vereyim."...

Hevben:

-Atam - anamın hayatı,
 Fakirlikte geçmiş, darlıkta,
 Gün geçirmişler kullukta,
 Ben büyüdüm açlıkta,
 İkisi de yok şimdi,
 Yetim kaldım gençlikte,
 Burun dayamaya yer bulamayıp
 Boy büyüttüm zorlukta.
 Bugün ilk avda,
 Rastladım ben dumana,
 Öyle de olsa ben bırakmam,
 Dilesen de kaçmayı

Ördek:

"İremel gibi saraya,
Altın taşlar doldurmuş;
Renk renk yolkılar,
Tavla tavla güttüren,
Bir kalkıp soluduğunda
Dağ-taş, yeri parçalayan,
Kılıç kesmez boyunlu,
Bahadırları toplayan;
Zenginlerin zengini,
Darlıkla sırdaş olurduk,
Ak Padişah denen babamın,
Sevip bindiğı atı var.
Bütün yolkının kutu o:
Ateş yokken o ateş verir;
Su yokken, o su verir;
Uçsuz bucaksız denizden,
Uçup çıkar kuş olur;
Yelesi apak ipek gibi,
Rengi kara-boz sadece

Sekiz gözden düz yine
 Oynayıp duran toynağı
 Basıp duruyor, düz yine!
 Kamışkulak, bakır göz,
 Göz bebeği de apak
 Boynu yüksek, dar böğür
 Balıketi, sıkı mı sıkı,
 Şahin burun, geniş delikli,
 Çift azılı, keskin dişli,
 Sivri avurt, kuru yanak,
 Çift yeleli-işte o.
 O boz atı vereyim,
 Ural'ında - sen özün
 Su ilinde-ben özüm
 Bahtlı ömür sürelim.

Hevben:

-Tatlı söze aldanıp
 Yalnız başıma kaldım dünyada
 Verir malın yanda yok,
 Söz ile aldatma.

Ördek:

-Padişah kızı, Nerkes'im

Seni nasıl aldatırım?

Dünya malını kıskanıp

Yere çıkıp öleyim mi?

Bu göl, benim sarayım,

Günde kuş gibi dalıyorum;

Yer güneşı çıktığında,

Gölüp yüzüp sevinirim.

Yiğit beni alsan da,

Yere çıksam, ben ölürüm;

Evine götürsen de,

Bir kapımlık et olurum.

Yiğit, sana iki söz,

Seçip, birini dinlersin,

Birini tutmazsan

Aptalca ölürsün.

Yiğit, beni bırak da,

Bakmadan git,

Tavla tavla olmuş birlikte,

Yılkı çıkar, onu bekle.

Sağımı gelen sığırlar,

Böğürüp çıkar buzağısız,
Alpanlayan miskin koyunları,
Meleyip çıkar kuzusuz,
Göl gürletip, göl çırpındıran,
Yerde fırtına çıkartıp,
Ak boz çıkar-mal kutu,
Bütün hayvanlardan sonra
Alnından okşasan,
Dile gelip söyler o,
Ne dilesen, her işini,
Hiç düşünmeden yapar o.
Altından eyerini
Kaşına kamçı ilişmiş,
Kızıl deriden süslenip,
Başına dizgin takılmış.
Keçesi, koşumu, her şeyi
Birlikte koşulup dikilmiş,
Ebedi ondan almamaya,
Birleştirilip konulmuş.
Otlamak istese o özü,
Başının çektiği yere,

Sormadan gider, o,
 Bir kıl yakıp çağıranda gelir o.
 Bütün malın bitse de,
 Boz atlar kalır yanında,
 Yoldaş olur, yolunda,
 Bahadır olur, savaşında.
 Bırak, yiğit, gideyim,
 Hepsine emir edeyim,
 Su ilinde ben güzel,
 Rahat ömür süreyim.

Hevben:

-Güzel, sözünü dinledim,
 Ben de bir şey düşündüm:
 İkimiz gidelim ileriye atlayıp,
 Mal geldiğini göreyim.
 Susuz ölürüm desen,
 Sarığa su koyayım,
 Seni güneşe çarptırmadan,
 Şu sarığa koyayım;
 Söylediğin söz doğruysa,
 Seni azat edeyim;

Sen de rahat gün sür, deyip,
Dilek dileyip kalayım.

Ördek:

-Ben göle dalmadan,
Mallar çıkmaz kıra,
Çağırsan da gelmezler,
Söylemeden babama.
Beni alsan sen yiğit,
Hiç de rahat olmazsın.
Güvercin donumu giymeyince,
Beni gece göremezsın;
Yar diye beni sevmeye,
Koynunda bulamazsın.
Yere çıkıp kurusam,
Nerkes güzel diyemezsin..
Yer yiğidini yer sever-
Teni yerden yaratılmış,
Su kızının her yeri,
Nurdan, ateşten yaratılmış

Güneş seni ısıtır,
 Beni yağ gibi eritir,
 Benden akan bir damla,
 İlini ağı gibi kurutur.

Bu sözleri duyunca Hevben inanmış da ördeği bırakmış. Kendisi arkasına bakmadan, ördeğin öğrettiği gibi, ileriye doğru yürümüş (de). Biraz gittikten sonra, yıldı kişnemesi, sığır böğürmesi, koyun melemesi işitmeye başlamış. İşte gerçekten bir ara fırtına çıkmasın mı? Hevben ileriye gidememiş, şaşırılmış, ne yapacağını bilememiş. Yiğit dayanamamış, arkasına dönüp bakmış. Baksa, ne görsün, yeri baştanbaşa kaplayan mal çıkmış. Ve tam Akbuzat'ın başı ve boynunu gölden çıkmakta olduğu zamanmış. Hevben'in arkasına baktığını görmüş de Akbuzat, göle geriye dalmış (de). Akbuzat'ın geriye göle daldığını görünce diğer mallar da, birbirinin üstüne biner bir halde ürküşüp Akbuzat'ın ardından biri bile kalmadan göle dalmışlar (de).

Yel-fırtına durmuş. Hevben, kendi gözüne kendisi inanamayıp şaşırıp ne yapacağını bilememiş de düşünüp kalmış ve göl kıyısına varıp çıkmış orada hiçbir şey yokmuş; dipdinçmiş. Oturup düşünmüş, düşünmüş de pişman olup dönüp gitmiş (de).⁵⁹...

...Hevben, Taravıl Dedenin söylediği sözlerin hepsini de aklına alıp durmuş da, ondan ayrılınca ayın on dördüncü gününü beklemeye başlamış (de). Ayın on dördü gelince, göl kıyısına varmış (de). Gece aydınlık, dim-dinç, hiç hışırtı eden bir şey yokmuş. Biraz yatıp bekleyince, işte gölün bir kenarında suda yıkanma sesi kulağına gelmiş. Hevben, yerde sürünerek yaklaşıp bakınca, ördek değil, altın tahtın üstünde altın saçlarını dalgalandırıp bir kız saç taramakta, onun yanında da gökgüvercinler

⁵⁹ Ergun –İbrahimov, a.g.e., s. 130-133.

oynamaktaymış (de). Hevben, sessizce gelmiş de sezdirmeden onun saçını dolayıp tutmuş. Saçını tuttuğu sırada kız çok korkmuş. Güvercinler uçup gitmişler. Hevben, kızın saçını bırakmamış (de).

-Güzel, şeklin değişmiş:

Ördek değil, kızmış, demiş (de).

Nerkes:

-Beni nasıl buldun,

Gece ortası vakitte?

Nice koruyucum var,

Bakıp duruyor, yanımda!

Yiğit, bırak saçımı,

Böldürme sen işimi!

Güvercinler gittiler,

İle haber ettiler,

Babam duysa bu işi

Hiç düşünmez başını!

Hevben:

-Güzel, söyle adını,

Bir anlatırım, şan edip,

Olmazsa dönelim,
Birlikte duralım, gün geçirip

Nerkes:

-Yiğidim, bağırma,
Adımı sorup büyütme,
Hatta beni gördüğünü,
İle dönünce söyleme!
Yiğit, sana yar olmam,
Nurdan doğan nesilim,
-Yere götürüp horlama,
Yer oğluna yar olmaz,
Nurdan doğan kız;
Sarayda büyüyen kızlar da,
Hoşlanmaz bozkırda,
Yiğit, sözünü uzatma;
Babam gelse vuruşur;
İlini vurup dağıtır,
Neslini yok eder?⁶⁰...

⁶⁰ Ergun –İbrahimov, a.g.e., s. 136, 137.

...Padişah bu sözleri işitince uzun süre düşünmüş (de). Vezirlerini toplamış. On iki başlı Kehkehe denilen deviyile kengeş etmiş (de). Kehkehe, padişaha:

-Buzat verirsen yiğide,
Gücün gider elinden,
Buzat gitse elinden,
Ayrılırsın yolundan.
Başı bir olan ejderhan,
Ona görünür, boncuk gibi;
İki başlı ejderhan,
Ona görünür, torba gibi;
Ona görünür, tohum gibi
Üç başlı ejderhan
İlini tutan Kehkehen,-
O da kalır porsuk gibi;
Padişahım, sana bir akıl:
Sarayın dolu yer kızı,
Senin kızından da güzel,
Meşem Han'ın var kızı.
Onu görürse yiğidin,

Akbuzat'ını unuttur,
 Düşünmeden alayım, diye,
 Yiğit ona uğraşır,

[demiş, de]. Padişah, Kehkehe'nin sözünü beğenip, Hevben'i Nerkes ile birlikte çalınıp getirilen kızların sarayına göndermeyi düşünmüş (de). Padişah, Nerkes'i çağırıp:

-Balam, gönlün hoş olsun,
 Yiğide vereceğim dileğini
 Senin önemin daha da artsın,
 Görsün servetimi.
 Saraylarıma götür,
 Saray kızlarını görsün,
 Hiç çekinmeden,
 Kızlarla söyleşsin.

deyince Nerkes, Hevben'i bütün sarayları gezdirip göstermek istemiş (de). Pek çok sarayları geçmişler, çok büyük bahçeden geçip altın bir saraya gelmişler (de). Nerkes:

-Bu sarayda benim söylediğim,
 Meşhur tulpar, Buzat var;
 Kafasını kaldırıp kişner,

Gözünü dikip bakıp dur;
 Yakın gelip tepinse,
 Önüne varıp basıp dur;
 Tepmek için arkasını dönse,
 Sırtından okşa dur;
 Kulak kısıp saldırırsa,
 "Yer bahadırı- ben!" deyip gül.
 Ondan sonra gelir yanına,
 Sırtından okşayıp seversin;
 Yelesinden alıp iki kıl,
 Bileğine bağlarsın;
 Kuyruğundan iki kıl,
 Ayağına bağlarsın,-

demiş (de), (Nerkes) sarayı açıp, Hevben'i Akbuzat'ın yanına getirmiş (de).

Hevben'i görünce Akbuzat, toykurup burnunu tartıp kişnemiş (de). Hevben, ondan korkmamış. Akbuzat'ın yanıp duran bakır gözlerine dikip bakınca, Akbuzat başını sallayıp bir yere varıp durmuş da ön ayaklarıyla eşinmeye başlamış. Akbuzat'ın eşinen ayak seslerine bekçi devler saray tepesinden gelip inmeye başlamışlar (de). Yardıma devlerin geldiğini görünce, Akbuzat, bütün gücüyle Hevben'in önüne gelip başını sallayıp tepinmeye başlayınca, Hevben hiç çekinmeden yanına varmış (de). Akbuz, Hevben'i böyle de korkutamayınca, dönüp tepmeye çalışmış. - Hevben, sırtından

sevmiş de. Akbuzat böyle de bir şey yapamayınca kulaklarını kısarak, Hevben'in üstüne atlamayı düşünmüş; Hevben ona bakıp şöyle demiş (de):

-At tutup öğreten,
Ural bahadırı Hevben'im,
Bahadır sevmez, at kesip,
Etini yiyen bahadırım.
Ok değmeyen Nerkes'i,
Vurup alan Hevben'im.
Ural denen ilimi,
Düşmandan koruyan bahadırım.

(Hevben böyle) deyince, Akbuzat sakinleşmiş (de). Akbuzat'ın sakinleştiğini görünce, devler de birer birer saraydan çıkmaya başlamışlar (de). Akbuzat da yalnız kalınca, Hevben'in bahadırılığını görünce dayanamamış, Hevben'e gelip başını eğmiş (de). Bunu görünce, Hevben, Nerkes'in bütün söylediklerine inanmış da Akbuzat'ın yelesiyle kuyruğundan kıl almış. Kılım alınca Akbuzat:

-Yiğit yerin bahadırı,
Hevben bahadır sen olsan,
Yumru toynak yıldıda,
At tulparı benim.

Yelem sana güç verir,
 Kılıç tutsan kolunda;
 Kuyruk kılımı yakarsan,
 Yanına koşup gelirim,
 At olurum savaşında⁶¹...

...Miskinmişsin sen" dedi.
 Ben de o günden başlayıp,
 Şülgen'e bahadır olsam da,
 Kehkehe adını alsam da,
 Padişah buyruğunu tutsam da,
 Ural'a çıkıp yürüsem de,
 Kim olursa yutsam da
 -Zarlı bana aş olmaz,
 Yüreğim aç olsa da,
 Geldin şimdi bu ile,
 Kalırsın artık çok yola"
 Şülgen gölü şöyle ki:
 Kanlı gözyaşları akınca,
 Bir yere toplanıp,

⁶¹ Ergun –İbrahimov, a.g.e., s. 143-145.

Varıyorken böyle edip,
 Gözyaşından var olan,
 Taht tutan Padişahı
 Anasında bey olmuş.
 Bu saraylar salınmış,
 Diri kesilmiş yürekten
 Saray etrafındaki bahçesi,
 Bezeyip duran çiçeği
 Sulanır kan ile" –
 Diye söyledi bize kocakarı.⁶²...

...Hevben, Akbuzat'ın dediğince yapmış. Göl parçalanıp bölününce Nerkes, dayanamayıp gölden çıkmış.

Nerkes:

-Ey yiğidim, ne dileyip,
 Buraya savaşa geldin sen;
 Akbuzat'ı sakınmadan
 Hediye edip verdim ben.

⁶² Doç. Dr. Metin Ergun – Gaynislam İbrahimov, **Başkurt Halk Destanları**, Birinci Baskı, Ankara, 2000, s. 158.

Kılıcınla kesip,
 Parça parça ettin gölümü,
 Adayla bölüp,
 Kapattın yolumu;
 Yalnız koydun atamı.
 Göl yukalaştı, yer bölünce,
 Ben neylerim?
 Bulanık gölün dipleri,
 Yosun basar o zaman;
 Yılan - çiyen çoğalır,
 Boz kurbağa olurum.
 [Olmazsa, olurum kurbağa,
 Don edip kavkıyı].
 Yiğit söyle dileğini,
 Harap etme bu kadar

Hevben:

-Gölün taşmış yaş ile
 -Temizlemeden koymam,
 Yerden çıkan çeşmenin,

Ayrı yolunu koymam.
 [Şölgen gölün doymasın,
 Ona tekrar koymasın];
 Kaplumbağadan fazlaca,
 Atana boy vermem;
 Kehkehe - yerin balası,
 Onu orada koymam;
 Özün - su güzeli,
 Seni sudan almam.
 Atana gidip söyle şimdi:
 Sırtına tacını assın
 Taç bezeğini yok etmeden,
 Arkasına kaplasın!
 Kehkehe'ye söyle şimdi:
 Gölde yatıp od yutup,
 Kanlı gözyaşını bekleyip,
 Gölde uyku uyuyup,
 Kız - kızanı kaçırıp,
 Bütün eli ürkütüp
 Şanıyla el korkutup,
 Cesaretlenip yatmasın.

Alıp çıksın devini,
Yerden kaçan hepsini,
Kaya - taştan büyük mekân!
Ak buzat'a yapsın!
Kendi durduğu sazi, gölü,
Yer altından atsın;
İşi bitince, Kehkehe
– Kendisi kuş gibi kanatlı,
Sıçan gibi ayaklı,
Güneşten korkar yürekli,
İnsan sevmez, kuş olsun.
Kan içici derler,
Ayaksız - gözsüz kalırlar;
Kamış olur durağı,
Parmak boyu büyüklüğü,
Yılan gibi olup yüzünde,
Burulsun boyları.
Gölün kalır, tınç olup,
Çoğuna yuva olup;
Hepsi orda gün geçirir,
Öz aralarında eş olup.

Saraydaki kızların,
 Hepsi çıksın boşanıp.
 Kaygı basmış özlerini,
 Sayrasınlar kuş olup.
 Kırışık yüzlü bir kocakarı –
 O da orada kalmasın,
 Son defa soluğunu
 Öz elinde solusun–⁶³...

...Hevben, soruşmuş ve o kahramanları arayıp bulup geri getirmeye söz vermiş. Atsız - donsuz kalan halka Han'ın malını üleştirip vermiş. Kendisi o bahadırları aramaya gitmiş (de). Giderken büyük bir kuşa rastlamış. Bu kuşun yanına varmış. Kuş, uçamamış. [Hevben bunun sebebini sormuş]. Kuş dile gelip anlatmaya başlamış (de):

-Ben dağ başında oturuyordum. Meşem Han'ın atları beni görüp ürküler. Bu yüzden beni vurdurup kanatlarımı yoldurup kayadan attırdı. Nice süre ne kıpırdayabildim; ne de yürüyebildim. Yaralanan yerlerim iyileşse de kanatlarım hala uçuramıyor; ne yapacağımı bilemeyip burada oturup kaldım. Yavrularım açlıktan ölmek üzeredirler şimdi. Yiğit, bana yardım et; atının ağzındaki köpüğü sür, kanatlarım iyeleşir - demiş. Hevben inip, gem çiğneyip köpüren Akbuzat'ın ağzındaki köpüklerini kuşun zayıflayan kanatlarına sürünce kuşun iki kanadı (da) iyileşmiş (de). Kuş:

-Yiğit, bu yardımın için ne vereyim; nasıl yardım edeyim? Ben ömür boyunca Meşem Han(dan), Şülgen devlerinden cefa görüp, yavru

⁶³ Ergun –İbrahimov, a.g.e., s. 161, 162.

büyütemeyip çile çeken kuş idim. Ben öyle kuşum ki: Atsıza at olurum; yoldaşsıza yoldaş olurum,- deyince, Hevben:

-Sen bana ne yardımı edebilirsin?- diye sormuş.

Kuş:

[Nasıl bir yardım gerek; hepsini de yapabilirim]. Ben sana sadece kendim için değil, Meşem sarayındaki esir bülbülleri, Şülgen sarayındaki tutkun kızları azat edip, Uralımdaki sayrar kuşları arttırdığın için de yardım etmeye borçluyum" demiş.

Hevben:

-Sen bunu nereden biliyorsun?- diye sormuş.

Kuş:

-Şülgendeki saray kızları benim yavrularımdı. Onlar gelip sevinçlik (müjde) aldılar.- demiş, (de). Hevben:

-Sen - kuş, fakat o kızlar neden insan balası şeklindeydi?- diye sormuş.

Kuş:

-Onlar insan işte. Ben de insandım; kuş olup kaldım,- deyince Hevben, kuşa bütün sırrı sormaya başlamış, (de). Kuş söze başlayıp şöyle demiş (de):

-İlk önceleri burada sadece su padişahı olmuş. Ural Batır, İdil, Hakmar, Nö-göş (ve) Yayık adlı oğullarıyla birlikte gelip, su padişahına savaş açmış. Onlar geldiği zaman burası su ile kaplıymış. Onlar savaşta at yüzdürüp savaşmışlar. Ural Batır(ın) at yüzdürdüğü yolda dağ meydana gelmiş.

Su(yu) dağ olunca su padişahının ülkesi ikiye bölünmüş. Nerede (bir) devi öldürse, orada kuru yer meydana gelmekte, suyu azalan su padişahının askeri bitmeye yüz tutmuş. Devleri çok öldüğünden kuru yer çoğalmış. Ondan sonra, onun oturduğu yer küçülüp küçülüp su birikintisi kadar kalmış.

Gücü bitince su padişahı şu Şüigen Gölü'ne gelip yerleşmiş. Şüigen Gölü yer altındaki suyla birleştiği için onu bitirememişler. Padişah, orada yaşayıp kalmış. (Şimdi)⁶⁴...

...Nerkes:

-Ben kız olsam da anadan,
Er gibi bahadır doğdum ben;
Ural boyu yerinde,
Nice yiğitler gördüm ben;
Senin baban Yayık'ı
Güç sinamada yendim ben;
Görünüşüm genç olsa da
Nice yıl yaşadım ben.
Padişah kızı olana,
Yere çıkıp basmayınca
Orada yiyip içmeyince
Hiç ömrüm geçmedi.
İhtiyarlık bana gelmedi.
Genç kız hâlinde saklanıp,
Güzelliğim bitmedi.
Yüzümü açsam, güneşin

⁶⁴ Ergun –İbrahimov, a.g.e., s. 169.

Utanıp buluta geçer;
 Kimler güreş dilese,
 Ona yüzümü açsam,
 Gözü kamaşır nurla,
 Benden düşüp hor olur.
 Sana gönül açmadım,
 Seni ilk görünce,
 Gönlümden sevdim ben,
 Sana söylemeye çekindim,
 Sonunu bekledim ben.
 Eğer beni denk görsen,
 Senin olayım,
 Ural'ında birlikte ömür,
 Senin için süreyim, -

demiş (de), yüzünü açıp Hevben'e gülümsemiş. Yüzünün güzelliğini görünce Hevben'in nutku tutulmuş. Hevben almaya razı olunca (evlenmeyi kabul edince) Nerkes, babasının bütün mallanna gölden çıkmayı emretmiş. Hemen o an gölden, yer kaplayan yılık çıkmış. [Hevben'le Nerkes], hepsini de atsız - donsuz halka dağıtıp vermiş. Kendileri [Nerkes'le Hevben] Akbuzat'ı alıp Hevben'in obasına dönüp gitmişler (de).⁶⁵

⁶⁵ Ergun –İbrahimov, a.g.e., s. 172.

2. Zayatülek ile Hıvhlıv

2.1. Destan Hakkında Bilgi

Türk boylarından Başkurlara ait olan Zayatülek ile Hıvhlıv destanı, konusu ve teması bakımından mitolojik özellikler taşıyan, sosyal hayat konulu ve aile yaşantısı ile ilgili bir destandır. Konusu, hem yer üstü dünyasında, hem su altı dünyasında geçer. Kompozisyon, bir kahramanlıktan ziyade ailevî ilişkiler etrafında ve iki farklı dünyaya mensup kahramanların aşkı etrafında gelişir. Sagitov, bu destanı “*hayvancılığa bağlı sosyal temalı ve aile kuruluşu hakkındaki destanlar*” grubunda değerlendirir.⁶⁶

Çalışma sırasında kullanılan kaynaklar arasında yer alan Başkurt Halk Destanları isimli kitapta Başkurt Türkçesi ile hacim olarak 8 sayfa yer kaplayan Zayatülek ile Hıvhlıv destanı, nazım nesir karışık olarak söylenmiş kısa bir destandır. Genellikle karşılıklı konuşmalar nazım şeklindedir. Destanda nazım ve nesir kısımlarının oranı birbirine denk gibidir. Bu mısralar 7, 8 ve 9’lu hece ölçüsüyle söylenmiştir. Destanda anlatıcının kafiye örgüsünde uyumu sağlamak için 10’lu hece ölçüsü ile söylediği mısralara da rastlanmaktadır.

...Sämär xandıñ altı ulı, (8’li)

Altı sısqan aldı, ti; (7’li)

Zayatüläk atlı ulı

Awızı qanlı büre aldı, ti (10’lu)

Alpan-tolpan atlağan

Horo ayıw aldı, ti

Kül yağalap yörögän,

⁶⁶ Sagitov, a.g.e., s. 15.

Hılıw qızzay bizängän

Qolağı miñle tölkö aldı, ti...⁶⁷

...Torqoldatıp torna aldı, ti,

Bitqıldatıp huna aldı, ti...⁶⁸ (9'lu)

Bu mısralar, Akbuzat destanında olduğu gibi destanın bazı yerlerinde dörtlükler hâlinde, bazı yerlerinde ise mısra sayısı dörtten fazla olarak kobayır (bend) şeklinde yer almaktadır.

Meşhur Rus âlimi ve yazarı V. İ. Dal', 1833-1841 yılları arasında İrımbur (Orenburg) vilâyetinde Başkurt folkloruyla ilgili derlemer yapmış ve yaptığı bu derlemelerden biri olan Zayatülek ile Hıvhılıv destanını "Başkirkaya Rusalka" adıyla 1843 yılında "Moskvityanın" dergisinde Rusça olarak yayımlamıştır. Zayatülek ile Hıvhılıv destanını L. Suhodol'skiy de derlemiş ve 1858 yılında Rusça'ya tercüme ederek Vestnik Russkogo Geografiçeskogo Obşçestva dergisinde yayımlamıştır. Selimgerey Soltonov, Samara'da yayımlanmakta olan Samarskaya Gazeta'nın 1902 yılına ait 83. sayısında bu destanın bir varyantını, Rusçaya tercüme ederek yayımlamıştır. Bu destanın başka bir varyantını 1909 yılında Aslıkül boyunda dolaştığı sırada çevre köylerden halk edebiyatı ürünleri derleyen Mecit Ğafuri derlemiş ve 1910 yılında Ufa'da Zayatülek Bilen Susılı adıyla yayımlamıştır.⁶⁹

2.2. Destan Kahramanları

2.2.1. Birinci Dereceden Kahramanlar

Zayatülek: Destanın olumlu başkahramanıdır. Zayatülek, Semer Han'ın ikinci hanımından dünyaya gelmiştir. Bu kahraman yakışıklılığı ve cesareti ile akranlarının arasında farkını hissettirmektedir.

⁶⁷ Ergun-İbrahimov, a.g.e., s. 436.

⁶⁸ Ergun-İbrahimov, a.g.e., s. 435.

⁶⁹ Ergun-İbrahimov, a.g.e., s. 1-4.

Altı oğul: Semer Han'ın ilk hanımından olan çocuklarıdır. Destanda isimleri tek tek geçmemekte, toplu hâlde zikredilmektedir. Destanın olumsuz kahramanlarıdır.

Hıvhlıv (Su kızı): Destan başkahramanının âşık olduğu ve su altı dünyası padişahının kızı olan olumlu destan kahramanıdır. Bu destan kahramanı çok güzeldir ve güzelliği ile destan başkahramanını büyüleyip aklını başından alarak su altı dünyasına inmesine neden olmuştur.

Hıvhlıv'ın babası: Su altı dünyasının padişahıdır. Yer üstü dünyasının insanlarını sevmeyen ve onlardan nefret eden bu destan kahramanı, bahadır gövdeli, nur yüzlü güzel yiğit Zayatülek'i karşısında görünce ona iyi davranmış ve kızıyla evlenmesine izin vermiştir. Destanda su altı dünyasının işlendiği bölümlerde birinci dereceden bir kahraman rolündedir.

2.2.2. İkinci ve Üçüncü Dereceden Kahramanlarla Varlıklar

Semer Han: Destanın başkahramanı Zayatülek'in babasıdır ve olumlu bir kahramandır. Güçlü, zengin ve şöhretli bir handır.

Tüylü boz aygır: Zayatülek'in yılık sürüsünün içinden elindeki gemi şingirdatınca kendisine baktığı için seçtiği gösterişsiz tüylü attır. Bu at, daha sonra Türk destanlarındaki konuşabilen, uçabilen, sahibinin başı belâya girdiğinde hemen yardıma koşan ve gerektiğinde sahibine akıl veren efsanevî boz tulpar ata dönüşür.

Ak baykuş: Zayatülek'e avda kullanması için ağabeyleri tarafından kendisine lâıyk görülen, görünüşü baykuşa benzeyen, fakat aslında şahin olan avcı kuştur.

Cinler: Su altı dünyasında padişahın hizmetinde olan ve onun emirlerini yerine getiren destan kahramanlarıdır. Destancı tarafından neye benzediklerine dair bir tasvir yapılmaz. Bir dağı bir yerden başka bir yere kaldıracabilecek kadar güçlüdürler veya sihirli güçlere sahiptirler.

Semer Han'ın iki karısı: Destanda Semer Han'ın iki karısı olduğundan söz edilmektedir. Bu hanımların isimleri destanda geçmez ve hiç rolleri yoktur.

Altı aygır: Semer Han'ın ilk hanımından doğan oğullarının yilkı sürüsünün içinden ellerindeki gemleri şingırdatınca kendilerine bakan gösterişli ve güzel atlardır.

Şahin, kartal, lâçin, doğan: Semer Han'ın ilk hanımından doğan oğullarının avda kullanmak üzere seçtikleri görünüşte şahin, kartal, lâçin ve doğana benzeyen, ama aslında baykuş veya sarı tepeli doğan kuşlarıdır.

Sıçan, köstebek, kır kazı, ördek, turna, tilki, kurt, boz ayı: Atlarını ve avcı kuşlarını seçtikten sonra babaları Semer Han'ın isteği üzerine Zayatülek ve altı ağabeyi ava çıkarlar. Av sırasında art niyetli altı kardeş sıçan ve köstebek avlarken Zayatülek kır kazı, ördek, turna, tilki, kurt ve boz ayı gibi değerli av hayvanlarını avlar.

Su altı dünyasının canlıları: Destanın bir bölümünde, su altı dünyası canlıları olarak yilkı sürüleri, altın balıklar, çeşit çeşit ördekler, akkuşlar ve kır kazları geçmektedir.

Akboz at: Su altı dünyasında yaşayan ve Türk mitolojisinde suyun içinden çıktığına inanılan, konuşabilen, uçabilen, sahibinin başı belâya girdiğinde hemen gelip ona yardım eden ve gerektiğinde sahibine akıl veren efsanevî attır. Destanda bu at, su altı padişahı tarafından destanın başkahramanına hediye edilir. Kendi dünyasını özleyen başkahraman, su altı padişahının iznini alıp eşi Hıvhılv ile bu ata binerek yeryüzüne çıkar. Akboz at yeryüzüne çıkarken su altı dünyasının hayvanları yeryüzüne çıkmak için kendisini takip eder. Destan geleneğinde bu hayvanlar, anlatıcının kahramanın sabrını sınamak üzere kullandığı epizotun unsurlarıdır. Bu hayvanlar, sürü hâlinde su altı dünyasından tam çıkmadan kahraman merak edip de arkasına bakacak olursa, tekrar göle dönmektedirler.

Hıvhılv'ın annesi: Destanda ufak bir rolü dışında etkinliği yoktur.

Uruktaşlar: Destanın başkahramanı Zayatülek'in ait olduğu boya mensup kimselerdir. Bunlar destanda bey, aksakallı, asker ve halk olarak geçmekte ve toplu hâlde uruktaşlar olarak anılmaktadırlar. Olumlu özelliklere sahiptirler.

2.3. Mekân

2.3.1. Yer Üstü Dünyasında

Destanda mekân olarak geçen yerler, bugün Rusya Federasyonu içerisinde özerk bir cumhuriyet olan Başkurdistan sınırları içerisinde. Destancı, destanın tam olarak nerelerde geçtiğini destanda vermiştir. Destancının ismini verdiği yerlerin ismi Aslıkül (Aslı göl veya Acılı göl) ile Dim ırmağıdır. Destanda ismi geçen Karağas dağı ise bugün Rusya Federasyonu içerisindeki Hakas Özerk Cumhuriyeti topraklarındadır. Karağas dağının rakımı 3000 metredir. Destan kahramanlarının avlandığı ormanlar, muhtemelen bu dağda bulunmaktadır.

2.3.2. Su Altı Dünyasında

Destanda su altı dünyası, Aslıkül'ün dibindedir. Bu dünyada, balık gibi deniz canlıları ile yerüstünde yaşayan canlılar bir arada yaşayabilmektedir. Su altı dünyası, anlatıcı tarafından destanda ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmemiştir. Aslıkül'ün dibindeki su altı dünyasında bir padişah vardır. Padişahın kendisi ve halkı görünüş olarak yerüstündeki insanlara benzemesine rağmen, vücutları nurdan yapıldığı için yerüstüne çıkıp orada yaşayamamaktadırlar. Su altı dünyasında yerüstünde olduğu gibi göller ve nehirler bulunmaktadır. Padişahın ikamet ettiği yer, ormanın ortasında bembeyaz keçeden yapılmış bir çadırıdır. Su altı dünyası, yeryüzündeki dünyanın, dolayısıyla gökyüzünün tekrarıdır.⁷⁰ Kahraman da gökteki dairesel hareketin tekrarı olarak, su altı macerasının sonunda başladığı yere geri döner. Hıvhlıv ise su altı dünyasının bir unsurudur. Zayatülek ile birlikte

⁷⁰ Eliade, a.g.e., s. 23.

çıkıldığı yeryüzü macerasından su altı dünyasına geri dönmesi -daireyi tamamlaması- mümkün olmadığından yeryüzünde hayatı sona erer.

2.4. Zaman

Destancı belirli bir zaman diliminden bahsetmediği için destandaki zaman belirsizdir. Destanda zaman süreci, destancının giriş bölümünde Semer Han ve oğullarını tanıttıktan sonra başlar. Destanın sonraki bölümlerinde zamanın akışı normal bir seyir takip eder. Destancı, destanın gelişme bölümünde, olayların gelişimini başkahramanın su altı dünyasına indiği güne kadar gün gün anlatır. Su altı dünyasına, su kızı Hıvhlıv'a âşık olup onun arkasından giden başkahraman, burada önceleri su altı padişahı olan Hıvhlıv'ın babasından saklanarak günlerini geçirir. Daha sonra Hıvhlıv ile evlenmelerini kabul eden su altı padişahı, Zayatülek'in burada yaşamasına izin verir. Zayatülek, bir süre sonra su altı dünyasında yeryüzünü özlediği için sıkılmaya başlar. Kaynatası, Zayatülek'e sıkıntısının nedenini sorduğunda o da Balkantav ve Dim suyunu özlediğini söyler. Kaynatası emrindeki cinlere emir verir ve cinler bir gece içinde yeryüzünde Balkantav'ı bulamadıkları için onun yerine ona çok benzeyen bir dağ Zayatülek'in çadırının önüne alıp getirirler.

Su altı dünyasında mutlu olmayan Zayatülek ile Hıvhlıv'ı, su altı dünyasının padişahı su altı dünyasından efsanevî at Akboz ile sürü sürü hayvan verip yeryüzüne gönderir. Yeryüzünde Zayatülek ile Hıvhlıv mutlu bir hayat sürerken bir gün Zayatülek'in uruktaşları at koşturup gelirler ve babası Semer Han'ın öldüğünü haber verirler. İlde altı kardeşinin taht kavgasına tutuştuklarını bildirerek ondan ile han olmasını isterler. Zayatülek de eşi Hıvhlıv'a kırk gün sonra geri döneceğini söyleyip babasının yurduna gider. Yurtta düzeni sağlayıp dünya işlerine dalan Zayatülek, kırk günün geçtiğinin ve kırkinci gecenin de geçmek üzere olduğunu fark ederek hemen atına atlayıp Balkantav'a gider. Balkantav'a kırk birinci günde varan Zayatülek, eşinin cesedi ile karşılaşır ve daha sonra bu acıya dayanamayarak intihar eder. Bu epizotta kırk bir gün olarak belirli bir zaman dilimi söz konusudur.

2.5. Destanda Su Altı Dünyası

2.5.1. Başkurt Türkçesi

Zayatüläk Menän Hıwhılıw

...Zayatüläk yelä torğas Asılıkül buyına kilep sıǵıp Qarağas tawına kilep tuq-tay. Al Aq şoñqarın éyär qaşına ultırtıp Kük tolparın ülän aşarğa yebärä Ä üze qarañǵı tön bulıwğa qaramastan yaltırap yatqan küldeñ maturluǵına xayran qalıp hoqlanıp, ozaq qına qarap tora. Ber waqıt ul, kül sitendä nur uynağanın kürep, ğäcäpkä qala. Zayatüläk haq qına nur uynağan yergä yaqınlaşa. Kilhä, ni küze menän kürheñ, küldeñ sitendä genä yası taş östöndä toloomdarın taǵatıp, altın taraq menän altmış qolas ozonloǵo qara säsen tarap, hıw qızı ultıra. Asılıkül östöndäge nur uynawğa oşo hılıw qızınıñ hıw astınan sıǵıp bizänep ultırıwı säbäp bulğan ikan. Yeget, qızınıñ hılıwlıǵına tañ qalıp, ozaq qına isenä kilä almay qarap tora. Ul qızğa äkrenläp-äkrenläp kenä yaqınlay za unı añǵarmastan yebäk kewek yomşaq altmış qolas qara säsenän totop ala. Hıw qızı nisek kenä ısqınıp kitergä tırışa la, yeget yebarmäy. Şunan qız, yeget qulınıñ nıqlıǵın, unan qotola almasın hizep, yalbarırğa totona.

-Éy, yer ulı, hin, zinhar, mine yebärä kür! Min-hıw qızı. Äğär hıwzan ayırhañ, mine häläk iterheñ. Ul waqıtta üzen dä ülerheñ!-ti.

Ni tiklem genä yalınmahın, Zayatüläk hıw qızın yebarmäy. Yeget qızğa ğaşıq bula, uğa bılay ti:

-Yondoş yulap tön buyı,

Yalhız yeldem, hılıw qız,

Atıñ, ileñ belmäyem,

Äytep birse, hılıw qız.

İkâw bergä bulayıq,
Bergä tormoş qorayıq?

Qız:

-Sibär yeget, şawlama,
Atım mineñ-Hıwhılıw,
Mine horap dawlama,
Yeget, hiñä tiñ bulmam:
Nurzan tiwğan toqommon,
Yerzä yörötöp xurlama.
Yer ulına tiñ bulmas,
Nurzan tiwğan qız bala.
Yeget, hūzeñ ozaytma,
Yebärä kür, yer ulı,
Atam belhä, yaw halır,
Başıña qiyämät halır,-
tip äytkän, ti.

Tik Zayatüläk unı his kenä lä yebärmägän, ti.

Şul waqıt Hıwhılıw:

-Zayatüläk, yaş yeget,
 Yäşlegeñä barahıñ,
 Küldeñ qızı hılıw tip,
 Hıwğa yänhez qalahıñ.
 Menep yörögän tolparıñ,-
 Unan da torop qalırhıñ,
 Aq şöñqarıñ ber mesken,-
 Unan da ayırılıp qalırhıñ,
 Tip, tağı la qurqıtıp qarağan, ti.

Zayatüläk:

-Ber tigändä-belä alğan,
 Muyını honoq huna alğan,
 Muyını ozon torna alğan.
 Qoş osqoro-sürägäy.-
 Qanat qaqqay şunı alğan,
 Qolağı miñle tölkö alğan,
 Awızı qanlı büre alğan
 Aq şöñqarzan bizäyem,

Hıw astına töşäyem,
Hineñ menän bulayım!

Yel yetkermäy yeldergän,
Käräkte aldan beldergän,
Sabıſta al birmägän
Kük tolparzan bizäyem,
Hıw töbönä töşäyem,
Hineñ menän bulayım!-

ti. Läkin Hıwhılıw riza bulmay, nisek tä bulha, yegettän qotolop
kitmäk bula.

Hıwhılıw:

-Ay, Tülägem, Tülägem,
Bına hiñä bülägem:
Altın taraq, altın säsmäw,-
Unı la hiñä birämen.
Hiñä bulır tügelmen,
Miñä bulır tügelheñ,
Ömöt itmä, Tülägem,

Hıw töböndä ülerheñ.

Zayatüläk büläkte alıwzan baş tarta. Ul Hıwhılıwğa:

-Tuğız ay buyı kütärep,

Awırlıqtan böğölgän,

Tön yoqohon ös bülep,

Kükräk hötön imezgän

Äsäyemdän bizäyem,

Hıwğa töşöp üläyem,

Hineñ menän bulayım!

Ayırı haqal üstergän

Atamdan da bizäyem,

Hıw töbönä töşäyem,

Hineñ ösön üläyem!

Şunan huñ ğına Hıwhılıw, yomşara töşöp:

-Yeget, awızıñdı qımtı, küzeñde yom, mineñ tolomoma nıq toton, qul töbönä sumabız!-ti. Şulay itep ular ikäwläp hıw töbönä sumalar.

Zayatüläk Asılıkül töbönä töşöp, küzen asıp yebärhä, ikense ber sixri don'yanı kürä. İrken bolonda isäphez-hanhız yılqılar qoştap yöröy,

sılırap aqqan yılğalarına altın balıqtar uynay, tärän-tärän küldärendä här törlö öyräk, aqqoş, qır qazzarı yözöp yöröy, ti⁷¹...

...Zayatüläkteñ şulay yuqhınıp hağınıwın kürep hıw batşahı:

-Zayatüläk, hin yer ulı, yerhez yäşäy almashıñ. Hin-bögöndän ük üz irkeñdä, bında kösläp totmayım. Balqantawıña qaytıp, don'ya kötögöz. Hıwhılıw hineñ menän barır: ir qatın artınan yörömäy, qatın ir artınan yöröy. Öyörömdän Aqbuz tolparzı al. Don'ya qorop yebärew ösön mal biräm. Küldän sıgıp, Balqantawğa yetmäy torop, artıña äylänep qarama!-ti.

Zayatüläk Aqbuz tolparğa atlanıp, Hıwhılıwzı aldına ultırtıp hıw batşahı menän xuşlaşıp, küldän sıgıp kitä. Ul tup-tura Balqantawğa taban yul tota, Zayatüläk artta ber tuqtawhız külde qaynatıp, érkelep yılqı sıqqan, qolondar sırqırağan, asaw ayğırzar keşnägän, yer teträtkäñ toyaq tawıştarın işetä. Ul, tawışqa sızay almay, artına borolop qaray. Qaraha, Asılıküldän sısqan hırtlı öyör-öyör yılqı sıgıp kilgänen kürä. Zayatüläkteñ qarawı bula, yarğa sıgıp ölgörmägän yılqılar külgä kire sumalar, yergä ayaq basıp ölgörgäñdäre Aqbuz tolparğa éyärälär⁷²...

2.5.2. Türkiye Türkçesi:

Zayatülek ile Hıwhılıw

...Zayatülek, yelip gidip Asılıkül boyuna çıkıp gelmiş ve Karağay dağına varmış. O, ak şahini eyer kaşına oturtup, Kök Tulparını otlamaya göndermiş. Kendisi ise, karanlık gece olmasına bakmadan, yaldirayıp duran gölün güzelliğine hayran kalıp uzun süre bakıp durmuş. Bir ara o göl kıyısında bir nur (ışık) gezdiğini görüp, şaşırıp kalmış. Zayatülek, gizlice, sessizce ışık oynayan yere yakınlaşmış. Gelse, ne görsün, gölün kıyısında büyükçe bir taş üstünde saç örgülerini dağıtıp altın tarakla altmış kulaç uzunluğundaki kara saçını tarayan su kızı oturmaktaymış. Asılıkül'ün üstündeki nur oynamasına bu güzel kızın su altından çıkıp süslenmesi sebep olmuş. Yiğit, kızın

⁷¹ Ergun –İbrahimov, a.g.e., s. 437-439.

⁷² Ergun –İbrahimov, a.g.e., s. 441.

güzelliğine hayran kalıp uzun süre kendine gelemenden bakıp durmuş. O, kıza yavaş yavaş yakınlaşmış da ona fark ettirmeden ipek gibi yumuşak altmış kulaç kara saçından tutup almış. Su kızı, neler yapıp kurtulmaya çalışmışsa da yiğit, bırakmamış. Sonra kız, yiğidin bileğinin güçlü olduğunu, ondan kurtulamayacağını anlayınca yalvarmaya başlamış.

"Ey, yer oğlu, ne olur beni bırak! Ben, su kızıyım. Eğer sudan ayırırsan, beni helak edersin. O zaman kendin de ölürsün!" (de).

Ne kadar yalvarmışsa da, Zayatülek, su kızını bırakmamış. Yiğit kıza aşık olmuş; ona şöyle demiş:

"Yıldız saçıp gece boyu

Durmadan yeldim, güzel kız;

Adını, ilini bilmiyorum,

Söyleyiver güzel kız.

İkimiz birlikte olalım,

Birlikte yuva kuralım.

Kız:

"Güzel yiğit, gürüldeme

Adım benim -Hıvhlıv,

Beni isteyip vuruşma;

Yiğit sana denk olmam.

Nurdan doğan nesilim,
Yiğit, sözünü uzatma,
Bırakıver, yer oğlu,
Babam duysa, harp eder,
Başına kıyamet salar,-
diye söylemiş (de).

Fakat Zayatülek, onu asla bırakmamış (de).

O zaman Hıvhlıv:

"Zayatülek, genç yiğit,
Gençliğine doyasın,
Gölün kızı güzel diye,
Suda cansız kalırsın.
Binip gezdiğin tulparın,-
Ondan da kalırsın;
Ak şahinin bir miskin,-
Ondan da ayrılıp kalırsın.
Deyip, daha da korkutmuş, (de).

Zayatülele:

"Bir düzende, anlayan,
 Boynu uzun suna alan,
 Boynu uzun turna alan.
 Kuş uçkunu- ördek
 Kanat çırpmadan onu alan,
 Kulağı benli tilki alan,
 Ağzı kanlı kurt alan
 Ak şehirden vazgeçeyim
 Su altına gireyim,
 Seninle olayım!

Yel yetirmez, koşan,
 Gereği önceden bildiren,
 Çapışta ön vermeyen
 Kök tulpardan vazgeçeyim
 Su dibine gireyim,
 Seninle olayım!-(de).

Fakat Hıvhlıv razı olmaz; ne yapıp yapıp yiğitten kurtulup gitmeyi düşünmüş.

Hıvhlıv:

"Ey Tüleğim, Tüleğim,
 İşte sana hediye:
 Altın tarak, altın saç bağı,-
 Onu da sana vereyim.
 Senin olacak değilim,
 Benim olacak değilsin,
 Umut etme, Tüleğim,
 Su dibinde ölürsün.

Zayatülek, hediyeı almak istememiş. O Hıvhlıv'a

"Dokuz ay boyu taşıyıp,
 Ağırılıktan bükülen,
 Gece uykusunu üçe bölüp,
 Göğüs sütünü emdiren,
 Anamdan vaz geçeyim,
 Suya girip öleyim,
 Seninle olayım!

Ayrı sakal büyüten,
 Babamdan da vazgeçeyim,
 Su dibine ineyim,
 Senin için öleyim!

Ondan sonra Hıvhlıv, yumuşar gibi olup:

"Yiğit ağzını yum, gözünü kapat, benim saç örgüme sıkıca tutun; göl dibine dalıyoruz!" (de). Böyle edip onlar birlikte su dibine dalmışlar.

Zayatülek, Asılıkül dibine inip gözünü açınca, ikinci bir sihri dünyayı görmüş. Erkin çiftlikte hesapsız-sayısız yıklar otlayıp gezmekte; şarlayıp akan ırmaklarında altın balıklar oynamakta, derin derin göllerinde çeşit çeşit ördek, ak-kuş, kır kazları yüzmekteymiş (de)⁷³...

...Zayatülek'in böyle yoksunup hasret çektiğini gören su padişahı:

"Zayatülek, sen yer oğlusun, yersiz yaşayamazsın. Senin bugünden itibaren erkinliğin elinde: burada zorla tutmayacağım. Balkantav'ına dönüp yaşayınız. Hıvhlıv seninle gider. Erkek, kadın ardından gitmez: kadın erkek arkasından gider. Sürümden Akboz tulpan al. Yuva kurup geçim için mal vereceğim. Gölde çıkıp Balkantav'ına varmadan arkana dönüp bakma!" (der).

Zayatülek, Akboz tulpara binip. Hıvhlıv'ı önüne bindirip, su padişahıyla vedalaşıp, gölden çıkıp gitmiş.

⁷³ Ergun –İbrahimov, a.g.e., s. 445-447.

O, doğruca Balkantav'ına doğru yol tutmuş; Zayatülek'in ardından durmaksızın gölü kaynatan, sürü sürü yıldı çıkmış; kulunlar sırkramış, yabani aygırlar kişnemiş; yer titreten toynak sesleri işitilmiş. O, sese dayanamayıp arkasına dönüp bakmış. Baksa ki, Asılıkül'den sıçan sırtlı yıldı sürüsünün çıkıp gele görmüş. Zayatülek'in bakmasıyla birlikte daha yere çıkmamış olan yıldılar tekrar göle dolmuşlar; yere ayak basanları ise Akboz tulpara katılmışlar⁷⁴...

⁷⁴ Doç. Dr. Metin Ergun – Gaynislam İbrahimov, **Başkurt Halk Destanları**, Birinci Baskı, Ankara, 2000, s. 449.

3. Akhak Kola

3.1. Destan Hakkında Bilgi

Türk boylarından Başkurlara ait olan Akhak Kola destanı, konusu ve teması bakımından incelendiğinde hayvancılığa bağlı bir destandır ve Sovyetler Birliği döneminde, bilim adamlarınca sosyal hayat ve aile kuruluşu ile ilgili destanlar olarak sınıflandırılan destanlar grubundandır.⁷⁵ Konusu, sahibi tarafından kötü muameleye maruz kalan bir atın maceralarıdır. Destan, içeriği itibarıyla insanları eğlendirmekten çok ders vermeye yönelik, başkahramanı hayvan olan bir destandır.

Bu çalışmada kaynak olarak kullanılan Başkurt Halk Destanları isimli kitapta Başkurt Türkçesi ile hacim olarak 5 sayfa yer tutan Akhak Kola destanı, nazım nesir karışık ve kısa bir destandır. Genellikle destancı tasvir ederken ve karşılıklı konuşmaları verirken destanı manzum olarak söylemiştir ve destan metninin büyük bir kısmı manzumdur. Destan, hecenin 7'li ve 8'li kalıplarıyla söylenmiştir. Destancının kafiye tutturmak için 9'lu ölçüye başvurduğu da olmuştur. Ancak bu 9'lu hece ölçüsü kalıbıyla söylenmiş mısraların sayısı önemsenmeyecek kadar azdır.

... - Ana kilä bay ulı, (7'li)

Mına kilä bay ulı,

Yelbägäy yelän keygäne, (8'li)

Yeränsäy yurğa mengäne,

Yelä saba kilgäne-

Awızı-morono sapsaqtay,...⁷⁶ (9'lu)

⁷⁵ Sagitov, a.g.e., s. 15.

⁷⁶ Ergun-İbrahimov, a.g.e., s. 178.

Bu mısralar destanın bazı yerlerinde dörtlükler hâlinde, bazı yerlerinde ise sayısı dörtten fazla olarak mısralar hâlinde, yer almaktadır.

Buraŋolov 1907 yılında Akhak Kola destanını Güney Başkurdistan'dan Kunır Buğa destanı ile birlikte derlemiştir.⁷⁷

Bu destanın çalışya dâhil edilmesinin sebebi, su altı dünyasının bir mekân olarak geçtiği birçok Türk destanının ortak motifi olan efsanevî, uçabilen ve konuşabilen Tulpar'ın su altı dünyasından çıkıp gelmiş olmasıdır. Bu atın mitolojik destan anlatılarının dışında, sosyal yaşam tarzı ile ilgili destanlarda da geçmiş olması, Türk milletin zihninde atın ne kadar önemli bir rol oynadığına işaret etmesi bakımından önemlidir. Türk kahramanlık destanlarında kahraman her zaman atıyla beraber anılmakta ve Türk mitolojisinde at, olağanüstü özelliklere bürünmektedir. Akhak Kola destanında su altı dünyasından çıkan at da bu özellikleri taşımaktadır.

3.2. Destan Kahramanları

3.2.1. Birinci Dereceden Kahramanlar

Ağa oğlu (Kısrağın sahibi): Destanda, Şülgen gölüne giren kısrağın sahibidir ve destanın olumsuz kahramanıdır. Kendisi ağa oğlu olup zenginliğiyle övünmekte ve sahibi olduğu hayvanlara kötü davranmaktadır. Destanın olumlu başkahramanı Akhak Kola, bu destan kahramanı tarafından yaz kış demeden çalıştırılmakta ve yeterince beslenmemektedir.

Akhak Kola (Kısrağın tayı): Destanın başkahramanıdır. Annesi, sahibinden gizli olarak Şülgen gölünün içinde doğurmuştur. Kısrağın sahibi Şülgen gölüne giren kısrağını saklandığı yerde beklerken, gölün içinden beraber çıkan kısrağın ile tayının önüne aniden çıkmıştır. Bu ani çıkış üzerine kısrağın ve tayı ürkmüş; kısrağın göle girmeyi başarırken ki burada -anne tulpar, ait olduğu yere dönerek dairesel hareketi tamamlamaktadır- tayı ayağını

⁷⁷ Ergun-İbrahimov, a.g.e., s. 3.

burkup zedelediği için gölün içine girmeyi başaramamıştır. Bu olaydan sonra tayın ayağı düzelmediği için aksak kalmıştır.

3.2.2. İkinci ve Üçüncü Dereceden Kahramanlarla Varlıklar

At sürüsü: Ayağı düzelmediği için Akhak Kola'yı at sürüsünün içine katmayan sahibi, onu ağır işlerde çalıştırır. Bu duruma içerleyen ve isyan eden Akhak Kola, bir toy sırasında akranlarının arasına karışarak sahibinin diğer atlarıyla beraber dağ-taş arasına kaçıp gider. Daha sonra Akhak Kola, bu atlara dağ-taş arasında destanın olumsuz kahramanı ağa oğluna yakalanmamaları için liderlik eder. Bu atlar destanda, anlatıcı tarafından fizikî özelliklerine göre tasvir edilmiştir.

Güzel kız: Akhak Kola'yı aramak için gittikleri uzun yolculuk sırasında atın sahibi ve yol arkadaşının su istemek için durdukları yurdun (çadırın) içinden çıkan, şuh karaktere sahip destan kahramanıdır.

Kısrak: Kulunlama zamanı gelince atalarının yurdu Şülgen gölüne sahibinden gizlice giden kısraktır ve destanın başkahramanı olan Akhak Kola'nın annesidir. Bu kısrak, Şülgen gölünün içinden çıkan çok kıymetli yılkı sürüsünden olup destanda sıçan sırtlı, Şülgen bahalı, yumru toynaklı, dik kulaklı ve güzel vücutlu olarak tasvir edilir. Kısrak, destanda dairesel gelişimi geldiği yere geri dönmek suretiyle tıpkı kozmik unsurlar gibi dairesel biçimde tamamlamıştır.⁷⁸

Kara Karağol: Akhak Kola'yı arama işinde atların sahibi ağa oğluna yoldaşlık eden kişidir.

3.3. Mekân

3.3.1. Yer Üstü Dünyasında

Bu destan, su altı dünyasından çok yer üstü dünyasında geçmektedir. Destancı, destanda yer ismi vermediği gibi mekân tasvirleri de yapmamıştır.

⁷⁸ Eliade, a.g.e., s. 23.

İç mekân olarak bu destanda sadece şuh karakterli güzel kızın oturduğu yurt (çadır) geçmektedir. Dış mekân, destanın başkahramanı olan Akhak Kola'nın, diğer atlarla beraber sahibinden kaçıp dağ-taş arasına gittikten sonra, özgürce otlayıp gezdiği, coğrafi olarak ismi verilmeyen dağlar, nehirler ve kırlardır.

3.3.2. Su Altı Dünyasında:

Bu destanda su altı dünyası detaylı bir biçimde işlenmemektedir. Su altı, Akhak Kola'nın annesinin atalarının, yani tulpar atların yurdudur. Destanda Akhak Kola'nın annesi olan atın Şülgen gölünün içine kendisini doğurmak üzere gitmesinden bahsedilmektedir. Şülgen gölü günümüzde Rusya Federasyonu içerisinde özerk bir cumhuriyet olan Başkurdistan sınırları içerisinde yer almaktadır.

3.4. Zaman

Bu destanda da belirli bir zaman sürecinin işlemesi yoktur. Su altında dünyaya gelen Akhak Kola, yer üstüne annesi ile birlikte çıktığı zaman, annesinin sahibinin birdenbire karşısına çıkması üzerine ürkerek ayağını burkup zedeler. Annesi bu olay esnasında göle girmeyi başarır. Yer üstünde annesiz ve ayağını burktuğu için aksak kalan Akhak Kola'yı sahibi yüz gün boyunca bir yere kapatır. Daha sonra Akhak Kola büyüyünce onu sürüye katmayıp ağır işlerde kullanır. Bu süreç ise destanda kesin bir zaman dilimiyle ifade edilmemektedir.

Sahibinin kendisini ağır işlerde çalıştırması sebebiyle bu duruma isyan eden Akhak Kola, diğer atlarla birlikte dağ taş arasına kaçır. Ağa oğlu ve yol arkadaşı, kaçan atları aramak için epeyce bir zaman yol alırlar. Destancı, geçen bu süreyi destanda “Ha gitmişler bunlar, de gitmişler” kalıp sözleriyle ifade eder, dolayısıyla zaman ifadesinde yine masalımsı unsurlardan faydalanılmaktadır.

Ağa oğlu ve yol arkadaşına atların bulunduğu yeri tarif eden şuh karakterli güzel kız, “doğru gidersen bir günlük yol, dolanıp gidersen bir aylık

yol” ibaresini kullanarak destanda zamanla ilgili bir betimleme yapar. Bu kalıpla kısa ve uzun zaman dilimini ifade etmek için “gün” ve “ay” birbirine tezat oluşturacak şekilde kullanılmaktadır.

3.5. Destanda Su Altı Dünyası

3.5.1. Başkurt Türkçesi

Aqhaq Qola

Bulğan ti, ber beyä. Bik zatlı näseldän bulğan, ti, ul. Şülgänküldän sıqqan yılqı näselenän. Bıl beyä, qolonlar waqıtı yette nihä, yuğala ikän. Ber saq xucahı mini qarap torop totmaq bulğan. Artınan barha-bıl beyä Şülgänkül töbönä töşöp kitkän dä bargan. Ul şulay här saq qolondaw ösön ataları yortona qayta ikän. Şunan xuca qarap tora bını. [Qarap] torha-ber saq ni küze belän kürhenbeyä qolonon éyärtep hıwzan sıǵıp kilä, ti.

Sısqan hırtlı qola beyä,

Şülgän zatlı qola beyä,

Yomoro toyaq qola beyä,

Tırpaq qolaq qola beyä,

Şülgänküldän sıǵıp kilä,

Kül töbönän sıǵıp kilä,

Sısqan hırtlı qolon, beyä,

Şülgän zatlı qolon, beyä,

Yomoro toyaq, tırpaq qolaq,

Matur hınlı qolon, beyä.

Xucahı bılarzıñ qarşıhına kilep sıǵıwı bula-beyä belän qolono qurqışıp, ikehe ike yaqqa qasalar. Sısqañ hırtlı qola beyä kire Şülgänkülga inep yuğala. Qolono la unıñ artınan töşäyem tihä, qapıl borolğanda, ike ayağın imgätep quya. Şunan bını kilep totalar za, alıp qaytıp, yabıp quyalar.

Aqhaq qaldı ul mesken,

Hıqtap qaldı ul mesken,

Baz za yattı ber yöz kön

Aqhaq qola ber mezken.

Aqhaq qola üsep yetä. Bını öyörgä yebärmäyär, keşe arahına la indermäyzär. Yorttağı törlö awır éştär ösön totalar. Bıl xälgä Aqhaq qola bik zarlana:⁷⁹...

3.5.2. Türkiye Türkçesi

Akhak Kola

Varmış, (de), bir kısırak. Pek kıymetli nesildenmiş (de), o Şülgenkül'den çıkan yılkı neslinden. Bu kısırak, kulunlama zamanı gelince yok olurmuş. Bir defasında sahibi buna bakıp durmuş da tutmak istemiş. Arkasından varsa-bu kısırak Şülgenkül'e girip dibine gitmiş. O böyle her zaman kulunlamak için atalarının yurduna dönermiş. Sonra sahibi, bakıp durmuş buna. Bakıp dururken - bir ara ne görsün - kısırak kulununu arkasına takıp sudan çıkıp gelmekteymiş (de).

⁷⁹ Ergun – İbrahimov, a.g.e., s. 175.

Sıçan sırtlı kula kısrak,

Şülgen bahalı kula kısrak

Yumru toynak kula kısrak,

Dik kulak, kula kısvak,

Şülgenkül'den çıkıp gelir,

Göl dibinden çıkıp gelir,

Sıçan sırtlı kulun kısrak,

Şülgen bahalı kulun, kısrak,

Yumru toynak, dik kulak,

Güzel vücutlu kulun, kısrak,

Sahibi, bunların karşısına gelip çıkması üzerine kısrak ile kulun korkup, ikisi iki yöne kaçışmış. Sıçan sırtlı kula kısrak şülgenkül'e girip yok olmuş. Kulunu da onun arkasından girmek istemiş de hızla dönünce, iki ayağını burkup zedelemiş. Sonra gelip bunu tutmuşlar da götürüp bir yere kapatmışlar.

Aksayıp kaldı, o miskin,

Ağlayıp kaldı, o miskin,

Dermansız yattı bir yüz gün,

Akhak kola bir miskin.

Akhak kola, büyüyüp boya yetmiş. Onu sürüye katmamışlar, insan içine de sokmamışlar. Yurttaki çeşitli ağır işler için tutmuşlar. Bu duruma Akhak Kola çok sızlanıp:⁸⁰ ...

⁸⁰ Ergun – İbrahimov, a.g.e., s. 181

4. Zayatülek ile Sıslu

4.1. Destan Hakkında Bilgi

Türk boylarından Tatarlara ait olan Zayatülek ile Sıslu destanı, konusu ve teması bakımından incelendiğinde içerisinde masalsı mitolojik unsurlar bulunan bir destandır. Destanın konusunu, mekân olarak iki farklı dünyaya ait erkek ve kadın destan kahramanlarının aşkı oluşturmaktadır.

Çalışmada kaynak olarak kullanılan Tatar Destanları I⁸¹ isimli kitapta karşılıklı olarak bir sayfası Tatar Türkçesi bir sayfası Türkiye Türkçesi ile hacim olarak 22 sayfa yer kaplayan Zayatülek ile Sıslu destanı, nazım ve nesir karışık olarak söylenmiş kısa bir destandır. Karşılıklı konuşmaların manzum şeklinde olduğu destanın tasvir ve bilgi verilen kısımları mensurdur. Destandaki mısralar 7'li hece ölçüsüyle söylenmiştir. Destanda kimi zaman anlatıcı kafiye uyumunu sağlamak için 8'li hece ölçüsüyle söylenmiş mısralara da yer vermiştir; fakat bu hece ölçüsüyle söylenmiş mısraların sayısı çok azdır.

...Kuş emeylik, kömiş yözik (8'li)

Bülek bulsın, bay ugli; (7'li)

Şunu al da kuliña

Kaytıp kitkil, bay ugli!...⁸²

Zayatülek ile Sıslu destanı, Prof. Dr. Fatih Urmançı'nın Tatar Halık Destannarı adlı kitabından Vedat Kartalcık ve Caner Kerimoğlu tarafından Türk Dil Kurumu'nun Türk Destanları projesi kapsamında Kiril harfli orijinalinden transkribe edilip Türkiye Türkçesi'ne aktararak Tatar Destanları adıyla iki cilt hâlinde yayımlanmıştır. Tatar Destanları I adlı kitapta verilen bilgiye göre; Tatar destanlarının çoğu Sibiryâ Tatarlarından derlenmiştir. Bu

⁸¹ Prof. Dr. Fatih Urmançı, Tatar Destanları I, Türkiye Türkçesine Aktaranlar: Vedat Kartalcık, Caner Kerimoğlu, Birinci Baskı, Ankara, Öncü Basımevi, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.

⁸² Urmançı, a. g. e., s. 120.

derlenen destanlar, İdil boyu Tatarlarının yazılı kaynaklarında veya eskiden beri halk arasında çok yaygın olan el yazması kitaplarda saklanmıştır. Zayatülek ile Sıslu destanının, kaynak olarak kullanılan adı geçen kitapta Tülek, Tülek Kitabı, Tülek-Sıslu Destanı, Tülek Kitabı'nın Ahır isimlerinde dört varyantı daha bulunmaktadır. Bu destan, aynı coğrafyada yaşayan Başkurt Türkleri arasında da çeşitli varyantlarıyla destancılar tarafından anlatılmaktadır. Bu çalışmada destanın, Zayatülek ile Hıvhlıv adlı Başkurt varyantı da değerlendirilmiştir. Varyantlar arasında destandaki olayların ilerleyişi, aynı rollerde olan kahramanların farklı varyantlarda değişik isimlerle anılmaları ve destanların sonuçlarının farklı olması gibi birtakım farklılıklar vardır; fakat genel itibarıyla destan iki kahramanın aşkı üzerine kurgulanmıştır.

Bu destanın bu çalışmada değerlendirilmesinin nedeni, mitolojik düşüncelere özgü mekânların (su altı dünyası, yer altı dünyası gibi) ve canlıların (ejderha, dev, cin, peri gibi) bir fikir verebilecek kadar iyi bir şekilde işlenmiş olmasıdır.

4.2. Destan Kahramanları

4.2.1. Birinci Dereceden Kahramanlar

Zayatülek: Destanın başkahramanıdır. Sarı Morkas'ın genç hanımından dünyaya gelmiştir. Destancı onu güçlü, zeki ve yakışıklı birisi olarak tasvir etmiştir.

Zayatülek'in ağabeyleri: Sarı Morkas Han'ın diğer hanımlarından dünyaya gelen çocuklarıdır. Destanda isimleri "Zayatülek'in ağabeyleri" olarak toplu bir şekilde geçmektedir. Bu destan kahramanları, kendilerini Zayatülek'e göre yetersiz hissettikleri için ona düşman olmuşlardır. Bu yüzden destanda olumsuz destan kahraman tipleri rolündedirler. Türk destanlarında ve masallarında en küçük kardeş, kardeşlerin içinde çoğu zaman en akıllı, en güçlü, en yakışıklı ve aile içinde en değerli kahraman tipi rolündedir. Zayatülek ile Sıslu destanında destancı bu motifi iyi bir şekilde kullanmış ve destana akıcılık kazandırmıştır.

Çaçvar Han: Aslı Göl'ün dibindeki su altı dünyasının padişahı ve Sısulı'nun babasıdır. Destanın Başkurt varyantında, bu kahraman insanları sevmemektedir; fakat Tatar varyantında böyle bir durum söz konusu değildir. Destanda su altı dünyasının işlendiği bölümlerde birinci dereceden bir kahraman rolündedir.

Sısulı (su kızı): Destan başkahramanının âşık olduğu ve su altı dünyası padişahının kızı olan olumlu destan kahramanıdır. Eşsiz güzellikteki bu destan kahramanı, güzelliği ile destanın başkahramanını büyüleyip aklını başından alarak su altı dünyasına gelinmesine neden olur. Sısulı, ilk önce Zayatülek'i kendinden uzaklaştırmaya çalışır. Daha sonra o da Zayatülek'e âşık olur ve onun için çeşitli fedakârlıklarda bulunur.

4.2.2. İkinci ve Üçüncü Dereceden Kahramanlarla Varlıklar

Sarı Morkas: Destan başkahramanının babasıdır. Yerüstünde hanlık yapmaktadır. Olumlu bir destan kahramanıdır.

Cılız Akbüz at: Sarı Morkas Han'ın genç hanımından doğan Zayatülek'in yılık sürüsünün içinden elindeki dizgini şaklatması üzerine kendisine bakan, gösterişsiz bir attır. Dizgini şaklatıp hangi at bakarsa onu sahiplenerek at sahibi olma, geleneksel motiflerden biridir. Bütün gösterişsizliğine rağmen kahramanın kabullendiği bu at, daha sonra rüzgâr yetişmez bir tulpara dönüşür.

Beyaz kuş: Sarı Morkas Han'ın genç hanımından doğan Zayatülek'in, avcı kuş seçimi sırasında avda kullanması için ağabeyleri tarafından kendisine verilen beyaz kuş yavrusudur. Bu kuş daha sonra ak şahin olarak iyi bir avcı kuş olmuştur.

Cinler: Su altı dünyasında yaşayan vücutları ateşten yaratılmış, görünüş olarak da insana benzeyen destan kahramanlarıdır.

Diğer han çocukları: Zayatülek'in çocukluk çağında at yarıştırmaya, kuş avlama, ok atma gibi yarışmalarda beraber yarıştığı destan kahramanlarıdır.

Bu yarışmalarda Zayatülek hep birinci olduğu için Zayatülek'in ağabeyleri gibi bu çocuklar da Zayatülek'i kıskanıp ona düşman kesilmişlerdir. Bu çocuklar olumsuz destan kahramanları olup, destanda aktif olarak yer almamaktadırlar.

En iyi atlar: Sarı Morkas Han'ın diğer hanımlarından doğan oğullarının yılık sürüsünden ellerindeki dizginleri şaklatınca kendilerine bakan gösterişli ve güzel atlardır.

Kartal, şahin, atmaca: Sarı Morkas Han'ın diğer hanımlarından doğan oğullarının babalarının isteği üzerine avda kullanmak üzere seçtikleri avcı kuşlardır.

Ördek, kuş: Sarı Morkas Han'ın diğer hanımlarından doğan oğullarının gittikleri avda avcı kuşlarının yakaladığı kuşlardır.

Sekiz suna: Sarı Morkas Han'ın genç hanımından doğan Zayatülek'in ağabeyleri ile gittiği avda avcı kuşunun yakaladığı kuştur.

Zayatülek'in rüyasına giren kişi: Zayatülek uyurken onun rüyasına girerek ağabeylerinin yaptığı hain plânı anlatan ve başı sıkıştığında o belâdan kurtulması için Zayatülek'e dua öğreten olumlu destan kahramanıdır. Jung tarafından “doğaüstü yardımcı” olarak adlandırılan arketiptir.⁸³

Ördekler, akkuşlar, altın ve gümüş balıklar: Su altı dünyasının gümüş gibi parlak göllerinde, güzel taşlar arasından şırıldayıp akan ırmaklarında bulunan ve destancı tarafından tasvir edilen su altı dünyası canlılarıdır.

Vezirler: Kızının yer üstünden birisiyle evlenmesinin kendisine yakışıp yakışmayacağını danıştığı padişahın hizmetindeki kimselerdir. Bunlar Zayatülek ile Sısulü'nün evlenmelerini uygun görmüşlerdir. Bu yüzden olumlu destan kahramanlarıdır, fakat destanda aktif olarak rol almazlar.

⁸³ Carl Gustav Jung, Dört Arketip, İstanbul, Metis Yayınları, 2003, s. 99-100.

Aksakallı: Çaçvar Han'ın, Zayatülek ile kızına “siz burada yaşayamazsınız, burası cinlerin yurdu” diyerek yüklü bir miras ve çokça mal verip göndermesinden sonra Zayatülek yerüstüne çıkar. Yerüstünde nereye geldiğinden habersiz bir hâlde üzülmekte olan Zayatülek'in yanına bir aksakallı gelir ve ona “Hüda, Balkan Dağı'nı senin için yarattı” diyerek onu Balkan Dağı'na gönderir. Bu da doğaüstü yardımcı arketipidir.⁸⁴

4.3. Mekân

4.3.1. Yer Üstü Dünyasında

Destancı, destana başlarken Kırgız ülkesinde diye başlamaktadır. Bu destanın birçok varyantı bulunduğu için, destanda coğrafî olarak mekân, destancının, destanı anlattığı yerlere veya kendi kafasındaki kurguya göre değişebilmektedir.

Destancı, büyük, geniş, sınırsız bozkırda kuş avlamanın büyük bir hüner sayıldığını, destanın giriş kısmında bir cümlede vererek, destanın av sahnelerinin geçtiği mekân hakkında betimleme yapmıştır.

Destanda on iki kanatlı çadır, kapalı mekâna örnek teşkil eder. Bu çadır, destanın olumlu başkahramanı Zayatülek'in ve olumsuz tipler olan ağabeyleriyle han olan babası Sarı Morkas'ın oturduğu ve vezirleriyle, beyleriyle birlikte devlet işlerini yürüttüğü otağdır.

Destanda geçen Asılı Göl (Açılı Göl) isminden hareket edersek, bu göl günümüzde Rusya Federasyonu içerisinde özerk bir cumhuriyet olan Başkurdistan sınırları içerisinde yer almaktadır. Destanda geçen yüksek Kaşka dağı da bu gölün kibleye bakan tarafındadır. Destancının örnek vermek için isim olarak kullandığı Dim boyu, Başkurdistan sınırları içerisinde yer alan Dim Irmağı ile alâkalıdır.

Balkan, Türk lehçelerinde “dağ” anlamına gelen bir kelimedir. Bu konuda Abdülkadir İnan, şu bilgileri vermektedir: “Balkan yahut başka bir

⁸⁴ Jung, a.g.e., s. 99, 100.

lehçeye göre Balhan, Hazar Denizi kıyısında, Amuderya ırmağının eski yatağı olan Özboy'un denize ulaştığı yerin kuzeyinde bulunan sıradağların adıdır. Bu dağlara Büyük Balhan denir. Bunun güneyinde bulunan ve sıra dağlardan büsbütün ayrı duran başka bir dağa da, Küçük Balhan denir. Balkan dağı adına Kazak-Kırgızlarla Başkurtların folklorunda da rastlanır. Bu uluslar gerek Türkmen Balkan'ından, gerek Osmanlı Balkan'ından çok uzaklarda yaşayan Türklerdir. Başkurt ülkesinde, Ural Dağlarının orta bölgesinde, Dim ırmağından sekiz kilometre ve Ufa şehrinden on altı kilometre uzaklıkta Balkan adını taşıyan bir dağ vardır.”⁸⁵ Bu bilgilere ilâve olarak, İnan, Avrupa kıtasındaki Balkanlar adının, Peçenekler zamanında buraya taşınmış bir ad olduğu kanaatindedir.

Destancı “Zayatülek kendi ülkesi Türkistan'dan gittikten sonra tekrar oraya dönmedi... ..en sonunda Balkan Dağı üstünde ölüp, burada gömüldü,” demektedir. Göçebe toplumlar için mekânı sınırlamak mümkün değildir, bu sebeple de destanda Türk milletinin yaşadığı genel coğrafya göz önünde bulundurulmalıdır. Bu genel coğrafyadan bazı isimlerin verilmesi, daha önce de belirtildiği gibi, destanı daha gerçek kılmaktadır.

4.3.2. Su Altı Dünyasında

Destanda su altı dünyasının geçtiği mekân, Asılı (Açılı) Göl'ün dibindedir. Yer üstü dünyasından su altı dünyasına geçiş, destanın olumlu başkahramanı Zayatülek'in su altı dünyasının olumlu güzel kahramanı Sısulü'ya âşık olması üzerine gerçekleşir. Sısulü, bunun mümkün olamayacağını ısrarla söylemesine rağmen, Onun Zayatülek'ten kurtulmak için yaptığı hamleler boşa çıkar ve son anda onun altmış kulaç uzunluğundaki saçlarını yakalayarak Zayatülek su altı dünyasına iner. Burada kahraman, dünyevî karakterini dışarıda bırakarak⁸⁶ “yaratılış” mitleri ve “anne karnı” ile özdeşleştirilebilecek su altı dünyasına gider.

⁸⁵ Abdülkadir İnan, “Tarihte ve folklorda Balkan”, **Makaleler ve İncelemeler**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1987, s.619-621.

⁸⁶ Campbell, Joseph, **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 110.

Yer üstü dünyasından su altı dünyasına geçen destanın iki başkahramanı, su altı dünyasında cinlerin ve perilerin oturdukları şehre gelirler. Destancı tarafından bu şehir şu şekilde tasvir edilir: Bu şehirde duvarları camdan, çatısı cevherden, tabanları mermerden yapılmış büyük bir saray; sarayın yakınında gümüş gibi parlayan göller, türlü şekillerde ırmaklar ve çeşmeler vardır. Sular, güzel taşlar arasından şırıldayarak akmaktadır. Bu tasvirlerden anlaşıldığı gibi su altı, yeryüzünün bir tekrarıdır.

Başkahraman Zayatülek'in su altı dünyasından yer üstü dünyasına çıkışı, su altında sararıp solmasından sonra su altı padişahının rızasıyla olmuştur. Bu da yine destan kahramanının ait olduğu mekâna dönüşü, başladığı yere dönüşü olarak değerlendirilebilir ve bu diğer örneklerde olduğu gibi gökyüzündeki dairesel hareketin tekrarıdır.⁸⁷ Su altı padişahı Çaçvar Han, kızıyla evlenen Zayatülek'i cam araba ile muhafaza edip Açılı Göl dibinden göl kıyısına çıkararak bırakmıştır.

Destanlarda genellikle kahraman, kendi dünyası dışında bir başka mekâna bir defa gitmekle birlikte, bu destanda erginlenmenin tamamlanması, kahramanın ikinci defa su altı dünyasına inmesini gerektirir. Başkahraman Zayatülek'in ikinci defa su altı dünyasına inmesi, kendi rızasıyla olmaz. Zayatülek yer üstüne çıktıktan sonra eşi Sıslu ile birlikte Balkan Dağı'nda yaşamaya başlar. Burada yaptığı dombra ile türküler söyleyen Zayatülek'in ününü duyan su altı dünyasının padişahı, cinlerine onu tekrar su altı dünyasına getirmelerini emreder. Burada da Campbell'e göre "maceraya çağrı" gerçekleşir. Kahramanın bu çağrıyı reddetmesi mümkün değildir, aksi takdirde macera başlamaz.⁸⁸

Su altı dünyasına inen Zayatülek kaynatasına, yanında Sıslu ile Balkan Dağı'nın olmadığını türkü hâlinde söyler. Kayınbabası cinlerine hemen Sıslu ile Balkan Dağı'nı getirmelerini emreder. Cinler Balkan Dağı yerine ona benzeyen başka bir dağı su altı dünyasına getirirler. Bu dağın

⁸⁷ Mircea Eliade, **Ebedi Dönüş Mitosu**, Ankara, İmge Yayınları, 1994, s. 23.

⁸⁸ Campbell, a.g.e., s. 73.

Balkan Dağı olmadığını türkûyle söyleyen Zayatûlek'i, en sonunda kaynatasına tekrar yer üstüne çıkarır. Böylece kahramanın macera dairesi geldiği yere dönerek ikinci kez tamamlanır.

4.4. Zaman

Destanın zamanı mitolojik bir destan olduğu için belirsizdir. Zamanın geçişi ile ilgili olarak destanda olağanüstü durumlar yoktur ve bu durumla ilgili zaman motiflerine yer verilmemiştir. Destancı belirsiz bir zaman diliminde geçen destanı normal zaman süreci içinde kurgulayarak dinleyiciye anlatmıştır.

Anlatıcı, destanın giriş kısmında dinleyiciye destanın başkahramanının çocukluk çağı ile ilgili bilgiler verdikten sonra destanın gelişme bölümüne geçmektedir. Anlatıcının giriş kısmında destanın başkahramanının fiziksel ve karakteristik özelliklerini dinleyiciye anlatmasının nedeni, destanın kurgusunu üzerine odakladığı başkahramanı dinleyicinin gözünde canlandırmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Gelişme bölümünde destanın başkahramanı artık gençlik çağındadır ve destanda maceralarına erginlenmeye başlamaktadır. Destanın gelişme bölümünün büyük bir kısmı su altı dünyasında, az bir kısmı ise yer üstü dünyasında geçmektedir. Destanın sonuç bölümünde anlatıcı, destanın başkahramanı ile sevgilisini su altı dünyasından yer üstü dünyasına çıkarmıştır. Destanı da çocukluğundan itibaren ele aldığı başkahramanı hakkında “çokca ömür sürdükten sonra öldü” diyerek sonlandırmaktadır.

4.5. Destanda Su Altı Dünyası

4.5.1. Tatar Türkçesi

Zayatûlek Birle Sıslu

...Mine şul Asılı külde perilerdenmi, yuksa başka zatlardanmi, -
nemeglum bir âdem hanlık kıyla idi.

Monıñ isimi Çaçdar (çaçı bar) idi. Bu Çadçar hannıñ bigayet matur buldıkınnan her kim kürse gaşıyk bulıp, gıyşkınnan heyran kalıp, üz-üzin bilmes bula torgan bir kızı bar idi. Kız her kön ırte bilen külniñ çitine ııgıp, çaçın tarap ürip kiter idi.

Zayatülekniñ atı şul kızniñ saçın tarap utıra torgan taşniñ tugrısına tuktağan idi. Bu taş nu könde de bardır. Munı Tülek taşı dip eyteler. Öy zurlığında, dürt poçmaklı, östelge ohşaşlı, bik tigizlep yunıp yasagan şikilli bulıp toradır. (bu taşnı eli de başkortlar Susılınıñ çeç taragan taşı dip te eyteler). Şul kül buyındagı seki kibi taş östine utırıp, ap-ak ayaklarını kömiş kibi saf suga salındırıp, külegesı suzılıp külge tüşken köyinçe, bir han kızı köndegi adeti buyınça saçın tarap, üzin törli bizeklerge bizep utıra idi.

Kız ozın saçın ikige ayırıp açıp karayım dip torganda gına, sizmey de kaldı, Zayatülek kızga selam birdi.

Kız Tülekniñ tavışını işitip, bi huş bula yazıp, yözin kulları ile basıp kaldı. Gomirinde anday âdem tavışı işitkeni bulmagannan, ni kıylasın bilmey ah kıylıp eytti: “Eger min sini küre torgan bulsam, yözimni siña kürmezmegen bulır idim”, -didi.

Zayatülek bir küröv ile kızga can-ten ile gaşıyk bulıp, hiç süz eyter heli kalmadı.

Kızniñ küñilinde niçik bulsa da Tülekni aldap bir yakka karatıp, annan kaçıp suvga çumuv idi.

Tülek kızga gaşıyk bulıp, şul beyitni eytti:

BEYİT

İnip kildim atımnan,

İmdi siniñ ruzıña,
 Selam birdim ben seña-⁸⁹

Nindeg küçlü bulsa ayu-
 Bir tibretmey şunu algan
 Ak şöñkardan bizeyin.
 Atıñnı aytçı, Susılu,
 Atıñnı aytçı, Susılu!

Kız Zayatülekke karap:
 Atım sorap ni dırsen,
 Cirim sorap ni dırsen?
 Bizniñ yirler katıdır,
 Tüzelmassıñ, Tülegim,
 Tüzelmassıñ, Tülegim!
 Bizniñ yirler taşlıdır-
 Gossa bulıp ülersen,
 Hasta bulıp yatırsen,
 Kaytıp kitkil, Tülegim,
 Kaytıp kitkil, Tülegim.

⁸⁹ Urmançı, a.g.e., s.116.

Tülek kızga:

Artık koşnı asrama
 Ak şöfkardan bizeyin,
 Aylık yulga karagan-
 Könlük yulga bir baksan,
 Dürt ayagı mayırılğan
 Argamakdan bizeyin,
 Siniñ birle bulayın,
 Suvga kitip üleyin⁹⁰
 Zayatülek kızga:

Ayırı sakal üstirgen
 Atamnan da bizeyin,
 Sarı Morkas han ili-
 Barınnan da bizeyin.
 Siniñ bilen bulayın,
 Suvga töşip üleyin.

⁹⁰ Urmançı, a.g.e., s.120.

Kız Zayatülekke karap:

Ayrı sakal üstirgen

Atamnan da bizmegil,

Sarı Morkas han ili-

Barınnan da bizmegil,

Süziñ aytçı, Tülegim,

Süziñ aytçı, Tülegim.

Ana, argı yagırñnan,

Kile catır biş kişi,

Bilmmeymüsen, bay ugli,

Kürmeymüsen, han ugli?-

dip, Zayatülekni aldap çitke karattı da üzi suvga çumıp kitti. Yigit eylenip karasa kız suvga çummuş. Kızniñ saçı altmış karış idi. Şul ozın suzılğan cılan kibi kara saçınıñ barı altı karışı suv östinde kalğan vakıta Zayatülek, kiri borılıp karap: “Ah, harap buldım, Susılu mini aldap kına çitke karatkan iken, indi monda yalgız kalğançı Susılu bilen suv astında ülgenim artık”, -didi de Susılu’nın saçına barıp yabıştı. Şul yabışkan köyinçe ikevlep Asılı külniñ astuna töşip kittiler.

Birazdan soñ ikinçi bir yaktı dönyaga barıp çıktılar. Şul cirde cinner torgan şeerde Susılu’nıñ ak piyaladan sarayı bar idi. Şul aldına barıp tuktadılar. Zayatülek kızniñ saçını kulına bik nık itip uragan idi. Kız “Cibersene!” dip niçaklı yalınsa da kulınnan ıçkındırmadı.

Monnan soñ kız şul beyitni eytti:

Min kireyim sarayga,

Urın-yüşek ceyeyim,

Sini çıgıp alayım,

Kötip torgıl, bay uglı!

Çeçkeyimni ıçkındır,

Min çıgarmin, kötip tor,

İterbiz Birge hozur,

Kötip torgıl, bay uglı!

Monnan soñ Tülek kızniñ saçını ıçkındırdı. Kız sarayga kirdi de biklendi. Tülek işik töbinde kaldı. Kızdan hiçbi habar yuk idi. Sarayniñ divarı piyaladan, başları gevherden, idenleri mermer taşınan idi. Saraynıñ yakınında saf kömiş kibik yaltırap yatkan küller östinde törli tösdegi yılgalar, çışmeler çılırtıdışıp, matur taşlar arasından agıp yatalar, suv eçinde sap-sarı altın, bembeyaz kömiş kibi matur balıklar uynap yöriyler idi.

Kız, Zayatülekni monda kaldırıp, üz yanına sarayga kirtmegeç, Zayatülek eligi töşindegi karttan öyrengeñ dogasını okıdı. Şundık küller korıy, çışmeler kibe başlap, koşlar, balıklar ülerge yakınlaştılar.

Bu işni kürgeç de periler padişahka barıp: “İy hörmetli şahımız! Kızniñ saray işigi töbinde bir ademi zat utıra, şul yigitniñ şomlığınnan bulsa kirek, küller, yılgalar korıy başladılar. Ul ademiñ kaydan kilgeni, niçik itip monda kile alğanı bigisiz”, [didiler.] Padişah şunduk kızına: “İy kızım! Ul yigit, elbette sin kül

çitine çıgıp çeçin taraganda kürip kalgan da siniñ artıñnan monda kilgendir, ul yañına kirsıñ, anıñ ni eşi bar soraş, anıñ siña zararı tiymes, şunnan soñ kaydan kilgen-şunda kiter", -dip hat yazıp birip ciberdi. Susılu atasınıñ hatın alıp ukıgaç, saraynıñ işigini açtı. Şul segat Zayatülek, sarayga kirip, açuvınnan Susılunıñ saçınnan tottı.

Susılu: "İy yiğit! indi min siniñ, sin minin buldık, miniñ buldık, minim çeçimnen ciber", -didi.

Monnan soñ Susılu atasına heber ciberdi.

Atası, bu heberni işitkeç: "Bu eş ohşar miken? Ul tufraktan yaratıldı, biz uttan yaratıldık, ulcir östinde tora, biz kül astında suvda toramız", -didi. Vezirleri: "İy padişah! İndi bu kıznıñ tekdiri adem balasınnandır", -digeç, padişah kızını Zayatülekke birmekçi buldı.

Bötin şehir halkı, zur tuylar yasap, Susılunı Zayatülekke birdiler. Bolar şulay torgan vakıtta, birkön Susılu Zayatülekke: "Minim sahraga çıgıp yörip kaytasım kile, siz monda torıñız, min tiz kaytırmın ". -dip çıgıp kitti.

Zayatülek, yalgız kalgaç, saraynıñ bülmelelerini karıy başladı. Yöriy torgaç bir bülmede bulat közgi kürdi. Közgige karap, üziniñ sargayganın kürgeç:

"Ah! Ata-anamnan, Törkistan ilinen ayrılıp, bir kızga gaşıyk buldım, bir kız öçin yözimni sarı kıldım ", -didi.⁹¹

Bir vakıtta Çaçvar han, Tülek bilen kızı Susılunı üziniñ yortına çakırıp: "Bu yort hem ilim-cin yortı, cin ili. Siz monda tora almassız, indi cir yözine çıgıñız, min sizge niçi itip küp mal birirmin", -didi. Susılu bilen Tülekki pıyala arba bilen kütertip, Açılı kül astınnan yar çitine çıgartıp taşlattı.

⁹¹ Urmançı, a.g.e., s.122, 124-126.

Zayatülek, kül çitinde kaygırıp, kayda barırın bilmiy torganda, açılı kül-ak sakallı kart kilip: "Ey uglm! Bir de kaygırma, Balkan tavga bar! Hoday Balkan tavnı siniñ öçin yaratkan", -didi.

Susılu, Zayatülekke karap: "iy, canım, tav başına minip citmiy torıp, bir de artına eylenip karama! Eger de eylenip karasañ, bizge iyerip kile torgan mal-tuvarnı harap itersen", -didi. Tülek, atına minip, koşını kolına kundırıp, Susılu eytkençe, artına eylenip karamıy, tavga karap yüneldi.

Han Susıluga atsız arbalar ezirlep, asıl zatlar tulgan sandıklar töyetip, kol kızları bilen birge Tülekniñ artınan ciberdi. Susılunun artınan suv yılmaların kudırdı. Kol kenizekler kışkırışıp, yılmalar kışneşıp elle nindi tavişlar çıgaralar idi. Tülek Asılı külden Öydirek baş digen cire citkençi artına eylenip karamadı. Balkan tavga citer çakta, küñüline kurkuv töşıp, taviş çıkkın yakka eylenip karasa, tıçkan sırtlı kola yılm bilen açılı kül birle Öydirek arası tulgan, Açılı külni hamann çıgıp bitmegenner. Birsinin sırtına birsi başın salıp çıguvlarını kürdi. Zayatülek eylenip karagaç ta, kurkışıp, Açılı külge kiri çumdılar. Kalgannarı bı az kaldı. Eger de Zayatülek artına eylenip karamasa, şul töşli yılmalar bilen cir yözi tular idi. (Mine bu vakıtka çaklı Sermesen hem Dim buyı Başkortları Çeçen, ütkir mallarnı Susılunıñ artınan çıkkın suv yılmısı diyler.) Kalgan malları bilen, Balkan tavga barıp, gomir ite başladılar. Ul vakıtlarda Balkan tavında Törli canvar, yagni kır kiyikleri bar idi. Zayatülek uynga osta bulganga küre, törli köyler cırılıy, uynıy, mondağı canvarlarını kürip, bu üleñnerni eyte idi:⁹²

Monnan soñ Zayatülek şul tirege meşhur buldı. Cinner barıp padişahka: "Bu könde kiyeviñ meşhur bulgan Balkan tavında şahlık ite", -didiler.

Padişah kiyevini kunakka çakırdı. Tülekni cinner kilip alıp kayttılar. Anda bar-gaç, aña uyn uynarga kuştılar.

⁹² Urmançı, a.g.e., s.128.

Tülek, babası cin padişahına karşı karap:

Uñ yagımnan tirerge

Balkan tavım yuk minim,

Sul yagımnan tirerge

Susılum yuk minim,

didi.

Padişah, cinnerge emir kıylıp: "Barıgız, Susılu bilen Balkan tavını monda alıp kiligiz", -didi. Cinner barıp Susılunu alıp kildiler. İkinçi ret barıp, Balkan tavını taba almagaç, ikinçi bir tavnı Balkan tavga ohşatıp, padişah hem Tülek yanına alıp kildiler. Zayatülek, bu tavnıñ Balkan tavi tügil ikenin añlatıp, şu süzlerini eytti:

Tavnı tavga ohşatıp,

Timir bilen korşatıp,

Alıp kile catırlar-

Minim tavım bu tügil.

Sulap kakan kazıktay,

Suda yörgegen balıktay

Kiyigi küp Balkan tav-

Balkan tavım bu tügil,

Balkan tavım bu tügil.

Balkan tavnıñ biyigi,

Başında uynar kiyigi, -

Balkan tavım bu tügen,

Balkan tavım bu tügen.

Kız baladay söyselgen

Tölkisi küp Balkan tav, -

Balkan tavım bu tügen,

Balkan tavım bu tügen.

Maylap salgan kayıştay

Cılanı küp Balkan tav, -

Balkan tavım bu tügen,

Balkan tavım bu tügen.

Şeş ayaklı, şeş mügizli

Bolanı küp Balkan tav, -

Balkan tavım bu tügen,

Balkan tavım bu tügen.

Alpan-tulpan atlagan

Ayuvı küp Balkan tav, -

Balkan tavım bu tügen,

Balkan tavım bu tügen.

Tavnı tavga ohşatıp,

Timir bilen korşatıp,

Alıp monda kilseler de,

Balkan tavım bu tüğil, -

dip eytti de uyın uynamadı.

Padişah, monı kürgeç, Zayatülek birle Susılunı cir östine çıkarttı. Alar, kiri şul Balkan tavı östine barıp, küp yıllar gomir ittiler. İn ahırda şul tavda vafat buldılar.

Zayatülek bilen Susılunıñ kabirleri şundadır. Zayatülek, üz ili Törkistannan kitkeç, kiri anda urap kayta almadı. Susıluga gaşıyk buluv sebebinen, âçılı tiresinde Balkan tavında yörip gomirini ütkerdi, iñ ahırda Balkan tavı östinde vafat bulıp, şunda kümildi.⁹³

4.5.2. Türkiye Türkçesi

Zayatülek ile Sıslu

...İşte bu Asılı gölde perilerden mi, yoksa başka varlıklardan mı, bilinmeyen bir hanlık kılıyordu.

Bunun adı Çaçvar (saçı var) idi. Bu Çaçvar Han'ın, çok güzel olduğundan kim görse âşık olup, aşkından hayran kalıp, kendinden geçer, bir kızı vardı. Kız her gün sabahleyin gölün dışına çıkıp, saçını tarayıp, örüp giderdi.

Zayatülek'in atı bu kızın saçını tarayıp oturadurduğu taşın yanında durmuştu. Bu taş günümüzde de vardır. Buna Tülek taşı derler. Ev büyüklüğünde, dört köşeli, masaya benzer, çok düz yontup yapılmış gibi durur (Bu taşta Başkurtlar Susılu'nun saçını taradığı taş da derler). Bir han kızı, bu göl kenarındaki seki gibi taşın üzerine oturup, hem beyaz ayaklarını gümüş gibi saf suya sallandırıp, suretini uzanıp göle yansıyacak şekilde, günlük alışkanlığı üzere saçını tarayıp, kendini süslerle bezeyip otururdu.

⁹³ Urmançı, a.g.e., s.130, 132.

Kız, sadece uzun saçını ikiye ayırıp açıp bakayım dediğinde, anlamadan kaldı, Zayatülek kıza selam verdi.

Kız, Tülek'in sesini işitip, bir hoş olayazıp, yüzünü elleri ile kapattı. Hayatında öyle insan sesi işitmemiş olduğundan, ne yapacağını bilemeden ah edip söyledi: "Eğer ben seni görseydim, yüzümü sana göstermezdim", dedi. Zayatülek bir görüşte kıza can ten ile âşık olup, hiçbir şey söyleyecek hâli kalmadı.

Kızın aklında nasıl yapsa da Tülek'i aldatıp bir yana baktırarak, ondan kaçıp suya girmek vardı. Tülek kıza âşık olup şu beyiti söyledi:

BEYİT

İnip geldim atımdan

Şimdi senin nasibine,

Selam verdim ben sana⁹⁴

Ne kadar güçlüyse ayı

Hiç titretmeden bunu alan

Ak şahinimden vazgeçeyim.

Adını söyle Susılu,

Adını söyle Susılu!

Kız Zayatülek'e bakar:

⁹⁴ Urmançı, a.g.e., s.117.

Adımı sorup ne dersin,
 Yerimi sorup ne dersin?
 Bizim yerler katıdır,
 Dayanamazsın Tülek'im.
 Yaşayamazsın Tülek'im
 Bizim yerler taşlıdır
 Kederlenip Ölürsün,
 Hasta olup yatarsın,
 Dönüp git Tülek'im,
 Dönüp git Tülek'im.

Tülek kıza:

Fazla kuşu büyütmez
 Ak şahinimden vazgeçeyim,
 Aylık mesafeye bakan
 Günlük yolu bir basan,
 Dört ayağını bir kaldıran
 Küheylanımdan vazgeçeyim,
 Seninle olayım

Suya gidip öleyim.⁹⁵

Zayatülek kıza:

Seyrek sakal uzatan

Babamdan da vazgeçeyim,

Sarı Morkas Han yurdu

Hepsinden de vazgeçeyim.

Seninle olayım,

Suya düşüp öleyim.

Kız Zayatülek'e bakıp:

Seyrek sakal uzatan

Babandan da vazgeçme,

Sarı Morkas Han yurdu

Hiçbirinden de vazgeçme

Sözünü söyle Tülek'im,

Sözünü söyle Tülek'im.

Oraya arka yanından

Geliyor beş kişi,

⁹⁵ Urmançi, a.g.e., s.121.

Bilmiyor musun, bey oğlu,
Görmüyor musun, han oğlu?

deyip, Zayatülek'i arkaya baktırdı, kendisi suya daldı gitti. Yiğit dönüp bakınca, kız suya dalmış. Kızın saçı altmış karıştı. Bu uzun yatan yılan gibi kara saçının altı karış suyun üstünde kaldığı anda Zayatülke geriye dönüp bakıp: "Ah mahvoldum, Susılu beni aldatıp arkaya baktırınca, şimdi burada yalnız kalıncaya kadar, Susılu ile su altında ölürüm artık" dedi ve Susılu'nun saçını yakaladı. Bu yakaladıktan sonra ikisi, Asılı gölün içerisine girip gittiler.

Biraz sonra öteki taraftaki dünyaya geldiler. Burada cinlerin yaşadığı şehirde Susılu'nun beyaz camdan sarayı vardı. Bu sarayın önüne gelip durdular. Zayatülek kızın saçını eline çok sıkı dolamıştı. Kız "Bırak!" diye ne kadar yalvardıysa da elinden bırakmadı.

Bundan sonra kız şu beyiti söyledi:

Ben gireyim saraya,
Yere döşek sereyim,
Seni çıkıp alayım,
Bekle, bey oğlu!
Saçımı bırak,
Ben çıkarım, bekle,
Beraber huzur ederiz,
Bekle, bey oğlu!

Bundan sonra Tülek kızın saçını bıraktı. Kız saraya girdi ve kilitlendi. Tülek kapının arkasında kaldı. Kızdan hiçbir haber yoktu. Sarayın duvarları camdan, çatısı cevherden, tabanı da mermerdendi. Sarayın yakınında saf gümüş gibi parlayıp duran gller üstünde trl şekilde ördekler, akkuşlar yüzüyorlardı. Sarayın diğer yanındaki trl şekildeki ırmaklar, çeşmeler şırıldaııp, güzel taşlar arasından akıp duruyorlar. Suda sapsarı altın, bembeyaz gümüş gibi balıklar oynuyorlardı.

Kız Zayatülek'i burada bırakıp, kendi yanına saraya almayınca, Zayatülek o rüyasındaki yaşıldan ğrendiğ duasını okudu. Bu anda gller kurumaya, çeşmeler kesilmeye başılayıp, kuşlar, balıklar leyazdılar.

Bu işi görünce periler, padişaha gidip: " Ey saygıdeğer şahımız! Kızının saray kapısı önünde bir insan oturuyor, bu kişinin kötülüğünden olsa gerek, gller, ırmaklar kurumaya başıladı. O insanın nereden geldiğini, ne yapıp da buraya geldiği belirsiz", dediler.

Padişah bu anda kızına; "Ey kızım! O yiğit, elbette, sen gölün dışına çıkıp saçını taradığın zaman görmüş ve senin arkandan buraya gelmiştir, o yanına girsin, onun ne işi var, sor, onun sana zararı olmaz, bundan sonra nereden geldiyse, oraya gnder" diye mektup verip gönderdi. Susılu babasının mektubunu alıp okuduktan sonra, sarayın kapısını açtı. O anda Zayatülek saraya girip, sinirinden Susılu'nun saçından tuttu.

Susılu: " Ey yiğit! Şimdi ben senin oldum, sen benim oldun, benim saçımdan bırak", dedi.

Bundan sonra Susılu babasına haber gönderdi.

Babası bu haberi duyduktan sonra: "Bu iş yakışır mı ki? O topraktan yaratıldı, biz ateşten yaratıldık, o yer üstünde yaşar, biz gl altında suda yaşarız", dedi.

Vezirleri: " Ey padişah! Şimdi bu kızın nasibi insanoğlundandır", deyince, padişah kızını Zayatülek'e vermeyi kabul etti.

Bütün şehir halkı büyük bir düğün yapıp, Susılu'yu Zayatülek'e verdiler. Bunlar böyle yaşarlarken, bir gün Susılu Zayatülek'e: "Ben bozkıra çıkıp, dolaşıp dönmek istiyorum, siz burada durun, ben çabuk dönerim", diye çıkıp gitti.

Zayatülek yalnız kalınca, sarayın odalarına bakmaya başladı. Yürürken bir odada büyük bir ayna gördü. Aynaya bakıp, kendisinin sarardığını gördükten sonra:

"Ah! Babamdan annemden Türkistan'dan ayrılıp, bu kıza âşık oldum, bir kız için yüzümü sarı kıldım", dedi.⁹⁶

Bir süre Çaçvar Han, Tülek ile Susılu'yu kendi ülkesine çağırıp: " Bu yurt ve ülkem cin yurdu, cin ülkesi. Siz burada yaşayamazsınız, şimdi yeryüzüne çıkın, ben size miras bırakıp çok mal veririm", dedi. Susılu ile Tülek'i cam araba ile muhafaza edip, Açılı göl dibinden göl kıyısına çıkarıp bıraktı.

Zayatülek gölün dışında üzülüp, nereye geldiğinden habersizken, Açılı göle aksakallı yaşlı gelip: "Ey oğlum! Hiç üzülme Balkan dağına git! Hûda Balkan dağını senin için yaratmış", dedi.

Susılu, Zayatülek'e bakıp: " Ey canım, dağın tepesine çıkana kadar, hiç arkana bakma! Eğer dönüp bakarsan, bize verilen malı mülkü yok edersin", dedi. Tülek atına binip, kuşunu eline kondurup, Susılu'nun söylediği gibi, arkasına dönüp bakmadan, dağa bakıp yöneldi.

Han Susılu'ya atsız arabalar hazırlayıp, kıymetli şeylerle dolu sandıklar yükleyip, hizmetçi kızlarıyla birlikte Tülek'in arkasından gönderdi. Susılu'nun arkasından su atlarını gönderdi. Köle cariyeler bağırıp, atlar kişneyip nasıl sesler çıkarıyorlardı. Tülek asılı gölden Öydirek tepesi denen yere gelene kadar, arkasına dönüp bakmadı. Balkan dağına ulaştığı zaman, içine korku

⁹⁶ Urmançi, a.g.e., s. 123-127.

düşüp, ses çıkan tarafa dönüp bakınca, Açılı gölle Öydirek arasına dolan sıçan sırtlı kula atlar, Açılı gölden çıkmaya devam ediyorlar. Birinin sırtına birisinin başını koyup çıktıklarını gördü. Zayatülek dönüp bakınca, korkup Açılı göle geri daldılar. Geride çok az kaldı. Eğer Zayatülek arkasına dönüp bakmasaydı, böyle atlarla yeryüzü dolardı, (işte bu zamana kadar Sermesem ve Dim boyu Başkurtları kurnaz, becerikli hayvanlara, Susılu'nun arkasından çıkan su atları derler.) Kalan malları ile Balkan dağına gelip, ömür sürmeye başladılar. O zamanlarda Balkan dağında çeşitli canlılar, yani yaban hayvanları vardı. Zayatülek oyunda usta olduğu için, çeşitli türküler söyler, çalar, buradaki canlıları görüp, bu türkülerini söylerdi:⁹⁷

Bundan sonra Zayatülek bu çevrede meşhur oldu. Cinler gidip padişaha: "Bugün güveyin meşhur olduğu Balkan dağında şahlık ediyor", dediler.

Padişah güveyini konağa çağırdı. Cinler Tülek'i alıp getirdiler. Oraya varınca, ona oyun oynamasını söylediler.

Tülek, kayınbabası cin padişahına doğru bakıp:

Sağ yanımdan dayamaya

Balkan dağım yok benim,

Sol yanımdan dayamaya

Susılu'm yok benim.

dedi.

Padişah cinlere emredip: "Gidin, Susılu ile Balkan dağını buraya alıp gelin", dedi. Cinler gidip Susılu'yu alıp geldiler. İkinci kez gidip, asıl Balkan dağını bulamayınca, başka bir dağı Balkan dağına benzetip, padişah ve

⁹⁷ Urmançi, a.g.e., s. 129.

Tülek'in yanına alıp geldiler. Zayatülek bu dağın Balkan dağı olmadığını anlatıp, şu sözleri söyledi:

Dağı dağa benzetip,
 Demir ile kuşatıp,
 Alıp geliyorlar
 Benim dağım bu değil.
 Sulayıp çakılmış kazık gibi,
 Suda yüzen balık gibi
 Geyiği çok Balkan dağı
 Balkan dağım bu değil,
 Balkan dağım bu değil.
 Balkan dağının tepesi,
 Başında oynar geyiği,
 Balkan dağım bu değil,
 Balkan dağım bu değil.
 Kız çocuk gibi süslenen
 Tilkisi çok Balkan dağı,
 Balkan dağım bu değil,
 Balkan dağım bu değil.
 Yağlanıp bırakılmış kayış gibi
 Yılanı çok Balkan dağı,

Balkan dağım bu değil,
 Balkan dağım bu değil.
 ŖiŖ ayaklı, ŖiŖ boynuzlu
 Geyiği ok Balkan dağı,
 Balkan dağım bu değil,
 Balkan dağım bu değil.
 Yalpa yulpa atlayan
 Ayısı ok Balkan dağı,
 Balkan dağım bu değil,
 Balkan dağım bu değil.
 Dağı dağa benzetip,
 Demir ile kuŖatıp,
 Alıp buraya gelseler de,
 Balkan dağım bu değil,
 diye söyledi de oyun oynamadı.

PadiŖah bunu görünce, Zayatülek ile Susılu'yu yer üstüne çıkardı. Onlar yine bu Balkan dağına gidip, çok uzun yaŖadılar. En sonunda bu dağda ldler.

Zayatülek ile Susılu'nun kabirleri buradadır. Zayatülek kendi lkesi Trkistan'dan gittikten sonra, tekrar oraya dönemedi. Susılu'ya Ŗık olduğu için, Açılı arkasında Balkan dağında ömür geçirdi, en sonunda Balkan dağı üstünde ölüp, burada gömüldü.⁹⁸

⁹⁸ Urmançi, a.g.e., s. 131, 133.

5. Ösküs Uul

5.1. Destan Hakkında Bilgi

Türk boylarından Altaylara ait olan Ösküs Uul destanı konusu ve teması bakımından içerisinde masalsı mitolojik unsurlar bulundurmaktadır. Konusu, sıradan bir kimsenin çok zor şartlar altında kendini yetiştirerek kahramanlığa giden yolda, başından geçen macerası, aşkı, mücadelesiyle birlikte iyi ile kötünün çatışmasıdır.

Bu çalışmada kaynak olarak kullanılan Altay Destanları II⁹⁹ isimli kitapta karşılıklı olarak aynı sayfada sol kısmı Altay Türkçesi, sağ kısmı Türkiye Türkçesi ile 86 sayfa yer kaplayan Ösküs Uul destanı, tamamı manzum bir destandır. Toplam 3655 mısradan oluşan destan, 7'li hece ölçüsüyle söylenmiştir. Destanda destancı kimi yerlerde âhengi sağlamak için 6'lı ve 8'li kalıplarla söylenmiş mısralara da yer vermiştir. Destancı destandaki mısralar arasında hiç boşluk bırakmadan 3655 mısrayı ardı ardına söylemiştir. Dolayısıyla belli bir nazım birimi söz konusu değildir. Kafiye örgüsü 3655 mısra arka arkaya geldiği için destan içerisinde gruplar hâlinindedir ve şekil olarak bakıldığında bu kafiyelenmiş gruplar hemen göze çarpmaktadır.

Ösküs Uul destanı, İbrahim Dilek tarafından bizzat Altay bölgesine gidilerek büyük Altay destancısı Kalkın'den derlenmiş ve Türk Dil Kurumu'nun Türk Destanları projesi kapsamında yine İbrahim Dilek tarafından Altay Destanları II adlı kitapta Kalkın'den derlenen diğer destanlarla birlikte yayımlanmıştır.¹⁰⁰

Ösküs Uul destanının Tuva Türkleri arasında da çeşitli varyantları bulunmaktadır. Bu varyantlar, folklor araştırmacıları tarafından Tuva dilinde derlenmiş ve arşivlerde kayıt altına alınmıştır. Türkistan Türkleri etnografyası ve folkloru uzmanı G. N. Potanin 1879 yılında Murnuu-Barın Mool'dan Övür, Arı kırlarını dolaşmak için Tıva iline geldiğinde Altay Türkü İ. Çivalkov'un

⁹⁹ Dr. İbrahim Dilek, Altay Destanları II, Birinci Baskı, Ankara, Öncü Basımevi, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.

¹⁰⁰ Dilek, a. g. e., s. 13, 14.

yardımıyla Ulug-Hem ile Kara-Hem civarlarında yaşayan Tıva Türklerinden yirminin üzerinde destan, masal, efsane derleyip Rusça olarak yazıya geçirmiştir. Derlediği bu metinleri dört cilt olarak (1. ve 2. Ciltler-1881; 3. ve 4. Ciltler-1883) yayımlayan Potanin, **Oçerki Severo-Zapadnay Mongolii** adlı eserin dördüncü cildinde Altay, Moğol ve Buryat sözlü edebiyatı örnekleriyle birlikte yayımlamıştır. Potanin yayımladığı destan, efsane, masal metinlerini özet hâlinde vermiştir. Bu metinlerin en uzununu yirmi üç sayfa kadardır. Bu metinlerin içinde Ösküs-ool destanı da bulunmaktadır.¹⁰¹

1971 yılında “Ösküs-ool Bolgaş Karatı Haan” adlı destan metni, çocukların okuması için Oskus-ool i zloy han. Tuvinskie Naradnaya Skazka (Moskova 1971) adıyla yayımlanmıştır.¹⁰²

1972 yılında O. K. Ç. Darıma tarafından hazırlanan ve K. N. Orgu’nun redaktörlüğünü yaptığı Demir-Şilgi Attığı Tevene-Möge, Tıva Tooldar adlı kitap Tıvanın Nom Ündürer tarafından yayınlanmıştır. Bu kitapta, Ösküs-ool adlı destan metni de yer almıştır.¹⁰³

1976 yılında O. Darıma tarafından yayımlanan Tıva Tooldar Baazanaynın Tooldarı adlı kitap, 1980 yılında Ç. Darıma tarafından yeniden hazırlanarak Baazanaynın Tooldarı adıyla meşhur toolçu (destancı) Baazanay’dan derlenen metinlerle yayımlanmıştır. Ösküs-ool destanı (189-191) bu kitapta yer almıştır.¹⁰⁴

1980 yılında M. Hadahane tarafından Oskus-Ool i Zolotaya Dangına adlı eser yayımlanmıştır.¹⁰⁵

S. M. Orus-Ool ile R. S. Çakar’ın hazırlayıp 1991’de yayımladıkları Matpaadır, Uruglarda Aas Çogaalı adlı eserin 123-254. sayfaları masallara

¹⁰¹ Doç. Dr. Metin Ergun-Doç. Dr. Mehmet Aça **Tıva Kahramanlık Destanları 1** Ankara, Akçağ Yayınları, 2004, s. 14.

¹⁰² Ergun- Aça, a.g.e., s. 19.

¹⁰³ Ergun- Aça, a.g.e., s. 19.

¹⁰⁴ Ergun- Aça, a.g.e., s. 20.

¹⁰⁵ Ergun- Aça, a.g.e., s. 21.

ayrılmıştır. Fakat Ösküs-Ool gibi destan formunda metinlere de yer verilmiştir.¹⁰⁶

Bu destanda da su altı dünyası ve canlıları ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmekte ve Türk mitolojisinin derinliği aksettirilmektedir.

5.2. Destan Kahramanları

5.2.1. Birinci Dereceden Kahramanlar

Ösküs Uul: Destanın olumlu başkahramanıdır. Ösküs Uul, annesi ve babasını beş-altı yaşlarında iken kaybetmiştir. Ak nehrin civarlarını kendine mesken tutan Ösküs Uul burada balık avlamış, karşıdan karşıya geçmek için de ağaçtan gemi yapmasını öğrenmiştir. Hayat ile mücadele etmeyi kendi kendine başarmıştır. Destancı, destanı Ösküs Uul'un maceraları üzerine kurgulamış ve Ösküs Uul'u destanda geçen bütün mekânlarda işlemiştir.

Karatı Kağan: Destanın olumsuz kahramanıdır. Karatı Kağan çok güçlü bir kağan olmasına rağmen bu gücünün yanında bir o kadar da hilekâr, bencil, yenilgiyi hazmedemeyen ve rakibini her türlü oyunla yenmeye çalışan kötü karakteristik özelliklere sahip bir tiptir.

Altın Küskü: Su altı dünyasının kağanının güzeller güzeli kızıdır. Olumlu karaktere sahip, akıllı ve becerikli bir destan kahramanıdır. Eşi, Ösküs Uul'a; Karatı Kağan ile yaptığı mücadelede verdiği akıllı taktikler ile yardım ederek mücadeleyi eşinin kazanmasını sağlamıştır.

5.2.2. İkinci ve Üçüncü Dereceden Kahramanlarla Varlıklar

Talay Kağan: Su altı dünyasının kağanıdır. Sert mizaçlı, ancak olumlu bir destan kahramanıdır.

Yaşlı kadın Celebek: Karatı Kağan'ın kendisi tarafından don değiştirilmiş atıdır. Ösküs Uul ile oynadıkları saklambaç oyununda, Ösküs Uul'un sarayında saklandığını düşünen Karatı Kağan, sarayda kendisi

¹⁰⁶ Ergun- Aça, a.g.e., s. 22.

erkekler tarafını ararken don değiştirerek yaşlı kadın kılığına soktuğu atına da kadınlar tarafını arattırmıştır.

Gök ineğin doğum sıvısı üzerinde olan buzağısı: Kısır ineğin buzağısıdır. Ösküs Uul, Karatı Kağan ile boğa güreşinde galip gelmek için bu buzağıya bel bağlar. Buzağı da ÖsküsUul'un yüzünü kara çıkartmaz. Destanın sonunda Altay'da Karatı Kağan ve askerlerini öldürür. Bir dönemi kapatıp, yeni kağan olarak Ösküs Uul döneminin başlamasına katkıda bulunur.

Aranay Kağan: Başkahramanın babasını savaşta mağlup eden destan kahramanıdır. Destanda ismi sadece giriş kısmında geçmektedir.

Ösküs Uul'un babası: Destanda ismi verilmeden sadece giriş kısmında geçmektedir.

Ösküs Uul'un annesi: Destanın başkahramanının annesi, eşinin Aranay Kağan'a mağlup olmasından sonra Aranay Kağan tarafından esir alınmıştır. Destanda ismi verilmeden sadece giriş kısmında geçmektedir.

Karatı Kağan'ın halkı: Destanda isimleri Karatı Kağan'ın halkı olarak toplu şekilde geçen destan kahramanlarıdır. Bu halk, Karatı Kağan'ın boyunduruğu altında yaşar ve onun yönetiminden hoşnut değildir.

Semiz Sarı Atlı Bay Bülütüg Kağan: Karatı Kağan'ın ülkesini yağmalamaya gittiği kağanlardan birinin ismidir. Destanda isminin geçmesi dışında hiçbir etkinliği yoktur. Adının bir epitetle kullanılması ve bu epitetin kahramanın atıyla ilgili olması dikkat çekicidir.

Esirler: Karatı Kağan'ın savaşıp yağmaladığı yurtlardan esir aldığı kişilerdir. Bu kişiler Ösküs Uul'dan kendilerini kurtarması için medet ummaktadırlar.

Altın Balık: Ösküs Uul'un nehrin içinden tuttuğu, su altı dünyasının kağanına ait yetmiş arşın uzunluğundaki balıktır.

Talay Kağan'ın sarı atı: Ösküs Uul, altın balığı yakalayınca su altı dünyasının kağanı Talay Kağan'ın su üstüne çıkmak için bindiği atıdır.

Çakıl taşı gibi hayvanlar: Su altı dünyası kağanının su altı dünyasında sahip olduğu hayvanlarıdır.

Ay yüzlü halk: Su altı dünyasının halkıdır. Yüzleri ay gibi parlamaktadır.

Balinalar: Su altı dünyasında, dünyayı taşıyan canlılardandır ve gürültülü bir şekilde geçirmektedirler.

Boğalar: Su altı dünyasında, dünyayı taşıyan canlılardandır ve gürültülü bir şekilde böğürmektedirler.

Tosun köpekler: Su altı dünyasına Ösküs Uul geldiği zaman ona doğru patırtılı gürültülü bir biçimde uluyarak koşan su altı dünyasının canlılarındandır.

Parlayan kızlar: Su altı dünyasındaki kızlardır. Bu kızların yüzü parlamaktadır.

İtin cesedi: Su altı dünyasında kağanın başköşedeki kuyuların birinde kokuşmuş halde yatmakta olan don değiştirmiş güzeller güzeli kızıdır.

Aktavşan: Karatı Kağan'ın av sırasında avladığı tavşandır. Karatı Kağan bu tavşanı Ösküs Uul'un nehir kıyısındaki evinde pişirip gelmeleri için iki adamını görevlendirmiştir. Destanda Karatı Kağan'ın, Ösküs Uul'un evinde tavşan pişirtmek istemesinin nedeni, ona kinlendiğini işaret etmek istemesinden kaynaklanmaktadır.

İki bahadır: Karatı Kağan'ın avladığı tavşanı, Ösküs Uul'un evinde pişirmek üzere yolladığı hizmetkârlarıdır.

Hizmetliler: Karatı Kağan'ın hizmetindeki kimseler.

Altı güzel eş: Karatı Kağan'ın hanımlarıdır. İsimleri toplu hâlde altı güzel eş olarak geçmektedir. Karatı Kağan, bu altı güzel eşinden birini Ösküs Uul'a verip karşılığında onun eşi Altın Küske'yi almayı düşünmektedir.

Diri Burkan: Altın Kuskü'nün su altı dünyasındaki güzeller güzeli, saçının uzunluğu ayak bileğine gelen kız arkadaşıdır. Destanda aktif değildir.

Gök inek: Su altı dünyasında Talay Kağan'ın sahip olduğu ve yedi yıldır doğum yapmayan ineğidir.

Altay'ın ak sis gibi halkı: Ösküs Uul'un Karatı Kağan ile giriştiği mücadelede Ösküs Uul'un kahramanlığını ve zekâsını gören, bundan dolayı da Altay'ı Ösküs Uul'un yönetmesini isteyen kimselerdir.

İki kara koç: Karatı Kağan ile Ösküs Uul'un oynadıkları saklambaç oyununda, Karatı Kağan'ın ve atının Ösküs Uul'a bulunmamak için koyun sürüsünün içinde don değiştirerek aldıkları yeni kılıklarıdır.

Yedi başlı boğa: Karatı Kağan'ın boğa güreşinde Cebelyan'ın yerinden getirttiği boğadır.

Erlik Biy'in boğası: Karatı Kağan'ın boğa güreşinde Ösküs Uul'un boğasını yenmek için Erlik Biy'in diyarından getirttiği, sol boynuzunda doksan kağanın, sağ boynuzunda seksen kağanın saplı olduğu boğadır.

Altı bahadır: Ösküs Uul'un su altı dünyasından gök ineğin buzağısı olarak getirtip boğa güreşinde kullanacağı boğayı Karatı Kağan'ın emriyle ateşe atmak üzere görevlendirilen kişilerdir.

Yedinci bahadır: Ösküs Uul'un boğasını kaldıramayan altı bahadıra yardımcı olan kişidir.

Doksan tümen asker: Ösküs Uul'un boğası ateşe atılınca aşırı şekilde böğürerek yer ve gök sallanmış, dağlar ateşe bürünmüştür. Karatı Kağan ve Erlik Biy'in boğaları ile birlikte bu ateşin içine düşerek can veren askerlerdir.

5.3. Mekân

5.3.1. Yer Üstü Dünyasında

Bu destanının ana mekânı Altay diyarıdır. Destancı, destanın başkahramanını dinleyicilere tanıtırken onu Altay'a yayılmış olan nehirlerden birinin kıyısında yaşar hâlde tasvir etmiştir. Bu nehir, aynı zamanda destanda su altı dünyasının kağanı olarak geçen Talay Kağan ile alâkalı olarak Talay nehridir. Talay nehri, günümüzde Altay bölgesinde yer alan büyük bir nehirdir. Bu nehrin bilinen diğer adı Yayık'dır. Talay ismi Türk mitolojisinde, Yunan mitolojisindeki Poseidon'a denk gelen deniz tanrısıdır.¹⁰⁷ Talay kelimesi, Eski Türkçede büyük deniz manasına gelmektedir. Destanda Ak nehir olarak ismi geçen bu nehir o kadar büyüktür ki, karşıdan karşıya geçiş ancak gemiler vasıtasıyla sağlanabilmektedir. Destanda bu nehirden başka Sarı ırmağın ismi de geçmektedir. Bu nehir destanda mekân olarak kullanılmaz, sadece ismi geçer.

Destanda mekân olarak Altay'daki ormanlar ile dağlar, tepeler, ovalar, vadiler sık sık kullanılmaktadır.

Destanın başkahramanı, nehrin altındaki su altı dünyasına gitmeden önce nehrin kıyısında otlardan yapılmış bir çadırdaki yaşarken, su altına gidip geldikten sonra doksan dokuz cepheli altın bir sarayın içinde yaşamaya başlamıştır. Kahramanın erginlenme döneminden sonra geri dönüşte elde ettiği ödüllerden birisi de budur.¹⁰⁸

Destanda Ösküs Uul ile Karatı Kağan oynadıkları saklambaç oyununda Ösküs Uul don değiştirip ev eşyalarına dönüşmekte ve altın sarayında saklanmaktadır. Karatı Kağan ise don değiştirerek daha çok Altay'ın ormanlarında, ağaçların arasında ve koyun sürülerinin arasında saklanarak Ösküs Uul'un aksine iç mekân yerine dış mekânları tercih etmektedir.

¹⁰⁷ Colette Estin, Helene Laporte, çeviren Musa Eran, **Yunan ve Roma Mitolojisi**, TÜBİTAK, Ankara, 2005, s. 98.

¹⁰⁸ Campbell, a.g.e., s. 41.

Destanda mekân olarak isimleri geçen Celbeyan'dan ve Erlik Biy'in diyarından Karatı Kağan, Ösküs Uul'un boğası ile güreştirmek için boğalar getirtmiştir. Erlik Biy, Türk mitolojisinde yer altı dünyasının kağanı, yani hâkimi olarak bilinir ve Yunan mitolojisindeki Hades'e denk gelmektedir.¹⁰⁹

5.3.2. Su Altı Dünyasında

Bu destandaki su altı dünyasında geçen mekânlar, yer üstü dünyasında geçen mekânlara benzemektedir. Bu mekânlarda su altı dünyasının insanları ve hayvanları, balıklarla beraber yaşamaktadırlar. Destanda geçen su altı dünyasına destanın başkahramanı iki defa gitmiştir.

Su altı dünyasının kağanı, altından yapılmış doksan dokuz cepheli bir saraya sahiptir. Sarayın önünde buzdan yapılmış bir at direği vardır. Kağanın sarayının başköşesinde dört tane kuyunun olduğu tasvir edilmiştir. Kağanın sahip olduğu hayvan sürüleri, bu su altı dünyasının ovalarında rahvan rahvan gezinmektedir.

5.4. Zaman

Bu destanda belirli bir zamandan söz edilmemektedir. Zaman belirsizdir. Destancı, destanın başkahramanını dinleyiciye tanıtırken, onun beş altı yaşlarında yetim kaldığından söz etmekte ve daha sonra kendi kendisini zor şartlar altında yetiştirdiğinin altını çizerek destan başkahramanının çocukluk çağından gençlik çağına geçerek destanın gelişme bölümüne zemin hazırlamaktadır. Destanda bir olayın sonuçlanması veya verilen sözlerin süresi genellikle yedi gün ile sınırlanmaktadır. Ösküs Uul'un kağanın askerlerini nehrin karşısına geçirmesi yedi gün sürmüştür. Kağanın, Ösküs Uul'a emeğinin karşılığını vermek üzere yağmalamaya gittiği ülkeden dönmek için verdiği söz yedi gün ile sınırlıdır. Ösküs Uul nehrin içindeki yetmiş arşın –yedinin katı- büyüklüğündeki balıkla yaptığı mücadeleyi yedi gün içinde kazanmıştır. Ösküs Uul su altı dünyasından döndükten sonra ottan çadırının içinde yedi gün boyunca uyumuştur. Karatı Kağan, Ösküs

¹⁰⁹ Estin- Laporte, a.g.e., s. 98.

Uul'un evinde pişirilip getirilen tavşan etini o kadar çok sevmiştir ki, bu yüzden bakracı yedi gün boyunca yalamıştır. Su altı dünyasına Karatı Kağan'ın boğasıyla güreştirmek için bir boğa bulmaya gittiğinde Ösküs Uul'a kayınpederi "Hâlihazırda benim bir boğam yok. Yedi yıldır doğurmayan bir gök ineğim var, yedi gün içinde doğarsa al git" demiştir. Gök inek de yedi gün içinde bir erkek buzağı doğurmuştur. Ösküs Uul yeryüzüne doğum sıvısı üzerinde bir buzağı ile çıktığında zaman kazanmak için kağana "Nehrin dibinden yeryüzüne çıkmam yedi gün sürdü, ciğerim hastalandı." demiştir. Bu örneklerden anlaşılacağı üzere, Türk mitolojisinde zaman sınırlamada en çok başvurulan sayılardan biri olan yedi sayısı sıkça bu destanda kullanılmıştır.

5.5. Destanda Su Altı Dünyası

5.5.1. Altay Türkçesi

Ösküs Uul

... Karatı-kaan bolgojın,

Karamday berbey cöjözün

Ösküs Uuldı mekeleerge

Alıp çıktı sümezin.

Ösküzektiñ oñ canına

Önötiyin kelip oturdı.

Ak şirdekti töjönip,

Altın çööçöy kodordı.

Kojoñçılar aldında

Komırgaydıy tūs tudı.

Cañarçılar aldında

Caş agaştıy teñ turdı.

Karatı-kaan Ösküs Uulga

Aydıp turbay emdi kayttı:

“Bu talaydı bolgojın

Karmaktap kör, balam,- deyt.-

Agar-akpas talayda

Altan tümen balık bar,

Altın sırlu balıktı

Tudup alzañ, oy, balam.

Talay-kaan keler – deyt.-

Ceti kadı cer aldında

Talay-kaan curtı bar.

Taştan etken örgöölü,

Toštoñ etken çakılı.

Calañ corgo maldu bolor,

Meniñ malımnañ artık bolor,

Calañ torko tondu ulus

Meniñ conımnañ önjük bolor.

Altın balık tudup alzañ,

Öltürbey agıt, balam,-dedi.-

Talay-kaan boyı kelip,

Calınar bolor, uulım, -dedi.-

Say tajındıy mal berze,

Mal albagın, balam, -dedi.-

Ak çıraylu albatı berze,

Con albagın, uulım, -dedi.-

Talay-kaan cerine

Tüjüp bar, balam, -dedi.-

Tayga keptü cööjözineñ

Berze alba, uulım, -dedi.-

Tal-ortodo orodo

Ölgön iyt söögi cadar

Togus kat kuu sumalga

Orop koygon söök bolor.

Ceti kat kedenge

Çuulap salgan söök bolor.

Ölgön iytitiñ söögi edip,

Önötiyin kubultıp salgan

Talay-kaannıñ kızı

Ol bolor, balam,-dedi.-

Altın-Küskü ol balanı

Alıp kel, uulım,-dedi.-

Ölgön iyttiñ söögineñ başka

Öskö neme alba –dedi.-

Aylu-kündü Altayıña¹¹⁰

... Attu-çuulu Ösküs Uulım

Agar-akpas ak talayga

Altı karmak salbay kayttı.

Cılar-cılbas kök talayga

Ceti karmak salbay kayttı.

Altan arşın altın balık

Ösküs Uuldıñ ceti tüñey

Ces karmagın cuda saldı.

Ak calañga ııgararga

Ösküs-Uuydıñ küçi cetpeyt.

Ak talayga ıöñürerge

Altın balık küçi cetpeyt.

Ceti künge kürejip,

Arga-süme bedrep,

Açu teri tögülip,

Altın balıktı Ösküs Uul

¹¹⁰ Dilek, a.g.e., s. 143-145

Ak talaydaň alıp çıktı,
 Ak talayga çöñürerge
 Kök tolkudaň Talay-kaan
 Çıgıp kelbey emdi kayttı.
 Aylu-kündü börüktü emtir,
 Sarı corgo attu emtir,
 Sarı torko tondu emtir.
 Tili çeçen kaan boldı,
 Ösküs Uuldı caynap turdı:
 “E-ey! Erlü emtiriň! dedi.-
 Akır, akır, uulım, -dedi,-
 Altın balıktı öltürbezeň,
 Ak talayga agıt iyzeň.
 Ajanıp cürgey ol –dedi.-
 Talay eezi men edim,
 Talay-kaan dep er edim,
 Ceti kat cer aldında
 Meniň aylım bar edi.
 Bistiň ayılga baralık – dedi.-
 Altın bolgon örgööm bar -deyt.-
 Calañ corgo malım bar -deyt.-

Calañ torko kebim bar – deyt.-

Öskö balık edin ciiriñ,

Öltürbe onı, balam, -dedi.-

Aldın sürlü keb-balıktı

Agıdıp iyeñ, uulım, -dedi.

Ösküs Uul alañ kaykap,

Örö-tömön körüp turdı.

Altan arşın altın balıktı

Öltüreyin bu degejin,

Talay-kaan açingadıy,

Öltürbeyin bu degejin,

Aştap turganı korkış boldı.

Mınayıp tura Ösküs Uulım

Karatı-kaanniñ aytkan sözün

Eske alınbay emdi kayttı.

Altın sürlü bu balıktı

Karmagınañ agıdıp iydi.

Altan ayrı ak talayga

Altın balık kalıp iydi.

Attu-çuulu Talay-kaan

Kök talayga kalıy berdi.

At kuyrugınañ suura tudup,

Ösküs Uulım turup kaldı.

Altan arşın balık ta çok,

Aydıy-kündiy kaan da çok,

Eş le neme mında çok,

Een kara Altay boldı.

Emdi kanaydar Ösküs Uul?

Kök talaydı tömön kıykap,

Baza takıp balıktadı.

Kemdü-çemdü ceti künge

Bir de balık öltürbedi.

Koyon edin cip alala,

Kono-tüne balıktay berdi.

Ceti künniñ bu bajında

Ceten arşın altın balık

Ösküs Uuldıñ ceti tüñey

Ces karmagın cuda saldı.

Ösküs Uulım süünip,

“Atañ taptu tüşti” –dedi.

Ceti künge küreşti,

Cer üstine bu balıktı

Süüredip çıkpay emdi kayttı.

Kök tolkudañ Talay-kaan

Sodos edip çıga kondı.

Aızıdaaazınañ altı katap

Caraş torko tondu emtir.

Erteezineñ eki katap

Altın sürlü keptü emtir.

Cal-kuyrugı cayılğan

Sarı corgo attu boldı.

Talay-kaan attañ tüzüp,

Altın stol cıldırıp iyet.

Aş cakşızın salıp iyet.

“Ay-ay, uulım, -dedi.-

Altın balıktı agıt –dedi.-

Sarı corgo bu adımdı

Bu balama bererim –deyt.-

Altın bolgon balığımdı

Agıt iyzeñ, uulım, -deyt,-

Say tajındıy malım bar,

Corgolordı bereyin –deyt.-

Ak çıraylu conım bar,

Eñ artıgın bereyin” –deyt.

Kök talayga bu balıktı

Ösküs Uulım bojodıp iydi.

Kök tolkuga Talay-kaan

Tura cügürüp, kalıdıp iydi.

Ösküs Uul karmas edip,

Sarı corgo kuyrugınañ

Ala koyboy kanayttı.

Ergegineñ em tözine

Eki le kıl oroldı,

Tübi cok bu talayga

Ösküs Uul çöñö berdi.

Sarı attıñ kuyrugınañ

Tam tıñıda tudunıp,

Ceti kat cer aldına

Cedip bardı Ösküs Uulım.

Kök talaydıñ tübinde

Talay-kaannıñ aylı boldı.

Ay çagılğan altın örgöö

Toguzon togus tolıktu,

Toštoñ etken çakılı.

Say tajındıy bu maldarı
 Calaň corgo cürgüleyt.
 Ay çıraylu albatızı
 Kojoňdoşkon kelgileyt.
 Cer ködürgen ker balıktar
 Kegirgilep catpay kayttı.
 Cer ködürgen bukaları
 Ogırıp catpay kayttı.
 Kunan oşkoş kök taygıdar
 Küñküldede ürüp keldi.
 Caltıraşkan kıstarı
 Ösküs Uulga kaykap kördi:
 “Cıdıñ başka, uul,-deşti.-
 Beri nege kelgeñ? –deşti,-
 Tiliñ başka, uul, - deşti,-
 Beri nege tüškeñ? –deşti,-
 Tize cabar kebiñ kayda?
 Ne kiyinbey cürgen? –deşti.-
 Adı-colıñ seniñ kem
 Aydıp berzeñ, uul”, deşti.
 Ösküs Uul aydıp turdı:

“Ey, ey, kıstar, baldar,
 Ermek mende bar emey.
 Akır, akır, albatı-con,
 Aydar sözim bar emey.
 Sarı corgo attu kaannıñ
 Cakıltazın men ukkam.
 Say tajındıy malımnañ
 Mal bererim dep aytkan.
 Ak çıraylu conımnañ
 Con bererim dep aytkan.
 Torko mancık kiyerge,
 Cılañaş kelgen edim,
 Corgo-sayak minerge,
 Coyu kelgen men edim”.
 Toštoñ etken çakıga
 Sürgedilip bu keldi,
 Talay-kaannıñ aylına
 Kirip bargan ol turdı.
 Talay-kaan bolgojın
 Toguzon buttı stoldı
 Ösküs Uulga cıldır berdi.

Ceten cüzün kursak salıp,
 Ösküs Uuldı azıradı.
 “Aştaganın toydır, balam,
 Aş-kursagım köp emey –deyt.-
 Arıgan boyıñ semir, balam,
 Bistiñ aylıs bay emey – deyt.-
 Calañ corgo attu edim,
 Attu canar bolboyıñ- deyt,-
 Calañ torko keptü edim,
 Keptü cürer emeyiñ” –deyt.
 Ösküs Uulım em bolgojın
 Aştagan boyı toyo ajanat.
 Toguzon cüzün bu kursaktañ
 Toolop, amzap, cip oturat.
 Ceten çardıñ edin cidi,
 Toguzon añnıñ töjin cidi.
 Altan tajuur açu aştı
 Caba-cuba uurtay berdi.
 Ceten cüzün tamzık aştı
 Ösküs Uulım cigen cüret.
 Toguzon buttu çoy stoldıñ

Törtön budı singança
 Ajana berbey emdi kayttı.
 Taygala keptü etti ciyle,
 Küçteñ artık küç kojuldı.
 Talay keptü arakı içele,
 İydedeñ artık iyde kojuldı.
 Tegin kiji bolbogonın
 Talay-kaan kör oturat.
 Temir sööktü er bolgonın
 Bastıra ulus kaykap cüret.
 “Aştagan boyım cañı toydım,
 Bıyan bolzın, kaanım, -dedi,-
 Arıgan boyım em semirdim,
 Alkış bolzın örökön”.-dedi.
 Altın sürlü bu örgööni
 Aylandıra kör oturdı.
 Tañ çolmondıy köstöri
 Aylanışkan bu oturdı.
 Talay-kaannıñ bu aylı
 Cana küber bu boluptır.
 Cayradılğan caan bay

Erlü kaan bolgon emtir.

Tayga keptü cöäjözi

Teñkeyişken catkılayt,

Talay keptü akçazı

Oboolordıy turgulayt.

Tör bajında tört oro

Barı baza çın emtir.

Ol orolor birüzinde

İyttiñ söögin salıptır.

Togus kat kurumçıla

Orop salgan boluptır,

Ceti kat kedenge

Tolgop salgan boluptır.

Cuuga cürgen kijige

Cılu töjök bolbogodıy,

Üyde cürgen kijige

Cımjak castık bolbogodıy.

Ösküs cabıs kijiniñ

Özögene ciirge aş bolbos,

Öyögene cetkedi

Kep cazaza, kep bolbos.

Ölgön iyttiñ söögi

Çirip kalgan cadırı.

Talay-kaannıñ abakayı

Ösküs Uuldañ suradı:

“Talay keptü ajıma

Toydıñ ba la, balam, -deyt,-

Tayga keptü cöjömdi

Kördiñ be le, uulım, -deyt,-

Ösküs kiji kersü emey,

Körüp le otur, balam, -deyt,-

Bistiñ ayıldañ neni alar

Künniñ bar, balam, -deyt,-

Sege bergediy kiyim bar,

Calañ kiliñ torko –deyt,-

Sen mingediy malıs bar,

Calañ subay emdik –deyt.-

Balık edin ciir bolzoñ,

Koştop sege bereyin” –deyt.

Talay-kaan aydıdı:

“Uulımdı uul dep,

Bodop men cüretem.

Eki cakşı balıktı

Aytkanım ugup bojotkon.

Altayıña ne kerek

Alıp canbay, balam, -deyt,-

Sendiy erge ne kerek?

Cükten bargay uulım”, -deyt.

Ösküs Uulım bu emdi

Örö-tömön kör oturdı.

Talay-kaannañ bolgojin

Cañıs surak suray saldı:

“Akır, akır, kaanım,

Açınbay sler bolujıgar.

Ösküs cabıs boyıma

Örökön sler kileger.

Ölöñ caman aylıma

Öñjök cöøjö ne kerek?

Ölgön iyttiñ söögin

Örökön mege berzezer.

Ceti kat kurumçı

Katay berzeer, örökön.

Togus kat kedendi

Kojo berzeer, örökön.

Balık edin salgadıy

Taar edip alarım.

Aylu-kündü cerime

Amadap men canarım,

Amır cürzem, kaanım,

Ayıldap men kelerim”.

Eki caak ot alışkan,

Eki kezer kuuçındaşkan.

Ermen-Çeçen til alışkan,

Eki baatır ermekteşken.

Talay-kaan bu emdi

Ösküs Uulga aydıp turdı:

“Calañ corgo malım bar,

Kay minbeydiñ, balam –deyt-

Altın-mönüñ cöøjöm bar,

Kay albaydıñ, uulım, -deyt.-

Ölgön iyttiñ söögi

Özögiñe seniñ aş bolbos,

Öyögiñe kep bolbos.

Öçöp turgan bu çılap,

Kanay bereyin sege?” –deyt.

Öçöšköndiy Ösküs Uul

Örö körböy cart ayttı:

“Öskö neme kerek cok,

Kuru canatam men” –dedi.

Talay-kaan kanaydar?

Kuru kanayıp candırar?

Ölgön iyttiñ söögin

Alıp berbey kanayttı.

“Ceti kat cer aldınañ

Cedip can” –dep, ol ayttı.

Ösküs Uul bolgojin,

Togus künge ejinip,

Kök talaydıñ tübineñ

Çıgıp kelbey kanayttı.

Aylu-kündü Altayga

Cedip kelgen bu turdı.

Ölöñ ayıldıñ içine

Ösküs Uulım kir keldi,

Ölgön iyttiñ söögin

Cüktengençe can keldi,...¹¹¹

... Talay-kaan kaynıñnañ

Çököbözüñ Ösküs Uul.

Adam-enem aylın

Ayıldap kelzeñ eş-nökör.

Cer ködürgen bukadañ

Bozu çok dep turuñ ba?

Talay tübine tüjerge

Küçiñ cetpey kalar ba?”

Ösküs Uulım sananıp,

Amırap catpay kanayttı.

Ajanıp, toyıp alala,

Tım uykinu cabındı.

Erten tura abakayı

Ösküs Uuldı oygostı.

Ceten tajuur arakı

Beletep koygon boyuptır.

Cer çeçegin taptayla,

Korocon edip cazaptır.

¹¹¹ Dilek, a.g.e., s. 146-153.

Altay çeçek taptayla,
 Aracan edip cazaptır.
 Corıkka barar aldında
 Abakayı cakıgan:
 “Toybodımniñ tübine
 Cedip le bar, Ösküs Uul,
 Adam katu kiji edi,
 Açındırba, Ösküs Uul,
 Enem karu kiji edi,
 Erke körör, Ösküs Uul.
 Eneyime, köörkiyge,
 Bu biçikti cetirzeñ,
 Adam açına bergejin,
 Arakıdañ un berzeñ.
 Katu erdi kanaydar?
 Arakı cımjadar bolor bo?
 Karu küyüzin kanaydar,
 Sege kileer bolor bo?
 Açıngança, uulım,
 Aydıp berzeñ tort emey.
 Camırkagança, uulım,

Iylazaň da tort emey dep,
 Adam sege unçugar”.
 Altın-Küskü biçigin
 Karmanına suk aldı.
 Aracandap askan arakındı
 Laptap turup cüktendi,
 Korocondu tajuurdı
 Koltığına kıstandı.
 “Adama aparıp tutturar
 Arakı mende bar” –dedi.
 Ceti kat cer aldına
 Cedip bardı Ösküs Uul.
 Toybodımnıñ tübine
 Toktop kaldı baatır uul.
 Cer ködürgen ker balıktar
 Kegirgilep catkılayt.
 Cer ködürgen bukalar
 Bustagılap turgulayt.
 Calaň torko tondular
 Biceleşken cürgüleyt.
 Calaň corgo attular

Corgolotkon keligileyt.

Tan çolmondıy cüsteri

Mısıldaşkan turgulayt.

Tañ atkandıy sanaazı

Cilbirkegen cürgüleyt.

“Bistiñ küyü mında” –dep,

Biyler cuulıp keligileyt.

“Kayran küyü sen be?” –dep,

Kaandar surap turgulayt.

Toştoñ etken çakıga

Ösküs kelip mürgüdi.

Taştañ etken örgöögö

Mürgigençe kir keldi.

Talay-kaan adazınañ

Bajına mürgip bu turdı.

Altın-Şuru eneniñ

Budına mürgip cıgıldı.

“Ne bolgon mında?!” –dep,

Adazı kizirt ol etti.

“Küyüñdi tanıbay kayttıñ?!”

–dep,

Enezi örökön unçuktı.

Ösküs-Uuul baatırım

Tayga oşkoş tajuurın

Cüktügineñ tujüret.

Talay-kaan kaynına

Bajırıp kapşay tutturat.

Altın sırlu çööçöyin

Kolına berip caynadı.

“Kel bolbogom, örökön,

Keregim meniñ köp bolgon”.

“Balam kandıy cürü”. –dep,

Enezi surap oturat.

“Balagar biçik iygen” –dep,

Biçikti ogo alıp beret.

Törtön kulaş biçikti

Kayın ene kıcırdı,

Ortozına la cedele,

Otura tujüp ıyladı.

“Akır, akır, balam,-dedi,-

Erdiñ curtı een emes,

Ede-anazı biste tirü.

Baatır curtı een emes,
 Bala-barkazı em de ezen.
 Kaan etken katu möröy
 Balam ceñgen cürbey –dedi-
 Biyik etken biyik möröy
 Küyüm algan turbay –dedi.-
 Ölöñ ayıldı bu tujunda
 Camanıñ cetken bedi? –dedi.-
 Ösküs-cabıs cüreriñde,
 Bolujıñ cetken emey –dedi.-
 Cer biylegen caan kaan
 Kanay turgan bu boloton?
 Caş balanı körböön çilep,
 Ne bazıngan kiji boloton?”
 Altın tajuurda arakını
 Adazı urup baştıdı,
 Cañıs çööçöy içele,
 Taptu kalañı oturdı,
 Eki çööçöy içele,
 Ereen-tereen caykandı.
 Üçinçizin üyine

Amzap berip ıyladı.

“Kara buurım men emdi

Kodorıp bergem uulıma,

Kaşpak tijim men emdi

Kayrıp bergem uulıma.

Kara cañıs kızıñ uçun

İçpes kaytkañ sen?” –dedi.

Azıragan enezi

Açıngandıy aydındı:

“Talay keptü südimdi

Tegin emes cürgem be?

Tayga keptü ajımdı

Balama tegin bergem be?

Küyüüm bergen kündüni

Boyım da içip oturbay.

Cañıs balam cırgalın

Men süünip cırgabay.

Ceti tajuur arakınıñ

Törtüzin boyıñ içkeyiñ,

Artkan üç tajuurdı

Abakayıña bergeyiñ”.

“Kalak-kokıy, abakay,
 Kanay turaar, örökön?
 Aydıy-kündiy eş-nökör,
 Açınbagar, örökön.
 Küyü ekelgen kündüni
 Küünzep turup içkeyis.
 Kirip kelgen uluska
 Açu aştañ urgayıs –dep,
 Talay-kaan unçugat.
 Kara cañıs kızımñıñ
 Karu cakşı nacızın
 Kapşay barıp ekelzin”.
 Ösküs-Uuydıñ çööçöyi
 Ottı ebire aylanat.
 Kızarıp çıkkın kün çilep,
 Kızıl çööçöy surkurayt.
 Caman kiji içele,
 Çalçıgadıy açu aş.
 Cakşı kiji içele,
 Kökigediy açu aş.
 Koroconnıñ açuzın

Bilbes kiji bar edi?

Koron koşpoon çööçöydi

İçse kaydar albatı?

Ceten eki caş kelin

Kojoñdojo bu berdi.

Altın-Küskü nacızı

Aldırtkanda cetkeldi.

Togus ayrı şańkılı

Boylu bala bu keldi.

Oı köörkiydiñ carajın

Onçozi kaykap oturat.

“Tirü bırkan emtir” –dep,

Ulus mında aydıjat.

Kecegezi köörkiydiñ

Torsugına sogulat.

Keberiniñ carajı

Telekeydi kaykadat.

Kızıl maral cüzineñ

Ot çağılğan oturat.

Kilemcilü sözineñ

Con kaykagan oturat.

Nököriñiñ arakızın

Uurta, ce be – deşkileyt.

Togus çööçöy amzap ol içti,

Bir de kiçinek ezirbey,

Kıymıktabay oturdı.

Cañıs tajuur arakıga

Bastıra ulus ezirdi.

Talay-kaan aydıp oturdı:

“Akır, akır, uulım, -dedi.-

Akır, akır, küyüüm, -dedi.-

İrkek bozu bistiñ cerde

Emdi tura cok edi.

Cer ködürgen eki kara

Bukalar mende bar edi.

Mustagazın uylarıs

Boozoy berten cer edi.

Añdanatan salımı cok,

Eki bukam añdanza,

Cer-altay seles eder,

Cer üstinde cayık çıgar.

Ceti cılga subay cürgen

Kök iynegim bar edi,
 Celdep kelgen ol emdi.
 Ceti künge sakı, ce be,
 Karu küyüüm sen, -dedi.-
 İrkek bozu çıkkajın,
 Apargayıñ,
 Tiji bozu çıkkajın,
 Boyıñ körgöyiñ”.
 “Tiji bozu çıksa,
 Uy bolgoy,
 İrkek bozu çıksa,
 Margaan algay” –dep,
 Ösküs Uul unçuktı,
 Örö-tömön bazıp,
 Ayıl ijin edip turdı.
 Eptü cakşı enezine
 Ot aldırbay ot alıp beret,
 Suu aldırbay suu alıp beret.
 Erke cakşı adazına
 Eñçes edip kazan urat,
 Çögödöy tujüp, çööçöy salat.

Ösküs Uuldiñ arakızı

Ceti künge tügenbeyt.

Altın-Küskü nacızı

Cañar-kojoñ baştadı,

Tarlan-koo türkünañ

Taş bajında çeçek özöt,

Elezin-koo türkünañ

Emil agaş büri cayılat.

“Biste de aş bar edi –dep,

Altın tajuur turgustı.-

Biste de çööçöy bar edi” –dep,

Aracanın urup oturdı.

Ceti künge Ösküs Uul

Ne bolgonın oñdoboyt.

Bir bilip körgöjin,

Togus ayrı şańkılı

Boylu bala

Ceti kat kedenge

Cazap turup orogon,

Togus kat torkolo

Cazap turup çuulagan

Kök iynektiñ bozuzın,
 İrkek kök bozunı
 Ösküs Uuldıñ cardına
 Cazap cüktep bu turdı.
 “Ölgön iyttiñ söögineñ
 Çököböğön er cokpoñ,
 Tirü bozu cüktenbes
 Bu emdi sen kaytkañ?
 Cüktençikti tujurbey,
 Cügürgeñçe bar –dedi.-
 Kara tayga bajına
 Cedip ık” – dep cakıdı.
 Talay-kaan örökön
 Tabılanıp unçuktı.
 “Öçöp cürgeñ kijiniñ
 Ölümün biler kiji men.
 Kilegen kijiniñ
 İrızın biler kiji men”.
 Kök bozunı cüktenip,
 Ösküs Uul cüktendi.
 Ada kaynına bajırıp,

Altayıña meñdedi...¹¹²

5.5.2. Türkiye Türkçesi

Ösküs Uul

Karatı Kağan ise,
 Kıskandığı servetini
 Ösküs Uul'u kandırıp (vermemek için)
 Bir kurnazlık düşündü.
 Öksüzün sağ yanına
 Birden gelip oturdu.
 Ak kilimi serip,
 Altın kadehi çıkardı.
 Önünde türkücüler
 Kamış gibi düz durdu.
 Önünde karşılıklı türkü söyleyenler
 Yaş ağaç gibi denk durdu.
 Karatı Kağan Ösküs Uul'a
 Sözlerini şöyle dedi:
 "Bu büyük nehirde
 Oltaıyla avlan, yavrum, dedi.

¹¹² Dilek, a.g.e., s. 208-214.

Coşkun akan nehirde
 Altmış tümen balık var,
 Altın sırlı balığı
 Tutup alabilsen, oy, yavrum.
 Talay Kağan gelir, dedi.
 Yedi kat yer altında
 Talay Kağan'ın yurdu var.
 Taştan yapılmış saraylı,
 Buzdan yapılmış at direkli.
 Ovada rahvan hayvanı var,
 Benim hayvanımdan daha iyi,
 Ovadaki ipek paltolu halkı
 Benim halkımdan daha güzel.
 Altın balığı tutup alabilsen,
 Öldürmeden bırak, yavrum, dedi.
 Talay Kağan kendisi gelip,
 Yalvarır, oğlum, dedi.
 Çakıl taşı gibi hayvan verse,
 Hayvanını alma, yavrum, dedi.
 Ak yüzlü halk verse,
 Halkını alma, oğlum, dedi.

Talay Kağan'ın yerine
 İnip git, oğlum, dedi.
 Dağ gibi servetinden
 Verse de alma, oğlum, dedi.
 Tam orta yerde kuyuda
 Ölmüş itin cesedi durur
 Dokuz kat ak beze
 Dolanmış ceset durur.
 Yedi kat ketende
 Sarmalanmış ceset durur.
 Ölmüş itin cesedi yapıp,
 Değiştirip koymuş
 Talay Kağan'ın kızı
 İşte odur, balam, dedi.
 O genç kız Altın Küskü'yü
 Alıp gel, oğlum, dedi.
 O ölmüş itin cesedinden başka
 Hiçbir şey alma, dedi.
 Aylı, güneşli Altayına...¹¹³

¹¹³ Dilek, a.g.e., s. 143-145.

...Anlı şanlı Ösküs Uul'um
 Coşkun akan nehre
 Altı olta attı.
 Hırçın akan gök nehre
 Yedi olta attı.
 Altmış arşın altın balık
 Ösküs Uul'un birbirine benzer yedi
 Bakır oltasını yuttu.
 Ak otlağa çıkarmaya
 Ösküs Uul'un gücü yetmedi.
 Ak nehre batırmaya
 Altın balığın gücü yetmedi..
 Yedi gün güreşip,
 Çare arayıp,
 Acı teri dökülüp,
 Ösküs Uul altın balığı
 Alıp ak nehirden çıkardı,
 Ak nehre batırmak için
 Gök dalganın içinden Talay Kağan
 Çıkıp geldi.
 Aylı, güneşli börklü imiş,

Sarı rahvan atlı imiş,
Sarı ipek paltolu imiş.
Tatlı dilli kağan imiş,
Ösküs Uul'a yalvarmış:
"Heey! Güçlüymüşsün! dedi.
Dur, dur yavaş ol, oğlum, dedi.
Altın balığı öldürmeyip
Ak nehre salsan.
Doyup gitsin o, dedi.
Nehir iyesi benim,
Talay Kağan adlı erim,
Yedi kat yer altında
Benim evim var dedi.
Bizim eve gidelim, dedi.
Altın sarayım var, dedi.
Ova dolusu rahvan malım var, dedi.
Ovaya sığmaz giyimim var, dedi.
Başka balığın etini yersin,
Onu öldürme, yavrum, dedi.
Altın görünümlü büyük balığı
Salsan, oğlum dedi.

Ösküs Uul şaşırıp,
 Yukarı aşağı baktı.
 Altmış arşın altın balığı
 Öldüreyim dese,
 Talay Kağan öfkelenecek,
 Öldürmeyeyim dese,
 Açlığı çok fazla.
 Böylece dururken Ösküs Uul'um
 Karatı Kağan'ın söylediği sözü
 Birden aklına geldi.
 Altın görünüşlü bu balığı
 Oltasından salıp gönderdi.
 Altmış kollu ak nehre
 Altın balık dalıp gitti.
 Anlı şanlı Talay Kağan
 Gök nehre daldı.
 Atın kuyruğundan tutup,
 Ösküs Uul'um kalakaldı.
 Altmış arşın balık da yok,
 Ay gibi, güneş gibi kağan da yok,
 Burada şimdi hiçbir şey yok,

Bomboş sahipsiz Altay.
Şimdi ne yapacak Ösküs Uul?
Gök nehrin aşağısına gidip,
Tekrar balık avladı.
Tam tamına yedi günde
Tek bir balık bile avlayamadı.
Tavşan etini yiyerek,
Gece gündüz balık avladı.
Yedinci günün başında
Yetmiş arşın altın balık
Ösküs Uul'un benzer yedi
Bakır oltasını yuttu.
Ösküs Uul'um sevinip
“Tam denk geldi” dedi.
Yedi gün boyunca güreşti,
Bu balığı yeryüzüne
Çekip çıkarttı.
Gök dalgadan Talay Kağan
Yükselip çıktı.
Önceki hâlinden altı kat
Güzel ipek paltoluymuş.

Eski hâinden iki kat
 Altın işlemeliymiş.
 Yelesi, kuyruğu yayılan
 Sarı rahvan atlıymış.
 Talay Kağan attan inip,
 Altın masayı döşemiş.
 Yemeğin iyisini koymuş.
 “Ay, ay, oğlum, dedi.
 Altın balığı serbest bırak, dedi.
 Sarı rahvan bu atımı
 Bu yavruma vereyim, dedi.
 Bu altın balığımı
 Serbest bırak, oğlum, dedi,
 Çakıl taşı gibi hayvanım var,
 Rahvanlarını vereyim, dedi.
 Ak yüzlü halkım var,
 En iyisini vereyim” dedi.
 Gök nehre bu balığı
 Ösküs Uul’um saldı.
 Gök dalgayla Talay Kağan
 Koşup nehre daldı.

Ösküs Uul uzanıp,
Sarı rahvan atın kuyruğundan
Çekip tutttu.
Parmağının dibine
İki kıl dolanıp kaldı.
Dipsiz bu nehre
Ösküs Uul daldı.
Sarı atın kuyruğundan
Sıkıca tutunup,
Yerin yedi kat altına
Yetip vardı Ösküs Uul'um.
Gök denizin dibinde
Talay Kağan'ın evi vardı.
Aya uzanan altın saray
Doksan dokuz cepheli,
Buzdan yapılmış at direkliydi.
Çakıl taşı gibi hayvanları
Ovada rahvan geziyordu.
Ay yüzlü halkı
Şarkı söyleyerek geliyor.
Dünyayı taşıyan balinalar

Geğirip duruyor.

Dünyayı taşıyan boğaları

Böğürüp duruyor.

Tosun gibi köpekleri

Gürültüyle ürüyerek geldi.

Parlayan kızları

Ösküs Uul'a şaşırarak baktı:

"Kokun başka, delikanlı, dediler.

Buraya niçin geldin? dediler,

Dilin başka, delikanlı, dediler,

Buraya niçin indin? dediler,

Dizini örtecek giyimin nerede?

Niçin giyinmeden geziyorsun? dediler.

Senin adın, soyun sopun kimler

Söylesene, delikanlı, dediler.

Ösküs Uul şöyle konuştu:

"Ey, ey, kızlar, gençler

Söyleyeceklerim var elbet.

Durun, yavaş olun, ey halk, ahâli

Söyleyecek sözlerim var elbet.

Sarı rahvan atlı kağanın

Emrini tuttum.

Çakıl taşı gibi hayvanımdan

Hayvan vereyim demişti.

Ak yüzlü halkımdan

Halk vereyim demişti.

İpek elbise giymek için

Çıplak geldim,

Rahvan ata binmek için,

Yaya geldim.”

Buzdan yapılmış at direğine

İtilerek geldi.

Talay Kağan’ın evine

Varıp girdi.

Talay Kağan ise

Doksan ayaklı masayı

Ösküs Uul için donattı.

Yetmiş çeşit yiyecek salıp,

Ösküs Uul’u doyurdu.

“Açlığını gider, balam,

Yiyeceğim çok elbet, dedi.

Zayıflamış vücudun semirsin, balam,

Bizim evimiz zengin elbet, dedi.

Ova dolusu rahvan atım var,

Atlı dönersin, dedi.

Ova dolusu ipek giyeceğim var,

Giyimli olursun elbette” dedi.

Ösküs Uul’um ise

Doyana kadar yedi.

Doksan çeşit yiyecekten

Sayıp, tadına bakarak oturup yedi.

Yetmiş öküzün etini yedi.

Doksan geyiğin döşünü yedi.

Altmış tulum sert içkiyi

Bir bir yudumladı.

Yetmiş çeşit baharatlı yemeği

Ösküs Uul’um yedi.

Doksan ayaklı dökme demirden masanın

Kırk ayağı kırılana kadar

Karnını doyurdu.

Dağ gibi eti yiyince,

Gücüne güç koşuldu,

Deniz gibi rakıyı içince,

Kuvvetine kuvvet koşuldu.
Boş kişi olmadığını
Talay Kağan görüp oturdu.
Demir kemikli er olduğunu
Bütün insanlar görüp şaşırdı.
“Acıkan karnım yeni doydu,
Şükrolsun, kağanım, dedi.
Zayıf vücudum şimdi semirdi,
Alkış olsun efendim” dedi.
Altın işlemeli bu saraya
Oturup etrafıca baktı.
Sabah yıldızı gibi gözleri
Dönüp durdu.
Talay Kağan’ın bu evi
Çok güzelmiş (külmüş?).
Yenilen büyük kağan
Yiğit, güçlü kağanmış.
Dağ gibi serveti
Denk yapılmış duruyormuş,
Deniz gibi akçası
Taş yığını gibi duruyormuş.

Baş köşede dört kuyunun olduğu

Gerçekten doğruymuş.

O kuyuların birisine

İtin cesedi salınmış.

Dokuz kat kayışla

Dolanıp koyulmuş,

Yedi kat ketene

Dolanıp koyulmuş.

Savaşa giden kişiye

Sıcak döşek olur gibiymiş,

Evde kalan kişiye

Yumuşak yastık olur gibiymiş.

Öksüz, garip kişinin

Kursağına yiyecek aş olmaz,

Karnını doyurmazmış,

Giyim yapılsa, giyim de olmaz.

Ölen itin cesedi

Çürümüş halde duruyormuş.

Talay Kağan'ın hatunu

Ösküs Uul'a şöyle sormuş:

“Deniz gibi aşım

Doydun mu, yavrum, dedi,
Dağ gibi servetimi
Gördün mü, oğlum, dedi,
Öksüz insan yiğit olur elbet,
Bak, yavrum, dedi,
Bizim evimizden neyi almak
İstiyorsun, yavrum, dedi,
Sana verilecek giyim var,
Çok güzel ipek kadife, dedi,
Senin bineceğin atımız var,
Çok güzel kısır, yabanî, dedi.
Eğer balık eti yersen,
Yükleyip sana vereyim” dedi.
Talay Kağan şöyle konuştu:
“Delikanlımı oğlum diye,
Benimseyip yaşarım.
İki güzel balığı
Sözümü dinleyip saldı.
Altay’ında neye ihtiyaç varsa
Alıp dön, yavrum, dedi,
Senin gibi erin neye ihtiyacın olur?

Yüklenip git oğlum” dedi.

Ösküs Uul’um şimdi

Aşağı yukarı bakıp durdu.

Talay Kağan’a ise

Tek bir soru sordu:

“Dur, dur, kağanım,

Siz kızmadan yardım edin.

Öksüz garip hâlime

Efendim siz merhamet edin.

Ottan yapılmış kötü evime

Güzel şeyler ne gerek?

Ölmüş itin cesedini

Efendim bana verseniz.

Yedi kat kayışı

Yanında verseniz, efendim.

Dokuz kat keteni

Birlikte verseniz, efendim.

Balık etini koyacağım

Torba yaparım.

Aylı, güneşli yerime

Bir işle dönerim,

Rahat olursam, kağanım,
Misafirliğe gelirim.”
İki yanak ateş aldı,
İki yiğit konuştu.
Ermen Çeçen lafa girdi,
İki bahadır sohbet etti
Talay Kağan şimdi
Ösküs Uul’a şöyle dedi:
“Ova dolusu rahvan atım var,
Niçin binmedin, balam, dedi.
Altın, gümüş hazinem var,
Niçin almadım, oğlum, dedi.
Ölmüş itin cesedi
Senin kursağına aş olmaz,
Karnını doyurmaz.
Kinlenmişsin gibi,
Nasıl vereyim sana?” dedi.
Kinlenmiş gibi Ösküs Uul
Başını kaldırmadan açıkça konuştu:
“Başka şeye gerek yok,
Boş dönerim ben” dedi.

Talay Kağan ne yapsın?

Nasıl eli boş döndürür?

Ölmüş itin cesedini

Alıp verdi.

“Yedi kat yer altından

Çıkıp dön” dedi o.

Ösküs Uul ise,

Dokuz gün yüzüp,

Gök denizin dibinden

Çıkıp geldi.

Aylı, güneşli Altay’a

Böylece yetip geldi.

Ottan evin içine

Ösküs Uul’um gelip girdi,

Ölmüş itin cesedini

Yüklenerek dönüp geldi,...¹¹⁴

...Kaynatan Talay Kağan’dan

Umudunu kesme Ösküs Uul.

Atamın anamın evine

¹¹⁴ Dilek, a.g.e., s. 146-153.

Misafir gidip gel eşim yoldaşım.

Dünyayı taşıyan boğadan

Başka buzağı yok mu?

Denizin altına inmeye

Gücün yeter mi?"

Ösküs Uul'um düşünüp,

Yatıp dinlendi.

Karnını doyurduktan sonra

Derin uykuya daldı.

Eşi sabah erkenden

Ösküs Uul'u uyandırdı.

Yetmiş tulum içkiyi

Hazırlayıp koymuş.

Yabanî çiçeği ezip,

Korocon içkisini hazırlamış.

Altay'ın çiçeğini ezerek,

Aracan içkisini hazırlamış.

Yola çıkmadan önce

Eşi tembihledi:

"Toybodım'ın dibine

Yetip var, Ösküs Uul,

Babam sert biridir,
Kızdırma, Ösküs Uul,
Annem şefkatli biridir,
Hoş bak, Ösküs Uul.
Güzel anneme,
Bu mektubu ulaştır,
Babam kızarsa,
İçkiden doldurup sun.
“Kadı er ne olur?
Rakı yumuşatır mı?
Sevgili damadına ne yapsın,
Sana acır mı?
Kızdırmaksa yığdım,
Konuşsan daha iyi.
Kibirlenmektense yığdım,
Ağlasan daha iyi değil mi deyip,
Babam sana karşı konuşur.”
Altın Kösük’nün yazdığı mektubu
Alıp cebine soktu.
Aracan yapılmış içkiyi
Dikkatle yüklendi,

Korocon dolu tulumu
Koltuğuna kıstırdı.
“Gidip babama sunacak
Rakım da var.” dedi.
Yedi kat yer altına
Varıp yetti Ösküs Uul.
Toybodım’ın dibine
İnip kaldı bahadır delikanlı.
Dünyayı taşıyan balinalar
Geğirip duruyorlardı.
Dünyayı taşıyan boğalar
Böğürüp duruyordu.
Güzel ipek giyimliler
Dans edip duruyorlardı.
Güzel rahvan atlılar
Koşturup geliyordu.
Sabah yıldızı gibi yüzleri
Işıldayıp duruyordu.
Tan atmış gibi akı
Heyecanla koştı.
Bizim damat burada.” diye,

Beyler toplanıp geldi.

“Sevgili damadımız sen misin?” diye,

Kağanlar sorup durdular.

Buzdan yapılmış at direğine

Ösküs gelip baş eğdi.

Taştan yapılmış saraya

Beş eğip dua ederek girdi.

Talay Kağan babasının

Başında dua edip durdu.

Annesi Altın Şuru’nun

Ayağına eğilip dua etti.

“Burada ne oldu?!” deyip,

Babası kızarak sordu.

“Damadını tanımadın mı?!”

diye,

İhtiyar anası sordu.

Bahadırım Ösküs Uul

Dağ gibi tulumunu

Yükünden indirdi.

Kaynatası Talay Kağan’a

Hemen baş eğip verdi.

Altın sırlı kadehini

Eline verip yalvardı.

“Gelemedim, efendim,

Benim ihtiyacım çok.”

“Kızımın durumu nasıl?” diye,

Annesi sordu.

“Kızınız mektup gönderdi.” diye,

Mektubu alıp verdi.

Kırk kulaç uzunluğundaki mektubu

Kaynana okudu,

Ortasına varınca,

Oturup ağladı.

“Dur, dur bakalım yavrum

Erin yurdu sahipsiz değil,

Biz ana babası sağız.

Bahadırın yurdu sahipsiz değil,

Çoluğu çocuğu şimdi de sağ.

Kağanın yaptığı katı yarışı

Yavrum kazanmış, dedi.

Beyin yaptığı yüce yarışı

Damadım almış, dedi.

Ottan yapılmış evli hâliyle
 Kötülük mü yaptı? dedi.
 Henüz yoksul garipken
 Yardım etmişti ya, dedi.
 Yurt yöneten büyük kağan
 Bu yaptıkların ne böyle?
 Gençleri görmüyormuş gibi,
 Niçin zulmeden biri oldun?”
 Altın tulumdaki içkiyi
 Babası doldurup başladı,
 Tek kadeh içince,
 Çakırkeyf oldu,
 İkinci kadehi içince,
 Yalpalanıp durdu.
 Üçüncüsünü eşine
 Tadına bakıp vererek ağladı.
 “Ben şimdi karaciğerimi
 Çıkarıp veririm oğluma,
 Ak dişimi ben şimdi
 Söküp veririm oğluma.
 Tek kızın için

Sen niçin imiyorsun?” dedi.

Büyüten annesi

Kızmış gibi konuştu:

“İrmak gibi sütümü

Boş yere mi içirdim?

Dağ gibi aşımı

Yavruma boşuna mı verdim?

Damadımın verdiği ikramı

Kendim de içerim.

Tek çocuğumun eğlencesine

Ben sevinip keyiflenirim.

Yedi tulum içkinin

Dördünü kendin içtin,

Kalan üç tulumu

Eşine veriyorsun.”

“Âh, âh hatun,

Ne yapıyorsun, ihtiyar?

Ay gibi, güneş gibi eşim, yoldaşım,

Kızma ihtiyar.

Damadın getirdiği ikrâmı

Gönlümüzce içeriz.

Gelen insanlara
Sert içkiden doldururuz, diye,
Talay Kağan konuştu.
Tek kızımın
Sevgili, iyi dostunu
Hemen gidip getirsin.”
Ösküs Uul’un kadehi
Ateşin etrafında döndü.
Kızarıp doğan güneş gibi
Kızıl kadeh parladı.
Kötü kişi içince,
Sert içki kötülük yapıyordu.
İyi kişi içince,
Sert içki coşturuyordu.
Koroconun sertliğini
Bilmeyen var mıydı?
Zehir konulmuş kadehi
Halk içse ne olurdu?
Yetmiş iki genç gelin
Türkü söylediler.
Dostu Altın Küskü

Çağırdığı için geldi.
Saçı dokuz belekli
Genç kız çıkıp geldi.
Onun güzelliğine
Herkes şaşırıp kaldı.
“Diri Burkan imiş” diye,
İnsanlar konuştu.
Garibin saç örgüsü
Ayak bileğine iniyordu.
Yüzünün güzelliği
Dünyayı şaşırtıyordu.
Kızıl yaban gülü gibi yüzünde
Ateş saçıyormuş gibi oturdu.
Merhametli sözüne
Halk şaşırıp oturdu.
Arkadaşının içkisini
Yudumla hadi, dediler.
O dokuz kadehi içti,
En ufak sarhoş olmadan,
Kımıldamadan oturdu.
Tek bir kadeh içkiden

Bütün halk sarhoş oldu.

Talay Kağan şöyle konuştu:

“Dur, dur oğlum, dedi.

Dur, dur, damadım, dedi.

Bizim yurdumuzda erkek buzağı

Hâlihazırda yok.

Dünyayı taşıyan iki kara

Boğalar bende var.

Böğüren ineklerimizin

Buzalayacağı yer idi.

Onlar avlanamaz,

İki boğam avlansa,

Bütün dünya sallanır,

Yeryüzünde sel çıkar.

Yedi yıl kısır duran

Gök ineğim var idi.

Yelip gelir o şimdi.

Yedi gün bekle, emi,

Sevgili damadım sen, dedi.

Erkek buzağı doğarsa,

Alıp götürürsün,

Dişi buzağı doğarsa,

Kendin düşünürsün.”

“Dişi buzağı doğarsa,

İnek olur,

Erkek buzağı doğarsa,

Yarışı kazanırız.” diye

Ösküs Uul konuştu.

Aşağı yukarı yürüyüp,

Evin işini yaptı.

Becerikli iyi annesine

Ateşe el sürdürmeden ateş alıp verdi,

Suya göndermeden su alıp verdi.

Merhametli iyi babasına

Eğilip kazan doldurdu,

Çömelip kadeh sundu.

Ösküs Uul’un içkisi

Yedi gün tükenmedi.

Altın Küskü’nün dostu

Türkü söylemeye başladı,

Havalı türküsü

Taş başında çiçek çıkardı,

Kıvrak türküsü

Sedir ağacının yaprağını salladı.

“Bizde de yiyecek var, diye

Altın tulumu koydu.

Bizde de kadeh var.” diye,

Aracanı doldurdu.

Yedi gün boyunca Ösküs Uul

Ne olduğunu anlamadı.

Bir de kendine geldi ki,

Dokuz ayrı bekleli

Genç kız

Yedi kat ketene

İyice sarmış,

Dokuz kat ipekle

İyice sarmalamış

Gök ineğin buzağısını,

Erkek kara buzağıyı

Ösküs Uul’un omzuna

İyice yükleyip yerleştirdi.

“Ölmüş itin cesedini

Çekinmeden alan er idin

Diri buzağıyı yüklenmeyip

Sen şimdi ne yapıyorsun?

Yükünü düşürmeden,

Hızla git, dedi.

Kara dağın başına

Yetip çık” diye tembihledi.

İhtiyar Talay Kağan

Keyifli şekilde konuştu.

“Kinlenen insanın

Ölümünü bilenim ben.

Merhametli insanın

Kaderini bilenim ben.”

Gök buzağıyı kaldırıp,

Ösküs Uul yüklendi.

Kaynatasına baş eğip,

Hızla yurduna gitti...¹¹⁵

¹¹⁵ Dilek, a.g.e., s. 208-214.

6. Kangıvay Mergen

6.1. Destan Hakkında Bilgi

Türk boylarından Tuvalara ait olan Kangıvay Mergen destanı, konusu ve teması bakımından bir kahramanlık destanıdır. Konusu, destanın olumlu başkahramanının, kendi ülkesini istilâya gelen olumsuz kahramanla giriştiği mücadele ekseninde savaş, macera, aşk ve ihanettir.

Kaynak eser olarak seçilen Tıva Kahramanlık Destanları I¹¹⁶ isimli kitapta karşılıklı olarak aynı sayfada sol kısmı Tuva Türkçesi, sağ kısmı Türkiye Türkçesi ile 54 sayfa yer tutan Kangıvay Mergen, tamamı manzum bir destandır. Destanda düzenli bir hece ölçüsü olmamakla beraber mısraların büyük bir çoğunluğu 7’li hece ölçüsü ile söylenmiştir. Destancı belli bir nazım birimi kullanmadan destanın bütün mısralarını ardı ardına söylemiştir. Kafiye örgüsü, destan içerisinde mısralar ardı ardına geldiği için gruplar hâlinde göze çarpmaktadır.

Kangıvay Mergen destanı, Tuva sözlü edebiyatında üzerinde en fazla çalışma yapılan metinlerden biridir. Türkistan Türkleri etnografyası ve folkloru uzmanı G. N. Potanin, 1879 yılında Murnuu-Barıın Mool’dan Övür, Arı kırlarını dolaşmak için Tıva iline geldiğinde Altay Türkü İ. Çivalkov’un yardımıyla Ulug-Hem ile Kara-Hem civarlarında yaşayan Tıva Türklerinden yirminin üzerinde destan, masal, efsane derleyip Rus dilinde yazıya geçirmiştir. Derlediği bu metinleri dört cilt hâlinde yayımladığı Oçerki Severo Mongolii adlı eserin dördüncü cildinde Altay, Moğol ve Buryat sözlü edebiyatı örnekleriyle birlikte vermiştir. Bu metinlerin içinde Kangıvay Mergen destanı da bulunmaktadır.¹¹⁷

1954 yılında, folklor eserlerini derleme ve yayımlama çalışmalarını organize eden “Tıva Dil, Edebiyat ve Tarih Araştırmaları Enstitüsü” kurulmuştur. Bu enstitü, çok iyi çalışıp birçok sözlü edebiyat ürününü Tuva

¹¹⁶ Doç. Dr. Metin Ergun – Doç. Dr. Mehmet Aça, **Tıva Kahtamanlık Destanları 1**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004.

¹¹⁷ Ergun- Aça, a.g.e., s. 14.

dilinde anlatıcılarının ağzından üzerinde hiçbir müdahalede bulunmadan derleyip arşivde muhafaza altına almıştır. Yapılan bu çalışmaların içerisinde Kangıvay Mergen destanının 9 varyantı da bulunmaktadır. Daha sonra enstitü, derlediği bu folklor metinlerini sistematik bir şekilde yayımlamaya başlamıştır.¹¹⁸

1967 yılında Tıva Ulustun Tooldarı adlı eserin içinde Kangıvay Mergen destanı (120-155) yayımlanmıştır.¹¹⁹

1976 yılında O. Darıma tarafından yayımlanan Tıva Tooldar Baazanaynın Tooldarı adlı kitap, 1980 yılında Ç. Darıma tarafından yeniden hazırlanarak Baazanaynın Tooldarı adıyla meşhur *toolçu* “*destancı*” Baazanay’dan derlenen metinlerle yayımlanmıştır. Kangıvay-Mergen destanı (3-54) bu kitapta yer almıştır.¹²⁰

1979 yılında A. K. Kalzan tarafından hazırlanan Kangıvay Mergen Tıva Ulustun Toolu adlı eser yayımlanmıştır. Bu destan en son olarak Türkiye’de Türk Dil Kurumu’nun Türk Destanları projesi kapsamında Ekrem Arkoğlu ve Buyan Borbaanay tarafından yayımlanan Tuva Destanları isimli kitapta da (350-473) yer almaktadır.¹²¹

Destanda su altı dünyası, destanın bir kahramanlık destanı olması ve destanda çok az bir bölümde geçmesine rağmen çok iyi bir şekilde tasvir edilmektedir.

6.2. Destan Kahramanları

6.2.1. Birinci Dereceden Kahramanlar

Kangıvay-Mergen: Destanın olumlu başkahramanıdır. Destan Kangıvay-Mergen’in maceraları etrafında cereyan etmektedir.

¹¹⁸ Ergun- Aça, a.g.e., s. 17.

¹¹⁹ Ergun- Aça, a.g.e., s. 19.

¹²⁰ Ergun- Aça, a.g.e., s. 20.

¹²¹ Ergun- Aça, a.g.e., s. 20.

Karan Çüzün kadın: Kangıvay-Mergen'in hanımıdır. Destanın kötü karakterli kadın kahramanıdır. Destanda eşine ihanet etmiştir. Destancılık geleneğindeki kahramana lâıyk eş motifine ters düşen nadir kahramanlardandır. Tuva ve Altay destancılık geleneğinde rastlanan bir motif olarak ayrıca değerlendirilmeye muhtaçtır.

Aksagalday Sayın-Havıççı: Destanın başkahramanının ağabeyidir ve destanın en önemli yardımcı karakterlerindendir. Mantiğı ile hareket eden olumlu bir destan kahramanıdır. Bu kahraman da –bir sahnede iki- kuralının aksine, olumsuz değil, olumlu bir kahramandır.¹²² Bunu zaferin ödülü olarak düşünmek mümkündür.

Han-Küçü bahadır: Destanın kötü olumsuz kahramanıdır. Destanda olumlu başkahramanın birçok maceraya girmesinden dolayı olumsuz kahramanın geçtiği bölümler çok fazla değildir. Fakat destanın ana kurgusu içinde önemli bir rol oynamaktadır.

Avıkay-Sarala kadın: Destanın olumsuz başkahramanı Han-Küçü bahadırın güzel hanımıdır. Olumsuz bir tipten ziyade huysuz bir tipi temsil eder. Destanın başkahramanı Kangıvay Mergen, Han-Küçü bahadırı öldürdükten sonra bir süre bu kadınla beraber yaşamıştır. Roux'a göre, savaştan sonraki zafer, kahramana bir kadın alma hakkı verir.¹²³

6.2.2. İkinci ve Üçüncü Dereceden Kahramanlarla Varlıklar

Kangay-Kara: Başkahramanın atıdır. Bu at, konuşabilmekte ve gerektiğinde sahibine akıl vererek onu yönlendirmektedir.

Dönen Kaldar: Aksagalday Sayın Havıççı'nın atıdır. Bu at da Kangay Kara gibi konuşabilmektedir. Destanda çoğu zaman olayların içinde Kangay Kara ile birlikte yer almaktadır. Doğaüstü yardımcı motifinin bir başka örneğidir.

¹²² Özkul Çobanoğlu, **Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1999, s.98-100.

¹²³ Jean Paul Roux, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, Çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul, İşaret Yayınları, İstanbul, 2002, s. 188.

Torgun-Çüzün: Destanın başkahramanı Kangıvay-Mergen'in kız kardeşidir. Kangıvay-Mergen kız kardeşini çok sevmektedir.

Şüük Möge, Süder Möge, Demir Möge, Deek Möge: Kangıvay-Mergen'in kızkardeşi Torgun-Çüzün kadını, uzak diyarlardan Demir Möge'ye istemeye gelen destan kahramanlarıdır. Bu destan kahramanları olumludurlar ve destanın başkahramanı Kangıvay-Mergen'den yardımlarını esirgememektedirler.

Sug-Haan: Kangıvay-Mergen'in cesedinin dibinde yattığı Sarı Deniz'in egemenliğini elinde bulunduran destan kahramanıdır. Sug Haan, Kangıvay-Mergen'i aramak için denizin içine gelen Demir-Möge'ye yardım etmiştir. Bu özelliğinden dolayı olumlu bir destan kahramanıdır.

Kırgan Bel ile Mezil: Sug Haan, Kangıvay-Mergen'in cesedini bulmak için denizin dibinde bir meclis toplamıştır. Bu meclise, Sarı Deniz'in tüm canlıları katılmıştır. Toplantı, tam olumsuz sonuçlanacakken gelen ve Kangıvay-Mergen'in cesedinin yerini söyleyen destan kahramanlarıdır. Bu özelliklerinden dolayı olumlu destan kahramanları olarak değerlendirilirler.

Tavin, Taji kardeşler: Kangıvay-Mergen'in ikinci eşi Mungulak-Sagaan kadının ağabeyleri olan destan kahramanlarıdır. Olumlu destan kahramanlarıdır.

Mungulak-Sagaan: Kangıvay-Mergen'in ikinci evliliğini yaptığı olumlu destan kahramanıdır.

Kara-Türü Bahadır: Kangıvay-Mergen'in tamamen iyileştikten sonra Han Küçü bahadırdan öcünü almak üzere çıktığı yolda karşılaşp kavgaya tutuştuğu destan kahramanıdır. Kangıvay-Mergen, Kara Türü bahadırı dövüşte yenmiştir. Bu dövüşten sonra Kangıvay-Mergen'in "iki kardeş olalım" teklifi üzerine Kara-Türü Bahadır; Şüük Möge, Süder Möge, Demir Möge, Deek Möge'nin köyüne taşınmıştır. Güç denemesiyle birlikte bu kişi olumlu bir destan kahramanıdır.

Kızıl-Türü Bahadır: Kangıvay-Mergen'in Mungulak-Sagaan kadından doğan oğludur. Han-Küçü bahadırdan öcünü almak üzere yola çıktığında oğlunu annesinin karnında iken bırakan Kangıvay-Mergen, onunla destanda baba-oğul olduklarını bilmeden karşılaşır.

Çoldak-Kara: Destanın olumsuz kahramanı Han-Küçü bahadının atıdır. Destanda ismi çok fazla geçmemektedir.

Dört ayakçı: Kangıvay-Mergen, Han-Küçü Bahadır ile tutuştuğu kavgada, onu öldürdükten sonra âdet olduğu üzere Han-Küçü bahadının her şeyi kendisinin olmuştur. Kendine geçen bu malı mülkü almak için Kangıvay-Mergen atı ile birlikte kılık değiştirerek, Han-Küçü bahadının ülkesine gelmiştir. Burada pis görünüşüyle, vahşî atları eğiten dört oğlandan küçümsemeyle birlikte azar işitince, dayanamayarak onları döğmüştür.

Milyon kadar deve güden ihtiyar: Han-Küçü bahadının hayvanlarını güden çobandır.

Kırk kız: Avıkay-Sarala kadının sarayında ona kadına hizmet eden saray kızlarıdır. Bu kızların yirmi tanesi Avıkay Sarala kadının sağ tarafında, diğer yirmi tanesi de sol tarafında durmaktadır.

Dört alaca köpek: Avıkay-Sarala kadının sarayında yabancıların içeriye girmemesi için bekçilik eden köpeklerdir.

Tungulak-Sagaan kadın: Destanda, Han-Küçü bahadının şehrinde oturan; misafirini iyi ağırlamayan ve sohbeti itici olan olumsuz kadın tipidir.

Otuz kız: Tungulak-Sagaan kadının hizmetinde bulunan kızlardır. Bu kızların on beş tanesi Tungulak-Sagaan kadının sağ tarafında, diğer onbeş tanesi de sol tarafında durmaktadır.

Oktan-Kara kadın: Destanda Han-Küçü bahadının şehrinde oturan, misafirini iyi ağırlayan ve sohbeti hoş olan olumlu kadın tipidir.

Yirmi kız: Oktan-Kara kadının hizmetinde bulunan kızlardır. Bu kızların on tanesi Oktan-Kara kadının sağ tarafında, diğer on tanesi de sol tarafında durmaktadır.

Yedi han: Kangıvay-Mergen'in kaybolmasından sonra, Aksagalday Sayın Havıtcı'nın toplantı için obadan çağırıldığı destan kahramanlarıdır. Bu toplantı dışında destanın başka bölümlerinde geçmemektedirler.

Devlet büyükleri ve altı bin çeri: Torgun-Çüzün kadını ve çeyizini Şüük Möge, Süder Möge, Demir Möge, Deek Möge kardeşlerin yurduna taşımak üzere meydana toplanan destan kahramanlarıdır. İsimleri destanın bu bölümünden başka bir yerde geçmemektedir.

Üçayakçı: Kangıvay-Mergen, kız kardeşini çeyiziyle birlikte dünürlerinin yurduna bırakıp geldikten sonra karısı Karan-Çüzün kadının çay davetini getiren haberci, ismi ile yaptığı işin alâkası –çabuk tez olmayı ifade etmesi bakımından- dikkat çekicidir.

Çoban oğlan: Kangıvay-Mergen'in yurdu yağmalandıktan sonra, ona ziyarete gelen dünürlerinin, yurdun yerinde yeller estiğini gördükten sonra soru sormak üzere buldukları destan kişisidir.

Üç yaşındaki kız çocuğu: Kangıvay-Mergen'in kendisine ihanet eden Karan-Çüzün kadından doğan çocuğudur. Bu çocuk, Han Küçü bahadıyla yaşayan annesinin yanında, "Benim atım Kangay-Kara, benim babam Kangıvay-Mergen" diye konuşup oynar. Destanda doğruyu söylediği için olumlu bir tiptir.

6.3. Mekân

6.3.1. Yer Üstü Dünyasında

Destanda mekân olarak birçok yerin isim geçmektedir. Bu yerler, destanın başkahramanı Kangıvay-Mergen'in maceralarını yaşadığı yerlerdir. Destancı, destanın giriş kısmında Kangıvay-Mergen'i dinleyicilere tanıtırken onun sahip olduğu Artışlıg, Arzaytın, Despeytin, Bert-Kara ve İdik-Bora adlı

taygaların isimleri ile birlikte obasının içinde kurulu olan boz otağından bahseder. Destancının bunları dinleyiciye anlatmasının nedeni, Kangıvay-Mergen'in zengin ve kudretli birisi olduğuna işaret etmek istemesidir.

Destancı, destanın iyi ve kötü başkahramanlarını kavgaya tutuşturmadan önce onları tanıtırken iyi başkahraman için “batıya hükmetmek için doğan”, kötü kahraman için de “kuzeye hükmetmek için doğan” sözlerini kullanmıştır. Türk'ün kızıl elmasının daha ziyade batıda olması ve kuzeyin iklim olarak soğuk; altı ay yaz ve altı ay kış olması sebebiyle karanlığı sembolize etmesi, burada dikkat çekicidir. Destanın iki başkahramanı arasında olan kavgayı da, diken kaplı kara bozkır betimlemesini yaparak o mekânda tasvir etmiştir.

Destanda Kangıvay-Mergen Han-Küçü bahadırı yendikten sonra, onun ülkesine sahip olmak için gitmiştir. Yolda Kangıvay-Mergen'in milyon kadar inek, deve gibi hayvan sürülerini güden bir ihtiyarla karşılaşması, destanın geçtiği bölgede verimli uzun ve geniş çayırların olduğunu belirtmesi açısından önemlidir.

Kangıvay-Mergen, Han-Küçü bahadırın ülkesine varınca, şehre geçmek için hırçın Sarı denizin üzerinde cesur yiğit kişilerin geçtiği, kıldan; halktan kimselerin geçtiği, ağaçtan; bey, han gibi asil kişilerin geçtiği, gümüşten ve biri de Avıkay-Sarala kadının tepe büyüklüğündeki altın ipek otağının önüne çıkan altından yapılmış dört köprüyle karşılaşmıştır. Kahraman bir kişi olduğu için kıl köprüden geçmeyi tercih eden Kangıvay-Mergen, geçerken altın ve gümüş köprüyü yıkıp geçmiş, böylece imtihandan başarıyla çıkmıştır.

Han-Küçü bahadırın ülkesine, hırçın Sarı Deniz'in üzerinden geçerken orada yaşayan bütün halk buna şahit olur. İlk önce kılık değiştirmiş hâliyle Han-Küçü bahadırın eşinin kaldığı tepe büyüklüğündeki altın ipek otağa gelen Kangıvay-Mergen, burada pis görüntüsü nedeniyle Avıkay-Sarala kadın tarafından hor görülür ve iyi bir şekilde misafir edilmez. Buradan, sinirlenerek Tungulak Sagaan kadının otağına geçer. Burada da aynı şekilde

karşılanan kahraman buradan da sinirlenerek Oktan-Kara kadının otağına geçer. Burada kılık kıyafetine bakılmadan iyi şekilde karşılanır ve misafir edilir. Kangıvay-Mergen daha sonra buradan ayrılarak tekrar Han-Küçü bahadırın güzel karısının otağına gelir. Burada Avıkay-Sarala kadın tarafından buda heykellerinin olduğu yerde dua etmesi istenilir. Dokuz ayaklı ağaca dua etmek istemeyen Kangıvay-Mergen'e öfkelenen Avıkay-Sarala kadın onun ellerini kollarını kesmeleri için hizmetindeki kırk kıza emir verir. Bunun üzerine öfkelenen Kangıvay-Mergen, Avıkay-Sarala kadını bir güzel döver ve altın çantasının içinden Han-Küçü bahadırın kesilmiş başını çıkarıp ortaya atar. Daha sonra ağlamaya başlayan Avıkay-Sarala kadının yaralarını tedavi eden Kangıvay-Mergen, bu güzel kadına âşık olarak, tepe büyüklüğündeki altın ipek otağında yaşamaya başlar.

Destanda geçen başka bir mekân ise Kangıvay-Mergen'in kız kardeşini alan Demir Möge ve onun kardeşleri olan Şüük Möge, Süder Möge, Deek Möge'nin ülkesidir. Kangıvay-Mergen, karısının ihanetine uğradıktan sonra bütün malını, mülkünü ve halkını kaybeder. Bu olaydan sonra ağabeyi Aksagalday Sayın Havıççı ile beraber dünürlerinin yurdunda yaşamaya başlar. Daha sonra Tavi, Tajı adlı kişilerin kız kardeşi Mungulak-Sagaan kız ile evlenen Kangıvay-Mergen, Tavin, Tajı kardeşlerin de kendilerinin yanına taşınması isteğini geri çevirmez. Bir sabah kalkıp yüzünü yıkayıp düşündüğünde Kangıvay-Mergen, Kara dağın ötesindeki Han-Küçü bahadırı yenmek için uygun zamanın geldiğine hükmedip silâhlarını kuşanarak, karısının hamile olmasına rağmen yola çıkar. Kangıvay-Mergen iki tepeyi aşıp, iki nehri geçip, Kara-Kır adlı dağın sırtını gördüğünde, karşısına altı kişinin beli kadar, aşağı doğru inen dümdüz bir mağara çıkar. Bu mağarada Kara-Türü bahadır isimli kişi yaşamaktadır. Daha sonra onunla yaptığı dövüşü kazanan Kangıvay-Mergen, onunla kardeş olur ve onu Şüük Möge, Süder Möge, Demir Möge, Deek Möge kardeşlerin yaşadığı yere gönderip orada yaşamasını ister.

6.3.2. Su Altı Dünyasında

Bu destanda bahsedilen su altı dünyası, hırçın bir deniz olarak tanımlanan Sarı Deniz'in içindedir. Bu denizin dibindeki dünya, destancı tarafından ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmemiştir. Bu dünyanın bir padişahı olduğundan, padişahın emrinde askerlerinin bulunduğu ve su altı dünyasının bütün canlılarının ona itaat etmelerinden bahsedilmiştir. Sug-Haan'ın Kangıvay-Mergen'in cesedinin nerede olabileceğine dair denizin dibinde düzenlediği toplantıda, destancı, bu toplantıyı tasvir ederken, otuz iki ayaklı, on altı renkli, sekiz köşeli altın bir sarı masanın etrafına denizin çer, çöp, süprüntü bütün canlarının teşrif ettiğini söyler. Toplantıda Sarı Deniz ile ilgili olarak Bel ile Mezil adlı iki balık, Kangıvay-Mergen'in cesedinin denizin dipsiz göbeğinde bir kaya parçası gibi yatmış olduğundan söz etmişlerdir. Bu dünyanın canlıları kişileştirilmiştir.

6.4. Zaman

Bu destanda gerçek anlamda belirli bir zaman geçmemektedir. Destandaki zamanın belirsizliği anlatıcının, destana başlarken “çok eski zamanlarda” kalıp ifadesini kullanmasından anlaşılır.

Destancı, destanın zamanını başkahraman Kangıvay-Mergen üzerinde kurgulamış ve onun maceralarını geçirdiği mekânlarda zaman devinimini bir destan anlatı türüne göre iyi bir şekilde organize etmiştir.

Anlatıcı zamanın akışı normal bir zamanın akışı gibidir. Zaman bakımından uyumsuzluk, destanın son bölümlerinde sadece bir yerde görülmektedir. Destanın başkahramanı Kangıvay-Mergen, düşmanı olan Han-Küçü bahadırdan intikam almak için gittiği sırada, eşini hamile olarak bırakmıştır. Kangıvay-Mergen, Han-Küçü bahadının yurduna doğru yol alırken yolda genç bir yiğitle karşılaşmış ve o yiğitle yaptığı dövüşü kaybetmiştir. Kangıvay-Mergen bu yiğide kimin nesi olduğunu sorunca, ondan aldığı “Tavın ile Dajı kardeşlerin yeğeni, Mungulak-Sagaan kadın ile Kangıvay-Mergen'in oğlu Kızıl Şilgi atlı Kızıl-Türü bahadırım ben” cevabı karşısında şaşırılmış ve oğlanı orada dövmüştür. Buradaki zaman uyumsuzluğu, annesinin karnında kalan Kızıl-Türü bahadının, babasının karşısına birdenbire

bir yiğit olarak çıkmasıdır. Türk destanlarında çocukların hızlı büyümesi motifleriyle sık sık karşılaşılmaya rağmen buradaki zaman uyumsuzluğu tespitimizi destekleyen önemli bir delil yine destanın içinde geçmektedir. Bu delil, oğlu ile karşılaşan Kangıvay-Mergen, oğlunu doğduktan sonra Han-Küçü bahadırdan intikam almak için gittiği yoldan evine geri dönmüştür. Evinde oğlu ile konuşan ve oğlunun “Sen ihtiyarlamışsın, şimdi inzivaya çekilip dua ederek son demlerini düşünsen olmaz mı?” sözüne karşı çıkarak intikam almak için tekrar Han-Küçü bahadırın şehrine doğru yol aldığı sırada üç yaşındaki bir kız çocuğunun “Benim atım Kangay-Kara, benim babam Kangıvay-Mergen” diye annesi Karan-Çüzün kadına aynı sözleri tekrarlayıp durduğunu işitir. Bu kız çocuğuna “Ne diye ölen Kangıvay-Mergen’in sözünü ettin” diye Karan-Çüzün kadın, döverek çocuğu bayılttığı anda “Bizden doğan evlâdımızı ne diye bayıltana kadar döversin sen Karan-Çüzün kadın? Küçük çocuk sırrı bilen burkandır demişler” diye kızar. Burada zaman uyumsuzluğu olarak Kangıvay-Mergen’in birinci eşinden doğan kız çocuğunun üç yaşında olması, ikinci eşinden doğan erkek çocuğunun da daha sonra doğmasına rağmen yiğit bir delikanlı olarak babasını dövüşte yenebilecek kadar büyümüş olmasını gösterebiliriz. Destadaki bu bölümün dışında zamanın akışında bir düzensizlik yoktur.

6.5. Destanda Su Altı Dünyası

6.5.1. Tuva Türkçesi

Kaňıvay-Mergen

Şıyaan am, dört alışkı

Bert-Karanıñ dört önçüünden

Iyañgılıg ırın ırlajıp,

Höömeyin höömeylejip turda,

Aksagalday Sayın-Havıtcı

Uyarap-muñgaraaş,
 Çedip kelirge,
 Ep-çöp-bile holga kiirip ap
 Turgan çüveñ irgin.
 Çiñ sarıg sayın hayındırıp,
 Çaglıg edin dülüp,
 Aşkarıp-çemgerip,
 Ugaan kiirip algaş:
 -Ulug aal-oranıñ
 Egeertinmes et-höreñgiñ
 Kayıl, kudagay?-dep
 Aytırıp turgannar.
 -Beglig kojuun bürünü-bile
 Aragalap-nayırlap-la turgan bis.
 Bir bilip çıdarımga,
 Aksagalday Sayın-Havıtçını
 Murnay ölürer,
 İyi attı soonda ölürer dijip
 Sümelejip turganın dıñnaaş,
 Hartıganıñ kaşpagayı,
 Ezirniñ şüürgezi-bile

Mañnap barıp,
 İyi attı sala kaapkaş,
 Tın dezip üngen bo-la, kudalar-
 Dep monu çugaalaan.
 -Kañgıvay-Mergen kudagaynıñ
 Öl söögün Örü tırtıp,
 Kurgag söögün kudu tırtıp kagzıvıssa-deeş,
 Tıp çadajı-la bergen irgin.
 Bedik-bedik çerlerden baraan harap,
 Bel-bel çerlerden is kezip,
 Diley-diley kelirge,
 Çige soñgu çükçe
 Çerniñ kara hörzünün
 Çara söörtü bergen is çıtkan,
 Mindig boop-tur.
 Am-na ızırtı isteeş,
 Çorup kaannar.
 Kastılbas kara hayanıñ kırınga
 Ündür söörtüp kelgeş,
 Haynıp çıdar kalçaa dalayje
 Añdara idip kiiripken

Mındıg bolgan çüveñ irgin.

-Çaa, çejege-daa, kajanga-daa çedir bolza,

Meni manap turar siler, akılarım-deeş,

Kara-şokar kas keji tonun ketkeş,

Kalçaa dalayje kire bergen

Demir-Möge çüveñ irgin.

Kalçaa Sarıg dalay iştin

Üş üye ertkijege üjep çindeeş,

Tıp çadaaş, adaktıñ sonda

Sug-Haanınga baraalgap

Çede bergen er çüveñ irgin.

-Silerniñ ulug kürünüñ çurtunda

Eker-erlik Kañgıvay-Mergenniñ

Söögü keldi, şak oon

Tıpçıp hayırlañar, haan ögbey!-dep

Baraalgap olurgan.

-Sugnuñ haanı muñ şeriin

Atkarıp-diledip turgan

Ol şerig bargaş,

Baza-la tıppayn,

Haanga baraalgap kelgen.

Haan oortan Sarıg dalaynıñ
 Dört çüünçe,
 Sarıg dalaynıñ ortuzunga
 Ulug şuulgan bolur,
 Añaa dün, hün çok çıglıñar-dep
 Kuştug bijik kagıskan-daa çüveñ irgin.
 Şug-Haanı bodu
 Üjen iyi buttug,
 On aldı uluurgalıg,
 Ses daspılıg aldın-sarıg şireezin
 Apparıp salgaş, moorlap barıp,
 Saadap turgan-daa çüveñ irgin.
 Sarıg dalaynıñ balık-baylanı
 Dalaynıñ ortuzunga
 Kara çam deg
 Haglıp-çıglıp turgannar.
 -Kañgıvay-Mergenniñ söögünden
 Çünü bildiñer, çünü duyduñar?-dep
 Şuulgannap turgan çüveñ irgin.
 Inça amıtannıñ iştinden
 Körgeni-daa çok,

Bilgeni-daa çok,

Şuulgan taraar çokşulap turgan.

Adaktıñ soonda argan,

Kırgan Bel, Mezil iyi:

-Köör karakta sogur bar be?

Dıñnaar kulakta düley bar be?

Bis mınça kırııjavıska

Şuulgan boop turganın körbeen,

Dıñnavaan bis, körüp,

Dıñnap köreeli, taravañar.'-dep

Eleytip, çılbytıp kelgileen irgin.

-Bo Sarıg dalaynıñ işinde

Eker-erlik Kañgıvay-Mergenniñ

Söögü kelgen-dir.

Oon dıñnaanıñar bar be?-dep aytırgannar.

-Haynıp çıdar Kalça-Sarıg dalaynıñ

Düp çok hindinde

Duy düşken kayın kelgen

Kara turugul ol?-dep

Udur aytırıp turgan

Bel, Mezil çüveñ irgin.

Bel bile Mezil iyini
 Demir-Mögege katkaş,
 Çorutkan Sug-Haanı çüveñ irgin.
 Dalaynıñ düp çok hindiinge baarga,
 Duy düşken kara turug
 Kañgıvay-Mergenniñ söögü
 Ol bolgan çüveñ irgin.
 Demir-Möge katınıñ söögün
 Ündürüp algaş kelirge,
 Üş akızı manap çadaaş,
 Çanar-çoruur deen,
 Ezeñgi kırında
 Iı-sızın tökken turup-turlar.
 Kañgıvay-Mergenniñ söögün
 Arjaan kuduk-bile çup-çup,
 İyi adın albıktır mañnadıp-mañnadıp
 Artın-iştinden tıngarıp,
 Amı-tının egidip,
 Dirgizip kelgen-daa çüveñ irgin.
 Dirilip kelze-daa,
 Çüve çugaalaar deerge, ünü çok,

Kılaŝtaar deerge, budu bastınmas

Mındıg boop turup-tur evespe.

Çüge mındıg çüve apaardı deeş,

Çüs ses söögün onçalap köörge,

Çugaalavas çüvezi bajından

Kara çaŋgıs muñ-diji çok,

Kılaştavas çüvezi

Budunuñ ulug-ergeeniñ

Dırgak aldında çaŋgıs borbak

Saygıdı çok bolgan çüveñ irgin.

Demir-Möge aldın meñgizeeniñ iştinden

Demir şüür uştup ekelgeş,

Sarıg dalaynı bir şüüreen-

Kurug bolgan.

İyi şüreen-baza kurug,

Üş şüüreen-çaŋgıs borbak saygıdı

Uştunup kelgen.

Hajıl şiree turugnuñ barın

Şinçilep körüp turarga,

Sug aşpas saarig çıtkan.

Ol saarignıñ kırında
 Dönen inek deg ak daş
 Bajı köstüp çıtkan.
 Ol ak daştı şüürep ekkeerge,
 Kañgıvay-Mergenniñ muñ-diji
 Ol boop-tur evespe.
 Dijin ekkep ornunga eptepterge,
 Çugaa-soodu ünüp,
 Saygıdın ekkep eptepterge,
 Turup kılaştap turgan
 Kañgıvay-Mergen çüveñ irgin.
 Am-daa çüzü boor, şuptu-la
 Demir-Möge alışkılarınñ aalınçe
 Çorup-la kaap-tırlar evespe.¹²⁴

6.5.2. Türkiye Türkçesi

Kangıvay Mergen

Dinle şimdi, dört kardeş
 Bert-Kara'nın dört tarafından
 Acıklı türküsünü söyleyip
 Höömeyini söylerken
 Aksagalday Sayın-Havıtcı
 Kederlenip-dertlenip

¹²⁴ Ergun –Aça, a.g.e., s. 505-508.

Geldiğinde
 Dostane konuşup güvenini
 Kazanmaya çalışmışlar.
 Koyu sarı çayını kaynatıp
 Yağlı etini pişirip
 Yedirip içirip
 Aklını başına getirip:
 "Ulu oban
 Bitmez tükenmez mal-mülkün
 Nerededir dünür?" diye
 Sormuşlar.
 "Bütün halk ile
 Rakı içip eğlenmiştik
 Fark ettim ki,
 Aksagalday Sayın-Havıtcı'yı
 Önce öldürürüz,
 İki atı da sonra öldürürüz deyip
 Danıştıklarım duyup
 Doğanın çevikliğiyle
 Kartalın saldırısıyla
 Koşturup varıp
 İki atı çözüverip
 Zar zor sıvıştım dünürler"
 Diye cevap vermiş.
 "Kangıvay-Mergen dünürün
 Yaş cesedini yukarı çekip
 Kuru cesedini aşağıya çeksek" deyip
 Bulamamışlar.
 Yüksek yüksek yerlerden etrafı gözleyip
 Bel bel yerlerden iz sürüp
 Araya araya gelirken

Dümdüz kuzey tarafa doğru
 Yerin kara toprağını
 Yarıp giden iz yatarmış,
 Böyleymiş.

Takip edip yakalamak için
 İzleri sürmüşler.
 Yalçın kara kayanın tepesine
 İzleri takip ederek çıkıp
 Dalgalanıp duran hırçın denize
 İtip düşürmüşler
 Böyle olmuş imiş.

-Evet, aradan ne kadar zaman geçse de
 Beni bekleyin ağabeylerim-deyip
 Alaca kaz derisi elbisesini giyip
 Hırçın denize atlayıvermiş
 Demir-Möge.

Hırçın Sarı Deniz içini
 Üç vakit geçinceye araştırıp
 Bulamayınca eninde sonunda
 Sug-Haanı'nın huzuruna
 Çıkmış imiş.

"Sizlerin ulu devletinize
 Mert-yiğit Kangıvay-Mergen'in
 Cesedi geldi, şimdi onu
 Bulmaya yardımcı olunuz hanım!" diye
 Rica etmiş.

Suyun hanı bin askerini
 Sevk etmiş.

O asker de varıp,
 Bulamayınca
 Hanın huzuruna gelmişler.

Ondan sonra han, Sarı Deniz'i
 Dört tarafına,
 Sarı Deniz'in ortasında
 Büyük toplantı olacak,
 Gece gündüz demeden orada toplanın-diye
 Ferman buyurmuş.
 Sug-Han'ın kendisi
 Otuz iki ayaklı
 On altı renkli
 Sekiz köşeli altın-sarı masasını
 Götürüp bırakıp teşrif ederek
 Oturmuş imiş.
 Sarı Deniz'in balıklan
 Denizin ortasına
 Kara çöp, süprüntü gibi
 Toplanmışlar.
 "Kangıvay-Mergen'in cesedi hakkında
 Ne öğrendiniz, ne duydunuz?" diye
 Sormuş.
 Bunca canlının içinden
 Gören de yok,
 Bilen de yok,
 Meclis dağılmak üzere iken
 En sonunda zayıf,
 Kırgan Bel ile Mezil:
 "Gören gözde körlük mü var?
 Dinleyen kulakta sağırlık mı var?
 Biz böyle yaşlandığımızda
 Meclis olduğunu görmemiş,
 İşitmemiştik, bakıp
 Dinleyelim, dağılmayın!" diyerek

Salına salına gelmişler.
 "Bu San Deniz'in içine
 Cesur-mert Kangıvay-Mergen'in
 Cesedi gelmiştir.
 Onu işiteniniz var mı?" diye sormuşlar.
 "Kaynayıp yatan hırçın San Deniz'in
 Dipsiz göbeğinde
 Takılıp kalan
 Kara kaya parçası o olmasın?" diye
 Soruya soruyla karşılık vermişler
 Bel ile Mezil.
 Bel ile Mezil'in ikisin
 Demir-Möge'nin yanına katıp
 Yollamış Sug-Haanı.
 Denizin dipsiz göbeğine vardıklarında
 Takılıp kalan kara kaya parçası
 Kangıvay-Mergen'in cesedi
 İmiş.
 Demir-Möge kayın pederinin cesedini
 Çıkarıp gelirken
 Uç ağabeyi bekleyemeyip
 Dönüp gidelim deyip,
 Üzengi üstünde
 Gözyaşı döküp durmuşlar.
 Kangıvay-Mergen'in cesedini
 Kutsal kuyu suyu ile yıkayıp
 İki atını soluk soluğa koşturup
 Ağzından burnundan nefes verip
 Ruhunu geri döndürüp
 Diriltmişler.
 Dirilip gelse de

Bir şey demeye sesi yok,
 Yürümeye ayağı basmaz
 Böyle durup dururmuş.
 Ne diye böyle oldu diye,
 Yüz sekiz kemiğini kontrol ettiklerinde
 Konuşamamasın sebebi ağzında
 Bir dişinin olmaması,
 Yürüyememesinin sebebi ise
 Ayağının büyük parmağının
 Tırnak altında bir yuvarlak
 Parmağının olmaması imiş.
 Demir-Möge altın çantasının içinden
 Demir süzgeç çıkarıp getirip
 Sarı Deniz'i bir süzmüş
 Hiçbir şey çıkmamış.
 İkinci kez süzmüş, yine bomboş,
 Üçüncü kez süzmüş, bir tek yuvarlak
 Parmağı
 Çıkıp gelmiş.
 Sarp kayalığın önünü
 Araştırıp dururken
 Su geçmez engel varmış.
 O engelin üstünde
 Dört yaşındaki inek gibi bir ak taşın
 Başı görünüp dururmuş.
 O ak taşı süzünce
 Kangıvay-Mergen'in dişi
 İşte oymuş.
 Dişini getirip yerine yerleştirdince
 Sesi-sedası çıkıp
 Parmağını getirip taktığında

Kalkıp yürümüŖ
Kangıvay-Mergen.
Böylece, hep birlikte
Demir-Möge kardeşlerin köyüne doğru
Yürüyüp gitmişler.¹²⁵

¹²⁵ Ergun –Aça, a.g.e., s. 505-508.

7. Karattı Pergen

7.1. Destan Hakkında Bilgi

Türk boylarından Şorlara ait Karattı Pergen destanı, konusu ve teması bakımından bir kahramanlık destanıdır. Konusu, destan başkahramanının Gökdeniz'in dibindeki bir boğayla olan dişe diş mücadelesidir. Karattı Pergen, bir kahramanlık destanı olmasına rağmen Türk destanlarında mekân olarak geçen gökyüzü dünyası, yer üstü dünyası, yer altı dünyası ve su altı dünyasına ait mitolojik unsurları aynı anda bünyesinde bulundurması bakımından dikkat çekicidir.

Bu çalışmada kaynak olarak kullanılan Şor Kahramanlık Destanları¹²⁶ adlı kitapta, karşılıklı olarak aynı sayfada sol kısmı Şor Türkçesi, sağ kısmı Türkiye Türkçesi ile 12 sayfa yer kaplayan Karattı Pergen destanı, tamamı manzum olan bir destandır. Destanda düzenli bir hece ölçüsü kullanılmamıştır. Destanda 5'li, 6'lı 7'li, 8'li, 9'lu, 10'lu ve 11'li heceden meydana gelmiş mısralar vardır. Destancı belli bir nazım birimi kullanmadan destanın bütün mısralarını ardı ardına bend (kobayır) şeklinde söylemiştir. Kafiye örgüsü, destan içerisinde mısralar ard arda geldiği için gruplar hâlinde göze çarpmaktadır.

Şor destanlarından Karattı Pergen destanını 1861 yılının yaz aylarında Tom ırmağının üst kısmında Şorların yaşadığı köylerden geçerken, bir seyahati sırasında Radlof derlemiştir. Radlof burada birçok derleme yapmış ve bu derlemeleri üzerinde müdahalede bulunmadan yazıya geçirmiştir. Fakat derlemeleri yaptığı kayçılar hakkında bilgi vermemiştir. Radlof bu derlemeleri, Proben olarak bilinen eserinin ilk cildinde yayımlamıştır. Karattı Pergen destanı, bu eserde 517 mısra hâlinde yer almaktadır.¹²⁷

Destanın bu çalışmaya dâhil edilmesinin nedeni, su altı dünyasının bu kahramanlık destanında bir mücadele mekânı olarak geçmiş olmasıdır.

¹²⁶ Doç. Dr. Metin Ergun, *Şor Kahramanlık Destanları*, AnkaraAkçağ Yayınları, 2006.

¹²⁷ Ergun, a.g.e., s.15.

7.2. Destan Kahramanları

7.2.1. Birinci Dereceden Kahramanlar

Karattı Pergen: Destanın olumlu başkahramanıdır. Babası 105 yaşındayken annesi ona hâmile kalmıştır ve babasıyla annesinin o yaşlarına kadar çocukları olmamıştır. Babası Altın Kağan, dost bildiği Kuskun Alp tarafından serveti için öldürülmüştür. Babası öldürüldüğü sırada destan kahramanı henüz dünyaya gelmediği için babasını hiç görmemiştir. Destanın kahramanını, annesi Kuskun Alp'e esir düştüğü için gizlice doğurmuştur. Kahramanın dayısı Er Kutalay, kahramana ismini vermesi için gökyüzü dünyasından Dokuz Yaratıcı'yı çağırmıştır. Dokuz Yaratıcı kahramana Kara Bora Atlı Karattı Pergen ismini vermiştir ve böylece kahraman destanda maceradan maceraya koşmuştur.

Kuskun Alp: Bu destan kahramanı Altın Kağan'ın dostu olmasına rağmen onun malına göz dikmiş ve yapılan savaşta Altın Kağan'ı öldürmüştür.

Er Kutalay: Destanın kahramanı Karattı Pergen'in dayısıdır. Er Kutalay yeğeni Karattı Pergen'i bebekken, Kuskun Alp'in elinden kurtarmıştır.

Puspan Pulan Boğası: Karattı Pergen'in ikinci defa uçsuz bucaksız gök denizin dibine inip ihtiyarlayana kadar dövüştüğü destan kahramanıdır. Karattı Pergen'in uzun bir mücadelenin sonunda öldürdüğü Puspas Pulan isimli boğanın içinden, Karattı Pergen'in otuz kayınbiraderiyle birlikte seksen kişi çıkmıştır.

7.2.2. İkinci ve Üçüncü Dereceden Kahramanlara Varlıklar

Ulug Piligci: Altın Kağan'ın yakın hizmetindeki kişilerden biridir. Yapılan savaş sonrası esir edilerek götürülmüştür. Bu destan kahramanı daha sonra Altın Kağan'ın çocuğunu Kuskun Alp'in öldürememesi için saklanmasında Altın Kağan'ın hanımına yardım etmiştir. Bu özelliğinden dolayı olumlu bir destan kahramanıdır.

Kicig Piligci: Altın Kağan'ın hizmetindeki kişilerden biridir. Yapılan savaştan sonrası esir edilerek götürülmüştür. Altın Kağan'ın hanımının doğurduğu çocuğu öğrenip Kuskun Alp'a yaranmak için bunu ona söylemiştir. Bu özelliğinden dolayı olumsuz bir destan kahramanıdır.

Otuz yiğit: Altın Dağ'ın zirvesinde yaşamaktadırlar ve Karattı Pergen'i Puspas Pulan ile savaşması için cesaretlendiren destan kahramanlarıdır. Bu otuz yiğit, aynı zamanda Karattı Pergen'in kayınbiraderleridir.

Puspas Pulan (dişi): Karattı Pergen'in uçsuz bucaksız gök denizin dibine inip mücadele ettiği destan kahramanıdır. Puspas Pulan, destanda bir boynuzu bir uçtan bir boynuzu diğer uçtan çıkan iki kulağı iki kara teke gibi olan korkunç bir yaratık olarak tasvir edilmiştir. Denizin dibinde yedi yıl süren mücadelenin sonunda Karattı Pergen Puspas Pulan'ı öldürmüş ve onun derisini giyip su yüzüne çıkmıştır.

Karattı Pergen'in karısı: Altın Dağ'ın zirvesinde yurtları olan otuz yiğidin kardeşidir. Eşine verdiği olumlu fikirlerden dolayı olumlu bir destan kahramanıdır.

Altın Kağan: Destanın kahramanı Karattı Pergen'in babasıdır. 105 yaşına geldiğinde daha çocuğu olmamıştır. Oğlu Karattı Pergen'i de Kuskun Alp ile yaptığı savaşta öldüğü için görmesi nasip olmamıştır.

Altın Kağan'ın karısı (kocakarı): Bu destan kahramanı, kocası Altın Kağan'ın Kuskun Alp ile yaptığı savaş sırasında ölmüş olması sebebiyle, gözü çıkarılıp esir olarak götürülmüştür.

Ulak: Kuskun Alp'ın, Altın Kağan'ın hanımından doğan çocuğu istemek için gönderdiği hizmetindeki destan kişisidir.

Kuskun Alp'ın adamları: Kuskun Alp'ın ulak ile beraber çocuğu almaya gönderdiği hizmetindeki destan kahramanlarıdır.

Uzun Kara Alp: Yedi kat gökyüzündeki halkın kağanıdır. Obasında devam eden bir toy sırasında obasına giren oğlanı doğduğu için olumsuz bir kahramandır. Er Kutalay tarafından oğlanı doğduğu için öldürülmüştür.

Yiğit oğlan: Yedi kat gökyüzündeki kağanın obasına giren ve kağandan dayak yiyen destan kahramanıdır. Bu oğlan daha sonra Er Kutalay ve Karattı Pergen'e katılmıştır.

Dokuz yaratıcı: Altın Dağ'ın tepesindeki otuz alpin yurdunda oturan destan kahramanlarıdır. Karattı Pergen'e ismini o vermiştir.

Kara bora at: Destan başkahramanı Karattı Pergen'in atıdır. Sahibine sadık bir attır.

Er Kutalay'ın karısı: Karattı Pergen uçsuz bucaksız gök denizin dibinde Puspas Pulan ile mücadele ederken Er Kutalay'ın yurduna saldıranlarla beraber olduğu için kocası tarafından öldürülen olumsuz destan kahramanıdır.

Er Kutalay'ın yurduna saldıranlar: Karattı Pergen, uçsuz bucaksız gök denizin dibinde Puspas Pulan ile mücadele ederken dayısının yurduna saldıran ve onu esir alan olumsuz destan kahramanlarıdır.

Yedi Yiğit: Yetmiş göğün ardına esir olarak götürülen ve orada Karattı Pergen kurtarmaya geldiği sırada Er Kutalay tarafından öldürülmüş olan olumsuz destan kahramanlarıdır.

Altın Ergek: Üç göğün sırtında yaşayan ve Er Kutalay'ın, kızını istediği destan kahramanıdır.

Karattı Pergen'in yurduna saldıranlar I: Karattı Pergen'in Puspan Pulan'ın erkeği ile mücadeleye gitmeden önce onun yurduna saldıran ve Karattı Pergen tarafından yedi gün içinde mağlup edilen destan kişilerdir.

Altın Ergek'in oğlu: Karattı Pergen ve Puspas Pulan denizin dibinde mücadele ederken, sahibinin ölmüş olduğunu düşünen ve Karattı Pergen'in

bıraktığı yerde beklemekte olan atına, Karattı Pergen'in nereden çıkacağını söyleyen destan kahramanıdır.

Karattı Pergen'in yurduna saldıranlar II: Karattı Pergen'in Puspan Pulan Boğası ile mücadelesinden sonra yurduna döndüğünde malını mülkünü ve halkını sürüp götürdüklerini gördüğü destan kişileridir.

Altın Tas Yiğit: Er Kutalay'ın yer altında vuruştığı fakat yenemediği, Karattı Pergen'in onun elinden alıp üç gün sonunda öldürebildiği destan kahramanıdır.

7.3. Mekân

7.3.1. Yer üstü dünyasında

Bu destanda yeryüzü olarak coğrafi anlamda belirli bir mekân yoktur. Mekân olarak Altın Dağ, Altın dağın doruğu ile Gök Deniz'in isimleri geçmektedir. Ayrıca destanda isimleri geçen kağanların hepsinin kendi yurtları vardır. Yurtları ile beraber isimleri geçen kağanlar yeryüzünde Altın Kağan, Kuskun Alp, Er Kutalay, Karattı Pergen; yedi göğün üstünde Uzun Kara Alp, üç göğün üstünde Altın Ergek ile Altın dağın doruğunda hâkimiyeti ellerinde bulunduran otuz alptir. Karattı Pergen Puspas Pulan'ın erkeğiyle mücadelesinden sonra yurduna döndüğünde bütün halkının, malının mülkünün sürülüp götürüldüğünü görmüştür. Düşmanın arkasından giden dayısı Er Kutalay'ı yer altında Altın Tas yiğitle vuruşurken bulan Karattı Pergen, burada yani yer altı dünyasında dayısının elinden Altın Tas yiğidi almıştır ve onu üç günün sonunda devirmiştir. Bu destan, Türk destanlarında geçen yer üstü dünyası, gökyüzü dünyası, su altı dünyası ve yer altı dünyası mekânlarını bize ayrıntılı olarak tasvir etmese de bu dört mekânın aynı destanda geçmesi açısından önemlidir.

7.3.2. Su Altı Dünyasında

Bu destanda su altı dünyası tasvir edilmemektedir. Su altı dünyası olarak bahsi geçen yer Gök Deniz'in dibidir. Başkahraman bu denizin dibinde

yaşayan Puspas Pulan isimli yaratığın ilk önce dişisiyle daha sonra da erkeğiyle mücadele etmiştir. Yani başkahraman gök denizin dibine iki defa gitmiştir. Destanda yeryüzünden su altı dünyasına ilk geçiş, başkahramanın Puspas Pulan adlı yaratığın dişisine meydan okumasıyla başlamış -yolculuğa çağrı- ve daha sonra onun üstüne atlayarak denizin dibine batıp orada kavganın yedi yıl süreyle devam etmesiyle sağlanmıştır. İkinci geçişte çağrı ise Puspas Pulan'ın erkeğinin, başkahramanın kayınbiraderlerini yemesi sonucunda başkahraman kayınbiraderlerini kurtarmak için gök denizin dibine Puspas Pulan'ın erkeğiyle mücadele etmek için inmesiyle olmuştur. Puspas Pulan'ın erkeği, Puspas Pulan'ın dışısından daha dişli çıktığı için mücadele denizin dibinde otuz yıl sürmüştür.

7.4. Zaman

Destancı, destanı anlatırken belirli bir zaman sürecinden bahsetmemiştir. Zamanı belirsiz bırakarak dinleyiciye bırakmıştır.

Destancı, destana giriş yaparken destanın başkahramanının babasının yaşını 105 olarak verir. Böyle vermesinin nedeni, destan kahramanının babasının o yaşa kadar bir çocuk sahibi olmayı başaramamasını dinleyiciye bilgi olarak vererek, destan kahramanının olağan dışı bir durumda dünyaya geldiğini ve olayları kurgulayacağı başkahramanın kim olduğunu destanın en başında işaret ederek dinleyicinin dikkatini kazanmak istemesidir.

Destanda Altın Kağan, dostu Kuskun Alp tarafından öldürölünce çocuğunu hayattayken görme şansını yakalayamaz. Kuskun Alp tarafından gözü çıkarılarak esir alınan Altın Kağan'ın hanımı, esaret altındayken bir çocuk dünyaya getirir. Bu çocuğun varlığından haberdar olan Kuskun Alp, adamlarına bu çocuğu öldürmeleri için emir verir. Kicig Piligci'nin "eğer çocuğu bulamazsak bu çocuk yedi yaşına geldiğinde hepimizi öldürür" sözü, destan kahramanının normal şartlarda büyüyen diğer insanlardan farklı olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu özelliğinden dolayı destan kahramanı olağanüstü özelliklere sahiptir. Destanda da, dayısı Er Kutalay

tarafından Kuskun Alp ve adamlarının elinden kurtarılmasını izleyen süreçte destanın başkahramanı dayısı tarafından yedi gün boyunca beslendikten sonra yürümeye başlar. Dayısı tarafından kendisine at verilen destan kahramanı yedi göğün üzerindeki Uzun Kara Alp'in toyuna dayısı ile birlikte giderek orada içki içer. İçki içmesiyle birlikte kahraman ilk erginlenmeyi gerçekleştirir. Ve daha sonra destanın başkahramanı artık savaşçı bahadır kimliği ile maceralarına başlar. Ama bundan önce dayısı ile destanın başkahramanı otuz alpin, Altın Dağ'ın doruğundaki yurduna gider. Burada Dokuz Yaratıcı, Altın Kağan'ın çocuğuna Kara Bora atlı Karattı Pergen ismini verir. Çocuğun ismini almasıyla beraber destancı, destanın başkahramanını çocukluk çağından gençlik çağına geçirerek destanın da giriş bölümünden gelişme bölümüne geçer.

Destanın gelişme bölümünde Karattı Pergen Gök Deniz'in dibindeki Puspas Pulan ile mücadele eder. Bu mücadele denizin dibinde gerçekleşir. Destancı, Karattı Pergen ile Puspas Pulan'ın denizin dibindeki kavgasını destanda tasvir etmemektedir. Sadece bu kavganın denizin dibinde yedi yıl sürdüğünü, bu süre zarfında kahramanın atının sahibini beklediğini ve Karattı Pergen'in yedi yılın sonunda Puspas Pulan'ı öldürüp onun derisini giyerek denizin içinden çıkıp geldiğini anlatır.

Destanın ikinci gelişme bölümüne geçmeden önce Karattı Pergen'in yurduna düşman saldırır. Bu olayı öğrenen Karattı Pergen hemen yurduna gelerek yedi gün içinde düşmanı kırar. Bu bölümlerde zaman, daima yedi sayısı etrafında kurgulanır; yedi gün, yedi yıl gibi.

Destanın ikinci gelişme bölümünde Karattı Pergen tekrar Gök Deniz'in dibine inip bu sefer Puspas Pulan'ın erkeğiyle mücadele eder. Bu mücadele denizin dibinde otuz yıl sürer. Destancı denizin dibinde olan mücadeleyi ve denizin dibini Karattı Pergen'in daha önce dişi Puspas Pulan ile geçen mücadelesinde olduğu gibi yine tasvir etmez. Karattı Pergen'in atı Kara Bora at bu mücadele sırasında da sahibini denizin kıyısında bekler ve ona olan bağlılığını zamanın uzunluğuna rağmen gösterir.

7.5. Destanda Su Altı Dünyası

7.5.1. Şor Türkçesi

Karattı Pergen

..."Adın adap perer!"

Ottus alıptıñ çerine enip keldi,

Togus çayaçıga enib-ok keldi,

Altın Kannıñ palazınıñ

Adın adap perdiler.

"Kara por'attıg Kar attı Pergen

"Polzın!" tedirler.

Ulug toy iş çadırlar,

Çetti kün iş çadırlar,

Pō çıgılğan alıptıñ

Er Kulataydan artık alıp çok.

Togus köktün işticden

Pir kun togus ebirip keldiler.

"Men nanain!" tedir,

"Sen tañda abakayıñnı apar,

çenim"

Er Kulatay nanıb-ıza-berdi,

Karattı Pergen çat kaldı,

Erten tañda nanarga etti,

Ottus kazıp agazı: Kelzın! Tep

çer,

Pardı Karattı Pergen,

Kazın agazına kirip pardı.

"Eze küze kujüñnũ kacan

körcön?

"Çetti tegri ol canda kök talay,

"Kös çetpes kök talay,

"Kök talaydıñ tübüñdö

"Puspas Pulan par.

"Ottus kijiden ottus öl tugar,

"Alton kiji polarbıs"tedır,

"Puspas Pulan tañda kelip

"Alton kijiniñ çip parar,

"Ä par kel!" tedır.

Karattı Pergen pardı,

Kök talayga pardı,

Kös körüp çetpes kök talay

Kördü Karattı Pergen.

"Puspas Pulan, mindazırma?"

Karattı Pergen kıygırdı.

Pir mŭzŭ pir kırığdaŋ şık çar,
 Pir mŭzŭ paza pir kırığdaŋ şık
 çar,
 İki kulagı eki kara tegeşilep
 şıktı.
 Kara por'at annaŋ korugŭp
 Karçı segrib-ıstı.
 Karattı Pergen segridı,
 Puspas Pulannıŋ iki kulagının
 Orta kŭre segridı,
 Annaŋ tudüş tudüştülar,
 Kök tallaydın tŭbŭnŭ tŭjŭp,
 Çetti çıl tudüştü.
 Kara por'at kadarıp polban çar,
 Ölböstŭŋ Karattı Pergen ölörl!"
 Çetti çılga kadardı,
 Çetti çıldın pajında,
 Kök takay şıştı,
 Kök taskıldın ajıra şāptı.
 Puspas Pulan şık çarı,
 Kara por'at korukçar annaŋ

Pir kulagı soň tıñnadı,
 Pir kulagı anıñ tıñnadı.
 "Kara por'adım, menneñ tezıp,
 Kayda çügürdün?"
 Karçı aylanıp kör saldı,
 Karattı Pergen tur çar,
 Puspas Pulannı öltürüp
 Terezin kes çıktı.
 Kara por'attı kâb-aldı,
 Puspas Pulan terezineñ kezip,
 Nan çar Karattı Pergen,
 Ottus kazın agazınıñ çurtına çettı.,
 Ottus kazın agazı,
 Puspas Pulan kel çer dep,
 Parçan tezıp çarlar korugın,
 Suga kirerge suga kir çer,
 Tag ajarga tag aş çar,
 Tırladı silginib-ıza berdı.
 Puspas Pulannıñ terezin çurtın
 Taştap-ıza-berdı
 Altın tagınıñ çarım .çanına

Puspas Pulannıñ terezı tū poldı,
 Ottus kazın agazı anı kör saldı.¹²⁸ ...
 Er Kulatay tayızı
 Altın Ergektıñ kızın alarga,
 Anda şıgıp pargan poltır.
 Karattı Pergen kirdı.
 "Ezen, Altın Ergek kuda" tedır.
 "Palamnı slerge perein!
 "Men perbessem
 "Menı öltür salarsılar. "
 Üş köktüñ sırtında
 "Altın koñradıñ iştinde.
 "Kızım anda" tedır.
 Karattı Pergen şık keldı,
 Sadaktañ ok kaptı,
 Tart kelıp attı,
 Altın koñranı kes attı,
 Kıstı kulagına tüjürüb aldı.
 Toy etti, kızın pererge etti.
 Er Kulatay abakayına alıp

¹²⁸ Ergun, a.g.e., s. 444-445.

Nanıb-ıza perdī,
 Karattı Pergen çat kaldı,
 Toy iş çerī.
 Ilgap çarı Karattı Pergen.
 "No ilgap çarızın?" tedır.
 "Eze kök talaydın túbündön
 "Puspas Pulan pugazı çık-çar,
 "Karanca parıp tudüş çarım."
 "Sen Puspas Pulanga parba!"
 tedır,
 "Señ çurtında çā şıktı.
 "Çetti çol çā kurup şıktı"
 Karattı Pergen nanıb-ıza-berdī,
 Kelze çurtında çā poldı.
 Karattı Pergen kelıp
 Çābıla çālaş çar,
 Altın kırdā çālaştı,
 Arı şāptı Karattı Pergen,
 Altonnıñ pajını kestī,
 Perī şāptı Karattı Pergen,
 Pejonnıñ pajını kestī,

Çetti kun çālaştı,
 Çerigdī kır saldı.
 Ügügü kelīp kirip uzudū,
 Orta tünde abakay turup keldī.
 "Ottus acama Puspas Pulan
 Şıgıp
 "Pŭn karada çīp paradı."
 Karattı Pergen kara por'atka
 Ügüden şıgıp mindī.
 Ottus tegriniñ tözŭnŭ ol
 canda.
 Ottus kalıkka çügürdü
 Kara por'at çügürdü,
 Ottus tegri tözŭn ol canda
 Ottus kazın agazın
 Puspas Pulan pugazı çīp partır.
 Annan kelīp çügürttü,
 Çetti tegriniñ tözŭn ol canda,
 Çetti kalıkka çügürdü.
 Puspas Pulan pugazı
 Kök talayga pat para cürdü.

Karattı Pergen kıygırdı:

"Şık Puspas Pulan pugazı.

"Ottus kazın agazımın

"Öjün alcaımın" tedır.

Puspas Pulan pugazı şık çarı.

Annañ kelip segrib-ıza-berdĩ,

Karattı Pergen segrib-ıza-berdi,

İki kulaktıñ ortaga kire.

Tudüş tüjüp pardı,

Talaydıñ түbünö pardı.

Kara por'at mında çör çer,

Talaydıñ kajında çör çer,

Çetti çılga kadardı,

Şıkpas poldı Karattı Pergen,

Togus çılga kadardı,

Şıkpas poldı Karattı Pergen,

Kadardı, ottus çılga kadardı,

Ėzi şıkpan çar.

Kara por'at "ölgön polar" tep,

"Nanain" tep, nanıp çar,

Nan çar, nan çar.

Kök pörü sür keldi,
 Kara por'attı çirge sür keldi,
 Ögünü kök pörü çip çer,
 Kara por'at tepti,
 Kök pörünü orta keze tepti.
 Kara por'at ayt çadır:
 "Men ölbödüm" tedir,
 Karattı Pergen ēzīm
 "Ölbōn ok polar."
 Pozını çurtūn sartın
 Pir uglūcak kel çer.
 "Sen alıg at, pō kadarba!
 "Mınnañ şıkpas!" tedir,
 "Po talaydın pajına şıgar."
 Uglūcak suga segrib-ıza-berdi,
 Adıbıla uglūcak çok pol kaldı,
 Kök talaydın çoktab-otturdı.
 Kök talaydın pajına parıp.
 Kara por'at kadar turdu,
 Kök talaydın şık çadır
 Puspas Pulan pugazı

Kara por'at korugǔp

Tes çadır tagga;

Kiji kıygır çadır sōnnaŋ:

"Kara por'at, tepse menneŋ!"

Adı karçı aylanat, kör saldı,

Karattı Pergen tur çar,

Puspas Pulan pugazı öltürüp,

Terezinı kes şık tır.

Çaş tujında pargan Karattı

Pergen

Karıp nan çadır,

Kara por'adına mindı.

Paya pargan uglıcak

Pulan iştinen şıgıp kelgen,

Ottus kazın agazı annaŋ ok

şıktı.

Puspas Pulannıŋ iştinen

Segizon kiji şıktı.

"Pir çılta kanca alban alarızıŋ?

"Piyim, kanım, Karattı

Pergen?"

"Alban albassım, kaydañ

kelgenzer,

"Anār ok par çadırzar" tedī.¹²⁹...

7.5.2. Türkiye Türkçesi

Karattı Pergen

...Adını koyun!"

Otuz alpın yerine inip geldi.

Dokuz Yaratıcı da inip geldi.

Altın Kağan'ın çocuğunun

Adını verdiler.

"Kara bora atlı Karattı Pergen

"Olsun." demişler.

Büyük bir düğün yaparlar,

Yedi gün içerler.

Bu toplanan Alpların içinde,

Er Kulatay'dan üstünü yiğit

yoktur.

Dokuz göğün içinde

Bir günde dokuz kez dolaşılar.

"Ben döneyim." demiş,

¹²⁹ Ergun, a.g.e., s. 448-450.

"Sen sabah karını al götür

yeğenim."

Er Kulatay geri donuverdi.

Karattı Pergen yalnız kaldı.

Ertesi sabah dönmeyi düşünürdü.

Otuz kayın biraderi "gelsin"

derler.

Gitti,, Karattı Pergen,

Kayın biraderlerine varıp girdi.

"Hey büyük gücünü ne zaman

göreceğiz?

Yedi göğün o yanında gök deniz

var,

"Göz yetmez gök deniz,

Gök denizin dibinde

Puspas Pulan vardır.

Otuzumuzdan otuz oğlan doğacak,

Altmış kişi oluruz." demişler.

Puspas Pulan tanla gelip,.

Altmış kişiyi yer,

Oraya var git!" demişler.

Karattı Pergen gitti,
Gök denize vardı.
Uçsuz bucaksız gök denizi
Gördü, Karattı Pergen.
"Pusbas Pulan burada mısın?"
Diye bağırdı, Karattı Pergen.
Bir boynuzu bir uçtan çıkar,
Bir boynuzu diğer uçtan çıkar,
İki kulağı iki kara teke gibi çıktı,
Kara bora at ondan korkup
Geriye sıçrayıverdi.
Karattı Pergen atladı,
Pusbas Pulan'ın iki kulağının,
Tam ortasına atladı.
Sonra tutuştular.
Denizin dibine batıp,
Yedi yıl vuruştı[lar].
Kara bora at bekleyemez.
"Ölmez Karattı Pergen ölür."
Yedi yıl bekledi.
Yedinci yılın sonunda

Gök deniz kabardı.

At, gök dağın aşıtından kaçtı.

Puspas Pulan çıkar.

Kara bora at korkar ondan.

Bir kulağıyla arkasını dinledi,

Diğer kulağıyla önünü dinledi.

"Kara kır atım, benden kaçarak

Nereye koştuktasın?"

At geri dönüp baktı.

Karattı Pergen durmaktadır.

Puspas Pulan'ı öldürüp,

Derisini giyip çıktı.

Kara bora atı yakaladı.

Puspas Pulan'ın derisini giyerek

Geri döner, Karattı Pergen.

Otuz kayın biraderinin yurduna vardı.

Otuz kayın biraderi

Puspas Pulan geliyor sanıp

Hepsi kaçıışır korkup,

Suya giren suya girer,

Dağ aşan dağ aşar,

Korkudan titreyip kalıverdi.
 Puspas Pulan'ın derisini sıyırıp
 Çıkarıp atıverdi.
 Altın dağın beline
 Puspas Pulan'ın derisi dağ oldu.
 Otuz kayın biraderi onu gördü,¹³⁰ ...
 ...Er Kulatay dayısı,
 Altın Ergek'in kızını almak için,
 Oraya çıkıp gitmiş.
 Karattı Pergen içeri girdi.
 "Selam, Altın Ergek dünür."
 demiş.
 "Kızımı size vereyim.
 "Ben vermezsem,
 Beni öldürürsünüz.
 Üç göğün üstünde
 Altın çanın içinde,
 Kızım orada." demiş.
 Karattı Pergen çıktı,
 Sadaktan ok kaptı,

¹³⁰ Ergun, a.g.e., s. 444, 445.

Çekip attı.

Altın çanı kesip düşürdü,

Kızı kucağına düşürüp vermek için.

Toy kurdu, kızını aldı.

Er Kulatay karısını alıp,

Geri donuverdi,

Karattı Pergen orada yalnız kaldı,

İçip kalır.

Ağlar, Karattı Pergen.

"Neden ağlıyorsun?" demiş.

"O gök denizin dibinden,

Puspas Pulan'ın erkeği çıkacak,

İhtiyarlara dek dövüşeceğim,

Onunla

"Sen Puspas Pulan'a gitme" demiş

"Senin yurdunda savaş çıktı.

Yedi koldan düşman geldi."

Karattı Pergen dönüp gidiverdi.

Gelse ki yurdunda savaş vardı.

Karattı Pergen gelip,

Düşmanlarla savaşır. Altın sırtta vuruştı.

O yana vurdu,
Karattı Pergen
Altmışının başını kesti.
Beri vurdu Karattı Pergen
Ellisinin başını kesti.
Yedi gün savaştı,
Orduyu kırıp attı,
Eve gelip girip uyudu.
Gece yarısı karısı kalkıp geldi.
"Otuz ağabeyimi Puspas Pulan çıkıp,
Bu gece onları yiyecek."
Karattı Pergen kara bora ata,
Otağdan çıkıp bindi.
Otuz göğün ardındaki
Otuz halka koşturdu,
Kara bora at dörtnala koştı.
Otuz göğün dibinin ardındaki
Otuz kayın biraderini
Puspas Pulan'ın erkeği yemiş.
Oradan dörtnala koşturdu.
Yedi göğün dibinin ardındaki

Yedi halka dörtnala gitti.
Puspas Pulan'ın erkeği,
Gök denize dalıverdi.
Karattı Pergen bağırdı:
"Çık, Puspas Pulan boğası,
Otuz kayın biraderimin
Öcünü alacağım" demiş.
Puspas Pulan boğası çıkar.
Çıkıp oradan atlayıverdi.
Karattı Pergen de atlayıverdi,
İki kulağının arasına.
Vuruşup battılar.
Denizin dibine battılar.
Kara bora at orada dolanıp kalır.
Denizin kıyısında dolaşır,
Yedi yıl bekledi,
Çıkmadı, Karattı Pergen.
Dokuz yıl bekledi,
Çıkmadı, Karattı Pergen.
Bekledi, otuz yıl bekledi,
Sahibi çıkmaz kalır.

Kara bora at "ölmüş olmalı."

deyip.

"Döneyim " deyip geri döner,

Döner, döner.

Bir gök börü onu takip etti.

Kara bora atı yemek için, izledi.

Karnından gök börü ısırır,

Kara bora at tepti,

Gök börüyü tepip ortadan ayırdı.

Kara bora at söyler:

"Ben ölmedim" demiş.

"Karattı Pergen sahibim

"Ölmemiş olmalı."

Kendi yurdundan,

Bir oğlan çıka gelir.

"Akılsız at, burada bekleme,

"Buradan çıkmaz" demiş.

Bu denizin ucundan çıkar"

Oğlancık suya dörtnala koşuverdi,

Atıyla oğlan kaybolup kaldı,

Gök denizde yok oldular.

Gök denizin ucuna varıp,
Kara bora at bekledi.
Gök denizden çıkar.
Puspas Pulan boğası.
Kara bora at korkup,
Kaçıp gider, dağa.
Biri bağırır, arkasından:
"Kara bora at, kaçma benden!"
Atı hemen dönüp baktı.
Karattı Pergen durur.
Puspas Pulan boğasını öldürüp,
Derisini giyip çıkmış.
Gençliğinde giden Karattı Pergen
İhtiyarlayıp dönmektedir.
Kara bora atına bindi.
Daha önce giden oğlan,
Geyiğin içinden çıkmış.
Otuz kayın biraderi de oradan çıktı,
Puspas Pulan'ın içinden,
Seksen kişi çıktı.
"Bir yılda ne kadar vergi alırsın,

Beyim, Hanım, Karattı Pergen?"

"Vergi almayacağım, nereden geldiyseniz,

Oraya geri dönün!" dedi.¹³¹...

¹³¹ Ergun, a.g.e., s. 448- 450.

8. Alavgan Ve Karaşavay

8.1. Destan Hakkında Bilgi

Türk boylarından Karaçay-Malkarlara ait olan Alavgan ve Karaşavay destanı, mitolojik özellikler taşıyan bir kahramanlık destanıdır. Konusu, destanın iki eş (baba-oğul) başkahramanının gölün dibinden çıkan mucizevî özelliklere sahip bir atın etrafında girdikleri maceralarda gösterdikleri kahramanlıklardır. Bu at daha çok destanın oğul başkahramanıyla özdeşleşmiştir.

Tezimizde bu destan için kaynak olarak kullandığımız Karaçay-Malkar Destanları¹³² isimli kitapta hacim olarak 20 sayfa yer kaplayan Alavgan ve Karaşavay destanı nazım nesir karışık bir destandır ve bu sayfaların içinde mitolojik resimlerle beraber destanın mekân olarak geçtiği dağın resmi de yer almaktadır. Kitapta destanın nazım kısımları sol tarafta Karaçay-Malkar Türkçesi, sağ tarafta Türkiye Türkçesi ile karşılıklı olarak verilmiştir. Destanın nesir kısımları ise karşılıklı sayfalarda Karaçay-Malkar Türkçesi ile verilmeden sadece Türkiye Türkçesiyle verilmiştir. Destancı destanı 11'li hece ölçüsü ile söylemiştir. Destanda kimi zaman destancı kafiye örgüsü uyumunu sağlamak için 10'lu ve 12'li hece ölçüsü ile söylenmiş mısralara da yer vermiştir fakat bu hece ölçüleri ile yazılmış mısraların sayısı çok azdır.

Bu destanı tez çalışmamıza almamızın nedeni, su altı dünyasının bir mekân olarak geçtiği bazı Türk destanlarının ortak motifi olan efsanevî; uçabilen ve konuşabilen, birçok Türk boyundaki yaygın adıyla Tulpar'ın Karaçay-Malkar Nart destanlarındaki paraleli olan Gemuda'nın su altı dünyasından çıkıp gelmiş ve fizikî özellikleri bakımından destancı tarafından çok iyi bir şekilde tasvir edilmiş olmasıdır.

¹³² Doç. Dr. Ufuk Tavkul, **Karaçay-Malkar Destanları**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları:840, 2004.

8.2. Destan Kahramanları

8.2.1. Birinci Dereceden Kahramanlar:

Alavgan: Destanın eş başkahramanlarından ve Nart Debet'in en büyük oğlu, Karaşavay'ın da babasıdır.

Gemuda: Destanın iki eş kahramanı Alavgan ve Karaşavay'ın atının ismidir. Bu at ilk önce Alvagan'ındır. Alavgan daha sonra bu atı çirkin emegen (dev) kızıdan doğan oğluna vermiştir. Gemuda, Nart ülkesinin yakınlarındaki bir gölden çıkmıştır. Bu efsanevî özelliklere sahip bu atı Alavgan yakalayıp evcilleştirmiştir. Gemuda Nart destanlarında insanlar gibi konuşan, sahibi Karaşavay gibi istediği şekle girebilen, sert demir toynaklı, balıkgözü gibi parlak gözlere sahip, kirpikleri olmayan, tüyleri suda ıslanmayan, denizlerde ve göllerde yüzerken kulakları ile nefes alabilen, Nart ülkesinin atlarının bir ayda aldıkları yolu bir sıçrayışta alabilen, derisine ok işlemeyip belini kılıç kesmeyen bir at olarak tasvir edilmiştir.

Satanay Biyçe: Alavgan'ın evlendiği çirkin emegen (dev) kızın her iki ayda bir doğurduğu çocukları yediğini anlayan ve bu olaya el atarak destanın ikinci eş kahramanı Karaşavay'ı, annesine lokma olmaktan kurtaran destan kahramanıdır. Bu destan kahramanı belli bir güce ulaşınca kadar Karaşavay'a göz kulak olmuş ve onu beslemiştir. Bundan dolayı olumlu bir destan kahramanıdır.

Karaşavay: Alavgan'ın çirkin emegen kızıdan doğan oğludur. Destanın ikinci eş başkahramanı olan Karaşavay'ı, annesi çirkin emegen kıza, tatlı bir lokma olmaktan kurtaran Satanay Biyçe'dir. Karaşavay'a ismini de Satanay Biyçe vermiştir.

8.2.2. İkinci ve Üçüncü Dereceden Kahramanlarla Varlıklar

Nart Debet: Destan kahramanlarından Alavgan'ın babasıdır ve on dokuz tane oğula sahiptir.

Emegen kadın: Nart Debet'in on dokuz oğlunu evlendirmek için bulduğu on sekiz emegen kızın annesi olan destan kahramanıdır. Bu destan kahramanı bir emegendir “dev” ve emegenler “devler” ülkesinde yaşamaktadır. Emegen kadın destanda alınının ortasında tek göze sahip ve devasa cüsseli biri olarak tasvir edilmiştir.

İkinci Emegen Kadın: Çocukların söylediği beddua üzerine bu söze içerleyen Alavgan'ın, emegenler ülkesinden tekrar evlenmek üzere kızını istediği destan kişisidir.

Çirkin Emegen kız: Alavgan'ın başarısız evliliklerinden sonra emegenler ülkesinden evlendiği destan kişisidir. Bu emegen kadın destanın ikinci eş kahramanı Karaşavay'ın annesidir ve olumsuz bir kahramandır.

Örüzmek: Nart yiğitlerine emegenler ülkesine yağmaya gittiklerinde liderlik yapan destan kahramanıdır.

Bayrım Kızı: Nart Debet, Nart geleneklerine göre on dokuz oğlunu evlendirebilmek için on dokuz kızı olan bir aile bulmak zorundadır. Nart köylerinde böyle bir aileyi ararken ona on sekiz kıza sahip aileyi söyleyen büyücü yaşlı kadın rolündeki destan kişisidir.

On dokuz oğul: Nart Debet'in oğullarıdır. İçlerinde destanın eş başkahramanlarından olan Alavgan'ın adından başka hiçbirisinin adı destanda geçmemektedir.

On sekiz kız: Emegen kadının kızlarıdır. Bu kızlar da anneleri gibi alınlarının ortalarında tek göze sahiptir ve devasa cüsseli olarak tasvir edilmişlerdir.

Alavgan'ın Nart ülkesinden evlendiği kızlar: Alavgan'ın on sekiz kardeşi, on sekiz emegen kızla evlendikten sonra kendisine emegen kız kalmadığı için, Alavgan Nart ülkesinden olan Nart kızlarla evlenmiştir. Alavgan bu kızlarla evliliğini yürütemediği için ayrılmıştır.

Oyun oynayan çocuklar: Oyun oynarken kızdıkları bir arkadaşlarına “Alavgan gibi evlenmeden yaşlan” bedduasını söyleyen destanın çocuk kahramanlarıdır.

Çirkin Emegen kızın doğurduğu çocuklar: Çirkin emegen kadının her iki ayda bir doğurduğu ve hemen sonrasında tatlı bir lokma olarak yediği varlıklardır.

Köpek yavrusu: Satanay Biyçe’nin çirkin emegen kızın doğurduğu çocuklarını yediğini öğrenmesi üzerine bir oyunla, doğan çocuğu değiştirdiği destan figürüdür.

Nart Kahramanları: Örüzmek’in önderliğinde emegenler ülkesine yağmaya giden Nart yiğitleridir.

8.3. Mekân

8.3.1. Yer Üstü Dünyasında

Destan Kafkasya’da daha önceden yaşamış ama şu anda o halktan yeryüzünde yaşamayan Nartların ülkesi ve onların mücadele ettiği emegenlerin ülkesinde geçmektedir. Ama olayların geçtiği mekânlar bugün de hâlâ Kafkasya’da bilinen yerlerdir. Destanda geçen bu yerlerin isimleri Elbruz Dağı (Mingi Tav), Köse Dağı, Kazman Dağı, Malkar (Çerek) Kanyonu, Çirik Gölü, Dıh Dağı (Dıh Tav), İdil Irmağı’dır.

8.3.2. Su Altı Dünyasında

Su altı dünyası bu destanda tasvir edilmemekte, Nart ülkesinin yakınlarında bulunan bir gölden çıkan iki attan bahsedilirken ayrıntı verilmeden geçmektedir. Bu atlar gölün içinden çıkınca etrafı seyreder, sonra da yüzüp kaybolurmuş.

8.4. Zaman

Destanın iki eş kahramanı baba oğul olduğu için ilk önce olağanüstü özelliklere sahip Gemuda isimli atla maceraları Alavgan yaşamıştır. Daha

sonra Alavgan atını oğluna hediye etmiş, Gemuda ile maceralara Karaşavay devam etmiştir. Karaçay Malkar destanlarındaki efsanevî at Gemuda daha çok Karaşavay ile anılmıştır. Burada destanın babadan oğla geçerek devam etmesinde zamanın ilerleyişi açısından olumlu bir durum söz konusudur. Ayrıca Alavgan'ın babasının destanın giriş bölümlerinde isminin geçmesinden dolayı destanda üç nesil birlikte verilmiştir.

Destanda geçen Alavgan'ın çirkin emegen karısı normal insanlar gibi dokuz ayda değil iki ayda bir doğum yapmaktadır. Ve doğurduğu bebekleri yemektir. Burada bebeğin doğumunun kısa bir süre içinde gerçekleşmesine zamanın ilerleyişi bakımından olumsuz bir durum söz konusudur.

Satanay Biyçe çirkin emegen kızıdan doğan Karaşavay'ı annesine tatlı bir lokma olmaması için Elbruz dağına başına kaçırmıştır. Karaşavay'ı burada beşiğinin içinde, dağın başındaki buz sarkıtlarından birini ağzına emzik yaparak bırakmıştır. Bir hafta sonra döndüğünde çocuğu beşiğinden çıkmış dışarıda oynuyor olarak bulmuştur. Satanay Biyçe çocuğu yedirip içirip çocuğu zincirler ile beşiğine bağladıktan sonra gitmiş, on beş gün sonra geri geldiğinde beşikteki çocuğu zincirlerini kırmış, dışarıda oynuyor olarak bulmuştur. Satanay Biyçe çocukla yaptığı güreşi kazandığı için çocuğun henüz hazır olmadığını düşünmüş ve onu orada beşiğe zincirleyerek bırakmıştır. Bir ay sonra geldiğinde ise Satanay Biyçe çocukla yaptığı güreşi kaybetmiştir. Satanay Biyçe artık onun hazır olduğunu düşünerek Nart ülkesine götürmeye karar vermiştir. Bu motiflerde kahramanın olağanüstü büyümesi zaman kavramı kullanılarak ifade edilir. Burada destan kahramanının bir ay gibi kısa bir zaman süresinde hızlı bir şekilde büyümesinde zamanın ilerleyişi açısından olumlu bir durum söz konusudur.

Kahramanın gölden çıkan olağanüstü özelliklere sahip atı Gemuda'nın diğer atların bir ayda aldığı yolu bir sıçrayışta alarak sahibine zaman kazandırması bakımından destanda zamanın ilerleyişi açısından olumlu bir durum söz konusudur.

8.5. Destanda Su Altı Dünyası

8.5.1. Karaçay-Malkar Türkçesi

Alavgan ve Karaşavay

Gemuda caz başında, Totur ayda tuvgandı

Bek süygeni Karaşavay bolgandı

Tuvganınlay, adam tilni bilgendi

Teyri da anı aruv körgendi

Bir canıvar cetalmagandı anı

Kanatlı da ozalmagandı anı

Kurçdan bolgandı Gemudanı tuyagı

Turçdan bolgandı anı eki cayagı

Ol atlasa, Kazman tavu titiregendi

Köse tavnu dommaylann ökürtgendi

Bek süygendi tavidan tavga sekirtirge

Nart elinde har bir cerni bilirge

Ol örlegendi, bek burun Kazman Tavga

Ol çıkgandı bek algın Mingi Tavga

Sadak ogu ötmegendi terisinden

Sırpınla da kesalmagandı belinden

Karaşavay Gemudaga cabışhandı

Cıgılmazça, çerine kablångandı¹³³

Ura, bere köz körmezge bardıla

Tik kayağa cetib, öşün urdula

Tik kayalanı carıb eki etdile:

-Malkar avzu ma bu bolsun!- dedile

Çirik kölnü anı tuyagı açhandı

Soluvu bla turç kayalanı çaçhandı

Dih Tavunda küçsüngendi, kekirgendi

Alaydan a Tıhtengenge sekirgendi

Tengizlede çabak kibik oynagandı

Culduzlanı bek miyiginde uçhandı

Çegem tarnı anı öşünü cargandı

Kaytib, sora Bashan tavlaga bargandı

Bir sekirib, Mingi Tavga cetdile

Üsü bla arı-beri ötdüle

Tuyakları Mingi Tavga tiydile

Mingi Tavnu sora ayrı etdile

Karaşavay Gemudaga kuvangandı

Tav kırıknı igisinden toydurgandı¹³⁴

¹³³ Tavkul, a.g.e., s. 48.

¹³⁴ Tavkul, a.g.e., s. 50.

Sılab-sıypab, terlegenin ketergendi

Keşi süygen aşlarından bergendi

Corta-çaba, künbatışha ketdile

Ullu Adılını tolkunların kördüle

Ekisi da Nart eline kaytdıla

Haparların kart Debetge aytdıla

Nartla barı kuvandıla alaga

Kuvañç keldi Nart elleni barına¹³⁵

8.5.2. Türkiye Türkçesi

Alavgan ve Karaşavay

"Nart ülkesinin yakınlarında büyük bir göl varmış. Her gün öğleye doğru o gölün içinden doru ve boz renkli iki tay çıkarmış. Gölden çıkıp, etrafı seyredip, gölde yüzüp yorulduklarında tekrar gölün sularında kaybolup giderlermiş. Nartlar kementleriyle tayları yakalamak için çok uğraşmışlar ama başaramamışlar. Alavgan bir gün göl kenarında saklanıp kement atarak boz renkli tayı yakalamış. Hemen ağzına gemini ve dizginlerini takıp evine getirmiş. Kardeşlerinden kalan bir eyeri sırtına yerleştirip, zıplayıp tayın üzerine binmiş. Tay o kadar hızlı koşuyormuş ki, Nart ülkesindeki atların bir ayda aldıkları yolu o bir adımda sıçrayarak alıyormuş. Alavgan atı ehlileştirmiş ve kendisine alıştırmış. Tayın adını Gemuda koymuş." (Ortabayeva 1994: 149)¹³⁶

Nart destanlarında anlatıldığına göre Gemuda insan gibi Nartların dilinden anlıyormuş, onlar gibi konuşuyormuş. Toynakları demir gibi sert,

¹³⁵ Tavkul, a.g.e., s. 52.

¹³⁶ Tavkul, a.g.e., s. 44, 45.

gözleri balıkgözü gibi parlakmış. Kirpikleri yokmuş, tüyleri suda ıslanmıyormuş. Denizlerde, göllerde yüzerken kulaklarıyla nefes alıyormuş. Elbruz Dağı'nın arkasındaki Bashan vadisinden uzanıp, dağın kuzey eteklerindeki Biyçe Sın yaylasının otlarını otluyormuş. Bir söylentiye göre boynuyla kaşıya kaşıya Elbruz Dağı'nın tek başlı zirvesinin ortasında bir çentik açarak dağı iki başlı yapmış. Diğer bir söylentiye göre ise Elbruz Dağı'nın üzerinden sıçrarken toynağı dağın zirvesine çarparak onu iki zirveli hâle getirmiş. Gemuda kışnediğinde hamile kısıraklar korkularından taylarını düşürüyorlarmış. Kısır kısıraklar ise o kışnediğinde hamile kalıyorlarmış. Aygırlar korkularından kuruyorlarmış. Gemuda koştuğunda ayaklarını altındaki taşlardan çakan kıvılcımlar gökyüzünde yıldızları oluşturmuşlar. Bir burun deliğinden çıkan rüzgâr yazı, diğerinden çıkan rüzgâr kışı getiriyormuş. Nartların düzenledikleri at yarışlarında hep Gemuda birinci oluyormuş. Yarışlarda sesinden önce kendisi geliyormuş. Gemuda sahibi Karaşavay gibi şekil değiştirebiliyor, istediği şekle girebiliyormuş.¹³⁷

Türkiye Türkçesi:

Gemuda bahar başında, Mart ayında doğmuş

En sevdiği Karaşavay imiş

Doğar doğmaz insan dilini anlamış

Gök Tanrısı da onu beğenmiş

Hiçbir hayvan yetişemezmiş ona

Kuşlar bile geçemezmiş onu

Çeliktenmiş Gemuda'nın toynağı

Tunçtanmış onun iki yanağı

O yola çıksa, Kazman Dağı¹³⁸ titremiş

¹³⁷ Tavkul, a.g.e., s. 46, 47.

¹³⁸ Kazman Tav: Bugün Gürcüstan sınırları içinde bulunan 5047 metre yüksekliğindeki Kazbek Dağı.

Köse dağın bizonlarını böğürtürmüş
 Çok severmiş dağdan dağa sıçratmayı
 Nart ülkesindeki her bir yeri bilmeyi
 O tırmanmış ilk önce Kazman Dağı'na
 O çıkmış ilk önce Elbruz Dağı'na
 Ok işlemezmiş derisinden
 Kılıçlar da kesemezmiş belinden
 Karaşavay Gemuda'ya yapışmış
 Düşmeyecek gibi, eyerine sarılmış¹³⁹
 Vura kıra gözün ulaşamayacağı yerlere gitmişler
 Dik kayaya varıp, göğsüyle vurmuşlar
 Dik kayaları yarıp ikiye ayırmışlar:
 -Malkar (Çerek) kanyonu¹⁴⁰ bu olsun! Demişler
 Çirik Gölü'nü¹⁴¹ onun toynağı açmış
 Nefesi ile tunçtan kayaları parçalamış
 Dıh Tav¹⁴² dağında iç çekmiş, geçirmiş
 Oradan Tıhtengen'e sıçramış
 Denizlerde balık gibi oynamış
 Yıldızların en yükseğinde uçmuş

¹³⁹ Tavkul, a.g.e., s. 49.

¹⁴⁰ Malkar (Çerek kanyonu: Yukarı Balkarya vadisinde yer alan Çerek ırmağının açtığı dar kanyon.

¹⁴¹ Çirik köl: Çerek kanyonunun başlangıcında suları kükürtlü derin bir göl.

¹⁴² Dıh Tav: Yukarı Balkarya'da yer alan Kafkasların ikinci yüksek dağı (5203 metre).

Çegem kanyonu geçidini onun göğsü yarmış

Dönüp, sonra Bashan dağlarına gitmiş

Bir sıçrayıp, Elbruz Dağı'na varmışlar

Üzerinden öteye beriye geçmişler

Toynakları Elbruz Dağı'na değmişle

Elbruz Dağı'm çatal zirveli yapmışlar¹⁴³

Karaşavay Gemuda'ya sevinmi

Dağ çimeninin iyisiyle doyurmuş¹⁴⁴

Sevip okşayıp, terini silmiş

Kendi sevdiği yiyeceklerden vermiş

Koşuşturarak, batıya gitmişler

Büyük İdil Irmağı'nın dalgalarını görmüşler

İkisi de Nart ülkesine dönmüşler

Haberlerini yaşlı Debet'e anlatmışlar

Nartların hepsi sevinmişler onlara

Mutluluk gelmiş Nart köylerinin hepsine.¹⁴⁵

¹⁴³ Elbruz Dağı'nın 5642 ve 5633 metre yüksekliğinde iki zirvesi vardır.

¹⁴⁴ Tavkul, a.g.e., s. 51.

¹⁴⁵ Tavkul, a.g.e., s. 44-64 s. 53.

SONUÇ

Türk destanlarında üç ayrı mekânın yer aldığı bilinmektedir. Bu mekânlar; gökyüzü (tanrının, meleklerin ve iyi ruhların yaşadığı dünya), yer üstü (insanların, hayvanların, cinlerin, perilerin ve devler gibi canlıların yaşadığı dünya) ve yer altı (kötü güçlerin, kötü yaratıkların ve ruhların yaşadığı dünya) dünyalarıdır. Bu çalışma sırasında, Türk dünyasının Türkiye Türkçesinde yayımlanmış destanları gözden geçirildi. Görüldü ki, bazı Türk boylarının destanlarında, diğer Türk destanlarında yaygın olarak görülen bu üç dünyadan farklı olarak, bir de su altı dünyası işlenmiştir.

Bu çalışmamızda vardığımız ilk sonuç, Türk destanlarında su altı dünyasının işlendiği destanları tespit etmek oldu. Bunlar Tuva, Hakas, Başkurt, Tatar, Karaçay-Malkar, Altay destanlarıdır. Su altı dünyasının bu Türk boylarının destanlarında ayrıntılı bir şekilde işlenmesinin, coğrafi yapıyla yakından ilişkisi olduğu kararına vardık. İnsanoğlunun yaratılışından itibaren, içinde yaşadığı coğrafi şartlar, hayat düzenini doğrudan etkilemiştir. Dolayısıyla, su altı dünyasının, Altay, Başkurt, Tuva, Hakas, Karaçay-Malkar gibi bazı Türk boylarının sözlü anlatım geleneğinde; özellikle mitolojik unsurlar taşıyan destanlarında daha fazla işlenmesinin sebeplerinden birincisi, bu Türk boylarının yaşadıkları bölgelerde büyük akarsular (İdil, Yayık (Talay), Hakmar, Nöğöş) ile birçok irili ufaklı göllerin bulunması; ikincisi de bu topluluklarda eski Türk kozmogonisinin (evrenin doğuşu) izlerinin canlı bir şekilde yaşatılmasıdır.

Çalışmamızın amacı doğrultusunda, su altı dünyasının özelliklerini ve yer altı, yeryüzü ve gökyüzü dünyaları ile olan benzerlik ve farklılıklarını belirledik.

Tespit ettiğimiz destanlarda, su altı dünyası, mekân olarak, içinde bulundurduğu canlılarıyla birlikte ayrıntılı bir şekilde işlenmektedir. Su altı dünyasında hayat, yeryüzündekinden farklı değildir. Su altı dünyasının da padişahları, prensesleri ve insan gibi yaşayan canlıları; sürü sürü hayvanları;

ayrıca normal canlılardan farklı canavarları, iki başlı ejderhaları, su perileri, deniz kızları, kutsal olduğu kabul edilen ve uçabilen denizatları, rengârenk balıkları, su anası ve su babası gibi değişik canlıları da vardır. Bu bakımdan su altı dünyasının yaşayanları, yeryüzündeki destan ve masal kahramanları ile hem benzerlik, hem de farklılık gösterir. Benzerlik gösteren kahramanların yeryüzü personelinin farkı, özellikle prenseslerin vücutlarının nurdan ve ateşten yaratılmış olmasıdır. Vücutları nurdan yaratılan su altı dünyasının canlıları, yeryüzüne gündüz çıkamamaktadır. Çıktıkları takdirde vücutları güneşin altında erimektedir. Bu yüzden su altı dünyasından yeryüzüne çıkan kahramanlar, yeryüzünde yaşayamamaktadır. Yeryüzü insanları da bir müddet su altı dünyasında yaşamakta, ancak, asıl kendilerine ait olan yeryüzü dünyasından da kopamamaktadırlar. Destancılık geleneği, böylece her canlının kendi hayat şartlarının olduğunu vurgular.

Su altı dünyasında yeryüzü personelinin hepsi bulunabilir; ancak, balıklar, denizatları, diğer su canlıları sadece bu dünyaya ait varlıklardır.

Su altı dünyası kahramanları, yer altı dünyası kahramanlarından fizikî açıdan çok, karakter bakımından farklıdır. Yer altı dünyasında genellikle kötü güçler, yaratıklar veya buraya zorla indirilmiş yeryüzü canlıları yaşarken, su altında yaşayan kötüler olsa da, bütün su altı kahramanları kötü değildir. Zorla tutulan yeryüzü canlıları –çoğunlukla insanlar- her iki dünyada da vardır.

Su altı dünyasının kahramanları, gökyüzü dünyasının kahramanları ile benzeşmez. Türk destanlarında gökyüzü; tanrının, yardımcılarının ve ruhların (genellikle iyi) mekânı iken, su altı dünyasında tanrılar ve koruyucu ruhlar yer almaz; padişah, vezirler, prensesler yer alır. Bütün bunların sonunda, su altı dünyası kahramanlarının yeryüzü destan kahramanları ile daha fazla benzeştiğini söyleyebiliriz.

Kahramanlar açısından bir diğer tespit ise, bu destanlarda, yeryüzü kahramanlarının -insan veya hayvan- bazı araştırmacıların erginlenme, bazı araştırmacıların kahramanın yolculuğu olarak adlandırdığı safhanın en

azından birini su altında geçirdiği şeklindedir. Destanın başkahramanı, genellikle su üzerinde gördüğü su perisinin ardından, at ise kulunlamak üzere su altı dünyasına iner.

Dört destan mekânının (gökyüzü, yeryüzü, yer altı, su altı) kahramanlarının tespit ettiğimiz ortak özellikleri; bu dünyalarda yaşayan kahramanların don değiştirebilmesi, insan dışındaki canlı veya cansız varlıkların kişileştirilebilmesidir.

Su altı dünyasını coğrafi özellikler bakımından değerlendirdiğimizde de bu dünyanın yeryüzü ve yer altı destan dünyaları ile benzeştiğini gördük. Her üçünde de kendine ait bir coğrafya; göller, akarsular, dağlar, ovalar, hatta parlak veya bulutlu gök vardır.

Su altı dünyasının kapalı yaşama alanları, genellikle altından yapılmış olarak tasvir edilmektedir. Bu özellik, destan mekânını, yeryüzünün ve yer altının masal mekânlarına yaklaştırmaktadır. Altın köşk ve saraylar daha çok masallarda karşımıza çıkan kapalı mekânlardır.

Bir başka tespitimiz ise, değerlendirdiğimiz destan metinlerinde su altı dünyasının diğer üç mekân kadar (gökyüzü, yeryüzü, yer altı) yaygın bir şekilde işlenmemiş olduğudur.

Sonuç olarak, Türk destanlarında su altı dünyası, gökyüzü, yeryüzü ve yer altı dünyaları kadar renkli ve canlıdır.

NOT: Aşağıdaki tabloda, bu tezde ele alınan 8 destan birbirleriyle karşılaştırılmıştır.

	Akbuzat	Zaya-tülek ile Hıvhlıv	Akhak Kola	Zayatülek ile Sıslu	Ösküs Uul	Kangı-vay Mergen	Karattı Pergen	Alavgan ve Karaşa-vay
Destan Hangi Türk boyuna	Başkurt	Başkurt	Başkurt	Tatar	Altay	Tuva	Şor	Karaçay-Malkar

ait?								
Kahra- man soylu bir aileden mi geliyor?	Evet	Evet	Hayır	Evet	Evet	Evet	Evet	Hayır
Kahra- manın ailesi destanın başında katledili- yor mu?	Evet	Hayır	Hayır	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır
Destan kahra- manı yakın akraba- ları veya sahibi (eğer hayvan- sa) tarafın- dan zulüm görüyor mu?	Hayır	Evet	Evet	Evet	Hayır	Hayır	Evet	Hayır
Kahra- mana yardım eden ihtiyar bir yol gösterici motifi var mı?	Evet	Hayır	Hayır	Evet	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır
Kahra- manın avcılık özelliği olup ava çıkması motifi var	Evet	Evet	Hayır	Evet	Evet	Evet	Hayır	Evet

mı?								
Destan- da yer üstü dünyası geçiyor mu?	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
Destan- da gökyüzü dünyası geçiyor mu?	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Evet	Hayır
Destan- da yer altı dünyası geçiyor mu?	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Evet	Hayır
Destan- da su altı dünyası geçiyor mu?	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
Destan- da geçen su altı dünyası hangi tür bir su kaynağı- nın altında?	Bir gölün altında	Bir gölün altında	Bir gölün altında	Bir gölün altında	Bir ırmağın altında	Bir denizin altında	Bir denizin altında	Bir gölün altında
Destan da, su altı dünyası- nın güzeller güzeli bir kadın kahrama nı var	Evet	Evet	Hayır	Evet	Evet	Hayır	Hayır	Hayır

mı?								
Su altı dünyası- nın bir hakimi var mı?	Evet	Evet	Hayır	Evet	Evet	Evet	Evet	Hayır
Destan- da, başka destan- lardan ödüncü- leme yapılan kahra- manlar var mı?	Evet	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Evet
Destan- da don değiştir- me motifi kullanıl- mış mı?	Evet	Evet	Hayır	Evet	Evet	Evet	Hayır	Evet
Destan kahra- manının atı uçabili- yor mu?	Evet	Evet	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Evet
Destan kahra- manının atı sahibiyle konuşa- biliyor mu?	Evet	Evet	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Evet
Su altı dünya- sında hayvan sürüleri (at, koyun	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Hayır	Hayır	Hayır

destan kahra- manına yardım eden bir tip var mı?								
Kahra- manın sınan- ması motifi var mı?	Evet	Evet	Hayır	Evet	Evet	Evet	Hayır	Hayır
Kahra- manın belirli bir erginliğe ulaştık- tan sonra katledi- len ailesinin intikamı- nı alması veya (kahra- man hayvan- sa) zulüm gördüğü sahibin- den intikamı- nı alması motifi var mı?	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Evet	Hayır	Evet
Yer adlarının verilişi ile ilgili motifler kullanıl- mış mı?	Evet	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Evet
Destan-	Hayır	Evet	Evet	Hayır	Evet	Evet	Evet	Evet

da sayı motifleri kullanılmış mı?								
Destan- da efsanevî huma (zümrüd- ü anka) kuşu geçiyor mu?	Evet	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır
Destanın sonunda yer üstü dünyası- nın bahadırı ile su altı dünyası- nın prensesi mutlu bir şekilde birleşip hayatla- rını devam ettirebili- yorlar mı?	Evet	Hayır	Hayır	Evet	Evet	Hayır	Hayır	Hayır

KAYNAKÇA

BONNEFOY, Ywes (Yöneten), Levent Yılmaz (Türkçe baskıyı yayına hazırlayan), **Mitolojiler Sözlüğü**, Ankara, Dost Kitabevi, 2000.

CAMERON, Alan, **Greek Mythography in the Roman World**, OUP, Oxford (reviewed by T P Wiseman in Times Literary Supplement), 2005.

CHASE, Richard, "Myth as Literatur"e, **Myth and Method-Modern Theories of Fiction** (Edited by James E. Miller), 1960, University of Nebraska Press, s.47.

COLETTE, Estin, LAPORTE, Helene, çeviren Musa Eran, **Yunan ve Roma Mitolojisi**, TÜBİTAK, Ankara, 2005.

CÖMERT, Bedrettin, **Mitoloji ve İkonografi**, Ankara, De Ki Basım Yayım Ltd. Şti., 2006.

ÇINAROĞLU, Menderes, **TUDOK-2006**, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

ÇOBANOĞLU, Özkul, **Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1999.

DİLEK, İbrahim, **Altay Destanları II**, Ankara Öncü Basımevi, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.

ELİADE, Mircea, **Ebedi Dönüş Mitosu**, Ankara, İmge Yayınları, 1994.

ERHAT, Azra, **Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993.

ERGİN, Muharrem, **Orhun Abideleri**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2000.

ERGUN, Doç. Dr. Metin; **Şor Kahramanlık Destanları**, Ankara, Akçağ Yayınları, I. Baskı, 2006.

ERGUN, Doç. Dr. Metin, İBRAHİMOV, Gaynislam; **Başkurt Halk Destanları**, Ankara, 2000.

ERGUN, Doç. Dr. Metin, AÇA, Doç. Dr. Mehmet; **Tıva Kahramanlık Destanları - I**, Ankara, Akçağ Yayınları, I. Baskı, 2004.

İNAN, Abdülkadir, **Makaleler ve İncelemeler**, “Tarihte ve folklorda Balkan”, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1987,

HARRİS, Geraldine and PEMBERTON, Delia, **Illustrated Encyclopedia of Ancient Egypt**, Peter Bedrick Books, 1999.

HOOKE, S. H. **Ortadoğu Mitolojisi**, çev. Alâeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1991.

JOSEPH, Campbell, **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2000.

JUNG, Carl Gustav, **Dört Arketip**, İstanbul, Metis Yayınları, 2003.

KAYA, Doğan, **Türk Halk Edebiyatı Sözlüğü**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2007, s.528.

MARRİOTT, Alice – RACHLİN, Carol K., **Kızılderili Mitolojisi**, (çev: Ünsal Özünlü), Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1995.

MORAN, Berna, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, İstanbul, 1999.

ÖGEL, Prof. Dr. Bahaeddin, **Türk Mitolojisi**, I. Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları 2003.

SAGİTOV, Muhtar, **Başkurt Halık İcadı**, Epos III, Ufa, 1994.

TAVKUL, Doç. Dr. Ufuk; **Karaçay – Malkar Destanları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, I. Baskı, 2007.

TAVKUL, Ufuk, **ÇTAS 2002**, “Kafkas Nart Destanları Üzerine Bir Motif İncelemesi: Nart Örüzmek’in Doğuşu”.

TİMUÇİN, Afşar, **Düşünce Tarihi**, İstanbul, Bulut Yayınları, 2008.

ROUX, Jean Paul, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, Çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul, İşaret Yayınları, İstanbul, 2002.

Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü,
Cilt 1, Ankara AKM Yayını, 2001.

URMANÇI, Prof. Dr. Fatih; **Tatar Destanları 1**, çev. Vedat Kartalcık – Caner Kerimoğlu, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, I. Baskı, 2007.

URAZ, Murat, **Türk Mitolojisi**, İstanbul, Düşünen Adam Yayınları, 1994.

Wikipedia.

http://www.askoxford.com/concise_oed/myth?view=uk, 29.01.2009.

İÇERİSİNDE SU ALTI DÜNYASININ GEÇMEDİĞİ DESTAN KİTAPLARI

AÇA, Mehmet, **Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği**, Konya, Kömen Yayınları, 2002.

AKMATALİYEV, Prof. Dr. Abdıldacan- KIRBAŞEV, Prof. Dr. Keneş, **Kırgız Destanları 3**, Türkiye Türkçesine Aktaran Prof. Dr. Fikret Türkmen, Dr. Gülsine Uzun, Baki Bora Hança, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.

AKMATALİYEV, A.- MUKASOY, M.- OROZOVA, Gülbara, Aktaran Çaştegin Turgunbayer, **Kırgız Destanları 2**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.

ARIKOĞLU Ekrem, **Hakas Destanları 1**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.

CAYNAKOVA, Hazırlayan Aynek, **Abdibalık Çorabayev Varyantı**, Türkiye Türkçesine Aktaran Mehmet Aça, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004

ÇELEBİ, Hazırlayan Fatma, **Kırgız Destanları 5, Eşimkul Menen Zuura**, Anlatan Cumagül Naruzbayev, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.

DİLEK, Hazırlayan İbrahim, **Altay Destanları 1**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.

DİLEK, İbrahim, **Altay Destanları 3**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007

ERGUN, Yar. Doç. Dr. Metin- İBRAHİMOV, Yar. Doç. Dr. Metin Gaynislâm, **Başkurt Halk Destanı Ural Batır**, Ankara, Türksoy Yayınları, 2006.

İNAYET, Hazırlayan Alimcan, **Uygur Halk Destanları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.

İNAYET, ALİMCAN, **Yusuf Mamay ve Manas Destanı** (Doğu Türkistan Kırgız Varyantı), İzmir 2007

OROZBAKOĞLU, Sagınbay- MUSAYEV, S.- AKMATALİYEV, A., Aktaran Prof. Dr. Fikret Türkmen, Dr. Şurubu Uraimova, **Kırgız Destanları 6**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.

SOLMAZ, Hazırlayan Ayşe, Anlatan Kadir Rahimov, **Özbek Destanları 3-Ayçınar Destanı**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.

Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi (Cilt 1-2-3-4-5-6.) .-Yay. Haz. Şükrü ELÇİN(ve diğerleri).- Ankara: AKM Atatürk Kültür Merkezi, 2001.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Cilt 1-2-3-.....31. “19. ve 29. Ciltlerde su altı dünyası ile ilgili destanlar bulunmaktadır. Diğer ciltlerde yoktur.”) Proje Yöneticisi ve Genel Redaktör: Nevzat Köseoğlu, Genel Danışman: Ahmet Bican Ercilasun ve Diğer Hazırlayanlar.- Ankara, Kültür Bakanlığı, 1999.

URMANÇI, Fatih, Türkiye Türkçesine Aktaranlar Vedat Kartalcık-Caner Kerimoğlu, **Tatar Destanları 2**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.

UYGUR, Doç, Dr. Ceyhun Vedat, **Karakalpak Destanları-Kırk Kız Destanı**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.

YOLDAŞOĞLU, FAZIL, **Alpamış Destanı**, Türkiye Türkçesine Aktaran Aysu Şimşek, Canpolat, Dr. Aynur Öz, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000.

YILDIZ, Naciye, **Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller**, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1995.

YILDIZ, Naciye, **Hemra ve Hurlika Hikâyesinin Üç Eş Metni Üzerinde Bir Değerlendirme**, Ankara, AKM Atatürk Kültür Merkezi, 2000.

YÜCEL, Hazırlayan Dilek, Anlatan Fazıl Yoldaşoğlu, **Özbek Destanları 2-Melike Ayyar Destanı**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.

YÜKSEL, Zühâl, **Kırım Türk Tatar Destanları**, Ankara, Semih Eğitim Kültür Yayınları, 2005.

EK-1 SU ALTI DÜNYASI İLE İLGİLİ İKONOĞRAFİ ÇALIŞMALARI

Resim 1:

Efsanevî Tulpar At, Gökte Süzülürken.

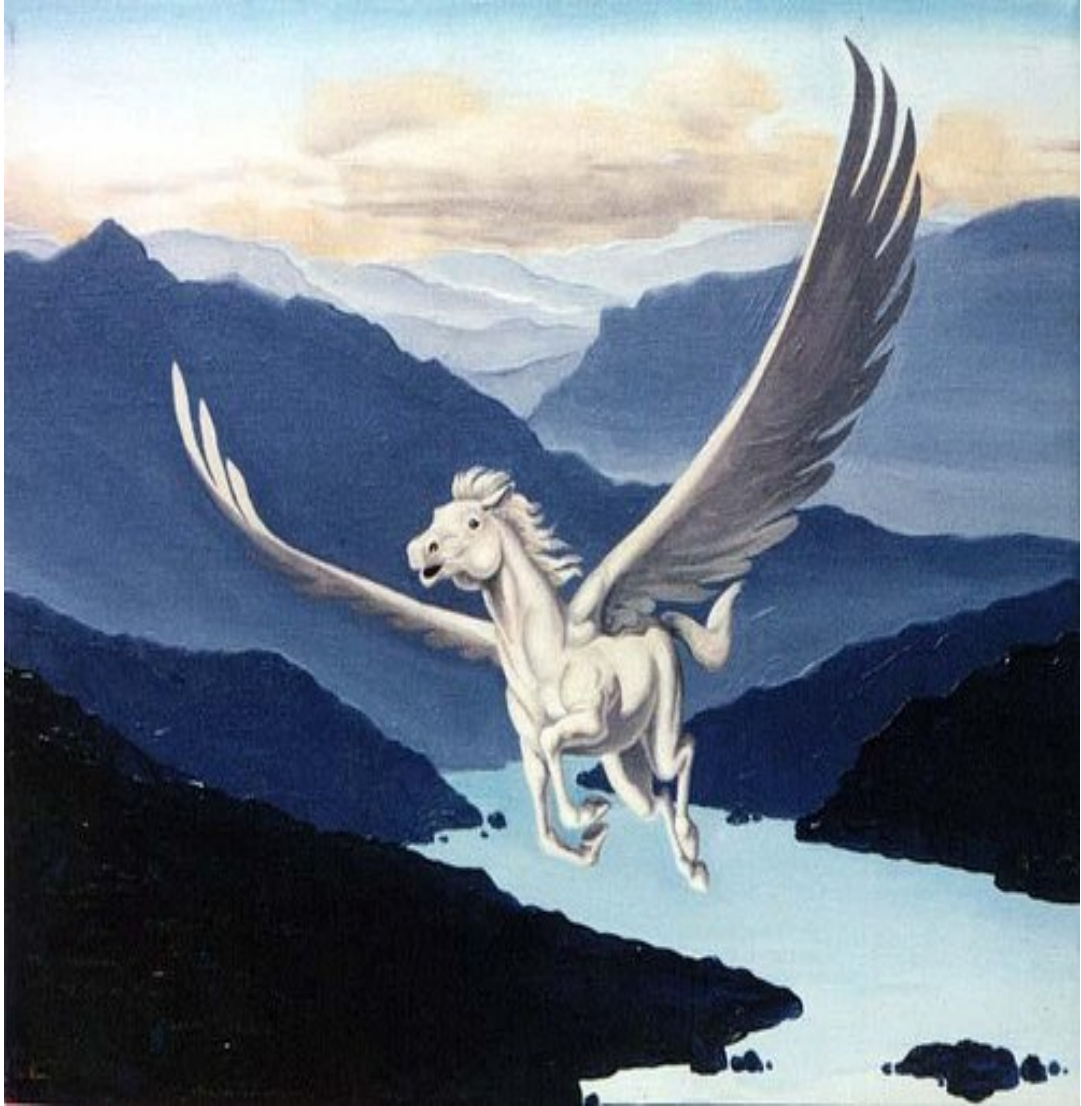
http://www.horsewallpaper.com/getwallpaper.asp?id=142&q=pegasus_in_the_sky , 13.11.08.

Resim 2:

Gölün Etrafında, Su Kızı ve Tulpar Atlar.

<http://www.flickr.com/photos/32451628@N06/3031210455/> , 15.11.08.

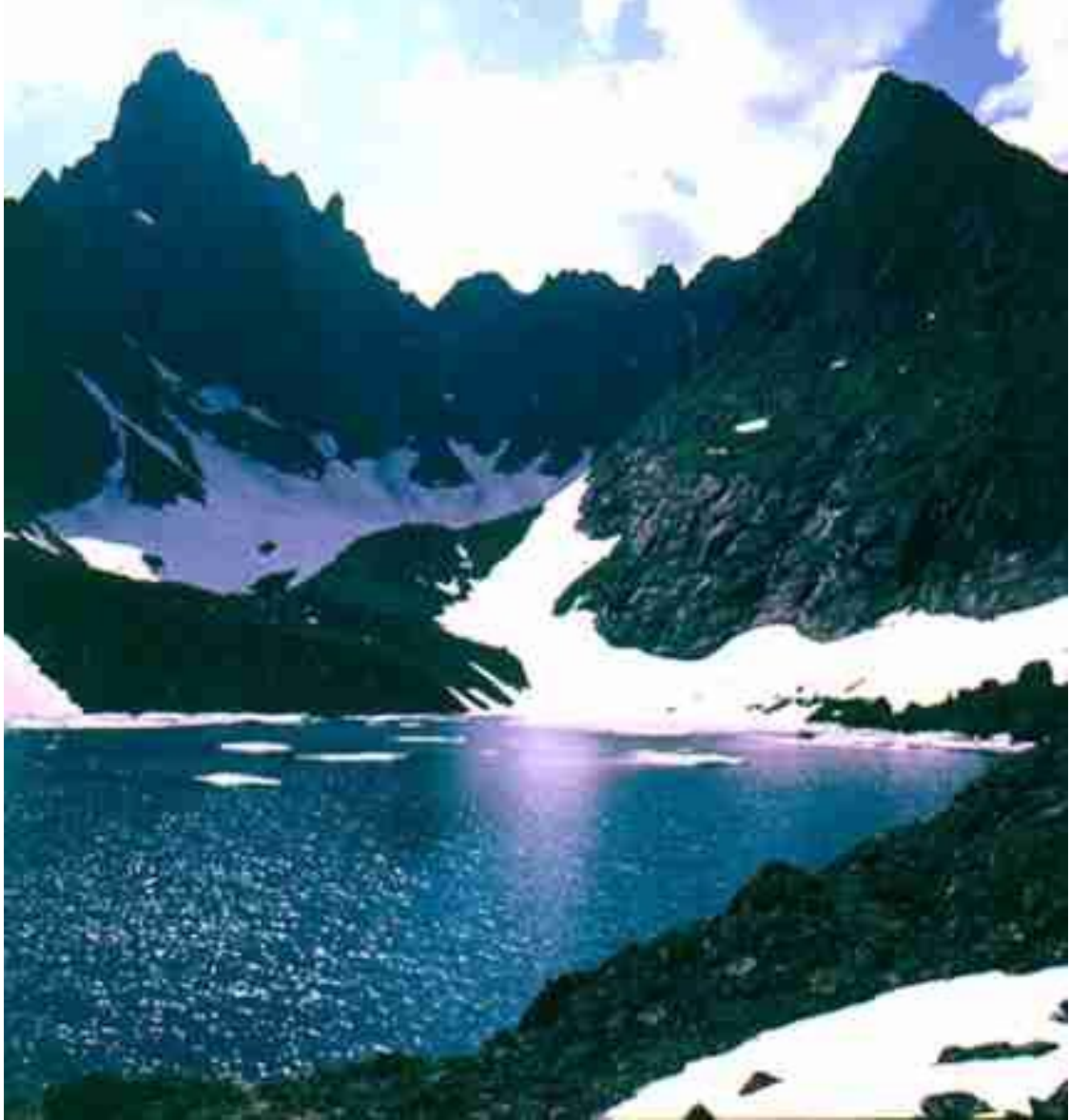

Resim 3:

Tulpar At Yunan Mitolojisiinde Pegasus.

<http://www.flickr.com/photos/32451628@N06/3031220517/in/photostream/> ,
15.11.08.

**EK-2 TÜRK DESTANLARINDA SU ALTI DÜNYASININ GEÇTİĞİ
MEKÂNLARDAN FOTOĞRAFLAR**

Resim 4:

İdil Ural Bölgesinde Bulunan İrili Ufaklı Gllerden Birisi.

http://www.phy.mtu.edu/~aldorof/old_page/PICTURES/Ural04.jpg , 05.01.2009.

Resim 5:

Başkurdistan Sınırları İçinde Yer Alan Asılı Göl (Acılı Göl).

<http://www.priroda-rb.info/images/aslikul.jpg> , 05.01.2009.

Resim 6:

Altay Dağlarından Bir Kare.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Resim:Altai_Kutscherla-Tal_und_See.jpg , 05.01.2009.

Resim 7:

İdil (Volga) Nehrinden Bir Kare.

<http://www.flickr.com/photos/32451628@N06/3170279381/> , 05.01.2009.

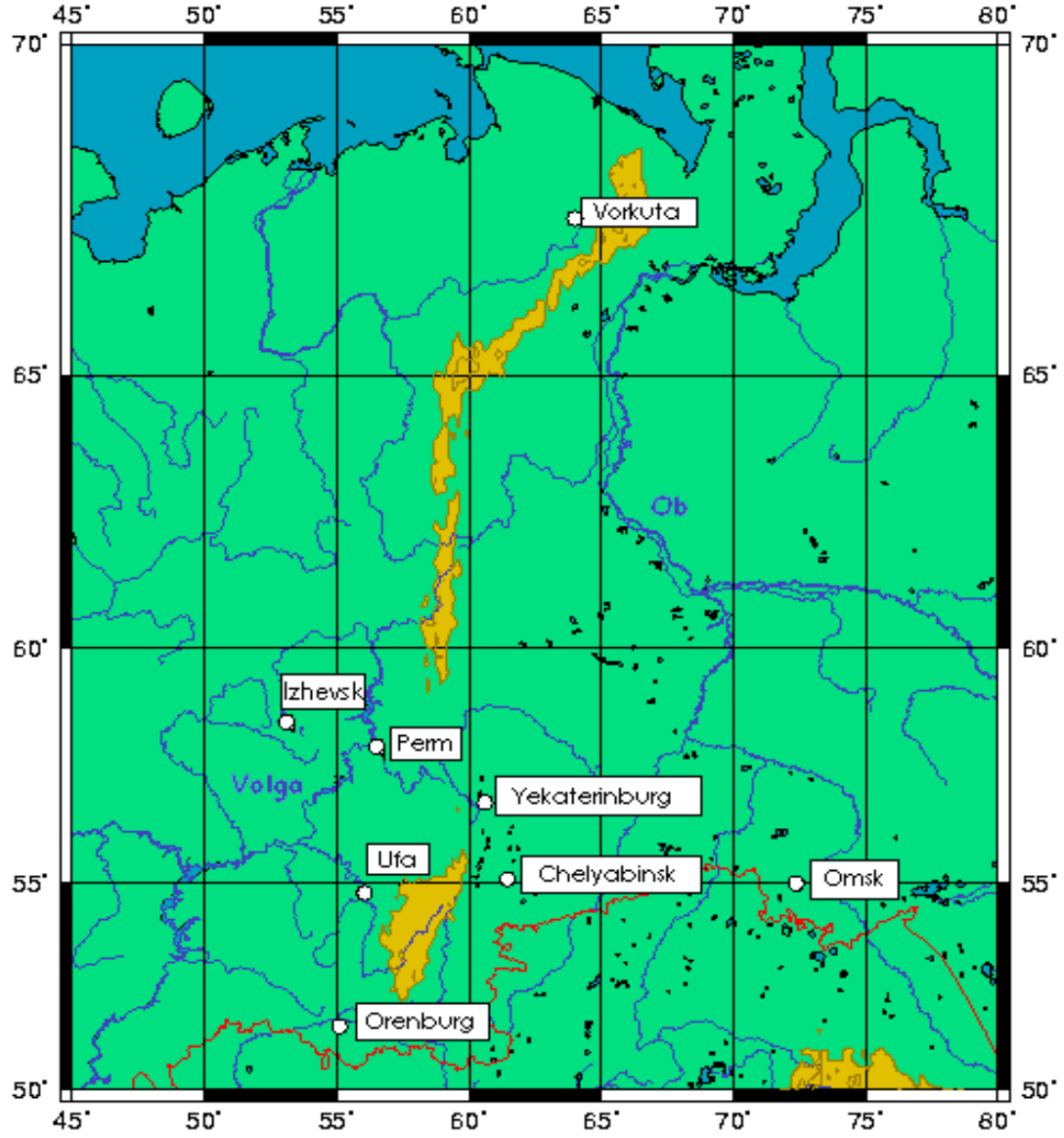

Resim 8:

Ural Dağından Başka Bir Kare.

<http://www.flickr.com/photos/32451628@N06/3171119984/> , 05.01.2009.

EK-3 TÜRK DESTANLARINDA SU ALTI DÜNYASININ GEÇTİĞİ MEKÂNLARIN HARİTA ÜZERİNDEKİ YERLERİ

Resim 9:

Kuzey Türkistan Bölgesinde Irmakların Dağılışıını Gösteren Harita.

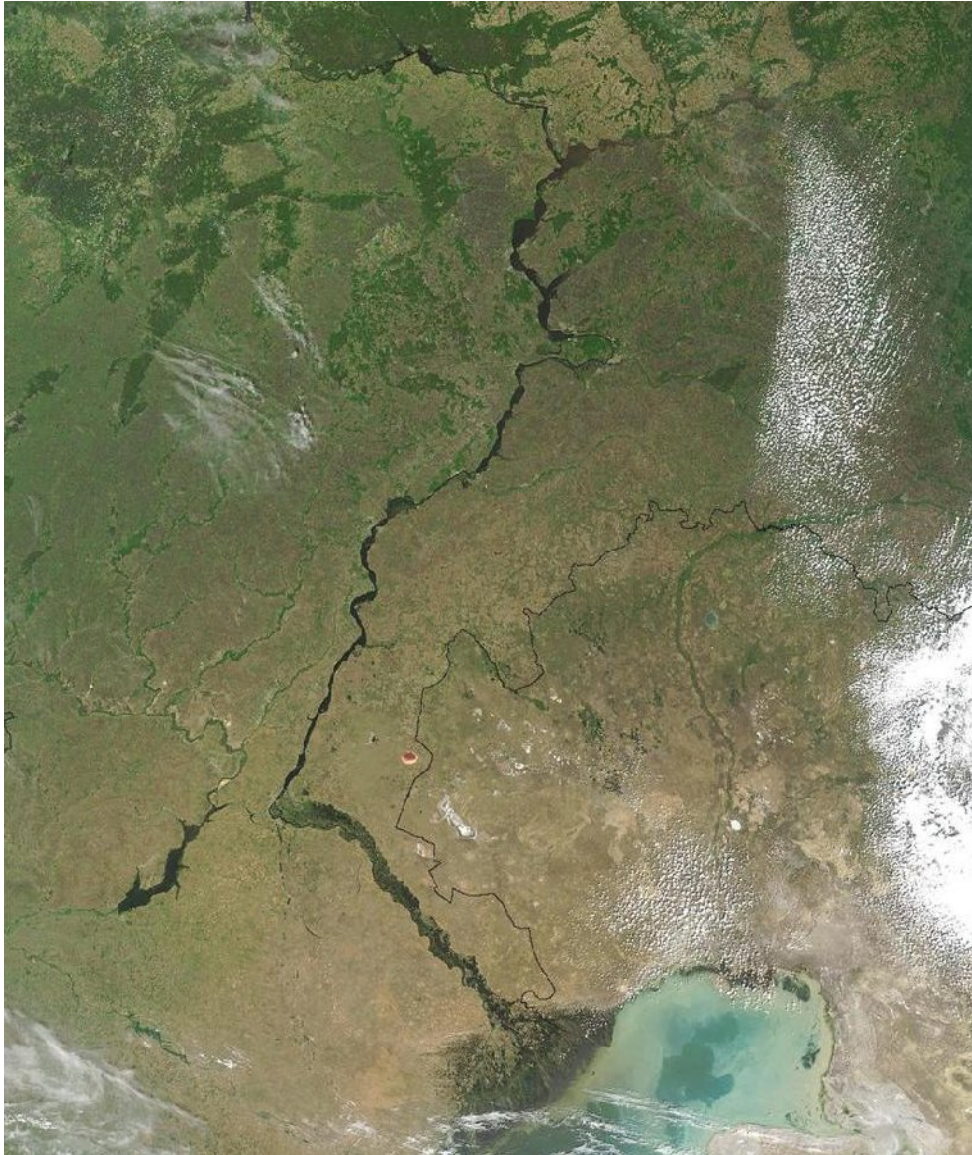
<http://www.answers.com/topic/ural-mountains-map-2-gif-1> , 05.01.2009.

Resim 10:

Altay Bölgesinin Fiziki Haritası.

<http://ftp.qrz.ru/pub/media/altay-map5km.jpg> , 05.01.2009.

Resim 11:

İdil (Volga) Nehrinin Google Earth Programı ile Alınmış Bir Görüntüsü.

<http://www.flickr.com/photos/32451628@N06/3171129040/> , 05.01.2009.

ÖZET

KARAGÖZ, Erkan, Türk Destanlarında Su Altı Dünyası, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.

Türk destanlarında üç ayrı dünyanın mekân olarak işlendiğini görmekteyiz. Bu dünyalar gök (tanrının, meleklerin ve iyi ruhların yaşadığı dünya), yer üstü (insanların, hayvanların, cinlerin, perilerin ve devler gibi canlıların yaşadığı dünya) ve yer altı (kötü güçlerin, yaratıkların ve ruhların yaşadığı dünya) dünyalarıdır. Bu mekânlar, halkbiliminin destanla ilgilenen araştırmacıları tarafından çeşitli çalışmalarda konu olarak işlenmiştir. Bazı Türk boylarının destanlarında bu üç dünyadan farklı olarak bir de su altı dünyası geçmektedir. Bu tezin konusu, Türk destanlarında mekân olarak su altı dünyasının var olduğunu tespit etmek ve bu dünyanın özelliklerini belirlemektir. Yapılan bu çalışma; “Türk destanlarında bir mekân olarak su dünyası geçmekte mi, geçmekteyse canlılarının fizikî özellikleri nasıldır, su altı dünyasında zaman kavramı var mıdır, kullanılan mekânlar açısından yer üstü dünyasından farklı mıdır” gibi sorulara cevap aramıştır. Sonuç itibariyle Türk destanlarında su altı dünyasının var olduğu tespit edilmiş ve bu dünya çalışma boyunca incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler:

1. Mitoloji
2. Destan
3. Sibirya
4. Su
5. Su Altı

ABSTRACT

KARAGÖZ, Erkan, Underwater World in Turkish Epopees, Master's Thesis, Ankara, 2009.

In old Turkish epopees there are three different worlds where extraordinary events take place. These worlds can be listed as celestial (the place where the God, angels and good spirits are), the earth (where humans, animals, genies, fairies and giants live) and lastly underworld (where demons, bad creatures and spirits live). These places have been studied many times by different researchers who are academically interested in epopees of folklore. Apart from these places in epopees of some Turkish tribes there exists a world under water. The purpose of this thesis is to prove that there is an underwater world in Turkish epopees and present the features of this world. This study tries to find answers to these questions: "Is there an underwater world as a place in Turkish epopees, if so what are the physical features of the creatures living underwater? Is there a time notion underwater? Is this underworld different from places on earth?". In conclusion it is proved that there exists an underwater world in Turkish epopees and in this study this world is examined.

Keywords:

1. Mythology
2. Epopee
3. Siberia
4. Water
5. Underwater

